

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PROCESUL CONDUCĂTORILOR LUPTELOR MUNCITORILOR
CEFERIȘTI ȘI PETROLIȘTI DIN IANUARIE – FEBRUARIE 1933

TITU GEORGESCU ȘI FL. DRAGNE

DIN ISTORICUL EVENIMENTELOR DE DUPĂ UNIREA TRAN-
SILVANIEI CU ROMÂNIA

L. BANYAI

450 DE ANI DE LA RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC DIN 1514

ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A RĂZBOIULUI ȚĂRĂNESC DE
SUB CONDUCEREA LUI GHEORGHE DOJA DIN 1514 ȘT. PASCU
DOCUMENTE ALE FONDULUI BRANDENBURG CU PRIVIRE
LA CAMPANIA LUI GH. DOJA ÎN VALEA MUREȘULUI

E. DÖRNER ȘI G. KOVÁCH

100 DE ANI DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1864

PROBLEMA REFORMEI AGRARE ÎN PRINCIPATE LA MIJLOCUL
VEACULUI TRECUT. LEGEA RURALĂ DIN 1864 D. BERINDEI
ATITUDINEA MOȘIERILOR ȘI ARENDAȘILOR FAȚĂ DE RE-
FORMA AGRARĂ DIN 1864 N. ADĂNILOATE

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII
DOCUMENTARE)

DISCUȚII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 17 — 1964

3

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

www.dacoromanica.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OTETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU, L. BĂNYAI, V. CHERESTESIU, V. POPOVICI (membri); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, R.P. Română, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuserisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii”-revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86.

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 17

1964

Nr. 3

S U M A R

	Pag.
TITU GEORGESCU și FL. DRAGNE, Procesul conducătorilor luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933	439
L. BĂNYAI, Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România . .	459
450 DE ANI DE LA RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC DIN 1514	
ȘT. PASCU, Însemnătatea istorică a războiului țăranesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja din 1514	479
E. DÖRNER și G. KOVÁCH, Documente ale fondului Brandenburg cu privire la cam- pania lui Gh. Doja în valea Mureșului	495
100 DE ANI DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1864	
D. BERINDEI, Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864	519
N. ADĂNILOAIIE, Atitudinea moșierilor și arendașilor față de reforma agrară din 1864	547
I. ENACHE și L. MARCU, Situația țăranimii din valea Vilsanului (Argeș) după reforma agrară din 1864	567
★	
AL. PORȚEANU, Încercări de editare a unei gazete socialiste în limba română în Tran- silvania la sfârșitul secolului trecut	583
I. CORFUS, Încă un „Cuvînt” de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legendă . . .	597
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Conceptii actuale în problema revoluției franceze (<i>S. Columbeanu</i>)	599
DISCUȚII	
Istoriografia modernă a României. Tematică (<i>Dan Berindei, N. Gogoneață, Dan Simonescu</i>)	611
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Istoriei romîni la conferința internațională privind destrămarea monarhiei austro- ungare (<i>Ștefan Pascu</i>); Noi manifestări ale colaborării științifice sud-est europene (<i>Em. Condurachi și V. Cîndea</i>); Sesiunea de comunicări a Institutului de istoria artei al Academiei R.P.R. (<i>Irina Andreescu</i>); Cronică	621
RECENZII	
AUGUSTIN DEAC, <i>Mișcarea muncitorească din Transilvania. 1890—1895</i> , București, Edit. științifică, 1962, 391 p. (<i>E. Mănguț</i>)	633

	Pag.
V. P. ȘUȘARIN, <i>Крестьянское восстание в Трансильвании (1437 — 1438 г.г.)</i> , Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 226 p. (<i>L. Demény</i>) .	639
„ . . . <i>Испанский народ против фашизма (1936 — 1939)</i> , „Сборник статей”, Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 493 p. (<i>Esler Uribe</i>)	645
MARCEL R. REINHARD și ANDRÉ ARMENGAUD, <i>Histoire générale de la population mondiale</i> , Paris, Editions Montschrestien, 1961, 590 p. (<i>H. H. Stahl</i>) . . .	650

REVISTA REVISTELOR

„Kwartalnik Historyczny” (revistă trimestrială de istorie), LXX, nr. 1—4, Edit. științifică de stat, Varșovia, 1963, 1055 p. (<i>I. Corfus</i>)	657
---	-----

ÎNSEMĂRI

Istoria Românel. — „ . . . <i>Industria sîrmei — Cîmpia Turzii. Dezvoltarea întreprinderii în anii răzîmului democrat-popular</i> , București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 247 p. (Institutul de cercetări economice) (<i>V. B.</i>); E. D. TAPPE, <i>A Letter of Vasile Alcesandri</i> în „The Slavonic and East-European Review”, vol. XLII (1963), nr. 98 (decembrie), p. 191—195 (<i>P. C.</i>). Istoria universală. — I. B. GREKOV, <i>Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV — XVI вв.</i> , Moscova, Издательство Восточной Литературы, 1963, 376 p. (<i>L. D.</i>); M. I. PEIFET, <i>Вторая революционная ситуация в России</i> , Moscova, Издательство Московского Университета, 1963, 238 p. (<i>E. U.</i>); M. ANDREEV, <i>Die bulgarische Gewohnheitsrecht in den letzten Jahrzehnten des Türkenjochs</i> , Sonderdruck aus „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, Band 6, Berlin, 1962, p. 411—422 (<i>Gh. C.</i>); JOZEF BUSZKO, <i>Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890—1914 na tle ruchu robotniczego w zachodniej Galicji</i> (Mișcarea socialistă în Cracovia între 1890 și 1914, pe fondul mișcării muncitorești din Galiția apuseană), Wydawnictwo literackie Kraków, 1961, 337 p. (<i>M. M.</i>); VLADIMÍR ŠMILAUER, <i>Úvod do toponomastiky</i> (Introducere în toponomastică), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 219 p. (<i>Tr. I.-N.</i>); HEINRICH SCHEEL, <i>Süddeutsche Jakobiner. Klussenkämpfe und republikanische Bestrebungen im deutschen Süden Ende des 18. Jahrhunderts</i> , Berlin, Akademie Verlag, 1962, XVII + 772 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Instituts für Geschichte. Reihe I: Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 13.) (<i>S. P.</i>); TAKIS A. KONSTANTOPOULOS, <i>Νέα όνόματα Πελοποννησιακών φιλικών από τὰ άρχαία τῆς τζαρικῆς άστυνομίας</i> (Nume noi de eteriști din Peloponez în arhivele poliției țariste), Extras din „Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1964”, Atena, 1964, 8 p. (<i>Gh. C.</i>); AKDES NIMET KURAT, <i>Der Prüffeldzug und der Prüffrieder von 1711</i> , în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, X (1962), fasc. 1, p. 13 — 66 (<i>F. C.</i>); „ . . . <i>Atti del XL Congresso di Storia del Risorgimento Italiano</i> (Torino, 26 — 30 ottobre 1961), Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1963, 409 p. (<i>A. I.</i>); MARGARET COLE, <i>The History of Fabian Socialism</i> , Londra, Heinemann, 1961, XV + 365 p. + 14 pl. (<i>G. P.</i>); ROGER CHAUVIRÉ, <i>Le temps d'Elisabeth</i> , Paris, Marcel Didier, 1960, 336 (— 339) p. (<i>S. C.</i>). Byzantinologie. — DIMITAR ANGHELOV, <i>История на Византия, Втора част, 867 — 1204</i> , „Наука и изкуство”, Sofia, 1963, 322 p. (<i>Gh. Z.</i>); H. AHRWEILER GLYKATZI, <i>Nouvelle hypothèse sur le tétartéron d'or et la politique monétaire de Nicephore Phocas</i> , „Зборник радова Византолошкогo Института”, VIII, 1, Belgrad, 1963, p. 1 — 9 (<i>E. Fr.</i>); GIOORGIO DI PISIDIA, <i>Poemi</i> , I. Panegirici epici a cura di Agostino Pertusi, Ettal, 1960, Buch-Kunstverlag Ettal, 332 p. + 2 hărți (<i>E. Fr.</i>). Bibliografie, arhivistice, muzeografie. — „ . . . <i>Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum ruralium (1920—1935)</i> , tomus VI. Composuerunt bibliographi Musei Oeconomiae Ruralis Hungariae, Budapesta, 1963, 612 p. (<i>L. D.</i>); „ . . . <i>Документы за българската История из Германски Архиви, 1829—1877</i> , ed. de Hr. Hristov și V. Paskaleva, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1963, 430 p. (<i>S. P.</i>) . .	661
---	-----

PROCESUL CONDUCĂTORILOR LUPTELOR MUNCITORILOR CEFERIȘTI ȘI PETROLIȘTI DIN IANUARIE-FEBRUARIE 1933

DE

TITU GEORGESCU și FL. DRAGNE

Procesul conducătorilor revoluționari ai muncitorimii ceferiste și petroliste, prin însemnătatea sa politică internă și internațională, prin abordarea acelorasi probleme vitale și fundamentale pentru a căror rezolvare s-au ridicat zecile de mii de muncitori în februarie 1933, constituie o continuare directă a eroicelor lupte ale marilor detașamente proletare românești.

Procesul se înscrie în complexul desfășurării celor mai mari bătălii revoluționare de clasă din istoria mișcării muncitorești, care au premers începutului revoluției populare din România.

Clasa muncitoare în decursul acestor lupte a acumulat o mare experiență politică, ale cărei efecte s-au resimțit cu deosebită tărie peste un deceniu, dar și imediat după lupte, în împrejurările ofensivei forțelor reacționare interne și, mai ales, ale creșterii pericolului din partea Germaniei hitleriste.

În asemenea momente deosebit de importante pentru soarta clasei muncitoare, a poporului român și a patriei, luptele muncitorimii ceferiste și petroliste conduse de Partidul Comunist din România au deschis o etapă de încordată luptă pentru triumful forțelor păcii, democrației și independenței țării, împotriva dominației imperialiste și a pericolului fascist.

Caracterul popular, larg reprezentativ al luptelor din 1933 și, implicit, al procesului a adâncit în conștiința maselor convingerea că proletariatul este purtătorul consecvent al năzuințelor de libertate și democrație ale poporului român.

Clasa muncitoare a confirmat în 1933, cu toată tăria, că este stegarul poporului român, în lupta pentru țelurile patriotice cele mai înaintate,

că este clasa capabilă să-și asume și să-și îndeplinească rolul de conducător al destinelor țării.

În focul acestor lupte, muncitorimea a dovedit marile sale energii revoluționare, curajul, abnegația, spiritul de sacrificiu proprii proletariatului. Gradul de maturitate politică, înalta conștiință de clasă s-au resimțit în afirmarea și creșterea capacității de organizare a clasei muncitoare de acțiune ca o clasă conștientă de forță pe care o reprezintă.

Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 au avut o însemnătate deosebită pentru dezvoltarea Partidului Comunist din România. P.C.R. a devenit mai matur, s-a legat mai strins de principalele detașamente ale proletariatului, și-a întărit prestigiul în rândurile clasei muncitoare și influența sa în masă.

În timpul acestor mari bătălii de clasă s-au format și s-au afirmat cu putere cadre comuniste proletare, strâns legate de masa muncitorimii, cunoscătoare îndeaproape ale frământărilor clasei muncitoare, ale maselor. Asemenea cadre au fost, în tot timpul desfășurării procesului din 1933 și 1934, purtătoare ale liniei juste a partidului comunist, întruchipînd trăsăturile detașamentelor înaintate ale proletariatului din România. Datorită combativității clasei muncitoare și creșterii prestigiului Partidului Comunist din România, procesul a devenit un mare eveniment politic, prilejuind o adevărată verificare a căilor tactice și a raportului forțelor de clasă.

În istoria proceselor de clasă din România burghezo-moșierească nu a existat un proces asemuior, care să fi concentrat într-o atît de mare măsură atenția maselor și care să fi pus la ordinea zilei cu atîta tărie, chiar în fața justiției burgheze, principalele nevoi și năzuințe ale poporului.

Procesul a fost transformat de către partidul comunist într-o tribună politică revoluționară de la care acuzații ceferiști și petroliști au continuat să susțină cu fermitate necesitatea frontului unic împotriva exploatării, a alianței clasei muncitoare cu masele țărănimii, a grupării celor mai largi mase de la orașe și sate, pentru stăvilirea fascizării țării, pentru pace și prietenie cu țara socialismului victorios.

La proces, comuniștii și muncitorii cinstiți, chemați în fața justiției militare, au dat minunate pilde de înaltă demnitate proletară, de puternic simț de clasă și de intransigență revoluționară. Exemplu de luptător comunist, legat prin rădăcini adînci de popor, de suferințele și idealurile sale, de lupta și năzuințele sale a fost tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, membru al C.C. al P.C.R., revoluționarul de profesie, căruia ca secretar al Comitetului central de acțiune i se încredințase de către partid rolul de a conduce pregătirile și desfășurarea luptelor din ianuarie-februarie 1933.

Glasul frunțașilor muncitorimii ceferiste, crescuți și căliți în numeroase lupte împotriva regimului de jaf și sălbatică exploatare, a arătat cu toată vigoarea puterea, energia revoluționară a proletariatului din țara noastră. „Numai clasa muncitoare, trecută prin numeroase lupte, ca eroicele lupte

din februarie, era în stare să dea din rîndul său, să crească eroi proletari aduși ca acuzați și martori în fața tribunalului călăilor poporului nostru”¹.

Sfera largă de probleme abordate în cuvîntul acuzaților, probleme care interesau masele populare asuprite din toate straturile sociale, a stat la temelia solidarității cu cei judecați, a muncitorimii din toate ramurile industriei, a țărănimii muncitoare, a intelectualilor legați de popor, a păturilor mijlocii de la orașe și sate, meșteșugari, funcționari ș. a.

Prin importanța sa politică și implicațiile sale antifasciste, procesul a cunoscut un puternic ecou în numeroase țări ale lumii, constituind o demonstrație a solidarității internaționale din partea proletariatului, a intelectualilor, a oamenilor politici cu orientări progresiste din multe țări capitaliste, care au înțeles că procesul din România este o parte a luptei contra fascismului care se desfășura în întreaga lume.

Procesul de la București, desfășurat între 17 iulie și 19 august 1933, a fost precedat de o înverșunată luptă între masele muncitoare și autoritățile burghezo-moșierești.

La chemarea partidului comunist pentru a desfășura o largă campanie în scopul eliberării sutelor de muncitori arestați, au răspuns mase largi, care au înțeles că lupta pentru eliberarea ceferiștilor însemna lupta împotriva terorii, a atacului dat de burghezie și moșierime asupra nivelului de trai al tuturor celor ce muncesc².

La București, Iași, Galați, Cluj, Oradea, Craiova, Brașov, Constanța și în multe alte orașe s-au întocmit liste semnate de mii și mii de muncitori, intelectuali, meseriași, funcționari, pe care le-au trimis Consiliului de război, cerînd imediată eliberare a muncitorilor. Au fost organizate echipe de muncitori de către Ajutorul roșu, care au strîns de la zeci de mii de oameni bani, alimente, îmbrăcăminte pentru ajutorarea deținuților revoluționari. Solidaritatea cu luptătorii ceferiști s-a manifestat și prin acțiuni de protest în fața ministerelor, a Consiliului de război, prin întruniri publice, prin presă, unde muncitori și intelectuali au condamnat deschis metodele de teroare aplicate de guvernanți. În preajma procesului s-a constituit la București un „Comitet local de apărare”, alcătuit din muncitori și intelectuali³. În gazetele „Facla”, „Tempo”, „Dimineata” au fost publicate apeluri către muncitori și intelectuali, prin care aceștia erau chemați să se solidarizeze cu acuzații ceferiști și petroliști⁴. Presa ilegală și legală a P.C.R., pe măsură ce se apropia data începerii procesului, se concentra tot mai mult asupra propagării lozincilor și apelurilor partidului pentru solidarizarea de clasă cu conducătorii ceferiști. „Scînteia”, scriind despre însemnătatea politică a procesului, arăta că „procesul ceferiștilor

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., *Procesul de la Craiova*, broșură editată de P.C.R. în 1934, p. 13.

² Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota A XVII-9, inv. 552-Manifest al C.C. al P.C.R.

³ Arhiva C.C. al P.M.R., cutia 119-I.C., f. 54-60.

⁴ „Apărarea ceferiștilor” din iulie 1933.

pune față în față în sala Consiliului de război nu numai pe ceferiștii judecați, ci întreaga muncitorime din România și clasa stăpînitoare”⁵.

Procesul judecat de către Consiliul de război în condițiile stării de asediu, da în vileag dintru-nceput scopurile reacțiunii din România, de a condamna la pedepse maxime pe conducătorii luptelor muncitorimii ceferiste și petroliste. Dosare însumînd peste 6 000 de pagini și o ordonanță definitivă cu circa 300 de pagini cuprindeau, pe fundalul textelor legiuirilor de clasă ale burgheziei, învinuiri false, calomnii anticomuniste, acuzații de crimă etc. Ordonanța definitivă exprima pregnant teama mării burghezii și a moșierimii de clasa muncitoare, de lupta maselor.

Citirea atentă a acestei ordonanțe definitive dezvăluie flagrante contradicții și constituie de fapt un act de autoacuzare a organizatorilor procesului. În ordonanță ascuțișul acuzațiilor era îndreptat împotriva acelor organizatori comuniști care au ridicat pe ceferiști la luptă⁶. Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej era acuzat pe pagini întregi pentru acțiunile sale de pregătire amănunțită a luptelor. „Acest Gheorghiu — preciza actul de acuzare — și-a făcut legături în întreaga țară și în special la Cluj, Galați, Iași, Pașcani și București, cum și în alte localități”⁷, arătîndu-se în continuare că „este agentul de legătură între diferite sindicate ceferiste comuniste și partidul comunist. El este acela care cutreieră țara în lung și în lat...”⁸.

Tovarășul Chivu Stoica era învinuit pentru că a făcut parte din organele muncitorești de la Grivița și a acționat pentru mobilizarea ceferiștilor la greve. Tovarășul Gheorghe Vasilechi era acuzat pentru îndeplinirea directivelor date de partidul comunist în vederea organizării luptelor petroliștilor. Majoritatea celor peste o sută de acuzați erau învinuiți pentru îndemnurile adresate muncitorilor de a cere eliberarea arestaților, redeschiderea sindicatelor ceferiste, renunțarea la sistemul stării de asediu, anularea curbelor de sacrificiu, alocatie de chirie și scumpete etc.

Majoritatea din cei 108 acuzați cîți au fost prezenți în procesul de la București, prin comportarea lor în timpul procesului, au dovedit încă o dată spiritul revoluționar de care erau animați, transformînd răspunsurile lor în pledoarii de apărare a cauzei muncitorimii.

În răspunsul său, la interogatoriu, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, după ce a descris condițiile mizere de lucru ale muncitorilor și activitatea pe care a desfășurat-o la Dej, s-a oprit asupra rolului Comitetului central de acțiune, organ al muncitorimii ceferiste. Subliniind rolul pe care l-a avut Comitetul central de acțiune pe țară în organizarea și conducerea luptelor din ianuarie-februarie 1933, a precizat sarcinile care i-au revenit: „Am convocat o conferință la București. Aci am constituit Comitetul central de acțiune, din care am făcut parte și care a coordonat acțiunile ce urmau să se desfășoare, discutînd și stabilind revendicările tuturor ceferiștilor și avizînd la mijloacele cele mai bune pentru realizarea lor”.

⁵ „Scinteia” nr. 11 din august 1933.

⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., dos. nr. 18 335/21 036, f.7.

⁷ Ibidem, f. 142.

⁸ Ibidem, f. 143.

Dînd o înaltă apreciere activității Comitetului central de acțiune pe țară, a felului cum au fost organizate și conduse luptele ceferiștilor, arăta, cu demnitatea proprie comunistului: „Astăzi, cînd mă găsesc aci pentru activitatea ce am depus timp de un an în calitate de membru al Comitetului Central în fața dv., în auzul muncitorilor prezenți la proces și în sală, în auzul muncitorilor ceferiști din toată țara, eu declar: **ACȚIUNEA ÎNTREPRINSĂ A FOST JUSTĂ. EA A FOST BINE CONDUSĂ**, iar organele s-au dovedit capabile să reprezinte în mod valabil muncitorimea, să o organizeze și să-i conducă luptele. Comitetul central de acțiune, îndeplinindu-și rolul, a dat dovadă de maturitate, de o adîncă pătrundere și cunoaștere a posibilităților ce există în masele ceferiste. El a scos la iveală forța formidabilă de acțiune a muncitorilor ceferiști, a coordonat munca și a pregătit evenimentele de la 2 și 15 februarie 1933. Prin acțiunea sa, muncitorimea C.F.R. a fost ridicată la rangul de avangardă a întregii muncitorimi din România”.

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a subliniat caracterul profund politic al luptelor ceferiștilor, faptul că muncitorimea ceferistă s-a ridicat în masă împotriva stării de asediu, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru eliberarea conducătorilor arestați. „Ați întrebat dacă s-a strigat: « Jos starea de asediu! » și de ce nu s-au evacuat atelierelor atunci cînd legea nu permite acest lucru. Eu răspund clar și așa cum e normal să facă un muncitor. Muncitorii adunați în atelieri au strigat, și noi nu ne temem și acum să strigăm: « Jos starea de asediu! ». Dar vă întreb: ce erau să facă? Să stea cu brațele încrucișate cînd organizațiile lor sînt desființate și conducătorii, aleși de ei, arestați? Solidaritatea muncitorească a scris o frumoasă pagină în ziua de 15 februarie. Muncitorii au manifestat în contra stării de asediu ce fusese adusă în contra lor de guvern.

Legal sau nu, muncitorii s-au adunat, au manifestat și au luptat pentru apărarea drepturilor lor și ale clasei din care fac parte. Iar dacă se interzicea dreptul de întrunire și manifestare, ei erau datori s-o facă, căci înaintea oricărei legi stă dreptul muncitorilor la viață”.

Ca un avertisment pentru reacțiune și un îndemn la luptă, care a stîrnit rumoare în sala de dezbateri, au sunat cuvintele cu care și-a încheiat declarația: „Acuzații adevărați se găsesc în guvern, în Direcția C.F.R. și în conducerea sindicatelor reformiste, alături și în rîndurile acuzatorilor de azi. Sentința ce o veți pronunța, departe de a intimida și întoarce pe muncitori de la drumul lor, va însemna un îndemn la acțiune, un nou îndemn la luptă”⁹.

Cuvîntul său a fost un exemplu de pledoarie revoluționară, care a îmbărbătat zecile de acuzați, sutele de martori, zecile de mii de oameni ai muncii care își manifestau solidaritatea cu luptătorii ceferiști și petroliști. Mai bine ca oricare avocat al apărării trecut prin școala a numeroase procese, mai argumentat și mai temeinic ca oricare pledoarie bizuită pe

⁹ Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferiști în fața Consiliului de război al Corpului II armată, București. Fragmente din cuvîntările acuzaților, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 13—15.

tomuri și legiuiri, cuvîntul său a slujit apărării muncitorimii ceferiste și cauzei lor. Un mare ecou au avut în mase cuvîntările sale și ale altor fruntași ai luptelor din 1933.

Răspunzînd comisarului regal Hotineanu, care susținea că din punct de vedere tehnic lucrătorii de la C.F.R. lucrează în condiții foarte bune, ca și în cele mai mari întreprinderi din străinătate, tovarășul Chivu Stoica a spus : „D-le președinte, nu știu cum o fi în străinătate, ceea ce pot spune este un lucru, pe care miile de lucrători de la C.F.R. îl pot confirma. Lucrăm în condițiuni mizerabile, materialul omenesc este lăsat fără absolut nici o grijă să muncească pînă cînd se sfîrșește... Nu este nici o grijă pentru muncitor, nimeni nu se gîndește la viața lui, și vai de el dacă va aștepta ca alții să se gîndească pentru dînsul. Greva de la C.F.R. l-a învățat că atît timp cît nu va ști să se organizeze și să lupte pentru schimbarea condițiilor de muncă el va continua să muncească în aceleași condiții în care munceau robii...”¹⁰.

Cu toate greutățile întîmpinate de către acuzați, procesul se afirma tot mai clar ca o tribună politică, unde alături de acuzații revoluționari veneau să depună în slujba cauzei pentru care se ridicase proletariatul muncitori din uzine, țărani, intelectuali cu renume, funcționari și liber-profesioniști.

Clădirea cazărmei din Calea Plevnei, unde se judeca procesul, deși păzită de puternice forțe armate, era asaltată zi de zi de sute și sute de muncitori, familii ale celor judecați, comuniști din cartierele muncitorești¹¹. Peste 300 de martori s-au prezentat să depună în sprijinul luptătorilor ceferiști, majoritatea din ei fiind muncitori la Grivița, la Nicolina-Iași, la Atelierele C.F.R.-Cluj, Galați, la rafinăriile din Ploiești. Din partea acuzării nu s-au prezentat nici 20 de martori, deși erau recrutați din rîndurile forțelor represive¹². Martorii au arătat, cu un curaj care a surprins pe reprezentanții guvernului, că ei socotesc justă greva cu ocuparea atelierelor, precum și gărzile muncitorești de autoapărare, au dezavuat politica jalbelor fără sfîrșit susținută de liderii oportuniști social-democrați și au cerut să se ia măsuri pentru îmbunătățirea imediată a situației muncitorilor și achitarea celor acuzați.

În cuvîntul său, martorul Ilie Pintilie, militant de frunte al partidului comunist, a făcut o amplă prezentare a situației deosebit de grele în care se aflau muncitorii, situație din care nu se putea ieși decît prin luptă împotriva celor care intensifică exploatarea maselor¹³. La întrebările provocatoare ale acuzatorilor în legătură cu activitatea partidului comunist, Ilie Pintilie a dat un răspuns pătruns de spirit revoluționar : „Dacă însă comuniștii sînt aceia care au deschis ochii muncitorilor, arătîndu-le calea

¹⁰ Din debaterile procesului luptelor muncitorilor ceferiști în fața Consiliului de război al Corpului II armată, București. Fragmente din cuvîntările acuzaților, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 20—21.

¹¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 966, f. 191.

¹² Ibidem, fond. 96, dos. 325, f. 17—19.

¹³ Din debaterile procesului luptelor muncitorilor ceferiști în fața Consiliului de război al Corpului II armată, București. Fragmente din cuvîntările acuzaților, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 16.

de urmat și ce trebuie să facă, dacă comuniștii au învățat pe muncitori cum trebuie să conducă greva, cum trebuie s-o organizeze, dacă ei sînt aceia care au venit să lumineze calea noastră, a ceferiștilor și să arate drumul luptei, care singură ne-a dat cîștigul grevei de la 2 februarie 1933, apoi, d-le președinte, și noi subscriem în totul la aceea ce au făcut comuniștii, și eu sînt comunist..."¹⁴.

Depozițiile martorilor au provocat derută în rîndurile Consiliului de război, deoarece aceștia prin mărturiile lor deosebit de concludente spulberau întreg eșafodajul de calomnii pe care era clădită ordonanța definitivă. Consiliul de război a trecut la amenințări, la măsuri imediate. Astfel muncitorul Constantin David a fost oprit, în mod brutal, în timp ce-și rostea depoziția și condamnat pe loc la 6 luni închisoare. Altor martori li s-a interzis, fără comentarii, depoziția. Comisarul Hotineanu, cel care de fapt ordonase deschiderea focului în dimineața de 16 februarie, oprea, cu injurii, pe acuzați și martori de a arăta adevărul asupra celor petrecute la Grivița. Pentru a dovedi că muncitorii au tras primii, Hotineanu a adus drept probe fotografia găurilor din stîlpii bisericii din fața Atelierelor Grivița¹⁵. Se părea că față de aceste probe apărarea, acuzați și martori se vor pleca, recunoscîndu-și „culpa”. Expertiza la fața locului, apoi depoziția parohului bisericii respective, Al. Ionescu, a paracliserului bisericii, precum și a altor martori care au văzut cum, la cîteva clipe după sîngeroasele evenimente, au fost găuriți stîlpii bisericii cu burghiul și dalta, au împins pînă la ridicol acuzațiile comisarului regal¹⁶.

În a 21-a zi a procesului a început rechizitoriul comisarului regal, care relua de fapt acuzațiile false cuprinse în ordonanța definitivă. În baza acestor acuzații, Consiliul de război a pronunțat împotriva ceferiștilor una din cele mai crunte sentințe cunoscute pînă atunci în analele justiției burghezo-moșierești. 37 de acuzați au fost condamnați la pedepse care însumau 421 de ani de închisoare¹⁷, două treimi primind pedepse între 10 și 20 de ani de muncă silnică.

Pronunțarea sentinței, care urmărea să intimideze muncitorimea, a avut efecte contrare celor scontate de guvernul Vaida-Voievod. „Nu sentimentul de frică — scria „Scînteia” —, ci cea mai mare indignare a maselor largi sînt răspunsul la această brutală și cinică sentință împotriva celor mai buni reprezentanți ai clasei muncitoare din România”¹⁸.

Procesul polariza în jurul conducătorilor muncitorimii simpatia unor mase tot mai largi, ceea ce contribuia la creșterea semnificației politice a luptelor din ianuarie-februarie 1933 și la ridicarea prestigiului acelei forțe antifasciste care organizase și condusesese aceste lupte¹⁹.

Partidul Comunist din România, timp de aproape un an, între august 1933 cînd a fost dată sentința și iunie 1934 cînd s-a rejudecat

¹⁴ Din *dezbatările procesului luptelor muncitorilor ceferiști în fața Consiliului de război al Corpului II armată, București. Fragmente din cuvîntările acuzaților*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934, p. 12.

¹⁵ „Faela” din 30 iulie 1933.

¹⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 326, f. 52.

¹⁷ Ibidem, f. 73–74.

¹⁸ „Scînteia” din septembrie 1933 — a apărut în ediție specială consacrată procesului.

¹⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 326, f. 22.

la Craiova procesul, a desfășurat o susținută campanie de mobilizare a maselor pentru obținerea recursului, anularea sentinței și eliberarea revoluționarilor condamnați. Campania pentru eliberarea ceferiștilor s-a desfășurat în strinsă legătură cu luptele pentru revendicări zilnice ale muncitorilor din fabrici, ale șomerilor, ale țăranilor, ale funcționarilor, învățătorilor, ale tineretului studios ²⁰.

Organizațiile revoluționare de masă, sindicatele ceferiste, Uniunea Tineretului Comunist, Ajutorul roșu, Liga muncii, Comitetul național antifascist au desfășurat o largă acțiune de protest, care a cuprins zeci de mii de cetățeni din cele mai diverse straturi sociale. Un important sprijin a fost dat partidului comunist în această campanie de către Uniunea Tineretului Comunist, care prin membrii săi participa în numeroasele comitete de ajutorare create, activa în rîndurile Ajutorului roșu, strîngea semnături de protest, răsplinea fotografiile conducătorilor luptelor din 1933, făcea colecte de îmbrăcăminte și alimente ²¹. Din satele județelor Ilfov, Vlașca, Prahova, Dolj, Romanati, Covurlui au fost trimise ajutoare în bani și alimente deținuților revoluționari întemnițați la București și apoi la Craiova. Într-o serie de sate s-au format delegații care au venit la proces pentru a depune în favoarea muncitorilor acuzați. „Noi, locuitorii comunei Cetatea, județul Dolj — se putea citi pe protestul semnat de țăranii acestei comune din Oltenia —, ne solidarizăm cu apelul familiilor ceferiștilor și cu toții cerem anularea sentinței și eliberarea ceferiștilor de la Grivița” ²².

Un număr tot mai mare de intelectuali, văzînd mai clar că procesul ceferiștilor este o arenă de luptă între democrație și reacțiunea profascistă, s-a aliniat intelectualilor democrați, ca Petre Constantinescu-Iași, Ilie Cristea, Iorgu Iordan, Radu Cernătescu, Victor Eftimiu, Tudor Bugnariu, Victor Ion Popa, Geo Bogza, N. D. Cocea, Eugen Constant și alții pentru a sprijini pe conducătorii luptelor muncitorimii. Profesori, avocați, medici, ziaști, studenți, funcționari au participat la numeroase acțiuni de protest, la strîngerea fondurilor, la recrutarea martorilor etc. Un număr de 300 de intelectuali au publicat un apel pentru unirea tuturor celor care în numele dreptății înțeleg că lupta muncitorilor ceferiști este lupta celor ce respectă adevărul și democrația ²³.

Campania de eliberare a luptătorilor ceferiști și petroliști a cunoscut o deosebită intensitate în a doua jumătate a lunii februarie și în cursul lunii martie 1934. Împlinirea unui an de la luptele de la Grivița a fost întîmpinată cu arborarea de steaguri roșii îndoliate pe atelierele C.F.R. Au fost șablonate lozinci, s-au răsplat manifeste și s-au organizat întruniri ale muncitorilor ²⁴. Paza unităților de grăniceri și jandarmi în atelierele C.F.R. din numeroase orașe, arestările în preajma aniversării ²⁵ n-au

²⁰ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1934—1937*, p. 40—46. Circulara a Comitetului Central al Partidului Comunist din România — ianuarie 1934.

²¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 4, dos. 712, f. 158.

²² Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 325, f. 134—139; vezi și „Descătușarea”.

²³ „Descătușarea”, nr. 1 (19) din 20 ianuarie 1934.

²⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 961, f. 4.

²⁵ „România nouă”, anul II, nr. 36 din 17 februarie 1934.

putut opri muncitorimea să întâmpine și să cinstească eroicele lupte din 16 februarie 1933. În acțiunile desfășurate cu acest prilej și-a dovedit din nou tăria unitatea de acțiune a muncitorimii. La atelierele C.F.R., în multe fabrici din țară, la întrunirile de protest muncitori comuniști, social-democrați și neorganizați au făcut front comun pentru a apăra pe cei care cu un an în urmă i-au condus în marea bătălie de clasă.

În fața torentului de proteste ale muncitorimii și ale unei însemnate părți a populației reprezentând alte clase și păături sociale, precum și ca urmare a răsturnării, în recurs, a falselor capete de acuzare, la 29 martie sentința de la București a fost casată²⁶. Procesul a fost trimis spre rejudecare la Craiova în fața Consiliului de război al Corpului I armată²⁷.

O dată cu trimiterea la Craiova a procesului, spre rejudecare, în fața partidului comunist și a organizațiilor sale de masă se ridicau sarcini noi și grele; trebuiau mobilizate mase mereu mai largi pentru a putea riposta valului de măsuri polițiste. „Trimiterea la Craiova, departe de furnicarul muncitoresc din București, e primul act al unei noi și sălbătice condamnări” — se arăta într-un manifest al P.C.R.²⁸.

În aprilie 1934 conducătorii ceferiștilor și petroliștilor au adresat din închisoare un apel „Către ceferiștii din toată țara” în care arătau că în închisoare continuă lupta începută și chemau muncitorimea ceferistă la noi acțiuni revoluționare²⁹.

În marile ateliere C.F.R. din țară, București, Iași, Cluj, Galați, T. Severin, în semn de protest și solidaritate cu ceferiștii arestați s-au declarat greve în ajunul procesului. Muncitorii au trimis din nou proteste la Craiova pentru eliberarea celor arestați și au depus salariul pe o zi în vederea ajutorării arestaților³⁰. În semn de solidaritate muncitorii ceferiști de la toate atelierele din țară au ales delegați spre a-i trimite la procesul de la Craiova, pentru a exprima solidaritatea muncitorimii ceferiste față de încercații ei conducători.

Procesul de la Craiova (4 iunie — 1 iulie 1934) a dovedit cu claritate prin atmosfera politică creată în jurul său, prin acțiunile de solidaritate ale maselor din întreaga țară și de peste hotare, că lupta antifascistă în România era în plină desfășurare, avînd în avangardă clasa muncitoare.

Predominant în cadrul noului proces a fost caracterul său politic ca o nouă mărturie a radicalizării muncitorimii din România și strălucită confirmare a forței și capacității partidului comunist de a mobiliza masele în jurul cauzei comune pentru care au luptat muncitorii ceferiști și petroliști în 1933.

În cadrul procesului au fost încredințate misiunile de răspundere de a reprezenta linia partidului acelor comuniști care în timpul pregătirii și desfășurării luptelor au fost conducători demni, recunoscuți de mase

²⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, dos. 327, f. 16—17.

²⁷ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota A. XVIII-11.

²⁸ Ibidem, cota A. XVIII-13.

²⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 858, f. 89.

³⁰ Ibidem, fond. 5, dos. 973, f. 48.

și s-au comportat cu consecvență ca adevărați activiști ai partidului. Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, îndeplinind cu cinste acest mandat, a fost purtătorul cuvântului partidului comunist și a luptat neconținut pentru a impune în rândurile colectivului de acuzați o orientare de înaltă ținută politică, corespunzătoare nivelului marilor bătălii de clasă din 1933 și gradului de maturitate politică a proletariatului din România.

Măsurile represive ale autorităților au creat mari greutăți în calea manifestării solidarității depline a maselor, dar n-au reușit să o împiedice. În oraș au fost aduse noi unități de jandarmi. Organele polițienești au fost întărite. Unități ale diviziei a II-a infanterie au fost dotate cu mitraliere, în mod special pentru „liniștea publică” din timpul procesului³¹.

În orașul care concentra cel mai mare număr de moșieri și era capitala unei regiuni dominant agrare, renumită prin sărăcia maselor, organizatorii procesului au găsit un pronunțat clocot de ură, nu numai față de autoritățile locale, dar și față de cele centrale guvernamentale. Muncitorii orașului, micii meseriași, țărani, slujbași mărunți, intelectuali au văzut în procesul care se judeca la Craiova procesul propriilor năzuințe și hotărâri de revoltă contra jafului și împilării, atât de cumplite în acea regiune lăsată în inapoiere.

Procesul de la Craiova a început în ziua de 4 iunie în fața Consiliului de război al Corpului I armată³². În proces erau judecați opt acuzați: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi ș. a. Apărarea era formată din 16 avocați, printre care Mihai Macavei, Stelian Nițulescu, Petre Grozdea, Nicolae Popilian. Un alt grup de avocați din Craiova³³, cum era Mihail Cruceanu, au sprijinit prin multiple acțiuni primirea și pregătirea martorilor, a familiilor celor judecați.

Acuzații revoluționari erau trimiși în judecată ca „agenți provocatori în rebeliune, săvârșită în ceată, cu omor”, după cum relatea ordonanța definitivă. Erau apoi încadrați într-un labirint de articole de lege pe fondul încălcării liniștii publice și în cadrul general al legii stării de asediu. Minuțioasele pregătiri ale Consiliului de război, împreună cu Ministerul de Justiție și Ministerul de Interne, urmăreau să dezarmeze pe acuzați și martori, iar procesul să se încheie cu o zdrobitoare înfrângere a reprezentanților muncitorimii.

Partidul comunist, acuzații revoluționari, marele număr de martori, opinia maselor au răsturnat planurile guvernanților. Din nou, în sala tribunalului a răsunat plin de curaj, mai puternic și mai viguros, glasul reprezentanților muncitorimii. „Apar pe banca acuzării pentru a doua oară eroii proletariatului revoluționar — scria „Scinteia”. — Ei proclamă deschis justetea luptei proletare pe baza frontului unic, se transformă din acuzați în acuzatori ai exploataților, își iau cu curaj răspunderile”³⁴.

³¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6182, f. 38, 44, 45, 69, 84. Vezi M. Iosa și M. Rusenescu, *Din acțiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933*, în „Studii”, 1959, nr. 3.

³² Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1038, f. 40; *Luptele eroice ale muncitorilor cefești și petrolști din 1933*, monografie în machetă, p. 478.

³³ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6182, f. 109.

³⁴ „Scinteia”, nr. 8 din 10 iunie 1934.

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, îndeplinindu-și cu cinste rolul conducător în proces, ca și în luptele din 1933, și de astă dată a transformat cuvîntul la interogatoriul său într-un aspru rechizitoriu la adresa regimului burghezo-moșieresc, într-o vibrantă chemare la luptă a clasei muncitoare și a tuturor celor ce muncesc. Răspunsurile sale la interogatoriu erau acte de acuzare grave la adresa regimului de jaf și împilare :

„Știți, domnule președinte, cu cît este plătit un muncitor de la Grivița pentru munca sa dusă în cele mai grele și neomenoase condiții ?”

„Știți domnule comisar regal cum este reglementată munca în aceste ateliere ?”

„Cunoașteți domnule președinte și ne-ați putea spune și nouă ce « curbe de sacrificiu » a aplicat guvernul domnilor bancheri ?”

„Aveți cunoștință domnule comisar regal despre efectele curbelor de sacrificiu impuse de guvern — prin Vidrighin — muncitorilor de la Grivița ?”³⁵.

„Ascuișul acestor întrebări a provocat dezorientarea președintelui instanței, care se dovedește neputincios în a stăvili expunerea metodică a reprezentantului muncitorimii și a luptei sale împotriva nedreptei orînduirii burgheze... Sala era gata să izbucnească. Comisarul regal Gelep Vasile a intervenit pentru salvarea situației adresîndu-se președintelui :

— Domnule președinte, atrageți atenția acuzatului că aici nu este o sală de întrunire politică, aici el este îndatorat să răspundă despre cele ce este întrebat, nu să acuze”.

„Acuzatul” Gheorghe Gheorghiu-Dej răspunde cu promptitudine :

„Nici măcar nu pot să cer iertare, căci nu eu acuz ! poporul muncitor acuză ! și el trebuie să afle — mai ales din această sală — că, cu oricîte împotriviri, va veni vremea răspunderilor pentru acei care i-au hărăzit o soartă de robi”³⁶.

Analizînd cauzele profunde ale luptelor revoluționare din 1933, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej preciza că ele au avut la bază revendicările întregii muncitorimii din România. După ce a prezentat sistemul spoliator de salarizare a muncitorilor, a descris felul cum era jefuit muncitorul ceferist prin „curbele de sacrificiu”, prin raționalizările capitaliste, prin noianul de amenzi. Împotriva acestui jaf organizat și a înfometării în masă a muncitorilor trebuia opusă organizarea muncitorimii și greva. „Organizația acțiunilor pe țară era una din condițiunile reușitei luptei pentru revendicări”. Argumentînd necesitatea grevei, a fost întrerupt de președintele tribunalului cu întrebarea : „Care este sfîrșitul grevei dacă revendicările nu sînt admise ?”, iar răspunsul n-a întîrziat : „Sfîrșitul unei greve depinde de organizarea și puterea de luptă a greviștilor. Greva este și ea un raport de forțe”³⁷.

Demascînd politica reacționară, antimuncitorească a conducătorilor partidului național-țărănesc, care, printr-o deșănțată demagogie, reușise

³⁵ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 96, din notele corespondențelor ziarului „Apărarea ceferiștilor”.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, dos. 326, f. 60, 70.

să atragă în mrejele sale pe unii oameni ai muncii, tovarășul Chivu Stoica arăta că național-tărăniștii „au venit cu scăderile de salarii pentru a ține angajamentul plății cametei străinilor, așa cum se angajase la Geneva”. El a arătat că muncitorii au înțeles legătura dintre jefuitorii interni patro-nați de P.N.Ț. și cei externi³⁸.

Tovarășul Gheorghe Vasilichi, răspunzând din partea acuzaților salutului trimis de Darlet din partea muncitorilor francezi, arăta : „Noi credem în puterea solidarității internaționale. Dați muncitorilor francezi salutul nostru și spuneți-le să aibă încredere că vom lupta muncitorește la posturile unde ne-a pus muncitorimea română”³⁹.

Sutele de muncitori, țărani muncitori, intelectuali cu vederi înaintate mici meseriași etc. de toate convingerile politice, în ciuda piedicilor, a terorii și a stării de asediu, au venit într-o impresionantă unitate să-și afirme solidaritatea cu conducătorii ceferiștilor și petroliștilor aflați pe banca acuzării și să ceară într-un singur glas stingerea procesului și eliberarea acuzaților. Martorii veniți din ateliere și fabrici au exprimat în fața Consiliului de război opinia zecilor de mii de proletari. Mulți dintre ei au adus consiliului moțiunile iscălite de sute de muncitori la întrunirile și mitingurile din întreprinderi și au declarat că ei au mandat să vorbească în numele muncitorilor din întreprinderile unde muncesc. „De două zile în șir în fața consiliului defilează convoiul nesfârșit al martorilor. Sînt muncitori de fabrică, cu obraji de pămînt, în haine mototolite și uzate” — scrie ziarul „Dimineața”⁴⁰.

Mai multe sute de martori veniți din toate colțurile țării s-au transformat în cei mai înfocați agitatori pentru eliberarea ceferiștilor acuzați⁴¹, acuzînd întreg sistemul inuman de exploatare, asuprire și teroare al burgheziei și moșierimii. În fața instanței, muncitorii Ilie Pascu, I. Ștefănescu, I. Munteanu, M. Teodosiu, I. Nentea, Elisabeta Cunfig, martori din întreaga țară au arătat că, luînd exemplul ceferiștilor din capitală, muncitorii au luptat pentru aceleași revendicări⁴².

Ca martori la procesul din Craiova au venit nu numai muncitorii ceferiști și din alte ramuri de producție, dar și numeroși țărani muncitori și intelectuali. De la boxa justiției militare, acuzații s-au ridicat ca apărători atît ai intereselor proletariatului din fabrică, cît și ca apărători ai țărănimii exploatare și ai păturilor nevoiașе ale meseriașilor, funcționarilor, intelectualilor⁴³.

Au venit la proces, ca trimiși ai țărănimii, grupuri de țărani din satele Ilfovului și ale Doljului, oameni nevoiași purtînd liste lungi, cu semnături a sute de săteni. Au venit țărani din comunele de baștină ale unor acuzați, mărturisind dragostea și stima de care aceștia și familiile lor se bucurau în rîndurile țăranilor.

³⁸ „Dimineața” din 13 iunie 1934.

³⁹ V. Hurmuz și N. Lupu, *Procesul conducătorilor luptelor ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., V (1959), nr. 3, p. 20.

⁴⁰ „Dimineața” din 15 iunie 1934. Vezi și relatările martorilor între 9 și 15 iunie 1934.

⁴¹ *Procesul de la Craiova*, broșură editată de P.C.R. în 1934, p. 27.

⁴² „Dimineața” din 20 iunie 1934.

⁴³ „Lupta de clasă”, 1934, nr. 3—4.

Creșterea rolului clasei muncitoare și al reprezentanților săi revoluționari s-a exprimat și în atitudinea solidară a unei însemnate părți a intelectualității. Reprezentanți ai intelectualității au venit în fața Consiliului de război să recunoască justetea luptelor din februarie și rolul conducător al proletariatului pentru salvarea intelectualității exploatate și asuprite⁴⁴.

În cursul dezbaterilor procesului de la Craiova, numeroși muncitori social-democrați, care au luptat în front unic în ianuarie-februarie 1933, au depus mărturii pentru linia justă a Comitetului central de acțiune și au apărut pe conducătorii muncitorilor acuzați⁴⁵.

În procesul conducătorilor luptelor din 1933 a fost subliniată tactica unității de acțiune a proletariatului, frontul unic, a cărui forță și combativitate a asigurat ridicarea în masă a muncitorimii ceferiste și petroliste din ianuarie-februarie 1933. Încrederea maselor de muncitori în linia frontului unic a dus la creșterea prestigiului partidului comunist și a organizațiilor care au militat pentru realizarea sa în vederea cuceririi revendicărilor oamenilor muncii. Niciodată de la ilegalizare până la acest proces, timp de un deceniu, nu s-a vorbit atât de deschis și cu curaj în fața autorităților superioare burghezo-moșierești despre partidul comunist, despre conducătorii comuniști ai muncitorilor, despre convingerea muncitorilor că linia partidului comunist este cea mai justă și corespunzătoare idealurilor lor⁴⁶.

La întrebarea : „Cum privesc muncitorii pe conducătorii lor aflați pe banca acuzării?”, Ilie Pintilie a răspuns : „Și azi muncitorii îi socotesc drept conducătorii lor. Pretutindeni în ateliere, în trenuri și străzi, în orice loc de întâlnire se discută procesul de la Craiova. Toate categoriile cer stingerea procesului”⁴⁷.

În zilele procesului de la Craiova a luat ființă un „Comitet de apărare a ceferiștilor arestați”⁴⁸. Acest comitet a scos la Craiova ziarul „Apărarea ceferiștilor” cu scopul de a face cunoscută maselor largi desfășurarea procesului⁴⁹. În *Cuvînt înainte* ziarul sublinia importanța procesului, arătînd că acesta „este procesul vieții de mizerie, șomaj și robie în care trăiesc toți acei care muncesc și lucrează cu brațele și mintea... Procesul nu reprezintă decît un moment al luptei pentru revendicările ceferiștilor și muncitorilor în general”⁵⁰.

În întreaga țară s-au răspîndit afișe, manifeste și cărți poștale ale conducătorilor arestați⁵¹. Comitetul central al Ajutorului roșu a lansat liste de subscripție pentru muncitorii din fabrici și ateliere C.F.R. în vederea constituirii unui fond necesar ajutorării deținuților politici și susținerii procesului. În fața atelierelor C.F.R. din București au avut loc întruniri

⁴⁴ *Procesul de la Craiova*, p. 16 (Vezi „Dimineața” din 24 iunie 1934).

⁴⁵ „Dimineața”, iulie 1934.

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., dos. 326, 327, vol. 6, f. 38 ; *Procesul de la Craiova*, p. 24.

⁴⁷ „Lupta de clasă”, 1934, nr. 3—4.

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6 182, f. 85.

⁴⁹ Ibidem. Ziarul avea redacția în casa avocatului N. Popilian, din str. Cuza Vodă nr. 68.

⁵⁰ „Apărarea ceferiștilor”, Craiova, 16 iunie 1934.

⁵¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6 182, f. 116.

zburătoare la ieșirea de la lucru, cu 700 — 1 500 de participanți, urmate de arestări și ciocniri cu poliția⁵². În zina de 16 iunie 1934, la București a fost organizată o mare demonstrație cu pancarde roșii pe care erau scrise lozinci pentru eliberarea conducătorilor lor⁵³.

În fața valului de acțiuni ale maselor, autoritățile au înăsprit măsurile de reprimare a demonstrațiilor.

Poliția din Craiova a arestat pe tovarășii N. Ceaușescu, V. Pogăceanu, V. Gabor și Ion Brad în momentul când aceștia voiau să citească în fața Consiliului de război al Corpului I armată protestele muncitorilor și intelectualilor și să facă depoziții favorabile acuzaților⁵⁴.

Sute de avocați și profesori, ziariști, actori, învățători au iscălit proteste de condamnare a procesului și de eliberare a celor arestați. Comitetele antifasciste din București, Cluj, Chișinău, Botoșani au trimis proteste semnate de numeroși muncitori, avocați, profesori, medici, ingineri, studenți etc. Împotriva procesului și a măsurilor antidemocratice au scris în presă o seamă de intelectuali ca Alexandru Sahia, Tudor Arghezi, Eugen Jebeleanu, N.D. Cocea, Mihail Ralea, Ștefan Voitec, Geo Bogza, Demostene Botez, Eugen Constant și alții. Prin vigoarea, expresivitatea și rolul lor mobilizator se distingueau articolele semnate de Alexandru Sahia, care a reușit să publice numeroase relatări, comentarii în ziarul „Dimineața”. Activitatea publicistică în jurul procesului a avut menirea și a reușit să lărgească ecoul dezbaterilor și să contribuie la cunoașterea și dezvoltarea manifestărilor de solidaritate ale muncitorilor.

La solidaritatea maselor muncitoare din țară cu eroicii conducători arestați s-au alăturat manifestările de simpatie față de luptele din ianuarie-februarie 1933 și conducătorii arestați, ale proletariatului internațional, ale reprezentanților culturii progresiste din întreaga lume.

Procesul conducătorilor luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 a avut o profundă semnificație internațională. Această semnificație a fost conferită de momentul în care s-au desfășurat marile bătălii de clasă conduse de Partidul Comunist din România, precum și de caracterul politic al acestor lupte.

Întinsa arie geografică a ecoului internațional al procesului demonstrează caracterul profund popular al acestor lupte și aportul lor la patrimoniul internaționalismului proletar.

Scopurile și obiectivele de bază ale luptelor feroviarilor și petroliștilor din România se identificau cu acelea ale clasei muncitoare și forțelor democratice progresiste, antiimperialiste din Europa și din alte țări ale lumii.

⁵² „Lupta de clasă”, nr. 3—4 din iulie-august 1934.

⁵³ „Scinteia” din 20 iunie 1934.

⁵⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 25., dos. 4178, f. 117. Vezi și fond. 4, dos. 714, f. 63. Asupra celor arestați s-au găsit 15 liste de subscripție, un protest al muncitorilor în numele Cercului cultural „George Coșbuc”, două proteste ale șomerilor din sectorul I Galben și III Albastru, un protest al chelnerilor de la restaurantul Elysée, un protest al muncitorilor de la fabrica „Industria bumbacului” și alte 2 proteste, toate acoperite cu numeroase semnături și un memoriu-protest al Comitetului regional antifascist de la Cluj cu 200 de semnături (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 4, dos. 714 f. 63).

Conștiința faptului că proletariatul — și îndeosebi detașamentele sale avansate, muncitorimea ceferistă și petrolistă — ducea lupte pentru interesele generale ale majorității poporului, împotriva înrobirii și mai mari a țării de către băncile și trusturile imperialiste, spoliatoare a propriilor popoare, a dat mișcării de solidaritate cu feroviarii și petroliștii români un caracter cu mult mai larg decît toate luptele revoluționare precedente ale muncitorimii romîne.

Biroul federal al muncitorilor feroviar, subliniind că „bătălia muncitorilor feroviar români a constituit un minunat episod al luptei împotriva burgheziei care vrea să arunce pe umerii muncitorilor povara crizei”, se adresa în continuare muncitorimii căilor ferate din Franța: „Feroviar francezi! lupta feroviarilor români este lupta voastră. Apărîndu-i pe tovarășii din București, apărați propriile voastre revendicări”⁵⁵.

„În toate întrunirile trebuie să ne solidarizăm cu frații noștri, muncitorii feroviar români, care ne-au dat un atît de frumos exemplu de luptă curajoasă...”⁵⁶.

Sub îngrijirea Federației unitare a muncitorilor din transporturi, în Franța a fost publicată broșura *Lupta muncitorilor feroviar români*. Presa muncitorească însoțea apariția broșurii cu recomandarea: „O bătălie revoluționară, care constituie un exemplu și pe care fiecare muncitor feroviar trebuie să o cunoască”⁵⁷.

Luptele muncitorimii romîne din ianuarie-februarie 1933, în numeroase țări capitaliste, erau date drept exemplu de conștiință proletară, dîrzenie, de cîră și eroism revoluționar, „eroism care în cîrînd s-ar putea foarte bine repeta în orice altă țară capitalistă”⁵⁸.

„Orice muncitor va vedea în acest eroism al muncitorilor români o reflectare a hotărîrii de a lupta, cu orice risc, împotriva reacțiunii capitaliste din toate țările” — scria ziarul „Daily Worker” într-un amplu articol intitulat *Făclia aprinsă a unui grevist român. Aprindeți făclia în Anglia*. În concluzie, articolul sublinia: „Noi ridicăm făclia aprinsă, ținută de tovarășul muncitor din România, și o ducem înainte în lupta contra propriei noastre clase dominante”⁵⁹.

Sub titluri ca *Muncitorii români se răscoală, Asaltul revoluționar al maselor din România, Zguduirile sociale din România*, presa muncitorească din Austria publica ample articole și știri privind luptele muncitorimii romîne și procesul conducătorilor acestora, lupte care duceau la creșterea încrederii proletariatului din alte țări în propriile forțe și în perspectivele revoluționare ale proletariatului din România. „Lupta eroică a muncitorilor de la Atelierele (C.F.R.) din București este fără îndoială numai preludiul unor lupte revoluționare și mai mari ale proletariatului român”.

„Greva și luptele maselor din România sînt semnalul unor evenimente mari viitoare”⁶⁰.

⁵⁵ „La Tribune de cheminots”, 1 iulie 1933.

⁵⁶ Ibidem, 15 ianuarie 1934.

⁵⁷ Ibidem, 15 mai 1934.

⁵⁸ „Daily Worker” din 18 februarie 1933.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ „Die Rote Fahne” din 16 februarie 1933.

În manifestul adresat oamenilor muncii din Ungaria, Partidul Comunist din Ungaria sublinia însemnătatea ridicării muncitorimii din România într-un moment cînd masele muncitoare erau amenințate de ofensiva fascismului și întetirea exploatării. „Lupta eroică dusă de muncitorii ceferiști din București și din Cluj împotriva armatei și a jandarmeriei, înfruntînd focul mitralierelor, a rămas întipărită pe veci în memoria proletariatului mondial ca o pildă demnă de urmat”⁶¹.

Aportul luptelor ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 la lupta pentru stăvilirea ofensivei hitlerismului, a forțelor agresive revanșarde, pentru apărarea libertăților democratice, a adunat simpatia și respectul mișcării muncitorești internaționale, a tuturor forțelor progresiste, democratice.

Astfel se explică multitudinea dovezilor de solidaritate, atașament, simpatie, imediat după lupte și mai ales în timpul procesului din partea reprezentanților unor păături sociale, partide și organizații politice, grupuri sau persoane individuale, care nu erau cuprinse în sfera mișcării muncitorești. Interesul manifest al acestor categorii s-a concretizat în acțiuni care au mers pînă la întruniri politice, campanii de presă în coloane ale ziarelor burgheze, telegrame pe adresa ambasadelor Romîniei sau a organizatorilor procesului din București.

Pornind de la aceasta, mișcarea de solidaritate cu conducătorii luptelor ceferiștilor și petroliștilor judecați la București și Craiova a îmbrăcat un caracter activ, combativ, integrîndu-se organic în lupta care se ducea în țările capitaliste, deschizînd șirul unor mari ridicări la luptă împotriva pericolului fascismului.

Oamenii muncii sovietici, drept mărturie de solidaritate cu muncitorii ceferiști, au organizat mitinguri de protest împotriva procesului înscenat și au cerut eliberarea arestaților.

Frontului comun al reacțiunii și forțelor agresive imperialiste din lumea marelui capital i se opunea frontul larg al solidarității internaționale al maselor muncitoare. Ca un semn de adîncă solidaritate cu conducătorii luptelor din 1933, proletariatul din țările capitaliste și-a trimis delegați care să depună în apărarea revoluționarilor romîni. Din Franța, clasa muncitoare și-a trimis solii săi revoluționari antifasciști pentru a apăra pe tovarășii lor de luptă comună împotriva exploatării și fascismului.

„Prezint aci oficial 450 de mii de muncitori francezi — arăta Barbet, unul din cei trei delegați feroviari francezi. — Muncitorii Uniunii noastre de transporturi și întregul proletariat francez au urmărit cu viu interes cele petrecute în februarie 1933 și au socotit că aceleasi nevoi care au determinat de atîtea ori în Franța pe muncitori să lupte pentru revendicările lor au determinat și grevele lucrătorilor de la căile ferate romîne. Proletariatul francez socotește de un vital interes pentru el luptele muncitorești ce se desfășoară în România. Scăderile de salariu din România au o influență directă și asupra muncitorilor francezi. La solidaritatea ce se manifestă prin aplicarea planului de asanare al Genevei, aci, ca

⁶¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1871. Culegere de manifeste III-1/1933.

și acolo, ei înțeleg să răspundă prin solidaritatea muncitorească. Cerem așadar, eliberarea tovarășilor noștri”⁶².

Procesul de la Craiova a luat sfârșit la 31 iunie, după patru săptămîni de dezbateri. Cu toate că atît conducătorii arestați, cît și sutele de martori au dovedit că luptele revoluționare reprezentau interese majore ale poporului și au fost declanșate datorită creșterii exploatarei și asupririi clasei muncitoare, Consiliul de război, sfidînd adevărul, i-a condamnat din nou pe conducătorii luptelor revoluționare din România⁶³.

Conducătorii luptelor din 1933 nu și-au făcut iluzii în privința atenuării sentinței de la București. „Acum, la această a doua judecată — arătau acuzații în apelul lor din iunie 1934 —, nu ne facem iluzia că guvernul actual ar avea cu noi altă intenție, în ce privește sentința, decît guvernul național-țărănesc. Guvernul național-liberal este guvernul marilor bancheri, fabricanți și moșieri”. În încheiere, acuzații arătau în același apel că „de la clasa stăpînitoare, oricare ar fi partidul de la guvern, nu ne putem aștepta la punerea noastră în libertate, ci, dimpotrivă, trebuie să așteptăm ca prima sentință să fie reînnoită”⁶⁴.

„Scînteia”, sub titlul semnificativ *De la Grivița — la Reichstag !, de la Lipsa — la Craiova !*, demasca metodele sîngeroase și de teroare ale claselor și partidelor reacționare din România, metode care indicau drumul spre fascism al reacțiunii romîne⁶⁵.

La chemarea partidului și a organizațiilor de masă revoluționare masele muncitoare au răspuns cu un nou val de proteste care a străbătut țara. În capitală, în sala „Marna”, a avut loc o mare întrunire organizată de Comitetul de coordonare al frontului unic⁶⁶, alcătuit din Comitetul antifascist, Liga muncii și Partidul Socialist Unitar independent, întrunire care s-a transformat într-o puternică manifestație de stradă. Demonstrații, în frunte cu ceferiștii, au parcurs Calea Griviței, scandînd lozinci pentru frontul unic și pentru eliberarea conducătorilor eroicelor lupte din 1933, împotriva pregătirilor de război și a fascismului⁶⁷.

Apropierea zilei de 12 noiembrie, în care urma să se dezbată de către Consiliul superior de revizie al armatei recursul conducătorilor condamnați a doua oară prin procesul de la Craiova, a provocat o intensificare a acțiunilor de solidarizare cu conducătorii condamnați.

La Consiliul superior de Justiție militară al armatei s-au primit numeroase proteste din partea organizațiilor muncitorești din țară și străinătate, cerîndu-se anularea sentinței de condamnare a conducătorilor eroicelor lupte din februarie 1933 și punerea lor imediat în libertate⁶⁸.

⁶² „Scînteia” din 20 iunie 1934.

⁶³ Arhiva C.C. al P.M.R. fond. 96, dos. 327, f. 2.

⁶⁴ „Scînteia” din 1 august 1934.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Comitetul de coordonare al frontului unic s-a format în septembrie 1934 din reprezentanți ai Ligii muncii (C. C. Tiulescu și N. Alexe), ai Comitetului național antifascist (P. Constantinescu-Iași și S. Calimachi) și ai Partidului Socialist Unitar (Șt. Voitec, C. Popovici și alții).

⁶⁷ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 22, dosar 4142, vol. II, f. 229.

⁶⁸ Ibidem, fond. 5, dos. 973, vol. VI, f. 235.

Recursul s-a judecat la București, la 12 noiembrie 1934, în fața Înaltei curți de casatie și justiție. Deși era clar că guvernul burghezo-moșieresc nu va renunța la hotărârile sale de întemnițare a conducătorilor ceferiști, partidul comunist a insistat asupra recursului pentru a demasca încă o dată în fața maselor populare înscenarea juridică și a face cunoscut mai bine adevărul asupra luptelor din 1933. Motivele de recurs depuse în scris și dezvoltate oral de tovarășul Ion Gheorghe Maurer și alți trei avocați au arătat completa netemeinicie a sentinței dată împotriva nu a unor oameni izolați, ci a reprezentanților maselor de muncitori, care i-au urmat și îi vor urma pe viitor⁶⁹.

Noul recurs la Înalta curte de casatie și justiție și definitivarea sentinței în 1935 au fost însoțite de manifestațiile de masă ale muncitorimii împotriva fascismului și războiului.

Anii de temniță și de lagăr ai reprezentanților muncitorimii nu au frinat voința de luptă a acestora. Ei s-au călit mai mult, au devenit mai îndrăgostiți luptători pentru cauza celor ce muncesc.

În ciuda tuturor dizolvărilor, a arestărilor, a terorii, lupta de clasă nu putea fi stăvilită. Ea își urma un curs decisiv, „iar în ce privește lupta pentru eliberarea conducătorilor din februarie nici ea nu va putea fi împiedicată. Muncitorimea din întreaga țară, în ale cărei prime rînduri se află din nou muncitorimea ceferistă, va duce această luptă și mai departe și mai energic și mai verificat decît pînă astăzi, pînă cînd va scoate din zidurile asazine ale Doftanei pe cei mai buni, pe cei mai hotărâți, pe cei mai viteji luptători ai clasei muncitoare și ai tuturor păturilor asuprite din România”⁷⁰.

Procesul sublinia Rezoluția C.C. al P.C.R. din iulie 1934 — a fost încă un indiciu viu al afirmației C.C. al P.C.R. cum că în luptele din februarie proletariatul ceferist și petrolist a fost numai vremelnic bătut fizicește prin superioritatea forțelor materiale ale dușmanului, dar de fapt a ieșit din aceasta învingător politic și moral, nu numai prin obținerea satisfacerii parțiale a revendicărilor sale, ci cucerind pentru proletariat ca clasă poziții importante și stabilind rolul lui de hegemon față de alte pături ale celor ce muncesc⁷¹.

„Pentru prima dată în istoria proceselor de clasă din România, proletarii romîni din ramurile de seamă ale industriei țării, unitar și fără rezervă, au apărut cu un curaj strălucitor ca apărători ai intereselor generale ale clasei lor și ale întregului popor exploatat, zdruncinînd planurile tribunalului și transformînd cu vigoare procesul în proces politic de masă”⁷².

Procesul ceferiștilor s-a transformat în procesul întregului popor muncitor, care lupta pentru un trai mai bun, pentru drepturi democratice, pentru pacea și independența țării.

⁶⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 22, dos. 4142, vol. II, f. 412.

⁷⁰ *Procesul de la Craiova*, p. 5—6.

⁷¹ *Ibidem*, p. 38.

⁷² *Ibidem*.

În condițiile ofensivei fascismului pe plan internațional, ale ațîțării vrajbei între popoare, ale urii naționalist-șovine și ale primejdiei războiului, procesul ceferiștilor din România a fost un important prilej de trecere în revistă a solidarității de clasă și a orientării antifasciste a opiniei maselor largi.

Procesul a însemnat o nouă dovadă că tactica frontului unic, preconizată de P.C.R., a fost îmbrățișată de masele de bază ale proletariatului. Partidul comunist, pe baza experienței procesului, a tras multe învățăminte pentru lărgirea cadrului, a formelor și metodelor de acțiune în rîndul tuturor muncitorilor, pentru crearea frontului unic muncitoresc și organizarea luptelor revoluționare.

Partidul comunist, pe lîngă problemele clasei muncitoare pe care le-a analizat în urma procesului, s-a oprit și asupra problemelor privind aliatul acestei clase — țărănimia muncitoare. Procesul dovedise limpede starea de spirit a maselor țărănimii, apropierea sa firească față de proletariet. Concluziile partidului comunist cereau lichidarea rămîinerii în urmă a activității partidului la sate și intensificarea muncii politice în mijlocul maselor țărănimii.

Poziția păturilor mijlocii în proces, solidarizarea lor cu muncitorii ceferiști, au arătat partidului comunist marile rezerve de masă pentru înfăptuirea unui larg front de luptă împotriva asupririi, a fascismului și războiului.

Partidul comunist a pătruns mai bine, cu prilejul procesului, în înțelegerea contradicțiilor care existau între diferite grupări burgheze. A înțeles mai complet scopurile politicii vîrfurilor celor mai reacționare ale marii burghezii și moșierimi romîne, cît și conlucrarea lor cu cercurile marilor monopoluri occidentale agresive.

Procesul a arătat Partidului Comunist din România, o dată în plus și cu deosebită forță, că în lupta sa pentru interesele maselor, pace și democrație se poate bizui pe cea mai largă solidaritate a maselor muncitoare din întreaga lume.

Procesul a fost un important examen politic pentru Partidul Comunist din România, pentru activiștii de partid, pentru membrii partidului și conducerea sa. În timpul campaniei pentru eliberarea ceferiștilor arestați și a organizării proceselor de la București și Craiova, s-au cunoscut mai temeinic multe cadre ale partidului, a ieșit în relief capacitatea membrilor săi devotați pînă la capăt cauzei proletariatului, de a îndeplini sarcinile încredințate de partid.

Clasa muncitoare, urmînd partidul comunist în luptele din 1933, a acumulat o uriașă experiență. Ea a înțeles că există un partid cu adevărat al său, „ale cărui cerințe și indicații le-a verificat în propria sa luptă; un partid compus din cei mai buni fii ai săi, care în momente grele, sîngेरînd, a stat neclintit la postul său de conducător”⁷³. Asemenea cadre de revoluționari comuniști, prin experiența dobîndită și în proces, au adus un suflu proletar mai viu în rîndurile partidului și au contribuit direct la

⁷³ *Procesul de la Craiova*, p. 32.

îngustarea sferei de acțiune și influență a acelor elemente mic-burgheze, carieriste, sectariste, aventuriste, dăunătoare consolidării partidului și strîngerii legăturilor sale cu masele.

Ansamblul acțiunilor întreprinse de P.C.R. în jurul procesului a înlesnit cunoașterea mai îndeaproape a laturilor pozitive ale vieții organizațiilor de partid și dezvăluirea unor lipsuri legate îndeosebi de sectarismul, de oportunismul unor cadre din conducerea partidului, străine de clasa noastră muncitoare, lipsuri a căror înlăturare se impunea pentru întărirea rîndurilor P.C.R., a unității sale.

Aceste greutăți din viața internă a partidului, care au prejudiciat partidului și clasei muncitoare, vin să arate că victoria politică pe care a eucerit-o P.C.R. în proces nu a fost obținută ușor, ci, dimpotrivă, a fost eucerită cu mari eforturi, cu o încordare generală a celor mai bune forțe ale partidului, împotriva dușmanilor de clasă și a unor dușmani chiar din propriile rînduri ale P.C.R.

Partidul Comunist din România, datorită fondului sănătos, revoluționar, marxist-leninist existent la temeliile sale și în rîndurile conducătorilor săi, a trecut o dată cu procesul ceferiștilor și petroliștilor un greu și important examen. Rezultatele acestui examen s-au răsfrînt în consolidarea partidului, în creșterea prestigiului P.C.R. și strîngerea legăturilor sale cu masele, în pregătirea proletariatului și a maselor pentru marile lupte antifasciste din anii următori.

Cuvîntările tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej în procesul de la Craiova au răsunat pline de îmbărbătare pentru masele muncitoare și întruchipau, o dată cu avertismentul la adresa mării burghezii și moșierimi, și convingerea în victoria celor ce muncesc, convingere care s-a materializat înainte de a se împlini sorocul anilor la care conducătorii luptelor din 1933 au fost condamnați.

Cu majuscule au fost notate de către corespondenții ziarului „Apărarea ceferiștilor” cuvintele adresate de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej președintelui tribunalului, cînd acesta l-a amenințat cu suspendarea procesului :

„ESTE UN PROCES ISTORIC CARE NU POATE FI SUSPENDAT — EL VA ÎNCETA, PUR ȘI SIMPLU, O DATĂ CU ÎNLĂTURAREA EXPLOATĂRII”.

„Toți acei care au încheiat front unic contra noastră se vor prăbuși în fața frontului unic al muncitorimii de pretutindeni” declara tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la procesul de la Craiova. „Asemenea cuvinte care au impresionat și pe tovarășii de luptă și pe dușmanii de clasă — conchidea comentariul unui săptămînal al vremii — rețin atenția, se adîncesc în suflet, în creier, pretutindeni unde pot pătrunde” ⁷⁴.

⁷⁴ „Reporter”, nr. 27 din 20 iunie 1934.

DIN ISTORICUL EVENIMENTELOR DE DUPĂ UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÎNIA¹

DE

L. BÁNYAI

Lupta romînilor din Transilvania pentru eliberare națională și unire cu România și, în general, lupta poporului român pentru desăvîrșirea procesului de unire națională constituia o parte integrantă a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Justețea acestei lupte rezidă în conținutul ei social-politic, în legătura ei strînsă cu dezvoltarea democratică, cu progresul general al societății de pe teritoriul țării noastre. Făurirea unui stat național unitar, democrat și independent corespundea unei legități istorice pentru dezvoltarea poporului român, pentru crearea unei patrii socialiste fericite a tuturor oamenilor muncii din țara noastră, de orice naționalitate.

Revoluția burghezo-democratică, izbucnită pe tot întinsul monarhiei habsburgice în toamna anului 1918, și hotărîrea popoarelor descătuse de a forma state naționale independente au avut drept consecință constituirea unor noi state naționale burgheze (Cehoslovacia, Polonia) și întregirea altora (România, Iugoslavia) prin unirea cu teritorii naționale eliberate de sub jugul monarhiei habsburgice.

Prin unirea Transilvaniei cu România s-a desăvîrșit procesul de făurire a statului național român. În preajma convocării Adunării naționale de la Alba-Iulia, cercurile guvernamentale din vechea Romînie pretindeau ca declararea unirii să se facă fără condiții politice, iar enunțarea unor principii democratice generale să fie însoțită de exprimarea loialității față de dinastia Hohenzollernilor. Consiliul național central a introdus însă în proiectul de declarație diferite revendicări democratice concrete și nu a pomenit de „regat” și de „dinastie”. În acest proiect

¹ Comunicare ținută în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București în ziua de 28 februarie 1964.

a fost introdusă și o clauză care prevedea proclamarea autonomiei Transilvaniei în cadrul României pînă la convocarea constituintei.

Adunarea națională din Alba-Iulia a proclamat la 1 decembrie 1918 „principiile fundamentale”, cu conținut burghezo-democratic, care trebuiau să stea la baza „alcătuirii noului stat român”. Aceste principii au fost proclamate în condițiile luptei revoluționare deosebit de ascuțite care s-a desfășurat pe teritoriul Transilvaniei, sub impulsul maselor muncitoare prezente la Alba-Iulia și în urma acțiunii muncitorilor înaintați delegați la adunare. Dezideratul elementelor înaintate la consfătuirea muncitorească ce a precedat plenara adunării a fost „democratizarea desăvîrșită a României și transformarea ei din regat în republică populară”². Reprezentanții burgheziei române din Transilvania vedeau în autonomia provizorie a Transilvaniei în cadrul României o garanție față de tendința cercurilor monopoliste de la București de a acapara pozițiile-cheie ale vieții economice și politice din această provincie, unită cu România. Această clauză a fost susținută și de social-democrații români din Transilvania, în sensul unei garanții că prevederile democratice ale declarației vor fi îndeplinite de constituantă³.

Principiile proclamate în hotărîrea de la Alba-Iulia au constituit, chiar în forma lor limitată, un pas înainte în direcția transformării burghezo-democratice, în rezolvarea sarcinilor revoluționare imediate care stăteau atunci în fața maselor populare în frunte cu clasa muncitoare. Angajamentele solemne luate la Alba-Iulia, referitoare la reformele democratice și drepturi egale ale poporului român și ale minorităților naționale, au fost însă în mare parte nesocotite de către guvernele burghezo-moșieresti care s-au succedat la cîrma țării.

Lupta seculară a maselor române din Transilvania pentru eliberare națională și unire cu România și-a atins scopul dar revendicările lor general-democratice au fost ignorate sau realizate în mod ciuntit de către clasele dominante. Îndeplinirea unirii a descătușat însă noi energii ale maselor populare, înăbușite de-a lungul secolelor, și a contribuit la procesul dezvoltării și întăririi forțelor revoluționare de pe întregul teritoriu al țării noastre.

La 1 decembrie 1918, după adoptarea declarației, Adunarea națională din Alba-Iulia a ales „Marele sfat național”, un fel de parlament provincial, care a declarat că s-a constituit în vederea reprezentării intereselor populației românești din Transilvania la tratativele de pace, precum și pentru conducerea treburilor pînă la alegerea constituintei. În prima sa ședință, la 2 decembrie, Marele sfat național a ales un comitet format din 15 membri, în frunte cu Iuliu Maniu, cu denumirea de „Consiliu dirigent”, care, conform hotărîrii Marelui sfat, „va prelua și va diriguia viața de stat, va îngriji serviciile publice...”⁴.

² „Înainte” (Timișoara) din 12 ianuarie 1919.

³ „Adevărul” (Sibiu) din 15 decembrie 1918.

⁴ Romul Boila, *Consiliul dirigent. „Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul”*, București, 1923, vol. I, p. 89.

Opinia publică din vechea Românie a primit cu entuziasm știrea despre unirea Transilvaniei cu România. Cercurile guvernante abia instalate la București după plecarea trupelor ocupante germane, păstrau însă o rezervă față de consemnarea drepturilor democratice în hotărârea de la Alba-Iulia. Reprezentantul presei din București, Leonard Paukerov, care a predat textul declarației ziarelor din capitală, mărturisea că, în redacția oficiosului guvernului liberal „Viitorul”, politicienii adunați „își exprimau unele nedumeriri asupra declarațiilor programatice”, considerînd greșite concesiile făcute revendicărilor sociale și politice ale maselor⁵.

Hotărârile de la Alba-Iulia au fost prezentate în mod oficial regelui Ferdinand de către o delegație compusă din Vasile Goldiș, Al. Vaida-Voievod și episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu. Decretul regal apărut în urma acestei audiențe a cuprins însă numai proclamarea unirii, punctele declarației de la Alba-Iulia referitoare la libertățile democratice nu au fost incluse⁶. Nici „Legea pentru unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmăruului și Maramureșului cu România” nu amintește de aceste puncte⁷.

Decretul regal a însărcinat Consiliul dirigent „cu conducerea serviciilor publice în ținuturile prevăzute”, afară de cele externe, de război, de comunicații, de vamă și de siguranță, care au trecut în competența guvernului central. În același timp, în guvernul prezidat de Ionel Brătianu au fost numiți trei miniștri fără portofoliu din Transilvania: Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voievod și Ștefan Cicio-Pop. S-a convenit totodată ca Comandamentul trupelor regale române care înaintau în Transilvania să aibă sediul la Sibiu, pentru coordonarea măsurilor sale cu Consiliul dirigent. Însuși guvernul maghiar a recunoscut în mod indirect existența Consiliului dirigent, dat fiind că n-a avut nici o obiecție de formulat cu privire la numirea lui Ioan Erdelyi la 7 decembrie 1918 ca trimis oficial al Consiliului dirigent la Budapesta⁸.

Convenția de armistițiu a Antantei încheiată cu guvernul Károlyi la Belgrad, la 13 noiembrie 1918, stabilise cursul Mureșului ca primă linie de delimitare între armatele „aliaților” și forțele militare ungare. Trupele române, venind dinspre est, au ajuns pînă la sfîrșitul lunii noiembrie la linia Rodna, Miercurea-Ciuc, Baraolt. În sudul Transilvaniei, în acel timp, drumurile erau pline de coloanele și de convoaiele armatei germane a lui Mackensen în retragere. Trupele române au intrat în Brașov la 7 decembrie, iar în Alba-Iulia la 20 decembrie.

În Banat, pe baza unei hotărîri a comandamentului suprem al Antantei, au intrat la 17 noiembrie trupele sîrbe urmate de trupele franceze, care la 31 decembrie au intrat și în orașul Arad, pe cînd malul stîng al Mureșului rămînea în mîna trupelor sîrbe.

⁵ Leonard Paukerov, *Domnule Maniu, acum ori niciodată...*, București, 1928, p. 8.

⁶ *Monitorul oficial*, nr. 212 din 13 decembrie 1918.

⁷ *Idem*, nr. 206 din 1 ianuarie 1920.

⁸ Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1932.

Acțiunile revoluționare au dus în Transilvania la alungarea autorităților reacționare, reprezentante ale intereselor moșierimii și ale virfurilor burgheziei maghiare. Consiliile naționale constituite reprezentau în general interesele burgheziei mijlocii și mici. În consiliile naționale orășenești au intrat și reprezentanți ai muncitorimii, constituind în mod independent și sfaturi muncitorești. În unele centre mari industriale (Valea Jiului, Reșița), sfaturile muncitorești, pătrunse de spirit revoluționar, aveau chiar o poziție dominantă. Aceste sfaturi au introdus controlul muncitoresc asupra producției, au constituit gărzii muncitorești, care au apărut cu arma în mână cuceririle revoluționare. În consiliile naționale din sate au intrat și reprezentanți ai țărănimii formând în unele locuri o putere locală țărănească. Intelectualii progresiști, muncitorii înaintați și țărani au imprimat în multe locuri, în prima fază a activității consiliilor naționale, o linie care corespundea în bună parte năzuințelor maselor populare.

Elementele reacționare burgheze au reușit însă în tot mai multe reședințe de județ și de plasă să contrabalanseze influența forțelor progresiste. Aceste elemente au folosit funcționarii vechiului regim pentru „menținerea ordinii” în orașe, au inițiat măsuri represive împotriva țăranilor răsculați și au desfășurat o agitație șovină pentru dezbinarea maselor muncitoare înfrățite în luptă.

Proletariatul și țărănimea săracă au fost principala forță a revoluției cu caracter burghezo-democratic în Transilvania. Militanții revoluționari ai mișcării muncitorești, în frunte cu grupurile comuniste în formare, nu reușiseră însă să făurească un partid cu adevărat revoluționar, capabil să asigure conducerea maselor muncitorești și țărănești, să mențină și să lărgească cuceririle revoluționare. Sfaturile muncitorești din centrele administrative au fost în cele mai multe locuri influențate de elemente reformiste. Sfaturile muncitorești din marile centre industriale, conduse de elemente revoluționare, acționau izolat, fără un program cristalizat și fără un plan de acțiune corespunzător cerințelor etapei respective a revoluției, fără o conducere unică și fără o legătură organică cu masele țărănești în plină frământare.

Această situație a înlesnit manevrele Consiliului dirigent, în activitatea căruia se accentua tot mai mult curentul reacționar promovat de Iuliu Maniu, de a opri asaltul maselor și de a demobiliza forțele revoluționare.

Reprimarea singeroasă a manifestației maselor muncitorești din capitală și teroarea dezlănțuită la 13 (26) decembrie 1918 de către guvernul burghezo-moșieresc urmăreau să paralizeze detașamentul cel mai înaintat al clasei muncitoare din România, muncitorimea din București, socotind că în acest fel vor lovi în forțele revoluționare de pe întreg teritoriul țării noastre, inclusiv cele din Transilvania. Comandamentul armatei regale române a luat măsuri tot mai aspre împotriva mișcărilor revoluționare muncitorești și țărănești din Transilvania. Cu asentimentul Consiliului dirigent, autoritățile militare au introdus starea de asediu, au dizolvat comitetele de fabrici și uzine. Pentru a înăbuși valul de greve, comandamentul a procedat la arestări în masă printre muncitori.

Nici „gărzile naționale”, organizate de consiliile naționale, n-au prezentat suficientă garanție în împrejurările de restaurare a puterii burghezo-moșierești. După rapoartele primite de Comandamentul trupelor române, în unele gărzi naționale a pătruns „spiritul revoluționar”. Deci „pentru cea dintâi operație — cum seria C. Kirițescu — s-au dizolvat «gărzile naționale» ieșite din revoluție... Gărzile ungurești erau dizolvate pe măsură ce armata română înainta. Cu gărzile săsești și mai cu seamă cu cele românești, lucrurile au mers ceva mai greu”⁹.

În ce privește teritoriul de dincolo de „linia de demarcație”, guvernul ungar a numit un „comisariat guvernamental suprem pentru Ardeal”, cu sediul la Cluj, primind între altele sarcina „de a ține legătura cu reprezentanții Antantei și cu autoritățile militare române”¹⁰. Comisar suprem a fost numit profesorul universitar Apáthy István, specialist cu renume, însă cu o concepție politică îngustă, lider al celor mai șovine cercuri burgheze maghiare din Transilvania. Consiliile naționale române care au controlat majoritatea teritoriilor administrate încă formal de guvernul din Budapesta, nu au recunoscut însă decât autoritatea Consiliului dirigent.

În încercările de lichidare a cuceririlor revoluționare ale maselor, interesele burgheziei și moșierimii române au coincis cu interesele burgheziei și moșierimii maghiare din Transilvania. Vechile clase stăpînitoare maghiare însă se cramponau de ruinele puterii lor politice, făceau toate eforturile pentru a păstra pozițiile lor economice privilegiate. Moșierii maghiari, care au posedat marea majoritate a moșiilor din Transilvania, stăpînii băncilor mari din Budapesta, care au deținut majoritatea acțiunilor întreprinderilor industriale și ale instituțiilor bancare din această provincie, elementele privilegiate ale stăpînirii burghezo-moșierești maghiare au susținut cu înverșunare teza „integrității teritoriale” a Ungariei. Reacțiunea maghiară condamnase și faptul recunoașterii consiliului național român de către guvernul Károlyi ca un organ reprezentativ al poporului român din Transilvania. Istoricul șovin maghiar Jancsó Benedek seria mai târziu cu indignare: „Domnul Iăszî a recunoscut marele sfat național român ca o parte perfect egală cu guvernul statului maghiar, iar pe românii din Ungaria ca un organism de stat suveran ce și-ar putea reprezenta interesele la conferința generală de pace cu absolut aceeași independență ca și statul maghiar”¹¹.

Consiliul național maghiar din Cluj a polarizat în jurul său de la constituirea sa acele curente care făceau eforturi desperate de a salva într-un fel sau altul supremația maghiară din Transilvania. La consfătuirea restrînsă a reprezentanților partidului independenței, ai partidului radical și ai partidului social-democrat, degeaba a protestat liderul radicalilor contra alegerii lui Apáthy ca președinte al consiliului, argumentînd că „numele lui este postav roșu în fața romînilor și, dacă Consiliul național

⁹ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru reîntregirea României*, vol. III, ed. a 2-a, București, 1927, p. 392.

¹⁰ „Tükör” (Tîrgu-Mureș) din 1 dec. 1918.

¹¹ Jancsó B., *A román irredentista mozgalom története* (Istoria mișcării iredentiste române), Budapesta, 1920, p. 463.

dorește să aibă un rol istoric în Transilvania, cu Apáthy aceasta este fără speranță”¹².

La 1 noiembrie 1918, Apáthy face apel la demonstrații muncitori și soldați adunați în fața comandamentului militar să nu urmeze pilda „adunăturii de la Budapesta care rupe rozeta ofițerilor”¹³. Însă nici Apáthy, nici șeful comandamentului, generalul Cziegler, nu pot să împiedice ca mulțimea să ia cu asalt închisoarea militară și să elibereze pe deținuții politici, în majoritate români¹⁴.

La Tirgu-Mureș, evenimentele se desfășoară într-o altă direcție. Adunarea populară convocată de oficialitățile reacționare ale orașului la 31 octombrie 1918 a răsturnat planurile acestora din urmă. Contrar intențiilor conducătorilor adunării, muncitorii și soldații prezenți au impus alegerea unui consiliu compus în majoritate din reprezentanți ai intelectualității radicale și ai curentului de stînga al mișcării muncitorești. Ca președinte al Consiliului național maghiar a fost ales profesorul Antalffy Endre, tînăr om de știință, cu un larg orizont cultural și politic, care cere „dreptul de autodeterminare și pentru popoarele nemaghiare din Ungaria”, precum și „recunoașterea statelor naționale formate sau în formare în jurul nostru”¹⁵.

Pentru paralizarea activității membrilor progresiști ai Consiliului național maghiar din Tirgu-Mureș, elementele conservatoare au inițiat organizarea unui Consiliu național secuiesc. Un ziar local, în articolul său intitulat *Se organizează reacțiunea*, dezvăluie că în dosul acestor încercări se ascunde contele Bethlen István, mare moșier din județ, „cu poziția sa impardonabil de rigidă în problema naționalităților și cu efortul său de a menține blestemata veche putere de clasă”¹⁶.

În curînd Consiliul național secuiesc s-a autodizolvat, transferînd „munca sa asupra Consiliului național maghiar orășenesc și județean, precum și a Sfatului muncitoresc”¹⁷.

La 2 decembrie, pentru a evita orice incident, profesorul Antalffy Endre, însoțit de doi ofițeri ai gărzii naționale romîne, pleacă la Toplița în întîmpinarea armatei romîne¹⁸. Intrarea trupelor în orașul Tirgu-Mureș se desfășoară fără nici un conflict armat.

Între timp, trupele romîne obțin permisiunea Comandamentului suprem al Antantei de a trece dincolo de linia de demarcație și de a

¹² Kertész Jenő, *Tíz év előtti Erdély napjai* (Zilele Transilvaniei dinainte de zece ani), „Korunk”, 1929, p. 10.

¹³ Apáthy István, *Erdély az összeomlás után* (Transilvania după prăbușire), „Új Magyar Szemle”, dec. 1920, p. 155–156.

¹⁴ Kertész Jenő, *op. cit.*, p. 11–12.

¹⁵ Procesul-verbal al constituirii Consiliului național maghiar din Tirgu-Mureș, Arhiva Comitetului regional de partid Mureș-Autonomia Maghiara. Cf. și Miron Constantinescu, L. Bánvai, V. Curticeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Zur nationalen Frage in Österreich – Ungarn (1900–1918)*, referat susținut la Conferința internațională a istoricilor de la Budapesta, mai 1964.

¹⁶ „Tükör” din 13 nov. 1918.

¹⁷ „Székely Napló” (Tg. Mureș) din 26 noiembrie 1918.

¹⁸ Ibidem din 3 dec. 1918.

înainta pînă la linia Cluj-Gherla-Dej. Antalffy, la cererea comandamentului român și animat de gîndul să se evite orice vărsare de sînge, ceea ce ar fi putut tulbura conviețuirea pașnică a poporului român și a minorităților naționale, pleacă la Cluj și reușește să determine pe conducătorii Comisariatului guvernamental maghiar să dispună ca „garda secuiască”, compusă din ofițeri șovini, și în mare parte fără nici o legătură cu secuimea, să părăsească orașul¹⁹.

Înainte de preluarea administrației orașului Cluj de către comandantul trupelor romîne, Consiliul național secuiesc-unguresc din Transilvania, constituit la 17 decembrie 1918, împreună cu social-democrații reformiști maghiari din localitate, a convocat pentru 22 decembrie o adunare improvizată de protest drept răspuns la adunarea națională din Alba-Iulia. La această adunare au fost invitați „toți locuitorii neromîni ai Transilvaniei”²⁰. Organizatorii adunării din Cluj desconsiderau voința liber exprimată la Alba-Iulia, prin reprezentanții săi aleși, de populația romînă, care forma majoritatea populației din Transilvania. Ei au afirmat în moțiunea adoptată că „popoarele din Transilvania vor să trăiască într-o comunitate de stat republicană populară cu Ungaria”²¹.

La adunare au luat cuvîntul și cîțiva socialiști romîni „centriști”, care se intitlau în această vreme „socialiști internaționaliști”. Aceștia, nereprezentînd o forță și neînțelegînd năzuința de nestăvilire a poporului român de dincolo și dincoace de Carpați pentru unirea Transilvaniei cu România, au lansat lozinca unei „republici romîne în Ardeal”²², ca etapă intermediară pînă la unirea cu o Romînie democratizată.

La Tîrgu-Mureș, în aceeași zi, Consiliul național maghiar anunță printr-un comunicat că nu se dizolvă și continuă activitatea sa cu autorizația Comandamentului român, care i-a recunoscut caracterul îndreptățit²³. Acest consiliu a funcționat pînă în anul 1920. La 24 decembrie 1918, trupele romîne intră în Cluj, întîmpinate cu ovații de populația romînă.

Consiliul național central săsesc, la adunarea sa ținută la 21–22 noiembrie la Sibiu, a accentuat dreptul de autodeterminare al sașilor în cadrul „statului maghiar”²⁴. Același consiliu, la adunarea obștească convocată la 8 ianuarie 1919 la Mediaș, a proclamat aderarea sa la unirea Transilvaniei cu România, pe baza dreptului de autodeterminare și a hotărîrilor de la Alba-Iulia, reclamînd autonomie culturală și o organizare economică și politică proprie.

Liderii social-democrați de dreapta, atît cei romîni, cît și cei maghiari, sprijină politica burgheziei. Ignorînd sarcina proletariatului de a păși în fruntea revoluției burghezo-democratice, acești lideri se mulțumeau cu promisiuni de reforme sociale, pe care burghezia, avîndu-și asigurată puterea politică, le putea oricînd ignora. Lăsînd rezolvarea problemei

¹⁹ „Székely Napló” din 13 dec. 1918.

²⁰ Ibidem (Sf. Gheorghe) din 21 dec. 1918.

²¹ „Kolozsvári Hirlap” din 24 dec. 1918.

²² „Vocea timpului”, an. I, dec. 1918, nr. 1.

²³ „Székely Napló” din 22 dec. 1918.

²⁴ „Kolozsvári Hirlap” din 27 dec. 1918.

naționale pe seama „propriiei” burghezii, ei au contribuit la dezbinarea maselor muncitoare.

Lupta maselor populare împotriva asupririi sociale și naționale s-a desfășurat într-o unitate organică. Liderii de dreapta ai Partidului Social-Democrat Român din Transilvania porneau însă de la teza falsă că „în primul rînd trebuie să se realizeze dezrobirea națională, și numai după aceea se poate începe cu succes lupta pentru dezrobirea socială”²⁵. Elementele maghiare social-democrate de dreapta din Transilvania sprijineau eforturile burgheziei naționaliste maghiare de a stăvili procesul transformărilor democratice și al eliberării naționale depline a poporului român din Transilvania și unirea Transilvaniei cu România.

Grupurile comuniste române au avut în vedere unirea curentelor revoluționare de dincoace și dincolo de Carpați într-o singură mișcare revoluționară. Încă la consfătuirea comună ținută la Moscova spre sfîrșitul anului 1918 reprezentanții tuturor grupurilor comuniste din vechea Romînie și din Transilvania au hotărît unificarea lor și „coordonarea unei activități generale de propagandă în vederea crizei sociale din Romînia și situației revoluționare din Transilvania și București...”²⁶. Grupurile comuniste însă, nefiind încă maturizate, neavînd o viziune clară despre necesitatea și sarcinile desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, au pus ca obiectiv imediat trecerea la revoluția socialistă în Romînia. Pentru aprecierea justă a poziției lor, nu trebuie să desconsiderăm însă nici creșterea de atunci a valurilor revoluționare, declanșate în sud-estul Europei. Grupurile comuniste din Transilvania au fost în primele rînduri ale luptei împotriva terorii militare și a demagogiei șovine de toate felurile, contribuind cu eroism la mobilizarea maselor muncitoare, fără deosebire de naționalitate, pentru apărarea drepturilor democratice cucerite în revoluție.

La începutul lunii ianuarie 1919, generalul Berthelot, comandant șef al forțelor armate ale Antantei din sud-estul Europei, a aprobat o nouă înaintare a trupelor romîne pe zona Sighet, Baia-Mare, Zalău. Înaintarea trupelor romîne s-a făcut concomitent cu retragerea pușinelor unități armate ungare ce au mai rămas la dispoziția guvernului din Budapesta și în comandamentul cărora s-au strecurat tot mai mulți ofițeri reacționari șovini.

La 28 ianuarie 1919, în înțelegere cu Consiliul dirigent, a fost dată ordonanța comandamentului trupelor din Transilvania care interzicea orice întrunire publică cu caracter politic, orice activitate a organizațiilor politice, înțelegînd sub aceasta înainte de toate organizațiile muncitorești.

Dar, cu toate măsurile represive, mișcările greviste ale muncitorimii, lupta țărănimii pentru împărțirea pămîntului iau un caracter tot mai ascutit.

Solidaritatea de clasă a moșierilor și capitaliștilor romîni și maghiari față de noul val revoluționar al maselor muncitoare se conturează clar

²⁵ Ion Fluieraș, *Discurs la mesaj rostit la 18 ianuarie 1928*, p. 12.

²⁶ „Foaia Poporului”, 1918, nr. 49.

în primele luni ale anului 1919²⁷. S-a dat friu liber răspîndirii urii șovine, însă în același timp s-au trimis soldați și jandarmi romîni pentru apărarea averii moșierilor și capitaliștilor maghiari, germani etc., în vederea unor tranzacții cît mai avantajoase cu ei.

Inducerea în eroare a opiniei publice prin publicarea unor știri șovine, alarmante, false sau exagerate era o îndeletnicire zilnică a ofici-nelor din București și Sibiu, precum și a celor din Budapesta, pentru canalizarea nemulțumirii crescînde a maselor, dezamăgite de promisiuni demagogice.

În Ungaria, cercurile reacționare îndemnau guvernul burghez republican la represii împotriva Partidului Comunist, înființat la 20 noiembrie 1918, și la acoperirea organizațiilor contrarevoluționare, conduse de elemente moșierești, clericale și de agitatori șovini de profesie. „Vörös Ujság” organul Partidului Comunist din Ungaria, își ridică cuvîntul împotriva acestor manevre: „Sintem martori — scrie ziarul — ai unei ațîțări naționaliste respingătoare, nespus de murdare și șovine în Ungaria... Sînt prezentate zilnic povești oribile, care apoi sînt dezmințite a doua zi, în genul celor publicate de bandiții presei galbene despre bolșevicii din Rusia... «Comitetul de propagandă» (comitet creat de guvern—L. B.) răspîndește manifeste cu lozinci imperialiste despre «integritatea teritorială», despre «patria veche», pentru ale cărei interese a sîngerat proletariatul timp de patru ani și jumătate; aceste lozinci renasc în forme noi, primind o culoare democratică...”²⁸.

Într-un alt articol, „Vörös Ujság” caracterizează astfel isteria anticomunistă a cercurilor reacționare și șovine din Ungaria: „Da, burghezia delira de bucurie că au fost arestați și maltratați conducătorii comuniști. Delira de bucurie burghezia, domnii secuiei, care pregătesc la Budapesta contrarevoluția «pentru Transilvania»... toți care au fost tulburați în somnul lor de stafia comunismului”²⁹.

În provocarea unor conflicte sîngeroase în zona administrată de guvernul ungar, un rol deosebit de odios l-a avut comandamentul așa-zisului „regiment secuiesc”. Masele populare maghiare din Transilvania și, printre ele, masele secuiești au refuzat să mai verse sînge în folosul fostelor clase stăpînitore maghiare. Țăranii maghiari au alungat autoritățile burghezo-moșierești maghiare și au atacat castelele magnaților, în luptă solidară cu țăranii romîni. Muncitorii maghiari din Transilvania, umăr la umăr cu muncitorii romîni, luptau împotriva samavolniciei capitaliștilor de orice naționalitate, împotriva terorii răspîndite de comandamentul armatei romîne burghezo-moșierești și împotriva provocărilor unor unități armate maghiare, conduse de elemente șovine aventuriste și decăzute.

Inițiativa de a forma un „detașament secuiesc” cu caracter revanșard, care să acționeze „mai liber” decît unitățile armatei oficiale ale

²⁷ L. Bányai, *Mișcări muncitorești și țărănești în Transilvania în anii 1919–1921*, „Analele Universității București”, seria istorie, 1962.

²⁸ „Vörös Ujság” din 13 februarie 1919.

²⁹ Ibidem din 1 martie 1919.

guvernului Károlyi, a venit din partea așa-zisului „Consiliu național central secuiesc”, organizat de cercurile burghezo-moșierești cele mai reacționare și șovine, originare din Transilvania și stabilite la Budapesta. La îndemnul și cu ajutorul acestui „consiliu” s-a format la sfârșitul anului 1918 acest „detașament”, în care „au intrat și mulți ofițeri din Ungaria”³⁰. Până la sfârșitul lunii februarie 1919, detașamentul număra șase mii de soldați, sub comanda colonelului Kratochwill, fost comandant-șef al trupelor maghiare în partea de vest a Transilvaniei. Acest detașament a fost singura unitate militară în această zonă în care ofițerii au reușit să mențină spiritul vechi, reacționar al armatei austro-ungare.

Comisarul guvernamental al sfaturilor soldățești din Budapesta, Pogány József, care a făcut parte din aripa de stînga a Partidului Social-Democrat, a protestat împotriva finanțării și înarmării acestui detașament, acuzînd pe comandanții săi de pregătire a contrarevoluției. El a sesizat, în ședința Sfatului central muncitoresc din Budapesta, că în unitățile „secuiești” ofițerii „îndeamnă patriotismul soldaților cu bîta” și că „acești ofițeri se comportă cu cruzime față de soldații romîni făcuți prizonieri”³¹.

În urma unor astfel de provocări, zona de contact între armata romînă și trupele ungare ia un caracter tot mai pronunțat de „front”. Sub pretextul evitării ciocnirilor armate se fac în același timp infiltrări masive ale trupelor franceze dinspre Banat pînă în județul Bihor. Vizitele generalilor francezi în diferite centre ale Transilvaniei, înclinați unii spre a sprijini cercurile reacționare romîne și alții cercurile reacționare maghiare, nu fac decît să contribuie la declanșarea unor conflicte armate tot mai dese. În același timp, în Banat, comandamentul francez, conform directivelor primite de la foruri superioare, încearcă să transforme această regiune într-un măr al discordiei între România și Iugoslavia, pentru a stoarce cît mai multe concesii din partea ambelor guverne pentru monopolurile franceze. Ocupanții francezi au sprijinit la Arad autoritățile burgheze maghiare, îndemnîndu-le la acțiuni antimuncitorești, în timp ce în cuprinsul județului au susținut autoritatea Consiliului național romîn.

Primele luni ale anului 1919 au marcat o dezvoltare impetuoasă a mișcării muncitorești revoluționare în centrul și sud-estul Europei. În țările învinse ale Puterilor Centrale, revoluția burghezo-democratică, frînată la început prin coaliția guvernamentală a burgheziei și a social-democrației de dreapta, ia o nouă dezvoltare, amenințînd tot mai mult puterea burgheziei.

În această perioadă, Armata Roșie desfășura o ofensivă încununată de succese pentru eliberarea unor teritorii ale Rusiei Sovietice de sub cîmpul trupelor intervenționiste ale Antantei și a bandelor alb-gardiste, înarmate și finanțate de imperialiști. Consolidarea puterii sovietice a contribuit la întărirea încrederii proletariatului internațional în propria sa forță și a încurajat îndeosebi masele muncitoare din țările vecine cu Rusia Sovietică.

³⁰ Grátz Gusztáv, *A forradalmak kora* (Epoca revoluțiilor), Budapesta, 1935, p. 86.

³¹ „Vörös Ujság” din 20 februarie 1919.

În aceste împrejurări a avut loc, în martie 1919, la Moscova, înființarea Internaționalei Comuniste, organul central al partidelor și grupurilor comuniste de pretutindeni. Internaționala Comunistă a avut o influență hotărâtoare asupra procesului de clarificare ideologică și de unificare a curenților revoluționare în mișcarea muncitorească internațională și a contribuit la creșterea ponderii aripii de stînga din Partidul Socialist din România și a rolului activ al grupurilor comuniste romîne în organizarea luptelor.

În această fază a luptei, grupul comunist român din Transilvania și-a stabilit centrul de organizare și de agitație în zona de nord-vest a Transilvaniei, unde condițiile locale ofereau mai multă libertate de acțiune, dat fiind că guvernul din Budapesta nu dispunea de forțe represive suficiente.

Alunecarea continuă spre dreapta a guvernului republicii burgheze ungare, măsurile anticomuniste și sprijinirea tot mai fățișă a forțelor șovine și revanșarde nu au putut opri mersul înainte al revoluției; ele au întîmpinat o vie rezistență din partea maselor muncitorești și țărănești din zona de vest a Transilvaniei. În urma slăbiciunii organelor puterii centrale ungare și în urma faptului că consiliile naționale romîne se supuneau numai directivelor consiliului dirigent din Sibiu, autoritatea consiliilor naționale maghiare slăbește, sfaturile muncitorești devin factorii importanți în orașe, iar în comune crește numărul sfaturilor țărănești, alcătuite mai ales din proletari agricoli și țărani săraci romîni și maghiari.

Comuniștii din județele Bihor și Satu-Mare, care la început activau în organizațiile social-democrate, în conducerea cărora predominau elemente de stînga, au hotărît în luna februarie 1919 să acționeze într-o organizație de sine stătătoare. Organul lor a apărut începînd de la 15 februarie, cu titlul „Nagyváradí Vörös Újság” (Ziarul Roșu din Oradea), tocmai atunci cînd apariția organului central al Partidului Comunist din Ungaria, „Vörös Újság”, era interzisă la Budapesta. Acesta din urmă apare de asemenea între 20 februarie și 1 martie la Oradea în mod clandestin³².

Începînd cu 1 martie 1919 a apărut la Oradea în mod regulat „Foaia țăranului” fondată de foștii prizonieri romîni transilvăneni la Moscova, în frunte cu Ariton Pescariu, și redactată acum de Laurian Mihail, originar din Turnu-Severin. În nord-vestul Transilvaniei, mișcarea revoluționară nu s-a oprit în etapa sa burghezo-democratică, ci era pe cale să se transforme în revoluție socialistă. La acest proces a contribuit din plin instaurarea dictaturii proletarietului în Ungaria.

Președintele republicii burgheze din Ungaria, Károlyi Mihály, în urma incapacității guvernului de a face față asaltului maselor muncitoare, haosului economic, precum și pretențiilor ultimative ale Antantei, a cedat puterea la 21 martie 1919 coaliției comuniștilor și social-democraților. La 2 aprilie a apărut constituția provizorie a tînărului stat proletar, care a proclamat instituirea Republicii Sfaturilor, cu scopul de a lichida sistemul capitalist. A fost creat Partidul Socialist din Ungaria, din

³² „Vörös Könyv”, Oradea, anul I, nr. 2, 13 aprilie 1919.

unirea comuniștilor și social-democraților. Puterea a fost preluată în întregime de sfaturile soldățești, muncitorești și țărănești și în partea de nord-est a Transilvaniei, în județele Bihor și Satu Mare, într-o parte a fostului județ Sălaj și în câteva localități din județul Maramureș. În centre ca Oradea, Satu-Mare, Carei, Salonta și Tașnad s-au format directorate revoluționare din reprezentanții oamenilor muncii români și maghiari. Proclamația directoratului revoluționar din județul Bihor sublinia că această putere „va pune capăt pentru totdeauna dominației capitalului și marilor proprietăți”.

La începutul lunii aprilie 1919, la Oradea s-a format Sfatul central al sfaturilor revoluționare romine, alcătuit din militanți revoluționari români din Transilvania și din vechea Românie. Sfatul central a precizat că scopul său este „accelerarea schimbării de regim în România spre a putea duce la îndeplinire unirea cu frații de dincolo de munți, nu unirea cu boierimea și moșierimea de acolo, ci cu harnica și cinstita muncitorime și țărănime dezrobită, cu Republica sfaturilor de muncitori și țărani din România”³³.

Sub dictatura proletariatului, în nord-vestul Transilvaniei s-au luat măsuri radicale și în domeniul agrar, mai ales cu privire la socializarea și transformarea cooperatistă a unor mari moșii în folosul proletariatului agricol. În același timp, organele locale din județele Bihor și Satu-Mare au continuat înregistrarea țăranilor îndreptățiți să primească pământ.

Alegerea sfaturilor la începutul lunii aprilie 1919 s-a desfășurat cu participarea largă a muncitorilor și țăranilor, români și maghiari în înțelegere frățească³⁴. Unitățile armatei roșii au fost formate aici din oameni ai muncii români și unguri din partea locului. Presa muncitorească din Oradea a accentuat că scopul organizării armatei roșii „... nu este cucerirea, ci apărarea puterii muncitorești...”³⁵. Elementele șovine din „regimentul secuiesc”, al cărui comandament în mod formal a recunoscut la început puterea proletară, au fost demascate de muncitorii și de soldații armatei roșii pentru faptul că purtau pe șepcile lor sub banda roșie vechile lor lozinci revanșarde³⁶.

La 19 spre 20 aprilie 1919, în nord-vestul Transilvaniei a intrat armata regală română, susținută de trupele franceze. Armata regală română, ca instrument de represiune a marilor puteri ale Antantei, a fost bine primită de exponenții burgheziei și moșierimii maghiare. După ocuparea Salontei, printre primii care veneau să prezinte omagiile comandamentului român și să-i ceară protecția împotriva țăranilor revoluționari, români și maghiari, era marele latifundiar contele Tisza Kálmán, fratele lui Tisza István³⁷.

³³ „Foaia țăranului” din 5 aprilie 1919.

³⁴ Ibidem.

³⁵ „Munkás Ujság” din 4 aprilie 1919.

³⁶ „Foaia țăranului” din 5 aprilie 1919.

³⁷ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 415.

La Satu-Mare, ofițerii regimentului secuiesc au organizat încă la 17 aprilie, deci în preajma intrării trupelor române, un puci contrarevoluționar, arestînd pe membrii Directoratului și pe comisarii politici ai garnizoanei. La Oradea, burghezia reacționară maghiară „alcătuiuse — cum scrie C. Kirițescu, cronicarul burghez al evenimentelor războinice — o gardă albă înarmată împotriva trupelor ungare bolșevice”³⁸.

Comandantul regimentului secuiesc, colonelul Kratochwill, autor moral al mai multor masacre săvîrșite împotriva locuitorilor romîni, din partea de nord-vest a Transilvaniei, a intrat în cîrdășie cu reacțiunea romînă imediat după instaurarea puterii proletare. El a început deja în prima jumătate a lunii aprilie tratative secrete cu Iuliu Maniu și cu generalul francez Gondrecourt în vederea unei acțiuni coordonate împotriva revoluției proletare ungare.

Gondrecourt staționa atunci la Arad, protejînd acolo o unitate militară maghiară comandată de generalul Soós din Seghedin. Acest general a intrat în pseudoguvernul contrarevoluționar maghiar, constituit la Arad la 3 mai și prezidat de contele Károlyi Gyula, mare moșier din județ, cu scopul să unească forțele contrarevoluționare maghiare cu ajutorul comandamentului francez și romîn. În drum spre Seghedin, unii membri ai acestui „guvern” în frunte cu „președintele” au fost arestați de trupele romîne, iar după contraofensiva armatei roșii maghiare din mai, au fost puși în libertate, continuîndu-și drumul sub protecția trupelor ocupante franceze³⁹.

Colonelul Kratochwill, ajungînd la înțelegere cu comandantul armatei regale romîne, a trimis la 25 aprilie unităților militare în subordine un ordin prin care le informa că comandamentul romîn „știe că trupele roșii poartă sentimente dușmănoase față de regimentul secuiesc. De aceea, armata regală romînă încetează ostilitățile dacă și regimentul secuiesc face la fel. Cine nu e comunist poate să se întoarcă pașnic la vatră...”⁴⁰. Cu toată această manevră, aproape jumătate din numărul soldaților au refuzat să se predea, părăsind cu arma în mînă tabăra și s-au încadrat în armata roșie. Ceilalți au depus armele la 26 aprilie 1919.

Instaurarea dictaturii proletariatului în Ungaria a avut un ecou puternic în rîndul maselor muncitoare din întreaga Romînie. În numeroasele întreprinderi și garnizoane s-a făcut o agitație deschisă pentru susținerea Rusiei Sovietice și a Republicii Ungare a Sfaturilor. Încă la începutul lunii aprilie au fost predați Curții marțiale mai mulți muncitori și soldați pentru acțiuni de solidarizare cu revoluția proletară maghiară⁴¹.

³⁸ C. Kirițescu, *op. cit.* p. 425.

³⁹ Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon (1919–1921)* (Istoria contrarevoluției din Ungaria 1919–1921), Budapest, Akadémiai kiadó, 1962, p. 14–15. Vezi și Varjassy Lajos, *Károlyi, Kun, Horty*, Timișoara, 1932, p. 42 etc.

⁴⁰ Mikes Imre, *Erdély útja ...* (Drumul Transilvaniei ...), vol. II, Brașov, 1931, p. 140.

⁴¹ Vezi V. A. Varga, *Din istoricul solidarității revoluționare a maselor populare romîne și maghiare*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1957, nr. 3; idem, *Clasa muncitoare din Romînia și revoluția proletară din Ungaria*, ibidem, 1959, nr. 2.

Atitudinea burgheziei și moșierimii maghiare din Transilvania se caracterizează în această perioadă prin încercări de coalizare cu clasele stăpînitoare romîne.

Gyárfás Elemér, exponent al băncilor transilvănene cu capital din Viena și Budapesta și al cercurilor clericale catolice maghiare, într-un memoriu datat 24 martie 1919 și destinat președintelui Consiliului dirigent, Iuliu Maniu, preconiza următoarele : „Între Scylla bolșevismului din Ungaria și Charybda naționalismului român s-a ivit astăzi un nou pericol, pericolul bolșevismului românesc. Ce înseamnă pentru noi, ungurii și românii din Transilvania, acest pericol nu e nevoie să insistăm prea mult. Guvernul domnului președinte ar trebui să-și dea seama nu atât de naționalismul maghiar, ci în primul rînd de acest pericol intern...”⁴².

Împotriva valului revoluționar intern și extern din 1919 se reactualizează o colaborare strînsă între toți factorii reacționari din țara noastră, trecîndu-se peste divergențele politice. Viitorii adversari „neînduplecați”, Iuliu Maniu și Ion I. C. Brătianu, au făcut încontinuu tatonări în vederea formării unui singur partid burghezo-moșieresc atotputernic, dincoace și dincolo de Carpați. Între curtea regală, vîrfurile burgheziei romîne din Transilvania precum și reprezentanții marii finanțe din vechea Romînie exista o armonie deplină. „Mi-aduc aminte — scria Argetoianu în memoriile sale — că în tot cursul verii celui an ...19, de cîte ori venea la Sinaia, Maniu era chemat să ia cafeaua dimineața cu Regele Ferdinand și într-o audiență pe care acesta mi-a acordat-o, mi-a spus... «Maniu nu e al nimănui, Maniu e al meu»”⁴³.

Guvernul burghezo-moșieresc român, împreună cu Consiliul dirigent din Sibiu, a ripostat imediat cu acte ostile față de Republica Maghiară a Sfaturilor, cu toate că Béla Kun, liderul comuniștilor din Ungaria și comisar al poporului pentru Afacerile Externe, a declarat în repetate rînduri că Republica Maghiară a Sfaturilor nu se sprijină „pe baza integrității teritoriale”, adică pe baza revendicării unor teritorii locuite în majoritate de alte popoare.

Această poziție a fost clar exprimată mai ales în mesajul lui Béla Kun adresat la 30 aprilie 1919 guvernelor român, cehoslovac și iugoslav, partidelor muncitorești din lume și președintelui Statelor Unite ale Americii, Wilson.

Mesajul are următorul cuprins : „În numele guvernului revoluționar maghiar al sfaturilor, am onoare să vă comunic că recunoaștem fără nici o rezervă toate pretențiile teritoriale naționale ridicate de dv. Ați motivat aceste pretenții teritoriale naționale prin faptul să se pună capăt oprîmării milenare exercitate asupra conaționalilor dv. de către clasele stăpînitoare maghiare, în credința că procedați astfel în interesul și în conformitate cu voința acestor populații.

Fostul guvern nu a admis propunerile dv., invocînd așa-zisul drept istoric, care din vechea oprîmare deducea dreptul de a continua oprîmarea. Din prima zi a venirii noastre la putere am rupt cu acest prin-

⁴² Gyárfás Elemér, *Erdélyi problémák* (Probleme ardelenene), Cluj, 1923, p. 146.

⁴³ C. Argetoianu, Pentru cei de mîine, Amintiri... (în manuscris), partea a VI-a, p. 19—20.

cipiu, declarînd în mod repetat și solemn că nu ne bazăm pe principiul integrității teritoriale și acum vă aducem și direct la cunoștință că recunoaștem fără rezervă toate pretențiile dv. teritoriale naționale. În schimb, cerem imediata încetare a ostilităților, neamestecul în treburile noastre interne, tranzitul comercial liber și încheierea de convenții economice corespunzătoare intereselor ambelor părți, apărarea minorităților naționale care rămîn pe teritoriul dv.

Ați obținut prin aceasta tot ce ați dorit. Nu este nevoie să vărsați nici o picătură de singe și nici să jertfiți viața vreunui singur soldat, să transportați furia războiului în regiuni pașnice, pentru a vă realiza aspirațiile naționale. Acele clase care oprimau pe conaționali dv. în domeniul național și cultural erau în același timp și asupritorii maselor muncitoare ale poporului nostru. În aceeași clipă cînd noi am acordat dreptul de eliberare națională concetățenilor voștri, ne-am eliberat și noi de sub dominația acestor clase.

Instituțiile noastre interne le considerăm ca o chestiune internă; credem deci, dacă asigurările dv. de pînă acum le luați în serios, că de la ora aceasta putem restabili pacea între noi. Așteptăm răspunsul dv. Comunicîndu-vă toate acestea, am vrea să arătăm că din clipa aceasta nici un interes național nu justifică menținerea situației războinice actuale; de acum înainte, nu mai poate exista nici o îndoială că continuarea războiului din partea guvernelor amintite violează în modul cel mai grosolan interesele naționale proclamate de ele. Dacă continuați totuși războiul, o faceți numai pentru interese străine, în interesul fostelor clase stăpînitore maghiare”⁴⁴.

Mesajul lui Kun Béla, cu toate că nu a fost publicat decît în mod ciuntit și numai în unele ziare, a făcut o impresie puternică în cercurile largi ale opiniei publice romîne. În fața manifestărilor tot mai numeroase de solidaritate cu revoluția proletară din Ungaria din partea maselor muncitoare romîne, guvernul burghezo-moșieresc a făcut totul ca să bagatelizeze mesajul și să denatureze sensul lui.

Textul prescurtat al mesajului apărut la 5 mai a fost urmat de următoarea notă semioficială: „La cererea de pace a guvernului maghiar, guvernul român nu va da nici un răspuns, considerînd că nu se poate sta de vorbă cu bolșevicii din Budapesta”⁴⁵. Același sens îl are și declarația lui Ștefan Cicio-Pop făcută presei⁴⁶. Oglindind unele contradicții din rîndurile cercurilor conducătoare, Al. Marghiloman scria în ziua de 5 mai: „O notă rușinoasă pe care guvernul a trimis-o presei. Motivul dat are o grozavă greutate”!⁴⁷. Însemnările lui Nicolae Iorga, făcute după cîteva săptămîni, reflectă aceeași nedumerire față de această poziție negativă: „Adevărul ne întreabă de ce n-am trata și noi cu stăpîinii situației

⁴⁴ *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese ale istoriei mișcării muncitorești ungare), Budapesta, 1960, vol. 6 a, p. 355.

⁴⁵ „Dimineața” din 5 mai 1919; „Kolozsvári Hírlap” din 6 mai 1919.

⁴⁶ „Kolozsvári Hírlap” din 6 mai 1919.

⁴⁷ A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, 1918–19, București, 1927, p. 311.

din Ungaria”⁴⁸. Răspunsul guvernului burghezo-moșieresc român a fost dat prin pregătirile agresiunii împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor, la comanda și cu sprijinul marilor puteri ale Antantei. Așa cum a arătat Lenin, organizarea înăbușirii revoluției proletare din Ungaria au avut-o „reprezentanții Antantei, pe baza unui acord secret cu România... Aceasta a fost o trădare dintre cele mai mîrșave, un complot urzit de Antanta internațională”⁴⁹.

Cu o zi înainte de proclamarea dictaturii proletariatului la Budapesta, ziarul „Le Temps” din Paris a anunțat că consiliul „celor patru” (Statele Unite ale Americii, Anglia, Franța și Italia) „se sfătuiește încontinuu în problema creșterii pericolului bolșevic în Europa centrală, trimițînd armament și echipament în România ca să se apere împotriva acestei primejdii”⁵⁰.

Imediat după constituirea Republicii Ungare a Sfaturilor, guvernul burghezo-moșieresc român de sub conducerea lui I. C. Brătianu a primit numai din partea Angliei armament pentru 150 000 de soldați. Știrile răspindite despre „intențiile pașnice” ale marilor puteri au avut ca scop să servească drept paravan pentru pregătirile intense agresive. Comunicarea din 30 aprilie a Consiliului suprem al aliaților, trimisă lui Brătianu, ca armatele române să rămînă pe Tisa exprima de fapt teama ca acțiunea separată a guvernului român să nu declanșeze o conflagrație și mai mare în folosul mișcării revoluționare din aceste țări și să nu contracareze propriile planuri intervenționiste ale marilor puteri.

Armata roșie maghiară a respins, la începutul lunii iunie 1919, ofensiva trupelor cehe, ceea ce a făcut posibilă proclamarea Republicii Slovace a Sfaturilor. Această situație explică faptul că la 10 iunie Wilson, Lloyd George și Clémenceau au insistat ca trupele române să fie retrase pe linia frontierei romîno-ungare, fixată de conferință.

În aceste condiții s-a întrunit la Budapesta congresul general al Sfaturilor în 13 iunie, iar în ziua de 19 iunie a fost discutată problema politicii externe. În discuții, Béla Kun a combătut atît defetismul de dreapta, cit și părerile stîngiste, adepte ale exportului revoluției.

La 14 iunie, Clémenceau a reclamat în nota sa retragerea armatei roșii maghiare din Slovacia, garantînd că România va face la fel, retrăgînd trupele de la Tisa la frontiera fixată de Consiliul suprem. Guvernul burghezo-moșieresc român însă, încurajat chiar de statul-major al trupelor intervenționiste ale Antantei, a refuzat retragerea.

Guvernul Republicii Maghiare a Sfaturilor a căzut în greșeala de a da crezare promisiunilor Antantei, iar în același timp s-a lăsat indus în eroare de ofițerii trădători strecurați în statul-major al Armatei roșii maghiare, care au afirmat că un atac preventiv ar putea să zădărnicească ofensiva pregătită de armata regală romînă. Béla Kun, împreună cu alți comuniști din guvern, a fost împotriva unui astfel de atac, însă ei au

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 220.

⁴⁹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 441.

⁵⁰ Cf. „Вопросы истории”, nr. 6, 1956, p. 176–182.

rămas în minoritate⁵¹. Este semnificativ că Julier, șeful statului-major al armatei roșii, care a propus acest atac, a fost demascat ulterior ca agent contrarevoluționar. Julier a trimis planul secret al armatei roșii maghiare centrului contrarevoluționar maghiar la Viena, condus de contele Bethlen István. Bethlen a transmis imediat acest plan „guvernului” contrarevoluționar din Seghedin, iar Horthy, „ministru de război” al acestui „guvern”, a trimis planul prin avion statului-major comun al trupelor române și franceze din Sibiu⁵². Acest fapt a înlesnit spargerea frontului și înaintarea rapidă a armatei regale române pe șesul Ungariei.

Agresiunea imperialistă împotriva Republicii Maghiare a Sfatului a declanșat un val de acțiuni de protest în sinul muncitorimii și al soldaților români. Astfel, în ziua de 7 mai 1919, vreo 1 000 de soldați staționați la Dej, la îndemnul muncitorilor revoluționari, părăsesc cazarma și demonstrează în centrul orașului împotriva trimeriei lor pe frontul războiului intervenționist. Despre o dezertare masivă de pe front amintește și N. Iorga la 25 iulie 1919: „Ărdelenii... la Hernad au părăsit terenul. A fost nevoie să se bată pînă la sînge dezertorii”⁵³. A. Marghiloman notează și el la 10 iulie: „Mihaly a vizitat mai multe cazărmi și cunoaște spiritul soldaților. În spiritul celor din Transilvania e bolșevism. La Sighet un regiment întreg a părăsit cazarma...”⁵⁴. Despre același caz din Sighet scrie N. Iorga la 15 iulie: „Garnizoana ardeleană din Sighet s-a răsculat. A prădat depozitele de arme și s-a unit cu lucrătorii minelor de la Ocna Șugatag”⁵⁵.

Răspunzînd chemării Internaționalei a III-a Comuniste adresată proletariatului internațional pentru declararea unor greve demonstrative în ziua de 21 iulie 1919 în apărarea Rusiei Sovietice și a revoluției proletare din Ungaria, muncitorimea din țara noastră a declarat o puternică grevă generală de protest.

La îndemnul comandamentului suprem al Antantei, comandamentul armatei regale române, folosindu-se de sprijinul contrarevoluționarilor din Ungaria, ordonă ofensiva la sfîrșitul lunii iulie. La 4 august 1919 este ocupată și Budapesta. Reacțiunea romînă a contribuit astfel la restaurarea în Ungaria a dominației magnaților latifundiați, a fabricanților și bancherilor, dominație ce fusese doborâtă de poporul muncitor.

O parte a Ungariei de peste Dunăre a rămas neocupată, această parte fiind rezervată trupelor contrarevoluționare maghiare sub conducerea lui Horthy. „Noua armată — serie C. Kirîțescu — se organiza cu materialul ce i se punea la dispoziție de comandamentul romîn”⁵⁶.

Regimul dictatorial al lui Horthy a înăbușit în sînge forțele revoluționare maghiare și a devenit mai tîrziu, prin agitația sa șovină revizio-

⁵¹ Nemes Dezső, *A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége* (Însemnătatea istorică a Republicii Maghiare a Statuturilor), „Századok”, 1959, nr. 1.

⁵² Andics Erzsébet, *Munkásosztály és nemzet* (Clasa muncitoare și națiunea), Budapesta, 1948, p. 95.

⁵³ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 223.

⁵⁴ A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, p. 345.

⁵⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

⁵⁶ C. Kirîțescu, *op. cit.*, p. 432.

nistă, un focar permanent, primejduind pacea popoarelor din această parte a Europei.

Magnații maghiari din Transilvania, în interesul apărării latifundiilor lor, au căutat să stabilească legături cu cercurile guvernamentale din București și au oferit serviciile lor Curții regale. Sentimentele de simpatie au fost reciproce. Imediat după zdrobirea revoluției proletare din Ungaria, la 9 august 1919, A. Marghiloman notează : „Regele ține să se menajeze mult magnații din Transilvania. Ei vor fi un mare aport pentru ideile conservatoare : adevăratul element conservator”⁵⁷.

Aceeași „simpatie” a manifestat regele Ferdinand și față de guvernul contrarevoluționar horthyst din Ungaria. Marghiloman notează la 8 octombrie 1920 : „Regele declară că este partizantul unei perfecte înțelegeri cu Ungaria, fiindcă aceasta este singura țară conservatoare din Europa centrală care poate furniza un guvern stabil”⁵⁸.

Clasele stăpînitoare din Ungaria, nefiind în măsură să reintroneze pe Habsburgi și nefiind încă sigure de „autoritatea” lui Horthy, au încercat la început diverse combinații, vrînd să invite la tronul vacant cînd un lord englez, cînd un membru al familiei regale italiene, cînd chiar pe un membru al dinastiei Hohenzollernilor din România. Unii aristocrați proveniți din Transilvania au opinat pentru această ultimă soluție în speranța de a-și salva astfel moșile lor.

Imediat după ocuparea Budapestei de către trupele regale romîne, trimisul Consiliului dirigent, Ioan Erdelyi, cît și trimisul lui Brătianu, Diamandi, au desfășurat o activitate febrilă pentru o pace separată cu România, netezind drumul spre o alianță strînsă⁵⁹. A. Marghiloman amintește la 22 septembrie 1919 interesul atît al capitalului industrial, cît și al aristocrației funciare din Ungaria pentru un astfel de aranjament : „Ungaria, pentru a salva industria sa, care scotea din Transilvania materia primă, caută o uniune vamală... Familia Tisza, Wekkerle, Bethlen și majoritatea aristocrației lucrează în vederea unei uniuni personale cu România”⁶⁰. Încercările de a transforma Transilvania într-un fel de „condominium” al capitaliștilor monopolști și al latifundiilor romîni și unguri sub egida dinastiei Hohenzollernilor, care să domnească și în Ungaria, au eșuat însă.

Magnații maghiari din Transilvania au hotărît să caute în mod vremelnic o soluție în cadrul Romîniei pentru consolidarea situației lor de clasă. Baronul Jósika Sámuel, fostul președinte al Camerei Magnaților din Budapesta, mare moșier rămas în Transilvania, solicita deja în octombrie 1919 o audiență la regele Ferdinand.

Această audiență nu s-a realizat decît peste un an, cînd spectrul reformei agrare, a pus în mișcare întreaga moșierime maghiară din Transilvania. Baronul Jósika a venit la București în fruntea unei delegații a Societății Agrare Ardelene (Erdélyi Gazdasági Egylet), societate

⁵⁷ A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 365.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 34—35.

⁵⁹ Varjassy Lajos, *op. cit.*, p. 97—98.

⁶⁰ A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 385.

tradițională a marilor moșieri maghiari din Transilvania, pentru a protesta împotriva reformei agrare. În urma luptei maselor țărănești, mergând pînă la conflicte sîngeroase cu autoritățile locale, această reformă a fost totuși realizată, chiar dacă într-o formă ciuntită. Au fost împroprietăriți în Transilvania un număr de 388 717 de țărani, dintre care 46 069 unguri și 24 815 germani.

În această perioadă politica marilor puteri învingătoare față de statele din centrul și sud-estul Europei după primul război mondial a constatat, înainte de toate, în atragerea acestor state, fără excepție, într-o alianță contrarevoluționară, într-un „cordon sanitar” antisovietic. Armatele Ungariei și României erau destinate deopotrivă de către puterile imperialiste sprijinirii războiului declanșat de Polonia panilor împotriva Uniunii Sovietice în 1920.

Anumite cercuri imperialiste franceze erau gata să modifice și condițiile de pace în favoarea Ungariei în schimbul aportului acesteia într-un război antisovietic. În acest sens, colonelul baron Láng Boldizsár, membru al delegației maghiare trimise la tratative, a încercat să-i convingă pe francezi că vecinii Ungariei „nu merită încredere în lupta împotriva comunismului”, căci pentru această sarcină numai Ungaria și Polonia ar dispune de „calitățile necesare”⁶¹. Toate aceste planuri însă s-au dărîmat prin victoria puterii sovietice asupra tuturor încercărilor intervenționiste, prin consolidarea cuceririlor revoluționare ale tînărului stat sovietic.

Regimul horthyst a desfășurat de acum înainte în măsură tot mai mare o propagandă șovină, revizionistă, agresivă pentru canalizarea și devierea nemulțumirii maselor din Ungaria, nemaiavînd speranța ca conferința de pace să schimbe ceva în privința frontierelor stabilite.

Tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat la 4 iunie 1920 la Trianon. Teritoriile atribuite României au fost acele teritorii unde populația romînă, constituind majoritatea, a hotărît unirea cu România. Lupta de eliberare și unire națională a romînilor din Transilvania a pus marile puteri ale Antantei, în cursul evenimentelor revoluționare din ultimele luni ale anului 1918, în fața unui fapt împlinit. Acestea n-au făcut decît să consfințească o realitate care se statornicise pe baza voinței liber exprimate a populației romîne din Transilvania la Alba-Iulia.

Interesele de clasă ale burgheziei romîne și ale burgheziei maghiare din Transilvania s-au îmbinat tot mai strîns în consiliile de administrație ale băncilor, societăților pe acțiuni și de asigurare. Aceasta însă nu împiedica cercurile reacționare maghiare din Transilvania, înlăturate de la putere politică și obligate la pierderi considerabile în domeniul economic, să propovăduiască în mijlocul maselor maghiare asupra clasei stăpînitoare romîne izolarea naționalistă și să susțină mai mult sau mai puțin camuflat revizionismul horthyst.

Campania revizionistă a regimului horthyst din Ungaria a stîrnit indignarea cercurilor largi ale opiniei publice romîne. Totodată această

⁶¹ Magos György, (R.P.U.), *Tratativele franco-ungare din 1920*, în „Studii”, nr. 5, 1956.

campanie a fost folosită de elementele șovine, române și maghiare, pentru învrăjbierea oamenilor muncii de diferite naționalități. Masele populare maghiare nu s-au lăsat însă influențate de această demagogie, căutând rezolvarea doleanțelor lor în lupta unită cu poporul român împotriva exploatatorilor și asupritorilor de orice fel.

Experiența acumulată în focul marilor lupte din acești ani, culminând cu greva generală din octombrie 1920, a contribuit la unificarea mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră. Creșterea avântului revoluționar al maselor, precum și aderarea de către imensa majoritate a mișcării muncitorești la principiile leniniste au avut drept rezultat constituirea în mai 1921 a partidului de tip nou al clasei muncitoare din România, constituirea statului-major revoluționar al tuturor oamenilor muncii din țara noastră. Prin înființarea Partidului Comunist din România a început încheierea unei unități frățești conștiente și trainice a muncitorilor și țăranilor de orice naționalitate. Cristalizarea unei mișcări revoluționare puternice, sub conducerea P.C.R. a avut o mare însemnătate pentru destinele istorice ale poporului român și ale maselor populare aparținând minorităților naționale, pentru realizarea viitorului lor comun liber și fericit.

ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A RĂZBOIULUI ȚĂRĂNESC DE SUB CONDUCEREA LUI GHEORGHE DOJA DIN 1514

DE

ȘT. PASCU

Patru veacuri și jumătate oferă o perspectivă suficient de clară pentru a putea descifra înțelesul deplin al acestui însemnat moment din istoria patriei, a-i cunoaște și a-i înțelege caracteristicile fundamentale izvorite din complexitatea condițiilor interne, ce se încadrează în tot atît de complexul tablou al societății europene a vremii. Relațiile sociale, cu contradicțiile adînci dintre clasele fundamentale ale societății și altele mai puțin accentuate dintre păturile clasei dominante, sînt fără îndoială urmarea dezvoltării ansamblului de condiții ale vieții economice interne, dar și a transformărilor sensibile din viața altor țări și popoare, într-o perioadă de importante prefaceri. Concepțiile sociale și politice, ideologia, programul răscoalei, așa cum rezultă din acțiunile concrete desfășurate de forțele sociale în luptă și din documentele ce ilustrează faptele și gîndurile elementelor mai înaintate, reflectă în primul rînd baza și suprastructura societății feudale, dar în același timp și idei proprii lumii europene a Renașterii și umanismului.

Sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului următor înseamnă o adevărată „modernizare” a societății Europei apusene în general — excepțiile nu vor lipsi, totuși, în mijlocul acestor transformări — atît în ansamblul ei, cît și în părțile mai mici. O viață frămîntată, o putere de creație și de expansiune remarcabilă, o proliferare deosebită a descoperirilor, a invențiilor și a noilor forme de organizare economică, socială, politică și culturală sînt caracteristicile acestei vremi. Cu toate supra-viețuirile — dintre care multe durabile — a numeroase elemente ce țin de lumea medievală, în viața materială, în raporturile sociale, în instituții, în modul de a gîndi al oamenilor, în Europa apuseană începutul unei ere noi nu poate fi tăgăduit. „... Munca tăcută a claselor subjugate subminase temeliile sistemului feudal în întreaga Europă occidentală...”, după expresia lui Engels. La subminarea temeliilor feudalismului au mai con-

tribuit, într-o măsură deosebită, orașele, cu producția meșteșugărească și cu schimbul desfășurat între orașe și între acestea și restul lumii, cu banul acumulat de orășeni, care subminează dominația feudalilor.,,Pretutindeni unde o relație personală era înlocuită printr-una bănească, unde o prestație în bani înlocuia o prestație în natură, acolo o relație burgheză înlocuia una feudală”¹.

Societatea europeană — nici chiar cea din apusul Europei — nu urmează o dezvoltare omogenă, ci cunoaște nuanțe diferite, putându-se stabili zone geografice nesincronice în ce privește procesul fundamental istoric. Țările din centrul și răsăritul Europei — între care și Transilvania — au suferit o stîmjenire în ce privește dezvoltarea lor economică, evoluția raporturilor sociale și a organizării politice, datorită în primul rînd faptului că șerbia nu numai că nu a fost desființată, dar nici măcar slăbită.

Aceasta nu înseamnă că societatea din aceste țări nu a înregistrat prefaceri, în unele sectoare destul de însemnate chiar. Mai întîi, caracterul de marfă pe care-l ia producția agricolă, minieră, meșteșugărească a avut consecințe deosebite în viața socială. În dorința lor de a avea cantități cît mai mari de produse pentru piață, pe lîngă tendința de a-și spori moșiile prin uzurparea sesiilor țărănești, feudații măresc obligațiile țărănimii prin toate cele trei categorii de rentă: în produse, în bani și în muncă. Acțiunea pieței, cu efecte deosebite în raport cu starea economică a celor ce nu scapă influenței ei, cotropirea pămînturilor țărănimii, fărîmițarea inegală a sesiilor, sporirea în aceeași proporție a sarcinilor feudale — toate la un loc explică accentuarea diferențierii social-economice a țărănimii. De pildă, în 1525, din cele 2037 de familii țărănești existente în cele 121 de așezări de pe domeniul cetății Șiria din părțile Aradului, 21,1 % erau țărani înstăriți cu sesii întregi și animale mai numeroase, 30,7 % posedau doar o jumătate de sesie, 29,3 % mai puțin de jumătate și un număr mic de animale, iar 18,4 % erau jeleri și slugi de curte, fără pămînt sau cu pămînt și animale cu totul insuficiente. Situația era cam aceeași și în restul Transilvaniei, cu o pătură numeroasă de țărani, avînd o situație economică modestă sau chiar precară, ceea ce va determina adîncirea contradicțiilor sociale și va da un avînt mai mare luptei antif feudale.

Prefaceri sensibile se înregistrează în minerit, unde pătrunde capitalul negustoresc, local și străin. Pătrunderea capitalului comercial în minerit și exploatarea forței de muncă salariate sînt o dovadă despre apariția formelor embrionare ale producției capitaliste și în Transilvania, împiedicate însă în dezvoltarea lor de existența puternicelor relații feudale și de războaiele interne ce au bîntuit această țară în tot cursul secolului al XVI-lea. Unul din izvoarele de venituri ale acestor precursori ai capitaliștilor moderni fiind exploatarea lucrătorilor liberi și iobagi, este explicabil de ce aceștia sprijină lupta pentru libertate și dreptate socială a țărănimii.

¹ F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, anexă la *Războiul țărănesc german*, ed. a 3-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 183 și 185.

În sfârșit, anumite schimbări simptomatice suferă și orașele și populația acestora. Pe măsură ce orașele se întăresc, numărul meșteșugarilor și al negustorilor sporește și activitatea lor devine tot mai importantă. Orașele devin centre ale producției și desfacerii de mărfuri. Meșterii patroni și negustorii bogați se constituie într-un patriciat urban exclusivist, care, pentru a-și asigura situația predominantă, economică și politică, asociază în uniuni de bresle interurbane pe meșteșugari sau în societăți comerciale pe negustori. Asemenea uniuni meșteșugărești cuprinzând pe meșterii bogați de aceeași specialitate din mai multe orașe din Transilvania se întâlnesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea în cazul cizmarilor, croitorilor, pielarilor etc., iar la 1503 se constituie într-o „asociație mare” (*prima societas magna*) negustorii bogați (*magni* sau *grandi*) din Brașov. La celălalt pol al societății urbane se găsește sărăcimea orașelor : meșteri și negustori săraci, lucrători sezonieri, țărani jeleri, servitori etc. ; pătura mijlocie, a meșterilor și negustorilor de rînd, oscilează între cele două categorii opuse, manifestînd tendința de a pătrunde în rîndurile patriciatului, fiind însă împinsă, din cauza concurenței, tot mai mult în rîndurile sărăcimii. Componenta orășenimii explică și atitudinea diferitelor pături, față de lupta maselor populare, adeziunea unora, oscilarea altora și împotrivirea vîrfurilor orășenești.

Într-o societate de complexitatea celei schițate mai sus, se înțelege lesne caracterul, tot atît de complex, al luptei maselor populare împotriva claselor dominante. Pentru realizarea scopurilor urmărite — de a nimici, a atenua sau a împiedica creșterea exploatarei feudale —, masele populare au folosit toate prilejurile ce le stăteau la îndemînă : fuga, haiducia, rezistența parțială, „călcarea” legii etc. Aceste forme ale luptei antifeudale constituie, în fapt, prologul răscoalelor propriu-zise.

Răscoalele în evul mediu s-au manifestat sub variate forme, potrivit ansamblului condițiilor concrete și complexității pe care o dobîndește la un moment dat structura societății feudale. Din numeroasele categorii de răscoale proprii evului mediu, cele mai importante prin amploare, durată, arie de răspîndire și scopul urmărit rămîn răscoalele țărănești. Răscoalele țărănești din evul mediu, deși dezvoltate din formele inferioare pomenite mai sus, se deosebesc radical de acestea. Formele inferioare exprimă tendința de a micșora sau a îngreuna exploatarea feudală, pe cînd răscoala generală — mai ales în momentele sale de apogeu — exprimă tendința de a o desființa ; pe cînd formele inferioare reprezintă doar lupta unei părți reduse a țăranimii, răscoala cuprinde mase largi, cu tendința de a o extinde asupra tuturor păturilor exploatare ; dacă formele de luptă inferioare au putut fi folosite în interesul unei părți a claselor dominante, răscoala niciodată nu a putut servi interesele acestora.

Ridicarea luptei țăranimii la forma superioară a răscoalei generale corespunde unei situații istorice concrete, exprimată prin depășirea localismului propriu economiei naturale, prin transformările intervenite în situația țăranimii, și mai ales în raporturile ei cu clasa feudală — între care trecerea la renta bănni a avut urmări însemnate —, prin progresele

tendințelor de centralizare a statului, creînd un cadru administrativ și politic favorabil extensiunii ariei răscoalelor. Începînd din secolul al XIV-lea, Europa cunoaște o adevărată epocă a răscoalelor țărănești (răscoala zeloților din Imperiul bizantin, începută la 1341, Jacqueria din Franța la 1358, răscoala condusă de Wat Tyler din Anglia la 1381), dezvoltate în adevărate războaie țărănești în secolele XV—XVI (războiul husit din Cehia dintre 1419 și 1434, războiul țărănesc german de la 1525). În Transilvania, epoca marilor răscoale țărănești începe în secolul al XV-lea, cînd dezvoltarea societății din această țară oferă condiții obiective de manifestare în toată plenitudinea lor.

Istoria Transilvaniei a cunoscut numeroase asemenea momente înălțătoare, cînd mulțimile asuprite și-au unit puterile în scopul luptei pentru o viață mai bună, împotriva nedreptăților sociale, împotriva celor ce le creaseră și le apărau. Unele au cuprins teritorii mai restrinse și mase mai puțin numeroase, altele, dimpotrivă, s-au întins peste cea mai mare parte a țării, au răscolat masele populare de la sate și orașe, din mine și ocne, într-un avînt impetuos. O asemenea răscoală a avut loc în primăvara și vara anului 1514, cînd țărani romîni, maghiari, secui, sași și sîrbi s-au răscolat sub conducerea lui Gheorghe Doja.

1. CAUZELE RĂSCOALEI

Accentuarea exploatării maselor populare. Cauza generală a răscoalelor e ușor de definit. Ea constă în exploatarea maselor populare de către clasa dominantă, biserica și stat. Exploatarea în evul mediu fiind un fenomen continuu, și lupta de clasă va fi de asemenea neîntreruptă; cu toate acestea, forma superioară, răscoala, nu se manifestă decît rareori². Explicația trebuie căutată în însăși starea țăranilor, care trăiau risipiți, ceea ce îngreuna în mare măsură posibilitatea de înțelegere între ei. La aceasta se adaugă „deprinderea îndelungată de a se supune, transmisă din generație în generație, faptul că în multe regiuni țăranii se dezobișnuiseră de a mai minui armele, asprimea exploatării, care ba scădea, ba sporea, în funcție de personalitatea seniorului...”³. E nevoie, deci, pentru ca răscoala să izbucnească, de circumstanțe deosebite, de un motiv imediat care să se adauge cauzei adevărate. Acesta apare ca o sarcină suplimentară care declanșează răscoala.

La sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, în timp ce în apusul Europei șerbia fusese sau era pe cale de a fi desființată, în unele din țările Europei centrale și în cele din Europa răsăriteană dependența țăranimii se accentuează. Viața de plăceri și divertismente a nobilimii, nevoile de lux și comoditate ale acesteia, într-o vreme cînd Europa era invadată de bogății aduse din Lumea Nouă, rafinamentul gusturilor și

² M. Berza, *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în „Studii”, XI, 1958, nr. 4, p. 81 și în l. franceză în „Revue Roumaine d'Histoire”, I, 1962, nr. 2, p. 308.

³ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, p. 46—47.

exigențele sporite, într-o vreme de apogeu al renașterii cultural-artistice și de avânt economic, toate acestea pretindeau cheltuieli tot mai mari. Consecințele acestei stări de lucruri : un întreg cortegiu de măsuri, care agravează și mai mult sarcinile țăranimii iobage : sesiile țărănești sînt copleșite de feudali într-o măsură mai mare și înglobate rezervei senioriale sau feudale, sporind, ca urmare, zilele de clacă la una pe săptămînă față de una pe an, la cît fusese statornicită această obligație în 1437 ; nona se extinde, prin decretul din 1492, asupra tuturor produselor agricole și viticole ale țăranilor dependenți, pe orice moșie ar fi locuit ; darurile sporesc cantitativ și se înmulțesc numeric, pe de o parte, iar pe de altă parte manifestă tendința de a fi transformate în dijme regulate și a fi convertite în bani ; se introduc taxe pentru folosirea de către țărani a pădurilor, pășunilor, apelor ; renta în bani nu numai că înregistrează o creștere sensibilă, dar manifestă tendința de a se generaliza prin răscumpărarea în bani a altor dări în produse ; dijma bisericească e pretinsă și celor lipsiți de bunuri materiale, celor ce-și câștigau traiul din munca brațelor la alții, precum și țăranilor de religie ortodoxă ; crește de asemenea de mai multe ori darea în bani față de vistieria regală. Țăranul nu mai are posibilitatea să-și caute alt loc de trai mai ușor, deoarece dreptul de liberă strămutare îi este răpit cu totul încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea și apoi legiferat la 1514.

Situația era cu atît mai apăsătoare, cu cît obligațiile legale erau agravate prin abuzurile nesfîrșite ale nobilimii și slujitorilor acesteia, ale dregătorilor bisericești și ai regelui. Răpirea bunurilor iobagilor, care erau strămutați cu sila pe alte moșii, schingiuirile, maltratările în felurite chipuri și chiar uciderea țăranilor pentru vini născocite erau lucruri obișnuite ⁴.

Adîncirea situației revoluționare. Deoarece introducerea obligațiilor noi creează și adîncește situația revoluționară existentă, cînd acest lucru coincide cu o criză a forței de represiune a claselor stăpînitoare, răscoalele izbucnesc cu putere. V. I. Lenin caracterizează această situație de criză, pe de o parte prin neputința claselor stăpînitoare de a-și menține dominația într-o formă neschimbată, provocînd o spărtură prin care răbufnește nemulțumirea și revolta claselor asuprite, iar pe de altă parte prin înăsprirea mai accentuată decît în mod obișnuit a mizeriei și sărăciei claselor asuprite, în urma cărui fapt crește spiritul combativ al maselor ⁵.

După moartea regelui Matei Corvin, anarhia feudală, frînată temporar de cîrmuirea centralizatoare a acestuia, a izbucnit cu o putere nestăvilită. Slăbănogul rege Vladislav al II-lea, supranumit de clasa feudală „dobje” (cel bun), n-a fost în stare să împiedice această dezlănțuire de ambiții. Marea nobilime, baronii și clerul înalt, episcopii se constituie

⁴ S. Márki, *Dózsa György*, Budapesta, 1913, p. 104—124 ; Szabó I., *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948, p. 31—38 ; L. Geréb și Gy. Székely, *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, Budapesta, 1950, p. 25 ; Șt. Pascu, *Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în „Studii”, VIII, 1955, nr. 5—6, p. 92—96 ; M. Glück, G. Kovács și E. Dörner, *Contribuții cu privire la răscoala populară din 1514*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 433—439.

⁵ V. I. Lenin, *Falimentul Internaționalului a II-a*, în *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 204.

într-un adevărat partid politic, „liga baronilor”. Puterea centrală este incapabilă să pună stavilă anarhiei și abuzurilor săvârșite de marea nobilime, caracterizată de contemporani — Gheorghe Szerémi, Massaro — îndeosebi prin trei însușiri: invidia, blasfemia și omuciderea. Italianul Marino Sanudo, contemporan și bun cunoscător al lucrurilor, spune despre marea nobilime că „nu este nedreptate și nelegiuire atât de mare care să nu poată fi dobândită dacă mituiești trei sau patru dintre dinșii; nu e nici o supunere... Nobilii ... totdeauna sînt învrăjbiți, totdeauna umblă cu intrigi, cu apucături rele și cu înșelăciuni”⁶.

Atotputernicia marii nobilimi constituia, în același timp, o primejdie și pentru nobilimea mică și mijlocie, care, deși superioară din punct de vedere numeric, avea o situație economică și politică mult inferioară. Moșii de-ale nobilimii mici și mijlocii erau cötropite de nobilimea mare, iobagii micii nobilimi erau răpiți și strămutați cu forța pe moșiile celei mari. Din aceste motive, ca și din dorința de a se împărtăși într-o mai mare măsură de beneficiile puterii politice, nobilimea mică și mijlocie era în conflict cu marea nobilime și cu clerul înalt, iar pentru a cîștiga pozițiile la care rîvnea se constituie într-un „partid al nobilimii de rînd”. Numai cu scopul de a folosi prilejul slăbirii puterii marii nobilimi în propriul său interes, și nu din dorința de a schimba în bine situația țărănimii, mica nobilime se situează pe o poziție contradictorie față de nobilimea mare, participînd chiar într-o oarecare măsură la răscoala din 1514 de partea țărănimii.

Contradicții izvorîte din lupta pentru putere economică și politică existau și între cler și nobilime. În primăvara anului 1514, cu prilejul chemării țărănimii la cruciadă, aceste neînțelegeri izbucnesc fățiș; nobilimea mare acuza clerul superior de planuri dușmănoase prin sustragerea țărănimii de la muncile agricole și prin înarmarea acesteia.

Armonie și înțelegere nu putea exista nici în sînul clerului, atât de diferențiat din punct de vedere economic și social-juridic. Clerul superior — arhiepiscopii, episcopii, abații — era întru totul asemenea marilor feudali, pe cînd interesele clerului de rînd nu se deosebeau prea mult de ale țărănimii, cu care-și ducea viața împreună. Este cu totul de înțeles, în această stare a lucrurilor, rolul însemnat jucat de această „facțiune plebeiană a clerului” în răscoala din 1514.

În sfîrșit, existau contradicții între orășeni, pe de o parte, și nobili, pe de alta, și între diferitele pături ale orășenimii. Năzuința orășenilor de a dezvolta producția de mărfuri și piața era împiedicată de acțiunile dușmănoase ale nobilimii: împotrivirea față de tendința iobagilor de a se așeza în orașe, de a-și vinde în mod liber produsele pe piața orașelor și de a cumpăra produse meșteșugărești, vămile numeroase pretinse la trecerea peste moșiile lor, jefuirea mărfurilor etc. Situația se complica și mai mult prin faptul că între patriciatul urban și plebea orășenească existau de asemenea mari deosebiri de interese, care uneori se exprimau prin conflicte fățișe, cum s-a întîmplat, de exemplu, în 1511 la Sighișoara. Se explică astfel

⁶ Cf. G. Wenzel, *Marino Sanudo világkronikájának Magyarországot illető tudósításai, in Magyar történelmi tár*, XXV, 1878, p. 290—291.

pe deplin poziția diferită a păturilor orășenești față de răscoalele țărănești, poziția de împotrivire din partea patriciatului, echivocă din partea orășenimii mijlocii, și de colaborare din partea orășenimii sărace.

Aceste contradicții au avut îndoite consecințe. S-au răsfrint negativ asupra maselor populare, care au avut de suferit de pe urma certurilor dintre „cei mari”, accentuându-se astfel situația revoluționară existentă, exprimată prin răzvrătirile și răscoalele locale izbucnite când într-un loc, când în altul al Transilvaniei: 1492 — răzvrătirea lucrătorilor de la ocnele maramureșene; 1500 — a locuitorilor din Vințul de Jos; 1502 — 1503, 1508 — a țăranilor români din Țara Făgărașului; 1500 — a țăranilor secui; 1510 — a celor din părțile Aradului; 1513 — din nou a țăranilor secui etc. În al doilea rînd, au slăbit forța de represiune a clasei dominante, într-un moment când antagonismele de clasă sînt tot mai accentuate. Criza forței de represiune a clasei feudale și a aliaților săi s-a mai datorat și atacurilor și invaziilor turcești, care se repetă aproape an de an la sfîrșitul secolului al XV-lea și în primii ani ai secolului al XVI-lea.

2. IZBUCNIREA RĂSCOALEI

În aceste împrejurări, arhiepiscopul primat al Ungariei, Toma Bakócz, publică la 16 aprilie 1514 bula papei Leon al X-lea pentru chemarea unei cruciade antiotomane, făgăduind iobagilor eliberarea din șerbie. Țărănimea aservită, în frunte cu aleșii săi, plebeimea orașelor, în frunte cu meșteșugarii săraci, și chiar unii nobili săraci, împovărați de datorii, se adună în tabăra din apropierea Budei „mai degrabă sătui de viață, decît mînați de dragoste pentru religie”, după afirmațiile cronicarului italian Paolo Giovio⁷. Toma Bakócz nu credea că mulțimile s-ar putea îndrepta împotriva nobilimii. Nobilimea mare însă a sesizat primejdia. Într-o cuvîntare plină de violențe, reprezentantul acesteia, visterul Ștefan Telegdi, atrage atenția celor în cauză că numai „vagabonzii, răufăcătorii și fugarii” vor răspunde chemării și aceștia, odată înarmați, se vor întoarce împotriva stăpinilor. Dar Bakócz nu renunță la proiectul de cruciadă. La 24 aprilie se oficiază la Buda un tedeum pentru izbînda cruciaților, iar Gheorghe Doja e numit comandantul militar al cruciadei. Alte sute și mii de țărani, lucrători de la ocne și mine, orășeni, se adună în tabăra de lângă Buda și în alte părți. Dorința „cruciaților” era mai degrabă de a se măsura cu dușmanii lor de acasă, cu nobilii, decît cu turcii. Cu atît mai mult, cu cît nobilimea, înspăimîntată de numărul mare al iobagilor plecați, încearcă să-i oprească pe alții să mai plece în tabără și să-i silească pe cei plecați să se întoarcă acasă. Maltratarea familiilor celor plecați, înjugarea oamenilor în locul animalelor și alte fărâdelegi săvîrșite de nobili au avut un efect cu totul contrar celui scontat de aceștia. Gîndul cruciadei, treptat-treptat, este părăsit. Înarmați, în frunte cu căpetenii alese dintre ei, țăranii refuză poruncile nobilimii de a porni împotriva turcilor. În fața acestei situații, nobilimea și clerul superior iau măsuri pentru dizolvarea

⁷ Paolo Giovio, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547 libri XLV*, p. 494.

taberei și trimiterea țăranilor acasă (23 mai), unde-i aștepta șerbia grea și răzburarea stăpînilor. Aceste porunci nu mai produc însă nici un efect asupra mulțimilor. Dimpotrivă, tabăra țărănească sporește cu alte mulțimi sosite din diferite părți. *Armata cruciată se transformă într-o „armată revoluționară”, cum o caracterizează Engels, iar cruciada, la o lună de la chemarea ei, într-o mare răscoală populară, sub conducerea lui Gheorghe Doja.*

3. FORȚELE MOTRICE ALE RĂSCOALEI

Țărănimea. În întreg evul mediu, dintre diferitele categorii de răscoale, cele țărănești sînt mai caracteristice și mai importante. Lucrul este pe deplin explicabil și cu totul firesc, deoarece țărănimea formează nu numai categoria socială cea mai numeroasă, dar ea este principala producătoare a bunurilor materiale necesare întregii societăți și deci clasa fundamentală, opusă celei stăpînitoare. Țărănimea reprezintă, prin urmare, forța motrice principală în toate răscoalele din evul mediu.

Răscoala din 1514 este în primul rînd a țăranilor romîni, maghiari, secui, sași, sirbi etc. De la început, masa principală a răsculașilor o forma țărănimea, după cum mărturisesc zeci și zeci de documente privitoare la răscoală: iobagi, jeleri, țărani săraci, plugari (*rustici, rustici et plebae conditionis homines, plebs rusticana, gens rusticana, rustici cruciati, rustici et agresti*); țărani erau și păstorii de vite (*bubulci*) și de porci (*subulci*), păzitorii de capre (*caprarii*) sau de oi (*pecorarii*) pomeniți ca participanți la răscoală. De asemenea tot țărani trebuie socotiți și haiducii, fie că erau simpli păzitori de animale, fie că se bucurau de unele privilegii în schimbul îndatoririlor militare (*haydoneș, hayducii, haydocones*). Mișcarea însăși era socotită de contemporani ca o răscoală țărănească, o cruciadă a țăranilor (*sedition rusticana, colluvies rusticana, cruciata*)⁸.

În categoria țăranilor, liberi sau iobagi, trebuie socotiți și meșteșugarii sătești — chiar dacă ei se desprinseseră, într-o oarecare măsură, de ocupațiile agricole —, care participă la răscoalele țărănești cu rol însemnat, atît prin faptul că ei aveau o mai clară conștiință revoluționară decît masa țărănimii de rînd, cît și prin aportul material al meșteșugarilor la răscoală. Între căpeteniile răscoalei din 1514 întîlnim și reprezentanți ai meșteșugarilor sătești, cum a fost cizmarul din Vița din părțile Bistriței.

Orășenimea săracă, lucrătorii de la mine și ocne și mica nobilime. În aceste mari răscoale populare, țărănimea a fost sprijinită cu consecvență de plebea orășenească, de lucrătorii de la mine și ocne și, într-o oarecare măsură — mai ales la început —, și de nobilimea mică. Lucrul apare pe deplin explicabil ținînd seama de situația socială a acestor pături și de contradicțiile dintre ele și clasele dominante.

⁸ S. Szabó, *A hajdúk 1514 ben*, în „Századok”, LXXXIV, 1950, nr. 1—2, p. 180—194.

Izbucnirea marilor răscoale țărănești a constituit prilejuri deosebit de prielnice care au dat mișcărilor orășenilor săraci și ale lucrătorilor din mine și ocne o mai mare amploare și chiar o mai bună organizare. La răscoala din 1514 participă orășenii din Dej, Cluj, Turda, Lipova, Bistrița etc., dînd chiar conducători cu rol important, ca diecii Ioan sau Sanislău și Balogh, Ioan Nagy din Dej etc. Între acei oameni de diferite condiții (*homines diversarum conditionis*) pomeniți de izvoare ca participanți la răscoală erau și orășeni săraci. Prin colaborarea orășenimii sărace, răsculații au putut pătrunde între zidurile puternice care înconjurau orașele, au putut ocupa chiar unele dintre acestea ca Cenadul, Aradul, Lipova, Oradea, Satu-Mare, Rodna, Bistrița, Dej, Clujul, Turda, Sighișoara etc.⁹.

Orășenii săraci deveneau aliații țărănimii răscolate, meșteșugarii făureau arme pentru răsculați, activitatea economică desfășurată în orașe constituia o atracție pentru aceștia, iar lupta mai organizată a plebei urbane împotriva patriciatului însemna, în același timp, și lupta împotriva exploatatorilor în general, deoarece vîrfurile orășenești erau legate prin interese multiple de clasa feudală.

Participarea lucrătorilor de la mine și ocne la marea răscoală din 1514 este adeverită prin numeroase dovezi incontestabile, cei de la ocnele de sare din Dej, Sic, Turda, Cojocna, minerii de la Remetea (Trascău), Rodna și Abrud dînd chiar conducători, ca Albert din Turda¹⁰.

Nobilimea mică a avut o poziție aparte în cadrul răscoalelor țărănești. Suferind și ea din partea mării nobilimi numeroase neajunsuri: abuzuri, cîmpiri de moșii, răpiri de iobagi, îndepărtarea de la participarea la beneficii, rîvnind, la rîndul ei, la privilegiile acaparate de marea nobilime, mica nobilime, din considerente tactice numai, se apropie de țărănime pentru a exercita în acest fel o presiune asupra mării nobilimi, fără să se gîndească însă la înlocuirea relațiilor sociale existente în esența lor sau la concesiile importante pentru țărănime. Minată de astfel de interese, o parte a micii nobilimi se alătură răscoalei din 1514, găsindu-se în tabăra răsculaților la începutul răscoalei. Participarea micii nobilimi e atestată de izvoarele răscoalei, care o pomenesc alături de alte forțe sociale: oameni de diferite condiții, atît nobili, cît și țărani și plugari simpli (*homines diversarum conditionum, tam nobilium ...*). De asemenea, participarea lor e dovedită și de un articol al hotărîrilor dietei din octombrie — noiembrie 1514, care pomeneste de nobilimea romînă din Maramureș, care a ținut partea țăranilor (*partem rusticorum tenuisse*), vină pentru care trebuia judecată și pedepsită¹¹. Însuși conducătorul suprem al răscoalei, Gheorghe Doja, ca și fratele său Grigore, era dintre acei „primipilli” secui, mai mult țărani decît mici nobili, simțindu-se și după ce a fost înnobilit, ca urmare a faptelor de vitejie dovedite în luptele antiotomane, „mai aproape de țărănime decît de nobilime”, după mărturia unui contemporan.

⁹ S. Belu, *Despre participarea orășenilor din Transilvania la răscoala din 1514*, în „Studii și referate”, I, p. 690—696; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 98—108; *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 603—605.

¹⁰ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 98—108.

¹¹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II/3, p. 191—213; I. Szabó, *op. cit.*, p. 180.

Dar, în fața avîntului luat de răscoală, a radicalizării programului acesteia, mica nobilime, văzîndu-și primejduite propriile interese de clasă, părăsește răscoala, își trădează aliații vremelnici, trece în tabăra feudalilor, participînd la înăbușirea luptei maselor populare.

Alianța cea mai firească rămîne aceea dintre țărănime, păturile sărace orășenești și lucrătorii de la mine și ocne.

4. PROGRAMUL RĂSCOALEI

Compoziția socială a taberei răsculaților, alianța stabilită în cursul luptelor explică și programul răscoalei lui Doja, ca și al altor răscoale medievale. Răscoalele țărănești de obicei nu pornesc la luptă cu un program dinainte stabilit. Programul răscoalelor țărănești este mai degrabă generalizarea obiectivelor pentru care luptau țăranii. Caracteristica esențială a răscoalelor țărănești o constituie caracterul lor spontan, adică lupta nu atît „pentru ceva”, cît mai ales „împotriva a ceva”, împotriva unor dușmani preciși.

Programul social al răscoalei. Țăranii incendiau și distrugeau documentele în care erau cuprinse obligațiile lor, castelele nobiliare, ucideau nobili, clerici înalți, negustori bogați. Marile răscoale populare care iau caracter de război țărănesc, cum au fost cele din 1437 — 1438, 1514 și 1781, în fazele lor de apogeu, urmăreau chiar să desființeze condițiile existente și să nimicească pe cei ce le creaseră și le apărau, fără să fie capabile să promoveze în locul orînduirii feudale o nouă orînduire. Prin suprimarea nobililor atît ca clasă, cît și ca persoane fizice, se urmărea suprimarea dominației de clasă a acestora, iar distrugerea hotarelor și însușirea bunurilor feudalilor laici și clerici erau justificate, în concepția țăranilor, în sensul că totul era al țăranilor care lucrau pămîntul, și nu al stăpînilor de moșie, ceea ce era, de fapt, însăși justificarea exproprierii. Ce trebuia făcut mai departe cu proprietatea expropriată nu mai știau răsculații. De acest program se leagă aspirațiile egalitariste ale mulțimilor, care se vădese în cele mai multe dintre răscoalele medievale.

Programul răscoalei din 1514 se făurește în pas cu desfășurarea ei, concretizat în acțiunile răsculaților sau în actele răscoalei, în însemnările contemporanilor, în chemările și cuvîntările unora dintre conducători. Răsculații, care au cuprins întreaga Ungarie și Transilvania (din Maramureș pînă în scaunele secuiești, din Banat pînă în părțile Bistriței), oriunde au ajuns urmăreau să distrugă „nobilimea blestemată și necredincioasă”, cum cerea Doja într-o scrisoare prin care chema la luptă pe toți țăranii și orășenii; urmăreau să scape de servitute, să dobîndească libertatea și să întroneze dreptatea, cum spunea însuși regele Vladislav într-o scrisoare din 3 iulie 1514 adresată papei sau cum ar fi declarat Doja în fața răsculaților: „S-a ivit prilejul să scuturați tirania nedreaptă a nobilimii... Puteți să obțineți ceea ce ați rîvnit totdeauna, puteți să pedepsiți pe cei ce au aruncat pe capul vostru toate nenorocirile”. Ei se ridicau împotriva dijmelor, a robotei și mai ales a rentei în bani, socotită de răsculați un furt săvîrșit de nobili din lada țăranului; de aceea nu mai trebuiau s-o plă-

tească, ci să prindă și să pedepsească pe stringătorii dării în bani (*exactores censuum*). Se ridicau împotriva vămilor de pe moșiile feudale, din cauza cărora se scumpeau produsele, și de aceea le desființează și pedepsesc pe vameși. Răsculații luptau pentru recucerirea vechii libertăți răpite de nobili. Se ridicau cu hotărîre împotriva bisericii catolice latifundiare, care trebuia înlocuită cu o biserică simplă, săracă.

Altă dată, Doja spunea răsculaților că e nejust ca toate bogățiile, ca tot ce rodește pămîntul cultivat prin munca și sudoarea lor, tot ce ară și seceră ei, toate bogățiile subsolului, viile și animalele să fie numai ale nobililor ¹².

În acest program cu pronunțat caracter de clasă antifeudal și anticlerical se cuprinde clar exprimată ideea împărțirii nedrepte a bunurilor sociale și necesitatea repartiției bunurilor materiale, care trebuiau să aparțină în mai mare măsură celor ce muncesc și le produc, ideea că rînduiriile existente sînt retrograde și nedrepte și că este necesară desființarea acelor raporturi sociale, descătușîndu-se astfel forțele de producție, pentru a face cu putință dezvoltarea și progresul societății ¹³.

Poziția răscoalei țărănești față de puterea centrală. Răscoalele țărănești inițial nu erau îndreptate împotriva puterii de stat. Țăranii, dimpotrivă, făceau o deosebire între puterea centrală, care prezenta „ordinea în mijlocul dezordinii”, și nobilimea feudală; cea dintîi era socotită „binevoitoare” față de suferințele maselor populare, pe care nu le putea ajuta însă din cauza împotrivirii nobilimii; credința în „regele bun”, în „împăratul bun” era abil întreținută de puterea centrală. Pe măsura dezvoltării răscoalelor, această credință se spulberă încetul cu încetul, deoarece puterea centrală își unește forțele cu ale nobilimii împotriva răsculaților. Ajungînd să lupte cu forțele puterii de stat, țărănimea răsculată neagă și autoritatea politică existentă.

În 1514, țărănimea răsculată și mai ales conducătorii ei cei mai înaintați — Gh. Doja, Laurențiu Mészáros — au negat de la început autoritatea regelui. Această idee este exprimată cu toată claritatea de cronicarii contemporani care au pătruns mai adînc înțelesul evenimentelor. „Îndrăzneți și obraznici — spune Paolo Giovio —, [țăranii] nemaiținînd seamă de religie, disprețuind autoritatea regelui și a regatului, au ales rege, pentru ca armata lor să nu fie fără conducător și fără îndrumare, pe un oarecare Gheorghe Secuiul, om viteaz, sigur de el” ¹⁴. În cuvîntarea ținută în fața răsculaților, Doja — după mărturia mai multor contemporani — ar fi spus că a sosit timpul de „a răsturna pe regi” pentru a fi liberi, cum afirmă Taurinus și Tubero. În locul rînduiriilor nedrepte bazate pe privilegiile nobilimii, țăranii voiau să dobîndească libertatea și să întronizeze dreptatea. Pentru îndeplinirea acestui scop, țăranii au purtat un război (*bellum rusticorum, crucigerorum bellum*) plin de sacrificii. Iar

¹² M. Brutus, *Magyar történetje, 1490–1502*, I, p. 350–358; I. Tubero, *Commentariorum de temporibus suis libri XI*, p. 289–291.

¹³ Geréb-Szekely, *op. cit.*, p. 56–58; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 108–110.

¹⁴ Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 495; cf. S. Callimachi, *Răscoala țărănească din 1514 condusă de Gheorghe Doja descrisă de Paolo Giovio*, în „Studii”, II, 1949, nr. 4, p. 183.

pentru ca oastea țărănească să nu fie lipsită de conducător, au ales ca rege pe Gheorghe Doja în locul regelui denegat, după afirmația mai multor contemporani ¹⁵.

Limitele programului maselor răscolate. Programul răscoalei înfățișat mai sus exprimă mai ales punctul de vedere al aripii celei mai radicale, și nu al întregii mase răscolate. Căci, de altminteri, programul răscoalelor țărănești medievale în general și de asemenea al celor din Transilvania nu este uniform. Există deosebiri determinate de interesele diferitelor grupuri participante la răscoală, de raporturile de forță dintre acestea. Programul cel mai radical este acela al facțiunii „țărănimii plebeiene” în fazele de apogeu ale răscoalelor, explicabil prin situația economică și socială a acestora, pe cind elementele cu o situație economică și socială mai bună înclină spre compromis sau chiar spre trădare.

Înfrîngerea suferită de țărani răsculați în 1514 la Timișoara și apoi în alte locuri din Transilvania s-a datorat defectiunii provocate în sînul forțelor răscolate prin atitudinea unei părți a răsculaților și trădarea orașenimii bogate și a micii nobilimi, care trec de partea forțelor feudale în marile bătălii ce au hotărît soarta războiului țărănesc.

Elementele înstărite n-au vrut să meargă atît de departe ca țărani săraci, adică pînă la cucerirea prin toate mijloacele revoluționare a țărilor propuse, s-au speriat de radicalizarea răscoalelor, deoarece își vedeau amenințate propriile interese în fața revendicărilor tot mai precise și mai radicale ale aripii revoluționare.

Programul răscoalelor țărănești fiind de fapt reflexul rezultatelor concrete dobîndite de răsculați, tendința firească e de radicalizare a programului pe măsura dezvoltării și adîncirii răscoalei. Dacă puterea era de partea răscoalei, se manifesta tendința de a se extinde de la lupta împotriva ultimului act de împilare care servise drept imbold imediat și direct la răscoală, la lupta împotriva tuturor asupritorilor. Cînd forța internă a răscoalei slăbește sau cînd forțele dușmanului sînt superioare, influența trece de partea elementelor moderate și atunci se ajunge la un program mai înapoiat în comparație cu cel dinainte ¹⁶.

5. ÎNFRÎNGEREA RĂSCOALEI ȚĂRĂNEȘTI

Contradicțiile din sînul răsculaților. Răscoalelor țărănești le sînt proprii anumite contradicții interne, după cum rezultă și din programul lor. Răscoala țărănească este o mișcare de masă care impune deci lărgirea ei și întărirea unității de acțiune pe măsura succeselor obținute. Pe de altă parte, la baza ei este apărarea de către răsculați a propriei gospodării. Din aceste realități derivă cele două tendințe ce se disting în toate marile răscoale și care, de fapt, sînt manifestarea contradicției principale din sînul lor. Pe de o parte, tendința masei țărănești de a nu se depărta prea

¹⁵ Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 495; Tubero, *op. cit.*, p. 289—291; Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 160—161; H. Marczali, *Nagy képes világtörténete*, VI, p. 642—643.

¹⁶ M. Berza, *op. cit.*, p. 85—86.

mult de gospodărie, de a limita și localiza lupta — ceea ce reflectă trăsătura esențială a răscoalelor țărănești —, ducînd la izolarea locală, la fărîmîțarea forțelor răscolate, la dispersarea cetelor țărănești și lovituri descentralizate date dușmanului. Pe de altă parte, aripa cea mai înaintată, cea mai activă se străduiește să învingă tendințele de localizare, de izolare și fărîmîțare, să atragă la răscoală noi forțe, să extindă lupta pe o arie cît mai vastă. Legăturile răscoalei țărănești cu mișcarea maselor orășenești și cu lucrătorii din mine și ocne au contribuit și ele la învingerea, în parte, a fărîmîțării acțiunilor forțelor răscolate ¹⁷.

În războiul țărănesc din 1514 s-a putut depăși, într-o oarecare măsură, izolarea și fărîmîțarea, s-a putut realiza o unitate mai mare a forțelor răscolate sub o conducere unitară, a lui Gheorghe Doja, mai ales la începutul răscoalei. Acest lucru a fost posibil și datorită împrejurării că forțele populare erau concentrate în vederea cruciadei antiotomane, și datorită prestigiului de care se bucura conducătorul cruciadei și apoi al răscoalei. Pe măsură ce mișcarea ia caracter de răscoală țărănească, se manifestă aceleași caracteristici proprii răscoalelor țărănești îndeobște: cetele țărănești se răsfrîă în toate direcțiile, acționează izolat, fără legătura necesară între ele. După popasul de la Őzegléd, unde s-a realizat o oarecare organizare unitară a răscolăților, cetele acestora se îndreaptă în mai multe direcții: unele spre nordul Transilvaniei, Crișana și Maramureș sub conducerea lui Laurențiu Mészáros; altele, urmînd valea Crișului Alb, se îndreptau sub conducerea lui Gheorghe și Grigore Doja spre Banat; altele, apoi, își desfășurau acțiunile în diferite părți din centrul și sudul Transilvaniei. Nici după succesele obținute pe valea Mureșului de oastea condusă de Doja și în Satu-Mare și Bihor de cea de sub conducerea lui Mészáros sau după ocuparea unui număr însemnat de cetăți, tîrguri și orașe în diferite părți oastea răscolată nu se concentrează într-un efort comun. Nici chiar în momentul hotărîtor al bătăliei de la Timișoara din 15 iulie 1514 răscolății n-au fost în stare să organizeze o unitate a tuturor forțelor cu o conducere puternică. Nobilimea, dimpotrivă, uitînd contradicțiile dintre diferitele ei pături, și-a strîns rîndurile sub o conducere organizată, aceea a comitelui Timișoarei și a voievodului Transilvaniei.

Superioritatea armamentului și a tehnicii militare a nobilimii. Pe lîngă aceasta, forțele feudale prezentau și un alt avantaj față de țărănime. Pe cînd aceasta lupta în majoritatea cazurilor cu mijloace rudimentare, cu unelte agricole transformate în arme, forțele feudale dispuneau de armament superior, de arme albe și de arme de foc. Se mai adăuga și tehnica superioară de luptă a nobilimii, ca rezultat al deprinderii din generație în generație cu mînuirea armelor.

Problema aliaților țărănimii. Problema aliaților țărănimii în timpul răscoalelor trebuie de asemenea luată în considerație cînd se analizează răscoalele țărănești. În evul mediu, țărănimea nu putea „să prezinte

¹⁷ B. F. Porșnev, *Formele și căile luptei țărănimii împotriva exploatării feudale*, în *Izvestia Akademia Nauk SSSR, Seria Istorie-Filozofie*, VII, 1950, nr. 3 și „Studii”, IV, 1951, nr. 3, p. 113.

interesele ei ca interese comune ale tuturor membrilor societății ... ”¹⁸ și nu putea lua conducerea în lupta ce trebuia dusă de toate păturile asuprite, împotriva forțelor coalizate ale claselor dominante. Meșteșugarii de rînd, păturile plebeiene de la orașe și lucrătorii din mine și ocne — aliații țărănimii — erau prea slabi pentru a conduce lupta; aceștia nu ajunseseră nici ei la suficientă maturitate politică și nu reprezentau, ca și țărănimea, de altfel, un nou mod de producție care să le asigure posibilitatea de a-și asuma rolul de conducători ai luptei comune. Mica nobilime și orășenimea bogată, care au participat sporadic la răscoală, — din motive tactice — mai ales în primele faze, au părăsit-o, s-au arătat gata la compromis cu nobilimea mare, contribuind, astfel, la înfrîngerea răscoalei. A lipsit o clasă care să conducă în mod conștient și ferm țărănimea în luptă. Din toate aceste motive răscoalele țărănești, în cele din urmă, au fost înfrînte.

6. IMPORTANȚA RĂSCOALEI DIN 1514

Înfrîngerea răscoalei din 1514 nu îndreptățește însă cituși de puțin concluzia că ea a fost inutilă, că n-a avut nici o importanță în dezvoltarea societății. Dimpotrivă, această răscoală, ca și alte răscoale țărănești, ca parte importantă și ca formă superioară a luptei de clasă în evul mediu, a avut cea mai mare însemnătate în mersul mereu înainte al societății. Chiar dacă, vremeluic, după înăbușirea răscoalei, țărănimea a fost supusă unei exploatare sporite și chiar legată de glie, totuși însemnătatea răscoalei nu poate fi contestată nici pentru timpul desfășurării ei și cu atît mai mult în perspectiva dezvoltării istorice a societății de pe teritoriul patriei noastre.

Prin programul maximal formulat de cei mai înaintați dintre conducătorii ei, Gheorghe Doja, Laurențiu Mészáros: îngrădirea puterii nobilimii, instituirea unei noi „libertăți” pentru țărani, repartitia mai dreaptă a bunurilor materiale și chiar împărțirea moșiilor nobiliare și bisericești, drepturi politice pentru masele populare asemănătoare cu ale nobilimii, în sfîrșit desființarea nobilimii și a servituții — răscoala a subminat înseși relațiile feudale existente în acea vreme. Programul răscoalei — și mai ales al conducătorilor ei mai înaintați — în momentele ei culminante este foarte apropiat de al marilor răscoale populare europene în faza de apogeu a acestora. Zeloții din Imperiul bizantin preconizau o reformă agrară în avantajul țărănimii sărace și a plebei orășenești, prin confiscarea averilor nobiliare și bisericești. Răsculații englezi de sub conducerea lui Wat Tyler luptau pentru desființarea șerbiei și ștergerea clăcii; aripa radicală a răsculaților din Anglia cerea chiar confiscarea pămînturilor clerului și nobilimii și împărțirea acestora la țărani. Taboriții cehi cereau desființarea privilegiilor nobiliare, a proprietății feudale și înfăptuirea unei comunități de avere. Înapoierea pămînturilor răpite țărănilor de către nobili și de biserică, eliberarea țărănilor din șergie constituie

¹⁸ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1962, p. 48.

miezul programului răsculaților în timpul războiului țărănesc german. Punctul central al răscoalei țăranilor ruși sub conducerea lui Bolotnikov și Stepan Razin (1667 — 1671) era nimicirea raporturilor de șerbie și distrugerea jugului feudal. În războiul țărănesc de sub conducerea lui Pugaciov, desfășurat în perioada de destrămare a feudalismului, răsculații luptau pentru pământ și libertate, pentru nimicirea nobilimii, la fel ca și răsculații din Transilvania la 1784.

Însemnătatea răscoalei țărănești din 1514 rezultă și din faptul că ea a fost din ce în ce mai puțin pur țărănească, centropindu-se tot mai mult cu lupta plebei orășenești și a lucrătorilor de la mine și ocne. În momentele ei de apogeu, răscoala s-a transformat în război țărănesc care a ținut mai departe decât interesele mărginite ale masei țăranimii — lupta locală împotriva feudalilor locali —, atacînd însăși structura socială a feudalismului. Această mare mișcare populară a dat, totodată, maselor producătoare conștiința puterii lor unite, capabile să înfrîngă nobilimea pe calea armelor, în mari bătălii.

DOCUMENTE ALE FONDULUI BRANDENBURG CU PRIVIRE LA CAMPANIA LUI GH. DOJA ÎN VALEA MUREȘULUI

DE

E. DÖRNER și G. KOVÁCH

Au trecut 450 de ani de cînd masele largi ale țăranilor din Transilvania s-au răsculat și s-au atașat războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja. Acest război a zguduit din temelii orînduirea feudală, stîrnind în rîndurile nobilimii o spaimă nemărginită, care s-a transformat apoi într-o răzbunare neomenească. Timp de patru veacuri, ecoul răscoalei a fost prezentat în mod denaturat în concepția istoricilor, fiind interpretat prin prisma clasei nobiliare.

Abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea se prezintă un tînăr cercetător, profesor de istorie la Arad, cu o monografie despre Doja, scrisă într-o nouă concepție, pentru un concurs al Academiei din Ungaria. Deși lucrarea lui Márki era recunoscută ca bună, totuși ea nu a fost premiată, considerîndu-se că „autorul lucrării « Gheorghe Doja și revoluția sa » a adunat și a prelucrat datele răzlețite cu mare sîrguință, limbajul lui este clar și vioi, dar recenzorii consideră concepția istorică a autorului drept greșită, deoarece el judecă eroul său din punctul de vedere al erei moderne, considerîndu-l ca pe un prevestitor al lui Danton și al democrației. Din cauza acestor tendințe și partinități, lucrarea nu poate fi recomandată pentru premiere”¹.

În urma scrisorilor adresate de tînărul profesor arădean către Academia din Budapesta, se pune în discuție editarea lucrării, dar cu condiția ca autorul să-și schimbe părerea. Deoarece Márki refuză acest lucru, lucrarea sa apare în 1883, iar într-o a doua ediție în 1886, la o editură particulară².

¹ Akadémiai Értesítő, Budapesta, 1882, p. 211. Vezi și Banner János, *Márki Sándor emlékének*, Gyula, 1960, p. 24.

² Márki Sándor, *Dózsa György és forradalma*, Budapesta, 1883, 1886. În legătură cu Márki, vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1963, p. 485.

Ecoul stîrnit de lucrarea profesorului arădean se oglindește în critica largă din diferite puncte de vedere. Lacheii claselor dominante îl condamnă³, însă oamenii de știință progresiști și ideologii contemporani ai clasei muncitoare din Transilvania îl salută cu bucurie⁴. Monografia lui Márki a fost urmată de o cercetare mai temeinică a autorului în diferite arhive, mai ales în Arhivele regale bavareze din München. În urma acestor noi cercetări, apare un articol semnat de el⁵; apoi acest material este integrat și în monografia comitatului Arad⁶. La începutul secolului al XX-lea, Márki, devenind între timp profesor universitar la Cluj (1892)⁷, editează din nou monografia sa despre Doja pe baza noilor cercetări bogate, monografie care a rămas și pînă în prezent prelucrarea cea mai complexă despre această problemă⁸.

Paralel cu lucrarea lui Márki apare și la Iași un studiu de S. Secula, cu privire la participarea romînilor la războiul țărănesc condus de Doja⁹.

După 1944, istoriografia marxistă din patria noastră a evidențiat adevărata importanță a marelui război țărănesc condus de Doja, folosind atît lucrările lui Márki, cît și cercetîndu-se din nou documentația contemporană. În acest sens trebuie să amintim în primul rînd scurta broșură a lui Pavel Chirtoacă¹⁰ și cele două comunicări ale lui Belu Sabin, în care se analizează participarea orășenilor din Transilvania în răscoala din 1514¹¹, respectiv pune din nou în discuție campania lui Doja în valea Mureșului¹², pe baza unor manuscrise aflătoare la Muzeul regional din Arad¹³ și prelucrate anterior și de colectivul de cercetători al muzeului amintit¹⁴.

O contribuție însemnată și complet nouă prezintă studiul lui Ștefan Pascu pe baza unor documente arhivistice necunoscute¹⁵. Un merit deosebit al acestei lucrări este publicarea în notele de subsol a unor documente importante, prin care autorul îmbogățește registrul destul de sărac al documentelor originale publicate în legătură cu războiul țărănesc din 1514.

Cercetînd mai temeinic șirul izvoarelor folosite de însuși Márki, ajungem la convingerea că, în afară de cronicile și memoriile contempo-

³ „Századok”, 1883, p. 883–887.

⁴ „Alföld”, 1886, nr. 126. „Arad és Vidéke”, 1883, nr. 127. „Népszava”, 1883, nr. 27.

⁵ Dózsá György korából, în „Századok”, 1887.

⁶ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története*, vol. I, Arad, 1892, p. 479–493.

⁷ Bíró Venczel, *Márki Sándor*, „Erdélyi Irodalmi Szemle”, Cluj, 1927, nr. 2, p. 145–151.

⁸ Márki Sándor, *Dózsá György*, Budapesta, 1913. Vezi și *A magyar parasztháború 1514-ben. Hadtörténeti Közlemények*, 1914.

⁹ S. Secula, *Romînia în revoluția lui Gheorghe Doja*, Iași, 1897.

¹⁰ Pavel Chirtoacă, *Gheorghe Doja*, Brașov, 1946.

¹¹ S. Belu, *Despre participarea orășenilor din Transilvania la răscoala populară din 1514*, „Studii”, 1953, nr. 4.

¹² S. Belu, *Un moment din răscoala lui Doja*, „Studii și comunicări”, III, Alba-Iulia, 1961, p. 233–243.

¹³ *Diplomatarium Aradiense*, ms., Muzeul regional Arad. Vezi și Kovách Géza, *Márki Sándor aradi kéziratai*, „Korunk”, 1961, nr. 6, p. 709–713.

¹⁴ E. Glück, G. Kovách, E. Dörner, *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, București, 1957, p. 431–448.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, „Studii”, 1955, nr. 5–6, p. 91.

rane, numărul documentelor originale, referitoare la războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja nu este mare și majoritatea acestora n-au fost publicate. Dintre sursele mai importante, pe primul plan amintim cunoscuta operă a lui Taurinus¹⁶, apoi lucrările cronicarilor Szerémi¹⁷, Istvánffy¹⁸, și scrisoarea contemporană a unui orășean din Buda, editată în același an în orașul Augsburg, în care sînt înfățișate începutul războiului țărănesc și primele ciocniri între țărani și nemeși¹⁹.

În legătură cu desfășurarea războiului țărănesc din 1514 pe teritoriul patriei noastre, pe lângă lucrările amintite sau alte cronici și descrieri²⁰ mai puțin importante, Márki a răsfoit și unele documente originale, editate sau inedite. Dintre izvoarele documentare editate amintim pe cele aflate în corpusul secuiesc de documente²¹, cele din colecția Hurmuzaki²² și cele din monografia orașului Cluj de Jakab Elek²³.

O mare parte din izvoarele folosite de Márki însă n-au fost editate nici pînă în prezent. Dintre aceste documente, valoarea cea mai mare o prezintă fără îndoială materialul din fondul Brandenburg al fostei Arhive regale din München. Acest fond, destul de bogat, se referă la domeniile Corvineștilor, care după moartea regelui Matiaș au ajuns în posesia fiului său natural, Ioan Corvin, iar apoi în posesia marchizului german Georg de Brandenburg, care prin intermediul regelui Vladislav al II-lea se căsătorise cu văduva lui Ioan Corvin, Beatrix Frangepan. După moartea acesteia, în 1510, marchizul amintit rămîne singurul stăpîn al domeniilor amintite, atît din ținutul Hunedoarei, cît și din valea Mureșului, inclusiv orașul Lipova și cetatea Șoimușului²⁴.

Actele și corespondența acestor domenii au ajuns în Germania, după venirea la putere a lui Ioan Zápolya, de unde la 21 decembrie 1786 împăratul Iosif al II-lea ordonă transportarea lor la Viena, iar de acolo ulterior ele au fost transferate în arhivele camerale din Buda²⁵.

Mult timp însă nu s-a știut că din fondul Brandenburg o serie de acte cu privire la fostele domenii ale Huniadeștilor, și la evenimentele

¹⁶ Taurinus (Stieröchsel) Ștefan, canonic din Alba-Iulia, ulterior vicar episcopal, „*Staurromachia, id est cruciatorum servile bellum quod anno... 1514 et Pannoniam et collimitaneas provincias valde depopulaverat*”, Viena, 1519. Vezi și Márki Sándor, *Dózsa György első költője*, Katolikus Szemle, Budapesta, 1889, și B. Capesius, *Răscoală lui Doja în două poezii umaniste din Ardeal*, „Studii și articole de istorie”, vol. II, București, 1957, p. 67–76.

¹⁷ G. Szerémi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484–1543*, „Mon. Hung. Ilist. Scriptores”, vol. I, XXXIV. Vezi și I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1962, p. 442.

¹⁸ Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungarici, libri XXXIV*, Colonia, 1662.

¹⁹ *Ain grosz Wunderzaichen das do geschechen ist durch das Creutz, das ein Cardinal hat ausgeben in den ganzen Hungerischer Land wieder die Turcken*, Augsburg, 1514.

²⁰ Scrisoarea protonotarului apostolic Betinus către Niccolo Sforza despre războiul țărănesc din 1514, I. Mirce, *Magyar Történeti Társ., XIV*, Iovius, *Historia sui Temporis*, Veneția, 1566. Tubero, *Commentariorum de temporibus suis*, libri XI.

²¹ *Székelv Oklevéltár*, I, 252–253, 266, 284; III, p. 129; IV, 11.

²² Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/2, II/3.

²³ Jakab Elek, *Oklevelek Kolozsvár történetéhez...*, Kolozsvár, 1870.

²⁴ Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 434.

²⁵ Despre aceasta vorbește prima dată istoricul maghiar Pauler Gyula, iar mai tîrziu un alt istoric maghiar, Fraknoi Vilmos. Vezi raportul lui Fraknoi Vilmos în „*Századok*”, 1877, p. 459–461.

din 1490–1541 au rămas la Ansbach, de unde prima dată ajung la Nürnberg, iar în secolul al XVIII-lea la Arhivele regale din München²⁶, unde s-au găsit 548 de acte înregistrate și circa 3 000 de acte neînregistrate²⁷. Istoricul Fraknoi Vilmos, cu ocazia raportului făcut la ședința Societății de istorie maghiară în 1877, atrage atenția în mod deosebit asupra actelor cu privire la relațiile gospodărești ale lui Ioan de Hunedoara, la actele judecătorești și familiare ale lui Ioan Corvin, la actele cu privire la răscoala lui Doja și la o serie de acte gospodărești din 1509–1540 (conscriptii iobăgești, tabele de dări etc.) mai ales în domeniul Hunedoarei.

Din acest raport ia cunoștință despre existența acestor documente și Márki, care tocmai în acești ani începe să se ocupe cu problema lui Doja și totodată primește sarcina pentru întocmirea monografiei comitatului Arad. În anul 1886, Márki se deplasează personal la München, unde copiază o serie de documente care privesc domeniile Huniadeștilor din comitatul Arad, precum și cele cu privire la viața iobagilor și la mișcările populare. Aceste copii de documente se află și astăzi în posesia Muzeului regional Arad, în volumul intitulat *Diplomatarium Aradiense*²⁸.

Din acest *Diplomatarium Aradiense* al lui Márki cunoaștem 58 de acte din fondul Brandenburg, dintre care 5 documente privesc domeniile lui Ioan de Hunedoara, 19 documente sînt legate de aceste domenii din timpul lui Ioan Corvin, 15 documente sînt legate direct sau indirect de campania armatei țărănești conduse de Doja în valea Mureșului, precum și represaliile după înăbușirea răscoalei, iar 19 alte documente sînt legate de stăpînirea fostelor domenii ale Corvineștilor de către marchizul Georg de Brandenburg din perioada 1509–1532²⁹.

Documentele cu privire la războiul țărănesc din 1514 au o valoare deosebită, deoarece relatează un episod important al răscoalei, însemnările fiind făcute tocmai de martori oculari, iar altele privesc răzbunarea și jaful nobililor din această regiune, unde răscoala a fost înăbușită.

Valoarea acestor documente, dar mai ales a celor două rapoarte: raportul căpitanului cetății Șoinuș, Gheorghe Prantner, și al capelanului Matei Künisch, a fost recunoscută de mult de către cercetători; în consecință, ele au fost prelucrate de mai multe ori³⁰. Nici pînă în prezent însă ele n-au fost publicate în original, cu excepția unui mic fragment din raportul capelanului Künisch, apărut pe baza copiilor lui Márki în *Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*³¹.

Publicarea în original a acestor documente s-a lovit pînă în prezent de greutatea obiectivă că nu s-a știut care a fost soarta ulterioară

²⁶ Vezi raportul lui Fraknoi Vilmos în „Századok”, 1877, p. 459–461.

²⁷ D. Iványi, *München levéltárai magyar szempontból*, „Levéltári Közmények”, 1934.

²⁸ Vezi, Géza Kovách, *Márki Sándor aradi kéziratai*, „Korunk”, 1961, nr. 6.

²⁹ Márki S., *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, 77–257.

³⁰ Márki S., *Dózsa György korából*, „Századok”, 1887; Márki S., *Arad vármegegye és Arad sz. kir. város története*, vol. I; Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*; S. Belu, *Un moment din răscoala lui Doja*, „Studii și comunicări”, Alba-Iulia, III, p. 233–242.

³¹ Ilanga-Pascu, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, vol. II/1, București, 1958, p. 226–227.

a fondului Brandenburg din München. De aceea toate cercetările se bazau exclusiv pe copile lui Márki.

În urma cercetărilor și corespondenței efectuate de Muzeul regional din Arad s-a putut afla că fondul Brandenburg a ajuns în mare parte la Arhivele statului din Nürnberg (R.F. Germană), unde figurează sub titlul „Brandenburger Literalien”. De aici, la cererea direcției sus-numitului muzeu, au fost trimise microfilmele a șapte documente cu privire la războiul țărănesc din 1514³².

La aceste șapte documente mai adăugăm și raportul capelanului Künisch pe baza manuscrisului lui Márki, deoarece acest document n-a fost găsit în original. Publicarea în original a acestor documente mult studiate va permite în viitor cercetătorilor analiza unor aspecte a desfășurării războiului țărănesc din 1514 și tocmai a ultimei sale faze, campania din valea Mureșului pînă la cetatea Timișoarei.

Primul document cu privire la războiul țărănesc din 1514 aflat în fondul „Brandenburger Literalien” din Nürnberg conține petiția iobagilor din Șoimuș și Varalia (Subcetate) din anul 1514, document valoros și în felul său foarte rar în această perioadă. În petiție, iobagii revendică anularea sarcinilor de robotă noi și a altor pretenții neobișnuite impuse de administratorii lui Georg de Brandenburg. În continuare țărani revindică și apărarea împotriva samavolniciei nobilei învecinate³³. Documentul este astfel o dovadă grăitoare în legătură cu starea de spirit a țăranilor de pe domeniile Brandenburg.

Analizînd stilul și scrisul documentului, care este clar și frumos, se ivește întrebarea : cine a întocmit acest document pentru iobagi? Raportul lui Prantner cu privire la ocuparea Lipovei și Șoimușului de către armata țărănească vorbește în repetate rînduri de atitudinea orășenilor din Lipova și de rolul unui anumit „Iansch Diack” (diacul Ioan), care, după cum reiese din analiza documentelor amintite, locuia în acest timp la Lipova și activa ca emisar al țăranilor răsculați. Se poate presupune că numitul Iansch Diack a contribuit la întocmirea petiției, eventual a scris-o chiar el.

Al doilea document este raportul lung și mult comentat al lui G. Prantner, căpitanul cetății Șoimuș în slujba marchizului Georg de Brandenburg. Scrisoarea, deși nu este terminată, caută să redea în mod simplu, dar foarte amănunțit și cu sinceritate și obiectivitate, toate evenimentele ce s-au desfășurat la Șoimuș și Lipova. Din descrierea lui Prantner se poate constata buna organizare a armatei țărănești, folosirea tunurilor la asaltul cetății; răzvrătirea mercenarilor, condusă de voievodul Ciuci, un reprezentant al păturii libere și înstărite a țărănimii romine, și în sfîrșit atitudinea diferitelor pături orășenești din Lipova față de răsccoală³⁴. Din stilul și conținutul raportului amintit reiese că acesta a fost conceput de un militar, într-o formă simplă și sinceră, prezentînd evenimentele fără multe interpretări, căutînd totuși să înlăture eventualele învinuiri privind

³² Staatsarchiv Nürnberg, „Brandenburger Literalien”, nr. 1 052.

³³ Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 434—435.

³⁴ S. Belu, *op. cit.*, p. 241—242; Glück, Kovách, Dörner, *op. cit.*, p. 438—439.

responsabilitatea lui în legătură cu ocuparea cetății de către țărani răsculați. Documentul, scris în limba germană, arată un grai local mai simplu, este ușor descifrabil, deși nu respectă nici o regulă de ortografie și nici prescurtările nu sînt folosite cu aceeași consecvență.

Prantner, în raportul său, caută în unele locuri să arunce responsabilitatea pe spinarea capelanului Matei Künisch, om de încredere al marchizului, care la fel se afla în cetatea Șoimușului cu ocazia asediului. Este deci interesant felul în care încearcă numitul capelan să prezinte evenimentele. Documentul acesta, scris și datat Hunedoara, 31 august 1514, este mai scurt și din punct de vedere stilistic mult mai complicat decît raportul lui Prantner. Deși nu contrazice cele spuse de căpitanul Prantner, capelanul caută totuși să scoată în evidență persoana sa.

Trei documente scurte din fondul Brandenburg privesc perioada de după înăbușirea răscoalei și anchetarea persoanelor conducătoare din cetățile Lipova și Șoimuș. Toate cele trei documente figurează fără date, dar cunoscînd evenimentele de după înăbușirea răscoalei, ele trebuie să fi fost întocmite încă în anul 1514.

Două dintre aceste documente sînt interogatorii în legătură cu cucerirea cetăților Lipova și Șoimuș de către țărani. Astfel, Nicolaie Bodo, căpitanul cetății Lipova, este întrebat, printre altele, dacă nu cumva a avut o înțelegere prealabilă cu Gheorghe Doja în privința predării cetății Lipova.

În interogatoriul scurt al capelanului Künisch găsim șase întrebări în legătură cu ocuparea cetății Șoimuș. Printre altele, din nou apare numele voievodului Ciuci, capelanul fiind întrebat de ce l-a prevenit pe numitul voievod ca să se ferească de stăpînul lor, Georg Brandenburg. Interogatoriul acesta confirmă din nou faptul că numitul voievod român a avut un cuvînt hotărîtor în rîndurile populației de aici. Probabil pentru această activitate a fost el amenințat de capelanul marchizului.

Al treilea document nedatat provine din nou de la căpitanul Prantner. Deși scrisul nu este identic cu cel din raportul său, stilul scurt și milităresc arată aceeași concepție. În acest document scurt, Prantner și soldații cer îndurare de la Georg de Brandenburg pentru predarea cetății. Totodată, ei aduc cîteva argumente, motivînd aceasta și invocînd din nou superioritatea armatei țărănești, amintind bătălia de la Nădlac și asaltul Timișoarei. După Prantner cetatea Timișoarei, deși a fost apărată de 3 500 de oameni ai lui Ștefan Báthory, ar fi fost totuși cucerită, dacă voievodul Transilvaniei n-ar fi sosit la timp cu ajutor.

Ultimele două documente din fondul Brandenburg cu privire la aceste două cetăți nu se referă tocmai la răscoală, dar sînt importante, deoarece ne redau cîteva aspecte din certurile marilor feudali în urma înăbușirii răscoalei din 1514.

Georg de Brandenburg a apărut aici fără îndoială ca un agent și susținător al intereselor habsburgice. Față de înaintarea Habsburgilor era deja încheгатă partida nobiliară națională condusă de Zápolya, care rîvnea la putere.

Ocuparea cetăților Șoimuș și Lipova de către țărani lui Doja era un bun pretext ca Zápolya și oamenii săi să-l învinuiască pe Georg de Bran-

denburg de neglijență privind organizarea apărării acestor cetăți. Zápolya, care ocupase aceste cetăți tocmai prin acest pretext, nu era dispus să le înapoieze marchizului, pentru care fapt se ivește o ceartă pentru poseda-rea acestor cetăți. În ajutorul marchizului a sărit împăratul Maximilian. În urmă, prin intermediul regelui Ungariei, emisarii împăratului german și ai regelui Poloniei au mijlocit o înțelegere între cei doi mari adversari³⁵.

Documentul anexat, datat Buda, 6 iunie 1516, regăsit în fondul „Brandenburger Literalien”, vorbește tocmai despre vânzarea acestor ce-tăți palatinului Emeric Pérényi pentru suma de 22 000 de florini, care la rîndul său le cedează la urmă lui Zápolya. Această împăcare temporară a fost salutată și de împăratul Maximilian, ceea ce reiese din ultimul document anexat, datat la Füssen în ziua de 20 iulie 1516.

Cele opt documente scrise în limba germană, respectiv latină, con-tribuie la îmbogățirea repertoriului sărac al documentelor originale pu-blicate referitoare la războiul țărănesc din 1514³⁶.

1514 (?)

Jalba iobagilor din Șoimuș și Varalia (Subcetate). în care ei înșiră abuzurile și nedreptă-țile săvîrșite de către administratorii și mercenarii lui Georg de Brandenburg din cetatea Șoimuș. Iobagii descriu noile obligații de robotă impuse lor, precum și atrocitățile comise de unii nobili asupra țăranilor care transportau vite pe Mureș. Ei se plîng și din cauza vămilor.

Illustrissime domine et domine princeps excellentissime. Supplicant eidem Excellentissime generositati iobagiones eiusdem de possessionibus waralŷa et Solymos vocatis, sub castro Solymos habitantes qui quidem iobagiones quamvis imme pauci, omnia tamen seruicia et obsequia ac onera ad idem castrum Solymos supportare habent, supra modum quod tenuem et pauperem vitam gerunt habitant etenim in stricto et angusto loco ita ut terris arabilibus pratis et fenetis penitus carent, et vero in terris circumiacencium nobilium necessaria ad eorum victum procurant, attamen semper parati ad seruicia Illustrissime Excellencie et onera eiusdem castri Solymos existunt, verum cum semper pro seruicio eiusdem castri deputati et occupati fuerint, ab aliquo tempore compelluntur et ad castrum lyppense seruire. Itemquod et per prouisorem curie vestre ac per Castellanos castrorum in diuersa seruicia secundum diuersas iussiones eorum compelluntur. In quibus supra vires eorum grauantur et insuffi-cientes redduntur, petunt humilissime idem iobagiones utj Benignissima pietas velit eosdem a seruicio castri lippensis liberos habere et dumtaxat ad seruicia superioris castri Solymos deputare.

Item dictorum iobagionum exponentes conjuges et femine per eosdem castrenses aggrauntur in operibus eorum, nam cum frumenta et triticum ad eundem castrum Solymos cribrare et purgare ad molendum habent, ac intestina et viscera porcorum purgare farcire et preparare extunc easdem cogunt et compellunt ad summum verticem montis in ipsum castrum ascendere.

³⁵ Vezi documentul din 6 iunie 1516, fond Brandenburg, copiat la München de Márki în 1886, *Diplomatariu Aradiense*, I, p. 202–204.

³⁶ Din cauza prescurtărilor inconsecvente, descifrarea lor este pusă în paranteze.

quarum plurime cum paruulis puerulis eorum eosdem in brachis gestantes in ascensu et descensu eiusdem montis plurimum laborant et vereantur, velit pÿssima clementia, petunt, liceat eisdem sicutj alias moris et consuetudinis fuit talia officia et seruicia sub eadem castro in proprijs habitacionibus eorum persoluere.

Item Est quoddam, pratum seu fenetum ad dictum castrum Solymos deputatum iuxta predictam villam Waralya in strictissimo loco prope publicam viam habitum, quod pratum post eiusdem defalcacionem et feni accumulacionem, alias eisdem, liberum extitit ad eorum pecora pascenda, nunc vero per familiares in dicto castro residentes sepissime infestantur et eorum pecora abiguntur et vero sub certa solucione redimiuntur, etiam si casu dictum pratum intrauerint, orant velit pietas clementissima committere ut dicti familiares castri ab vltiori eorum molestia et pecorum eorum infestaciones cessare velint.

Item cum predictae due ville. I. C. Waralya et Solymos ab antiquis temporibus libertate cum priuilegijs Regalibus existant, vt ubicumque in terra uel aqua ad theolonia et tributa quorumque venerint cum personis et rebus eorum absque omni solucione tributi libere sint, nunc plurimum super flumen Marusÿ aggrauantur dum enim pro aliquo subsidio eorum super dictum flumen Marusÿ strues lignorum deffertur extunc specialissime in quinque locis videlicet, In abbacia Byzere, In Azonlaka, In Nagfalw, In pechk, In Chenadh, eosdem de dicto fluuio Marusÿ captiuant incarcerant ac in singulis ad solucionem XL denariorum compellunt. In preiudicium libertatis et priuilegiorum dictorum exponentium valde magnum petunt velit Excellentissime domine. vt nunc eorum priuilegia et libertates contra quoslibet illegittimos in suis libertatibus protegere et conseruare.

Item Quidem ex eisdem iobagionibus Illustrissime excellencie vestre cum suis rebus veniens per fluuium Marusÿ ad villam azonlaka per nobilem petrum Rawazdj captiuatus et incarceratus est et donec dimissus non est quousque per eundem florenos XII extorsit nulla culpa demerens sed quod supra id quod pro theolonio solutum est alias soluere noleat.

*Arhiva de stat din Nürnberg (R.F.G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm Muzeul regional Arad.*

Hunedoara, 31 august 1514.

Scrisoarea capelanului Matei Künisch, martor ocular al asediului și ocupării cetăților Șoimuș și Lipova de către armata țărănească, condusă personal de Gheorghe Doja, către marchizul Georg de Brandenburg. Capelanul caută să se justifice în fața stăpînului său pentru ocuparea acestor cetăți. El descrie asediul cetății Șoimuș și amintește rolul voievodului Ciuci, care a contribuit la răzvrătirea mercenarilor și la predarea cetății.

Durchleuchtiger Hochgeborner Fuerst Gnädigster Herr Eweren fuerstlichen gnaden sey mir, willige, gehorsame, vntertenig dinst zw vorbereyt. Als dann ayn yeder trewer vnd willig dyener billich seyn solt yn rechtem widergelt allczeit wartendt, sich neben dem grosser beschüczung seynes herren vorsicht an selb schuldt, mir verphlicht, gedenckendt, mich, von Ewerer fuerstlicher gnaden vorworffen wnuerer vorsagung halben Nicht vnbillich, zv mir ans. Ewer f. g. will, mutlich des felt, schrifttlich verantworten müss, wnd wil, Ewer gnaden vnterteniclichen bith gnadiclicher verhörung. Ewer f. g. vnschedlich, vorderlich, gehabts schadens, zw entspiechenn, an czeiffel Ewer gnaden In frischen gedencken behalten, der botschafft.

Wie von hawsz Ewer Ewer g. herrn vatters befehlen Im landt zu hungern ausz zurichten, Ich mich fleissig des angenomme, als nach willen Ewerer f. g. ausgerichtet hab, durch anderer bössen voreter willen, vmb gross ferlikeyth vnd muhe durch mich gehabt, yn schmelich gefangkness anschuldt, an stadt gutter belonung kommen byn. Ist man flaisig vntertenig beth gründt sulcher sachen zu erkennen. Noch dem vnd als mich Ewer gnad herab schickt, aylents wartett ich auff Ewer g. sachen zu offen aus zurichten, durch helff herr peters von kwnigsfelt, des ich dann mihr ken offen wartende künde, sendet ausz aynleczen anbrengen Ewer g. sachen nach dem furderlichsten schiff dy dann als ich hoff ewer gnaden ayns tails zu offen gesaget seyndt, vnter welcher ausrichtung, der herr Cardinal von Gran meyn [/?] zu offen ynne wardt, mich aylendt ruffen lisz, als durch den schwarzen mendell, der mir Ewerer g. sachen zurusten [/?] ym vnd Ewer g. des hwnyadts halben zu verstehn gab. Ich mit sey. gnaden, dy sachen richtet, bisz vnd als lang ich sulch maynung Eweren ff. g. wissen thet, des seynen gnaden grosz wolgefallen, was mir anderm trefflichem anbrengen Seyner gnaden begern was, personlich sulches Eweren f. g. in deweze landt zuschickt zu verkunden, das ich mit fury richter verantwortung nicht thuendt kundt. Exczelendt sey. g. anligendt, wird genöttig sachen an den herrn groszgrauen, auch wollendt ynne werden, wi isz sendt yn Ewer gnaden guetter Vorderlich den handell des hwnyads halben. Ich zu alles sewnen ken hwnyad zeti, vnd inne wardt wy der Bathory Ianusz auff dy prorogatoria wber Ewer g. befehl yn artaur disz landts zu Sibenburgen gehandelt heth. Noch schneller ausz richtung vorgemelter sachen, Ich von Lippa den herren Groszgrauen zu Zorlosz erfoget, den ich mit den herren schaczmaister bey ainander fandt, do ich E. g. sachen noch rechten willen bey beydersam auszrichtlich widerwmb wollendt ken, offen, aylents Eweren g. zü czihendt sulc sachen erzälendt, wardt off allen säyten dy schlosz verschlossen, mit grosz mechtig summa die Creuziger, das ich kaynerlay weg ken offen nicht mocht, Sunder mit list wird legen zwruck ken Lippa czihen musz do ich mehr als sechezenn moll angriffen von yn, mich mit gelt hab müssen lösen, vnd das Creüz an mayn klaidt muszte an nehen, dasz ich bisz ken Lippa czwischen so vil volks nicht erschlagen wardt. Nach dem als ich ken Lippa kam, des selben tags, spis ten si denen Bischoff vom chanad, den Rawazdy Peter, orosz andras etc vnd andere geselen meher, dÿ von anbegynn Eweren g. wideris than haben, hörendt sulch grausemkayt wösz ich wider für mich noch hynder mich zunder begeren von dem Burggrauen das herr mich yn dem Zolmos lassen wölt, das her dann thet, do war ich oben ganczer acht tag vermanendt sy all, das sy sich mit geschucz und andern dingen richten wolten wan sy wözen nicht zukunfftig fal, das sy dann teten, als sy das verstanden, disz heth sich woll yn ayne pherd stall vergangen disz szündt an bisz auff den phingstag, ganczes acht tag, das man allczeyt seltzame meher horet wy sy noch aynander vil schlösser gewonenn, kam der Bodo niclasz an dem phingstag nach dem essen hyn auff, aff den Zolmos vnd wayneth, wÿ eyn kyndt, Sagendt wy her sich zo wbell verchtet, her wösz lippa nicht zu behalten, wenn dy Stadt vnd dy kreüzzer hetten yn gedreweth, zy wolten ym das auff das haupt rayssen, do wyr sayn verczagt genuet sachen, da sagt wir zu ym, bayde mit dem Brantner, zo her sich le so ser vercht, das her lippa nicht mecht behalten, zo siheth her woll das her yn sulchen Lauffen nicht meher als newn torschutzen In Zolmos hab vnd der gar wenig yn ayn sulch schlosz sayn wo her nicht Lippa das Schlosz zu behalten kundt oder wösz, das dann E. g. recht als ayn Maierhoff ist, Zo solt her mit sayn Knechten das oberschlosz Zolmos verwaren, daczu dy guetter gehörendt, vnd derbay etlich volk yn Lippa seczen, sulchs zü behuetten als lang sy möchten, das saget der verczagte man seynen gesellen vnd mir yn aydes Stadt czü sayne knecht alle yn Solmosz zu schicken des wyr wns freweten vnd trösteten, Sunder wir wosten nicht, das der schalk lenger dan acht tag iczt durch verreterey Lippa dem Czekell Georg verattan wnd geben hath Nechsten gewarth, am Krichtag nach dem phingstag, zo rayt der böszwicht

vergessen seyner erhn vnd seynes aydes, zu mitternacht woll mit XXXX rossen dervon, vnd lest das schlosz wüsz alleyn daryn den Foris porkolab mit funff knechten, vnd hat mit ym gehabt vnd gefureth ausz der Stadt, des Czekell georgen dyner mit Ioanne weg ystwan, als mir dy Burger von Lippa gesagt han Welchen knecht her wider mit aigenen botten am krichtag wmb den mittag zwrwek ken Lippa schickt, dem vnterburggrauen lest sagen, vnd der ganczen Stadt, man solt das schlos kaynem menschen nicht geben dan dem Czekell georgen vnd an seyner Stadt dem geschickten knecht wegh ystwan, zwszündt, wÿ dy Stadt das versteheth, zo velt sy wmb vnd weren alle Kreuczer — do das der vnterburggrau ynnē wirdt, do lest her das szeynen gesellen den Brantner wissen, ym sagendt seynes gessellen willen, das her das schlosz nymandts geben sol denn dem Czekel Georgen, wo aber der Brantner das Ewer g. halten wöst, her solt vom Zolmos kommen, vnd das weren, her weszes wayter nicht ayn stundt zu halten.

Das thet der Schalk eben auff solch verreterey das her wusze aynen hyn ab krigt heth, das vns als dann dy pauern ausz der Stadt erschlagen hetten — Beschlosz wyr nicht hyn ab vns zu wagen, Sunder oben das schlosz mit fleisz nach vnseren vermugen zw bewarchen. Nicht vergangen zwu stunden, zo waren dy kreuczer mit grossen her am wasser vnd furen hyn wber, vnd Namen an alles vechten dy Stadt Lippa vnd das Schlos ayn darchin der Czekell Georg personlich quam vnd ym dy gancze Stadt liz hulden — an dem nechsten mitwoch dernach, do liz her ayn zackman wber das Schlosz gehen, vnd behilt etlich kuppen wayn, ayn oder sechs auff den phingstag, dy liz her den paueren auff den placz furen, das yederman trünck, dem ist gefill, zy darneben vermanen, das sy als seyn lieben getrewen wolten vnter den Zolmos vnd ym den gewonnen zu henden geben, dy pauern uichten strömten, sunder am phingstag vor Trinitatis mit vnczelichen hawffen vnd volk krefftlich dem Schlosz czu liffen, vnd anfyngen zu stwrmen — do wyr yn czall nicht mehr als XIII werlicher man, den tag, beÿ funffhundert mit geschusz an vnterlasz erlegten, vnd sy gancz getrost von dem Sturm abtrieben, als sulch botschafft Czekell Georgen zukommen war, den andern tag, nach dem her mit dem grossen tabor nwr IJ meyl von Lippa lag, schickt her am freitag hynn alles seyn haupt geschucz, das sy mit grossen listen, wnder aynen gemachten frid, yn der nacht wber den berg nahenth kegen dem schlosz mit grosser mengh der vermaledeiten pauern zu szündts ayn grueben, vnd vns mit fewer am freitag ken dem obent begründen zu schyessen, vnd czumten vns an, den thorm dodas puluer yn was, den wir mit grosser muhe kawt lassen, mit grossem fleisz, das schlosz dy nacht vor fewer bewarten, vnd guette knecht dy selbe nacht hütten. — am sambstag frw Ist mir bey meiner selen wnwissendt, von wem das kam, do war den dy knecht alle böszes willens, Sunder grosz vermuttung hath ich auff den Benedek porkolab dy czeit vnterpurggrauen vnd den Czuczy wayden, vnder sulchem vngluck fürdt mayn ich der tewfel den Saniszlo diacken von Lippa vor das Schlos, ym frid vnd wardt das schlosz begern, vnd sprach zu den knechten, wy das sy nicht sollen vns volgen, Sunder ansehen das der herr Marggrauē nicht meher ayn herr seyn wÿrt, noch mag diszer guetter, Sunder ausz willen desz kwnigs der Czekell Georg, vnd yn wil gelayt geben laib vnd guts, das sy ausz dem Schlos gyngen vnd nicht wider des kreuz tetten wo sy aber sulchs nicht thuen wolten, zo solten sy wissen das yre weib vnd kyndt zu lippa gefenglich angenommen kreuczwaysz vor das geschucz gebunden, vor dem volk dem Schlosz zu gebracht werden, darayn muesten sy schiessen zu den ersten. Wy das gnadiger herr, dy Knecht horten, Ir waib vnd kyndt do zu sayn, wolt sich phlicht kayner weren, Sunder vns entlich sagten, wöllen wir das schloss nicht geben, zo wöllen sy esz geben, vnd sehen, wer ist yn wechen wöldt, auch zo wyr wöllen zo sold wir anfangen zu dem sturm, wyr wurden wol sehen, wy ist vns gehen wirdt, do bleib ich vnd Brantner mit czwayen knechten stehen allayn, vnd genödt das schlos müesten verlassen, vnd mit waynenden augen sehen, dy feyndt ayn gehen vnd vns allen spisiz sehen ayn

furen, gar zu spiessen, befellh wyr wuszten genötte sachen /packen?/ dem almächtigen gott. Jedoch wy sy den glauben hetten zu gesagt, den wolten sy brechen, zo der Czekell Georg, yn aylendt botschafft nicht geschickt heth, dannoch namen sy mir alles, das ich heth, vnd fürten vns, wÿ dy lötter ken lippa, vnd wolten vns yn das höre ken temeszwar furen also das wyr durch grosz beth vns erbotten das wir yn entworden vnd den Bodo Niclos nach fraget, das ich yn zu hwnyad fand vnd ym Kloster mit mayner handt gefangen dem pathoezy zu handen gab. der nach hewt Eweren gnaden, gehalten wurd, mit sampt dem vbelsetter seynen Knecht tot istwan, dy wayl ich vnd der Brantner nicht wösten vns wohyn zu kerhen, wann ist wberall vol kreüczter was, bleibendt zu hwnyad, wardt wir gewarneth das her durch sayn knecht darauff gieng, vns wollendt lassen erwurgen, das her seyn lästerlich vertererey als basz gegen Eweren gnaden verantworten macht, ausz sunderlicher vorecht genött, ich mit sambt dem Brantner In dy hermenstadt retten, vns zu bewaren, bisz vnd zo lang wir fridlich zu Eweren g. mochten raitten, als bald wyr yn dy hermenstat kamen, da liesz vns der wayda an nennen, vnd yn hüeth yn der Stadt halten, das man vns zu den thoren nicht ausz woldt lassen, Nicht anders kan gedenecken den der vrsach halben, das wir nicht vnder yn dy schlosser kommen sollen, bisz her seyn mutwill vrbreng dy ayn zu nemen, do hielt her vns siben wochen bisz auff den abendt Bartholomej do horeth ich Ew. g. zu offen zu seyn, vnd mich von stund an auff macht Eweren g. czu czu czihen als ich ken hwnyad kam, do wardt mir gesagt Ewer gnaden befelh gethan mich als ayn wbelsetter zu fangen, zo ich doch Ewerer gnaden ganz fleissig vnd trewlich dynth hab, vnd noch dynen willen hab. Jedoch beger ich kayne gnad zo ich etwa verschuldt hab. Ewer furstlich gnad straff mich an Barmherzigkayth. Ich hoff E. g. wäis wol, wenn dÿ yre schlosser zu handen geben hath. Ich byn vmb wegen der beschuczung yn Ewer g. sachen hyn ayn geflohen mich zu bewaren, wo Ewer g. geschworne, nicht nach lawth yres aydes gehandelth haben, was magich des Ewer gnaden hath yn gewalt ewiglich mayn laib vnd guett, dy handel vnd thue, mit mir, was vnd wy dy will, Ich hab nicht syn gehabt E. g. burggraue zu werden, wan ich hab des nicht wissen zu verwessen, des heth E. gnaden nymanden zu dancken, dann iczichem E. g. getrewen rätte, do /s/aynenem muetchen neme vnd liesse ayn ganz kloster vntergehen, dasz thueth noth das Ewer g. iczt eben auff merck mit den andern guettern auch, wan dy sachen sehen mich nicht woll an. Isz stehet wildt gnug vnd meher dan wildt. Ich byn E. g. zunayt, ich wolt dy muntlich etlicher sachen vnterrichten, dy ich nicht geschriben that Ewer furstlich gnaden /cuvint ros/ mich ausz disen vngluck bey sich yn stette dynstferkayt, vnd thue mer nach maynen vor, diesze zo ich aber nicht schuldt hab, zo lesz dy mich waytter E. g. dynen, Ewer gnaden wirdt nicht anders erfahren, den das ich meher gethan hab meyner trew nach, dan ich schuldigh gewest byn. Jedoch E. g. weisz woll, was zu thuen, das ayn ander genossen heth das mueszt ich entgelten, So E. g. mich yn gnaden zu der hyn auff zeihen begert, Zo ist mayn beth E. g. wolt mich nicht vormercken, woldt des Bekes Ianusch Botten keyn antwort geben, bisz vnd als lang ich zu ewer g. kam. der wyl ich verkunden was der fichtum handell wider E. gnaden ist, Ich müesz meyner trew entgelten. Gnadiger herr, Ich hab weder thaller, noch phennig E. g. wolt befehlen, das mir der Bekes Ianusch ayn ezerung bisz zu Eweren gnaden geb, ouch an vnderlesz dem volk, oder pauern dy zu dem hwnyad gehören ernstlich schraiben, das Ewer g. zu ouen ist, vnd dem Burggrauen gehorsam sey, wan ir maynen ist schlecht sich dem wayda zu wndergeben. Vnd sagen, das E. g. nicht meher yn das landt kam, Ich schreib nicht meher, got behuett ewer gnaden, das schloss mit trewen, Ich vörecht seher böszes willens, wan stette bottschaft vnd vngewöhnlich, mir nicht will gefallen. Erkenne E. g., ob ich der vntrew gewesen byn, dy stroff mich an verharre, wo nicht, zo erlaub mir dy zu yr zu kommen Ich befelh mich yn Ewer furstlich gnaden. Meher bith ich E. g. zu schreiben dem Bekes

Ianusz des herrn dem Czecky /Czuczy?/ wayda an nem woher yn vindt, wan her hat jC ft. dy ym off den gelt wechsell geben sey yn der that disz frids vnd E. g. zu hören auch durch andersachen willen E. g. an ym zu straffen. In nötten erkendt man dy lewt. Der almechtig gott bewar Ewer furstlich gnaden vil Jar gesund. Datum hwnyad freitag nach Bartholomej Anno MDXIIIJ

Ewer f. g. /ergebenster?/ Caplan Mathias.

Diplomatarium Aradiense
p. 176–182. Muzeul regional Arad.

1514 (?)

Raport neterminat al căpitanului cetății Șoimuș, Georg Prantner către stăpînul său, marchizul Georg de Brandenburg. în care descrie în mod amănunțit evenimentele legate de cucerirea cetăților Lipova și Șoimuș de către armata jăărănească condusă de Gheorghe Doja. Căpitanul Prantner amintește pe nume toate persoanele care aveau vreo activitate în legătură cu aceste două cetăți în cursul asediului. Printre altele, vorbește despre activitatea în favoarea răsculaților a diacului Ioan și a voievodului Ciuci.

Erstlich als der dwrchlewchtig fürst etc. mein genediger her/r/ mich ainem seiner gnad/e/n ambtman, mit namen Nicklosch Wodo zugegeb/e/n neben Ime Zwaÿ schloss In Zwhab/e/n, doch mir nit völliglich/e/n gewalt gegeb/e/n. Als auch sein furstlich g/naden/ wol wissen hab/e/n In mitler zeÿt, hath sich her/r/mathess künisch, der zeÿt seiner g/naden/ secretarij auß wefelch vnnd mit angezaigter Credentz, von seinen f/ursthlichen/ g/naden/ aussgangen vnnd In wemwiler credentz Inserirt. Ine gedacht/en/ her/r/ mathess nit mÿnder dan ob sein f/ursthlich/ g/naden/ selbs entgegen were, der mass vergewaltigt mit seiner f/ursthlichen/ g/naden/ secret abgefertigt, gewest, vnnd beÿ nicklosch wodo mir vnnd andern ambtlewt/e/n erschienen beÿ dene seines gefallens gehandelt awch etlich gelt empfangen dess Ime awch nicklosch wodo hundert guld/e n gabe, dÿ also her/r/ mathess ainem golt wechslar gab Ime guld/en/ darumb zuzustell/e n, In dem erhüben sich dÿ kreutzer, der vrsach sich her/r/ mathess zw mir awff den scholmüss thet, Solchs Ich wol leyden mocht dann er midt den knecht/e/n dÿ beÿ mir In dem wemelt/e/n schloss warn vngersch sprach reden künd vnnd Ich nicht. Awch kainen dwlmet-schen da oben het, nÿ weget widrumb wemelter wodo von her/r/ mathess dÿ hundert gülden wider, dann er der nottürfftig auss vrsachen der krewtzer, dÿ wemelt/e/n Zway schlösser mit nottürfft züüersehen, dan er awsserhalb kain gelt hethe noch west. Er hethe awch seine kläÿder versetzen wellen, nÿmant gefund/e/n Ime darauff Zwleyhen, dess her/r/ mathess antwort Ime das nicht Zwgeben, dann er wemelter her/r/ mathess vermaint meinem g/nedigen/ h/errn/ grossen nutz damidt Zwschaffen, Herwider gedachter wodo antwort er wolt dÿ wemelten hundert guld/en/ vonn dem weßslar nemen versech sich dass beÿ seinen f/ursthlichen/ g/naden/ zw verantwort/e/n, dass er also thet vnnd solch gelt name. Alss ess nu her/r/ mathess gewar vnnd Innen, ward das Ime nicklosch wodo das gelt genu/m/en hett ward er midt Zorn welegt vnnd entbot nicklosch wodo er het nit gethan als ein frümer. Er solt awch wissen, dess schaden so seinen g/naden/ daraus entschten würd must er gedachter wodo ein verantborter sein, sich wiss darnach Zwricht/e/n. Awch midt mer etlichen droeworten, darawff. Ich prantner Zw her/r/ mathess sage, er solt solcher droewort geschweyg/e/n, angeseh/en/ was lewfft/e/n ytz Im land wer/e/n, habe er anicherlay midt nicklosch wodo Zw handl/e/n dyser Zeÿt In rüe

Zwstellen biss awff Zwkünfft meines g/nedigen/ h/errn/, darawff herr mathess antwort. Nicklosch Wodo hethe In als an stat meines g/nedigen/ h/errn/ veracht dess halb er wol gewalt heth Ine abzusetzen vnnnd ain andern an sein stat Zw stellen, aüff solchs west Ich prantner nicht weytter zw reden, nach disem kam wemelter nicklosch wodo auff den scholmuss geritt/e/n pracht mit Ime ainen purger aüss der stat lippa dwrch den liess er mir tülmettschen vnnnd sagen. Ime wer woll webust das dass genant schloss scholmüss mit getranck vnnnd anderem nicht nach notturfft versehen were, desshalb gebe er mir hie beÿ fünffzigk g/u/ld/en/ dauon Zuschaffen was not wer, awch dÿ knecht Zw wesold/en/, dann ere kain schtündt der welegrung von den krewtzern freÿ seÿ nachfolgend ainer Zw dem andern nicht komen müg awff solchs nam Ich prantner dÿ wemelt/en/ fünffzigk guld/en/, gab dÿ her/r/ mathess darümb nottürft Zw schaffen, dÿe er also nicht gern/e/ ydoch annam, dann er sagt Ich solt ains an das ander nit genü/m/en hab/en/ darnach vngeferlich drey tag kam abermalss nicklosch wodo awff den scholmüss Zw her mathess vnnnd mir, sagt wie yme Zeckel Iorg anpoten heth er nicklosch wodo solt Ime Zeckl Iorg/en/ das schloss lippa gutlich eingeben, wo nit solt er den graben midt paw/e/rn full/en/ so wolt er das schloss gewinnen vnnnd hab/e/n, daraüff peth er vmb rath, dan er wemelter wodo kündt vnnnd west dass schloss lippa vor Zeckel Iorg/en/ nit Zu wehalt/en, es wern Ime aüch dÿ burger In der stat feindt, soltens den graben midt mist aüss fullen, so wurden sÿ es nit lassen damidt In Zuerobern. Awff das hat Ime her/r/ mathess geantwurt, als vnnnd awch wir alles sambt dÿ red wegeben her mathess getülmettscht hat. Zw nicklosch wodo, gedachter wodo hab gut knecht aüch alle notturfft dass schloss vor Zeckl Iorg/en/ wol Zw wehalt/en/, woe er ader ye nicht getraw, so soll, er sambt seinen knecht/en/ her aüff den scholmüss kumen der hoffnung das schloss vor Zeckl Iorgen wol Zw wehald/en/, als nû her/r/ mathess solchs wemeltem wodo furgehalt/e/n het nam er waichmütig den abschied dem also nach Zükumen vnnnd als morgen seiner knecht etlich herawff Zwschicken woe er alsdann ye nicht bleÿb/e/n kundt het er ain pferd darawff er getrawt vber das wasser daselbst Zw schwemen vnnnd herawff Zwkümen. Nach dem westunds bis an den anderen tag, darnach kam ain armer hintersess meus g/nedigen/ h/errn/ aüss ainem dorff radnern genandt nahent beÿ lippa geleg/en/ sagt Zw her/r/ mathess, wie nechtn ainer dess Zeckl Iorg/en/ diener mit namen metischwan Ine wemelten armen man Zw nicklosch wodo geschickt heth mit solcher werbung, Er wemelter metischwan hab nicklosch wodo aid, herwidrumb hab wemelter wodo sein dess gedacht/e/n methischwan aÿd, aüff das bite er den gedacht/e/n wodo, seinen bruder Laÿsch Zw Ime wemeltem methischwan Zw schicken hab Ime etwass Zw empiet/en/, awff das Ist wemelter arm man Zw nicklosch wodo kumen, dyse werbung öff/e/nlich gesagt, dess Ine wemelt/en/ wodo awff ain ort genu/m/en vnnnd gesagt warümb er also offentlich solche werbung sag sein diener mocht/en/ gedencken er handelt etwas vnredlichs, dess also der arm geantwurt, methischwan hab Ims nicht wefolh/e/n haimlich Zw sagen, mit disen wortn sich der arm verantwort, weÿt/en/ hab wemelter arm man gesagt Zw her/r/ mathes, ydoch hab nicklosch wodo seiner bruder Zw metischwan geschickt Ine Zw Ime fo/r/der/e/n lassen In das schloss genü/m/en mitainander geessen vnnnd getrüncken biss awff mittenacht alssdann hat sich wodo sambt seinen diener/e/n awch metischwan In der nacht des schloss awff gethan herawss gezogen/ etc. nû haben dÿ burger Zw lippa aüch nicklosch wodo etlich tag darüor ainen potn Zw graff hansen als weÿdan In sibenwurgem geschickt, hillff wegert, als Ich prantner bericht pin, dem selben poten ist dess Zeckl Iorgen bruder wegegent, hab Ine gedachter bot gefregt, von won vnnnd wo hin er wöll, hab Ime wemelter dess Zeckl Iorg/en/ bruder gesagt er seÿ geschickt von graff hansen Zw dem Zeckl Iorg/en/ mit diser werbung Zeckl Iorg torff sich vor graff hansen nichts wesorgen er soll awsrucht/en/ was Inn wefolhen seÿ, woll Ine aüch in nichte hinder/e/n darawff hab wemelter pot gesagt ich bin geschickt von lippa Zw graff hansen vmb hillff, woe dann dem also. Ist an not dise rayss zuuerbri/n/gen hat sich also vmbgekert

vnnd gen lippa wartz gezogen, da Ist nicklosch wodo vnnd methischwan vngeuerlich, dem wemelten bot/en/ wegegnat Ine gefregt, hat Ine gedacht/en/ bot alles sambt wass Ime wegegnat seÿ zuuersten geben, darawff hat nicklosch wodo in gegen wort methischwan dem poten wefelch gethan. Er soll zih/en/ gen lippa vnnd seinem vnterpurgkgrauen mit namen forisch sagen das er dem metischtwan entgegen von wegen des Zeckl Iorg/en/ das schloss eingeb vnnd sonst kainem andern, da Ist also metischwan mit sambt dem poten gen lippa zogen. Als nu der obgemelt vnterpurgkgraff solches verstanden hat er mir prantner beÿ seinem knecht enpoten, woe Ich wiss dass wemelt schloss lippa zubehalt/en/ auff's fuderlichst hinab zwkümen, dann er wiss noch kün ain stund nicht vor Zeckl Iorg/en/ Zw halt/en/, nū habe Ich prantner angesicht von stundan hinab reitt/en/ wöllen, dass hat mir her/r/ mathess nicht gestatt/en/ wellen vnnd gesagt dÿ weÿl nicklosch wodo also pösslich entriten mocht villeicht Ich prantner gefangen ader erwürgt werd/en/, dardürch bede schloss dester bass züober/e/n wer/e/n. Aber er her Mathess well den tschutschÿ weyden an sölcher stat schicken, vnnd Ime gewalt geben, dass er aüch also thet vnnd wemelt/e/n tzütschÿ weyden schickt. Nach dem hielt her/r/ mathess mir fur, vnnd sagt er wesorgt dweÿl nicklosch wodo also bösslich das schloss awffgeb/e/n hethe mocht villeicht gedacht/en/ wodo herauß kümen dÿ knecht auff, Ir pflicht manen, damit sÿ Ime verwont wer/e/n Ine ein zülasse vnnd das wemelt schloss scholmüss awch dermass vbergeb/e/n Dem fürzükümen so wolle er den knecht/en/ fürlegen dÿ Credentz vnnd In krafft der selb/e/n weger/e/n von weg/en/ meines g/nedigen/ h/errn/ Ime zwgelub/e/n vnnd schwuer/e/n an stat aines purgkgrauen wess er weitter mit Ine schaff dem selb/e/n zwgeleb/e/n. Solchs also her/r/ mathess alles thet vnnd Ime dÿ knecht gehorsam vnnd williglich gelubt/en/ vnnd schwür/e/n angesehen In was geschtalt nicklosch wodo entrit/en/ were verhofft/en/ Ire vorgethane pflicht nūmals kain krafft hethe, das Ich prantner alles gescheh/e/n müst lassen vrsach das Ich der sprach vnnd mit den knecht/en/ nit reden kundth In dem kam obgemelter tzüt-schi Weydan den dann her/r/ mathess gen lippa geschickt vnnd Ime gewalt geb/e/n heth. Sagt wie er gen lippa kumen wer heth der obgemelt vnterpurgkgraff dem Zeckl Iorg/en/ dwrch Janisch Diacken ainen brieff schreyb/e/n lassen Ime das schloss ein zugeb/e/n doch awff sicherung leyß vnnd güts, darzw hab aüch rath vnnd gemain alda ainen wagen midt gewandt vnnd ander/e/m gelad/en/ dem Zeckl Iorg/en/ Zugeschickt vnnd Ime damidt dÿ stat auffgeb/e/n. Alss nū wemelter tzutschi weydan das gesehen, hat er nicht weleyb/e/n kunen, auch kaum dauon kumen wer. Alss Ich prantner das awch vernam sagt Ich Zw her/r/ mathess In dem nicht Zwfeÿ/e/rn vnnd das schloss midt speÿss bass züüersehen, das aüch also geschach vnnd dess ander/e/n tags früe etlich oxsen In das schloss namen dy selbig/en/ den merer/e/n tayl nider schlug/en/ damidt dass wemelt schloss nach nottürfft wol gespeÿst ward, In dem nam Zeckl Iorg schloss vnnd schtat lippa ein vnter dem dweÿl wemelter Zeckl Iorg ein Zug, kam ain knab an dass wasser die marüsch genant rüfft gegen dem schloss hinauff er hab ein brieff an her mathess, bit vnnd weger den Zuhol/e/n, das also her/r/ mathess verschüff mit etlichen knecht/en/ Ine Zuhol/e/n vngeuerlich kam Ich prantner dar Zw vnnd vernam wie her/r/ mathess dÿ knecht auß dem schloss schicken wolt vnnd sagt, mit meine/m/ will/e/n solt Ir kainen knecht außschicken, darauff her/r/ mathess antwort, Er wolt schicken dan der brieff gehoret Ime Zw, desshalb müst/en/ sÿ gen Ime den Zwholen wie wol Ich prantner des nicht gern/e/ sach vnnd ser darwider war, dann Ich wesorgt das dan darauff stünd, ydoch schickt er vnnd müsten also wider meinen willen auß dem schloss gen dess Ich nicht wenig weschwerd trüg vnnd geng midt ainem knab/e/n der mir ain puchsen nach trüg für das schloss Zubeseh/e/n wie es den knecht/en/ Zwschten würd, als nū dÿ knecht vnter dem perg hinab In das dorfflein kamen, wegegnat Ine Zu Irem gluck ain weÿb vnnd sagt wie etwa vil der krewtzer In ainem hawss warten vnnd vermainten sÿ Zwerschlah/en/ desshalb solt/e/n sÿ pald flÿhen vnnd nicht weitter gen, das sÿ aüch also thet/e/n vnnd wider In das schloss kamen vnnd solchs her mathes/en/

an Zajgt/en/ darauff sich her/r/ mathess wesan vnnd mir dess recht gab vnnd wol abnemen kündt dass ain anschlag gewesen wass, nach dem weschlussen vnnd verordent/e/n wir alle sach/en/ wie vnnd woe sich ain yder wer/e/n solt, so es dar Zw keme, dabeÿ bestund es wiss Zw morg/e/ns vngeferlich Zwisch/e/n Zwelff/en/ vnnd ainem da kamen sÿ dÿ kreuzer für das wemelt schloss scholmüss vnnd vermaindt/en/ es also Zwerber/e/n mit schlechtem stürn/m , darob sÿ mütwilligklich grossen schad/en/ namen vnnd doch nichts schaff/en/ kündt/en/ noch mocht/en/, ydoch triben sÿ das den selben tag vnnd nacht biss an den ander/e/n tag Zw abentz da pracht/en/ sÿ etlich geschutz damidt sÿ dÿ selb/e/n nacht fewr In das schloss schüssen vnnd zünt/en/ es an, das Ich selbs erlischt vnnd sagt Zw her/r/ mathess. Er solt den knecht/en/ sag/en/ dÿ schint/e/l von den decher/e/n Zwstossen damidt wir des fewrs verhüt wer/e/n das also dÿ selb/e/n nacht nicht gescheh/e/n kündt sünder Zw morgens früe würd/en/ die schint/e/l all ab gestossen, dess Ich nūmals verhofft kain not Zw hab/en/, da rüsten sich dÿ wemelt/en/ krewtzer midt dem geschütz neher Zw schantzen, das Ich ersach vnnd rüst ain schlang/en/ vermaint sÿ nicht also gering für mich zwlassen. Als sÿ solchs aūch gewar wurden, vnnd Ich sÿ ains mals weschossen heth, vnter dem schickt/en/ sÿ dÿ kreutzer ainen purger aüss der schtat lippa mit namen Iänisch diack für das schloss der dann hinein rüfft, sicherung vnnd frids wegert, dann er von den hauptleütt/en/ geschickt wer aincherlaÿ Zw werben, ward Ime das durch her/r/ mathess aüsserhalb meines wissens vnnd willens Zw gesagt, vnnd Benedict/en/ vnterpurgkraüen beuelch gethan wemelts Iänisch diacken werbung Zu hör/e/n, nach dem kam her/r/ mathess Zw mir dweÿl Ich wider an wemelt/en/ schlang/en/ lüd vnnd wider schissen wolt, Zajgt mir an solche handlung, des Ich nit wenig erschrack, vnnd sagt vns wirt geschehen als den Zwn kopfstain dÿ würd/en/ durch ain frid wetrog/en/, desshalb will Ich kain frid halt/en/ sunder schissen, herwider antwort her/r/ mathess Ich solt nit schissen er het ein frid gemacht vnnd Zugesagt, wolt auch das der gehalten würd, dweÿl Ich mich also midt her/r/ mathess kriegt kam gedacht/en/ Wenedick vnterpurgkraff, der dann des wemelt/e/n Jenisch diacken werbung gehort het vnd sagt Iänisch diack wer geschickt von der kreützer hawpman, der weger/e/n were Ine dass schloss gütlich ein Zugeb/e/n. von weg/en/ künigklicher maj/ este/t angesehen das Cristlich plüt das also schentlich vergosen, woe das nit geschee vil mer noch vergosen müst. werde/en/ vnnd doch das schloss vngebüen nicht blib, awch darnach alle die darinnen einss pösen tods sterben, Solten awch ansehen weyb vnnd kind dÿ also gebünden vnnd gefangen vor den geschutz herawff gefürt würden, da must ain yder sein fleysch vnnd blüt selbes schiessen, desshalb woe das schlos gutlich geben würd solt ain yder leybs vnnd güts sicher sein. Als mir prantner, her/r/ mathes solchs als getulmetscht het Sagt Ich, Zeckl Iorg müss vor das gantz vngerlandt gewinnen ee er, scholmüss erobern sol. Awff das versehe Ich mich, hab her/r/ mathes dÿ antwort sagen lassen, nach disem als wir ob tisch sassen hebt her/r/ mathess an vnnd sagt, er wölle Zeckl Iorgen schreybn Ine Zw Ime züüerglaitt/en/ woe Zeckl Iorg solchs thūn werd. versehe er sich ainen anstandt beÿ Ime ain Zeyt langk Züerlangen. In solcher Zeit Zw meinem genedig/en/ h/errn / Zweitten seinen g/naden/ alle sachn an Zwbrenge/en/. So well er mir Zusag/en/ beÿ glaub/en/ vnnd trawen von seinen f/urstlichen/ g/naden/ Zvreitt/en/ vnnd wider In das schloss Zw mir kūmen Awff solchs antwort Ich prantner mit meine/n/ willen werdt Ir nit schreyb/e/n vnnd aüss dem schloss kūmen, dan Ich der sprach nit kan vnnd auch kainen tulnetsch/e/n beÿ mir habe Ir kundt awch abnemen das ewch dass nit erlich zwthūn were, darawff antwort weinelter her/r/ mathess Ess hett/en/ dÿ römer vor Zeitt/en/ mer midt vernünfft vnnd schicklickaÿt gewūnnen , vnnd vberkūmen dann midt krieg, dess Ich Ime kurtzlich antwort Er solt solcher wort geschweygen es gehöret kainem frum/m/en Zw In solchen nöten awss ainem schloss Zu Zieh/e/n ader Zw schreyb/e/n, darauff er antwort er versehe sich erlich Zwhandl/e/n. Es wern awch also frūm lewt In vngern als In tewtschen landen, midt solchen wortt/en/ westund es wis nach

tisch, da nam tzütschj weydan wemelt en/ her/r/n mathess awff ain ort, wess sÿ mit einander redt en Ist mir vnbebüst, Sünder her/r/ mathess kam also trawrigs müths gegangen, darauff Ich Ine fregt was dÿ sach were. Sagt er tzutschj weydan het Ime gesagt dÿ knecht hett/en/ miteinander weschlossen sich weitter nicht Zw wer/e/n des Ich prantner nicht wenig erschrack vnnd sprach dess well got nicht, das wir das schloss an alle not awffgeb/e/n desshalb lieber her/r/ mathess wollet wedencken was pöser nachred vnns darawss entschten wurd, were das mein radt dÿ knecht zw weruffen vnnd sy ermanen Irer pflicht dÿ sÿ meine/m/ g/nedigen/ h errn/ zufödrist vnnd ewch gethan hab/e/n, Zw halt/en/ als früm knecht, dess mir gedachter her/r/ mathess volgt solchs Zuthan, In dem kam obgemelter Iänisch diack nach vertroöstung des frides abermals von den hawbtleutt/en/ geschickt vnnd sagt dÿ hawbtlewt hett/en/ vernü-/m/en dÿ antwort, nu wern sÿ nochmals dess willens das schloss gutlich anzunemen woe solchs nit gebn wurd so müst es gewünen werden, darawff Ich prantner antwort ain verreterischer pösswicht gibt das schloss awff Ich will hinen sterb/e/n als ein frümer, dess halb wellet dÿ knecht ermanen auff Ir pflicht Als nû her/r/ mathess dÿ knecht ermant het, wirt er sere schreyen vnd krieg/en/ awff vngrisch, fragt Ich Ine was dÿ sach were, antwort er, soll ich nit saen, tzutschi weyda sagt er wöll sich nit wer/e/n, vnnd wer sich wer da welle. So habe er her/r/ mathess Zw Ime gesagt, dweÿl er sich nit wern woll so muss er vnser verrete sein, darawff Ich prantner sagt er soll doch dÿ knecht nochmals ermanen auff Ir pflicht damidt sÿ nicht ansehen das Zusag/en/ das Ine von den veindten Zugesagt Sonder wedencken den grossen schad/en/ den sÿ dÿ kreützer von vns erlitt/en/ hett/en/ solchen werd/en/ sÿ nit vngerochen lassen, So hab/e/n wir ain vestes schloss darinn alle nottürfft wollen das vor Ine midt gots hillff woll wehalt/en/. Ich welle auch lebendig vnnd tödt beÿ Ine bleÿb/e/n dass alles hat her/r/ mathess den knecht/en/ Zw ander/e/n mal gesagt vnnd sÿ ermant Ist ainer vnter In gewesen mit namen Kischianisch hat gesagt wir wollen das schloss wehalt/en/, herwider hab/en/ Ime dÿ ander/e/n geantwort, das werde er noch ain mal reden. Als mir her/r/ mathess getulmetscht hat sein sÿ des willens gewesen In gegenwart vnser den wemelt/e/n Kischianisch vmb solchs red Zuerschlah/e/n Sÿ hab/e/n auch dabey gesagt sÿ wissen wol dass sÿ meine/m g/nedigen/ h/errn/ gelubt vnnd geschwor/e/n sind sÿ künen vnnd wissen ader das schloss nicht Zubehald/en/ dess halb werde Ich prantner darüber anheb/e/n So werd Ich wol sehen wie ess mir hinauss gen werd Als mir her/r/ mathess solches, abermals sagt ward Ich nit wenig wekumert vnnd yedoch sagt Ich Zw Ime. Es ist pesser Ich sterb hinen In eren dann daussen In schand/en/ darauff so will Ich hinen pleyb/e/n vnnd lebendig nit hinauss auff des antwort mir her/r/ mathess vnnd sagt ob Ich dann das schloss In aller tewf/e/l nannen allain well halten. Ich soll doch hörn was dy knecht sagen, welle Ich hinen sterb/e/n, so welle er her/r/ mathess aber nicht Er wolt awch nicht alle dÿ guter nemen dÿ mein g/nediger/ her r/ hab, sein leb/e n beÿ den knecht en/ Zw wag/en/, dweÿl nû dÿ kreützer das schloss weger e/n dem künig ein Zünemen, so wölle er das ergeb/e/n, dan der künig hab es meinem g nedigen/ h errn/ geb e/n habs auch zunemen vnnd seinen gnad/e/n wider Zwgeb/e/n, desshalb wolle er nicht darünter sterb/e/n vnnd von den knecht/en/ erschlag/en/ werd/en/, nu hab Ich prantner ÿe nit mer kündt, dan gesagt das muss got erparmen soll Ich dabey sein meine/m/ g nedigen h errn/ ein schloss zuuerlier/e/n vnnd bin nÿe darbey gewest seinen gnad/e/n ainss Zwgebinnen. Auff das hat her/r/ mathess dem Iänisch diacken von weg/en/ der hawbtlewt dÿ antwort geb/e/n Sÿ sollen alls morgen früe her auff selb dritt für das schloss kúmen. So wölle er Zw Ine awch selb drit mit ainander sich der sach Zuu/e/rainen Als es nû morgens was kamen dÿ gedacht/en/ hawbtlewt selb drit, da liess her/r/ mathess an mein wissen dÿ thor öffnen, nam mit Ime tzütschj weydan vnnd Benedicten vnterpurgkraüen gengen miteinand/er/ hinauss Zw den hawbtleutt en/ wess sÿ da redten hab Ich nit wissen ydoch kam her/r/ mathess Zw mir vnnd sagt nach dem Ich wol gehorth hethe das dÿ knecht vmbgefallen wer/e/n sich nit lenger Zw wer/e/n kunth ain yder wol gedenck/en/ das es ainem noch zwaÿen nicht muglich

were das schloss Zwhalt/en/, darnach so habe er das schloss eingeb/en/ awff das wir leybs vnnd guts sicher sein, sölchs hett/e/n sy Ine vertrost Awff das sagt Ich prantner er solt than das er west züerantwort/en/ dann er midt meine/m/ willen das schloss nit aufgeb/en/ solt darauff antwort ere Ich solt Ins lassen sorg/en/, er het es aüch wol zuerantwort/en/ dweyl sich dý knecht nit hett/en/ wellen wer/e/n Er hethe aüch so vil von den knecht/en/ verstand/e/n das sy vns nidergehawen hett/en/ vnnd das schloss auff geb/e/n, wurd/en/ hab/e/n, darauff Ich antwort. Ich wolt das Ich schon todt were, vnnd nicht also schentlich solt zusehen das schloss aüffzugeb/e/n. Nach dem furt her/r/ mathess dý hawbtleüt In das schloss da gelubt/en/ Ine alle dý Im schloss war/e/n da stund Ich als ainer der dý sprach vnnd midt nýma/n/dt reden kündt. Sünder Zwmust sehen das schloss vberzügeb/en/ dess Ich laider nicht wenden kündt. Alss sy nü das schloss Innen hett/en/ da wurd/en/ wir In dý stat verglaitt mit etlich/en/ der hawpleüt knecht/en/ alda lagen wir vier tag, sagt Ich Zw her/r/ mathess wir wollen da nicht bleyb/e/n sünder gem Hüniat Ziehen als wir dahin kamen wolt vns der ambtman daselbst In das schloss nit lassen Zügen also In das kloster, aüss vngeschicht/en/ kam nicklosch wodo aüch dahin da schickt her/r mathess haimlich Zw dem ambtman vnnd liess den gedacht/e/n nicklosch wodo gefenglich annemen, das auch wemelter ambtman thet vnnd In fýng vnnd einschlüss. Nach dem samlet sich graff hans wider dý kreutzer sich mit In Züschlah/en/ sagt Ich Zw her/r/ mathess woe der almechtig got glück gebe das dý kreutzer geschlag/en/ wurd/e/n wolt mir dan der ambtman seiner knecht vnnd ander Zwgeb/e/n bin Ich der hoffnu/n/g das schloss wider ein Zünemen, awff das handelt her/r/ mathess mit dem ambtman, der gleichen Ich aüch thet vnnd den letzko Zw mir nam der mir tulmetscht gegen dem ambtman mir Züzugeb/e/n damidt Ich das schloss wider einnemen möcht. Solchs ward mir von gedachtem ambtman versagt. Sunder gab mir die antwort er wölt selbs vleyss hab/en/ das schloss Zuerober/e/n. Nach dem sagt her/r mathess Zw mir wie Ime des ambtman weyb entbott/en/ hethe er her/r/ mathess solt sich versehen damidt In des nicklosch wodo knecht nicht haymlich erschlug/en/. auff das wolt er In sibenbürgen reitt/en/ vnnd alhie nicht bleyb/e/n dann woe ere erwürgt wurd. möchte nicklosch wodo sein misshandlung/en/ dester pass verantwort/en/, desshalb solt Ich aüch mit Ime reitt/en/ wie wol Ich prantner nicht gern/e/ ydoch Zerüng halb müst ich mit reitt/en/ Als wir nü In sibenburg/en/ kamen In ain flecken dý bermstat genant, alda verhart/e/n wir etlich Zeit vnnd In solcher Zeit kam vns Zw wissen wie mein g/nediger/ h/err/ gen offen wurd kumen. war/e/n wir willens die selbig sein f/ürstlich/ g/naden/ Zwsuchen vnnd wolt/e/n mit dem wirt abrechnen Alda wurd/e/n wir vnainssg, vrsach das er her/r/ mathess meinen petschafft ring begert mich darfür vom dem wirt zuentledig/en/ den Ich Ime nicht Zustellen wollt. darob her/r/ mathess sere vngeduldig wurd vnnd sagt woe mir der ring lieber wer dan er solt Ich Ine wehalt/en/ vnnd wess mir Zügebüreth den wirdt selbst wezal/e/n Also schid her/r/ mathess In vnwillen von mir nü was [Zw meine/m/ glück ain burger von offen midt namen paul polläck In die hermost dwrch dess selbig/en/ hilff vnnd lehen Ich aüss der herberg vnnd mit Ime gen ofen kam, der hoffnu/n/g meinen g/nedigen/ h/errn/ alda Zw find/e/n. der aber hinbeg ydoch etlich seiner gnad/e/n rethe noch alda war/e/n Zaigt Ich mich dennen an. sagt Ine aüch alle sachen wie dann hierinn vermelt Ist. schid also von Ine wider Zw gedachtem paul polläcken alda ward Ich von etlich/en/ vericht wie sein fürstlich gnad gross vngnad vnnd Zor/e/n auff mich geworff/en/ solt/e/n hab/e n dess halb Ich mich vast wesorgt vnnd sein f/ürstlich/ g/naden/ In schrift/en/ vntertemgklich bat mich Züüerglaitt/en/ mit solchem wolt sein f/ürstlich/ g/naden/ mich nit wegnad/en/ laüt ainess missiness Also awss notzwang der armüt hab Ich mich herauff lands müssen than etc.

*Arhiva de stat din Nürnberg (R.F.G.)
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

[1514] (?)

Întrebările puse lui Nicolaie Bodo, căpitanul cetății Lipova, la interogatoriu în legătură cu cucerirea acestei cetăți de către armata țărănească condusă de Gheorghe Doja. Printre altele e întrebat dacă n-a avut cumva o înțelegere cu Gh. Doja în privința predării cetății Lipova.

Interrogatoria Bodo Niclosen.

Was Zeckel Iorg/en/ diener Saffy Istwan bej Ime gehandelt vnd ob er nit ain Verständ mi Zeckel Iorg/en/ gehabt vnd ob er läugnen wolt er het kein beredung mit Saffy Istwan gehab soll Ime furgehalt/e/n werd/en/ wie er mit dem Tewtschen kramer geredt hat So sein Brud(er/ Saffy Istwan kem das der Foryss Ime das Slos Lyppa auffgeb.

It/em/ ob er mit dem weyda kain verstand gehabt der Sloshalb wid(er/ m/einen/ g/nedigen h/errn/.

It/em/ wie ers sünst Im Ambt gehalt/en/ ob er nit m/einen/ g/nedigen/ h/errn/ zu schad/en vnd Ime zu nütz gehandelt hab.

It/em/ So d(er/ konig abging od(er/ das m/ein/ g/nediger/ h/err/ ain Zeyt lang ausserm Land were ob er mit nymant kain verstand gehabt, die Slos zuüberantwort/en/.

*Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

[1514] (?)

Întrebările puse lui Matei Künisch, capelanul markgrafului Georg Brandenburg, cu ocazia interogatoriului după înăbușirea răscoalei țărănești. Este întrebat, printre altele, de ce a predat cetatea Șoimuș și de ce a prevenit pe voievodul Ciuci, ca acesta să se ferească de stăpînul lor, Georg Brandenburg.

Interrogatoria pfaff Mathiassen,

It/em/ Ob er nit valsch brieff gemacht vnd m/eines/ g/nedigen/ Secret nit gebraucht hat zu sachen die Ime nit beuolhen gewesen.

It/em/ worumb er das Slos vberantwort hab.

It/em/ ob er das gelt So er vom Gall Istvan vnd Bodo Niclosen nit In seinen nütz gewendt hab.

It/em/ wie er sunst In m/eines/ g/nedigen/ h/errn/ sachen gehandelt

It/em/ worumb er denn Thywchÿ weyda gewarnt hab das er sich vor m/einem/ g/nedigen/ h/errn/ hüten soll

It/em/ des gewalts briefs halb So er gehabt züfrag/en/

*Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

1514 (?)

Prantner și soldații săi cer îndurare de la Georg Brandenburg, invocând că au apărut celatea Șoimușului timp de trei zile cu numai 14 oameni, respingând șapte unități militare din oastea țărănească de sub conducerea lui Gheorghe Doja.

Mag Ew/e/r furstlich gnad merck/e/nn ob wyr vntreulich dy weyl dy knecht wolt/e/nn gehandelt hab/e/nn. Zo wyr dem czekell Georg/e/nn sibem her phan abgeschlagenm vnd geschoss/e/nn hab/e/nn, vorderlich des Bathorj Istwans phan den guldenen, den ym koniclich Maiestat zu der hauptmanschafft der vntern tail dess landts both geb/e/nn, den hab/e/n wyr dreÿ tag mit andern ym schloss gehabt, wan der Czekell Georg heth yn ym zu nadlag abgeschlag/e/n. Worlich wer der wayda ym yn drey tag/e/n nicht zu hilff komm/e/n/ sy hett/e/nn temesswar gewaltig gewinnen. Zo her doch wol drithalbtausent man doryn gehabt hot, Zu der werke. Ich geschweig wir selb vierzehenn. Ew/e/r g/naden/ gedencck an müglikayth etc.

*Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

Buda, 6 iunie 1516.

Palatinul Ungariei, Emeric Perényi, se obligă să plătească lui Georg Brandenburg suma de 22.000 florini pentru celățile Șoimuș și Lipova.

Nos Emericus de Peren comes perpetuus et Palatinus Regni Hungarie Presentibus fatemur et recognostimus nos et heredes n/os/tros obligarij Illustri Principi domino Georgio Marchioni Brandenburge/ns/i et heredibus suis vigore certi tractatus dominorum oratorum Serenissimorum/ Sacre Cesaree et dom/ini/ dom/ini/ Maximiliani etc. semper augusti et dom/ini/ Sigismundi Polonie Regis, iuxta c/on/tinenciam litterarum eorundem dominorum oratorum desup/er/ confectarum racione consignacionis et cessionis Castrorum Solÿmos et Lyppa per Spectabilem et magnificum dominum Johannem comitem Scepusiensem et Waÿwodam Transilvanie hactenus possessorum. Attamen ad prefatum dominum Marchionem perpetuo lure hereditario ac iuste et legitima pertinentium. Et nunc per eundem dominum Waijwodam in manus prefati domini Georgij Marchionis et consequenter in nostras assignandorum viginti duo Milia flor/enorum/ hungaricalium in Moneta Esequibus Sedecim Milia flor/enorum/ pro festo Sancti Iohannis Baptiste proxime venturo prefato domino Marchioni sine ullo subterfugio. Et sub fide et honore nostris ac sub obligatione et hypotheca omnium nostrorum bonorum ac hereditariorum Mobilium et Immobilium persolvere promissimus et presentibus promittimus Residuum vero prefate summe videlicet sese Milia flor/enorum/ pro festo Nativitatis domini simili/ter/ proxime venturo eidem domino Marchioni et suis heredibus aut suis hominibus quos in presentibus l/ite/ris ad hoc deputaverit simil/it/er solvere et reponere sub eadem obligatione tenemur. Quod si inter/ea/ deus nos esse hac vite /solucionibus predictis non impensis / auferret. Nichilominus eidem prefati heredes et superstites nostri sub Eadem obligatione sint astricti hanc Eandem summam Eidem domino Marchioni ac heredibus suis persolvere quemadmodum superu

scriptum eretat. Immo promittimus et heredesque nostros obligamus obligatosque esse decrevimus harum nostrarum manu proppria subscriptarum et Sigillo n/os/tro consignatarum vigore et testimonio median/te/. Datum Bude die sexto Mensis Iunij anno domini Mille/s/imo Quingentesimo sextodecimo.

Suprascriptas pecunias Bude deponam ad manus prefati Ill/ustrissimi/ domini Marchionis vt supra.

Id/em/ Emericus comes et Palat/in/us
qui sup/ra/ mano proprio.

*Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

Füssen, 20 iulie 1516.

— *Împăratul Maximilian își exprimă recunoștința față de Georg Brandenburg, care dăruiește cu sacrificii materiale, totuși s-a împăcat cu Ioan Zápolya.*

Maximilian von gots gnaden Romischer kayser, etc.
Hochgeborner lieber Oheim vnd fürst. Wir haben auß aller Handlung. Jetz zü Ofen beshehen auch des durchleuchtigen. fürsten. Herrn Ludwigen zü IIüngern vnd Beheim künig. Marggrauen zü Merhern. vnnsers lieben Sün Brüeder vnd Chürfürsten schreiben. Vnd vnnsere Rete. Vnd sonnderlich vnnsers Rats vnd phleger zü drosendorff Johann Mrayß. vnderichtet. gnügsamlich vernomen. das sich dein lieb gegen vnns wol gehalten. vnd vnnsere sachen züm höchsten gefurdert. vnd in sonnderhait in der Irrung zwischen dein, vnd Graf Johannsen im Zypsweyda in Sybenbürgen einen vertrag. mit deinem mercklichen nachtaÿl. vnnsern henndeln zü güt. angenommen hast, des alles sagen wir gnedigen danckh, vnd begern an dein lieb mit ganntzem vleys, du weldest in solhem guetem willen gegen vnns beharren, vnd den genannten, vnnsern lieben Sün künig Ludwigen. in getrewen beuelh haben. als wir dir genntzlichen vertrauen. das wellen wir in kunfftig Zeit. in allen gnaden vnd fründtschafften gegen dir erkennen, vnd vnns dermassen beweisen. das du gnedige eretzlichait vnd danckhberkait. auch desselben Künig Ludwigs vnnsers lieben Süns fürbit zügeniessen befinden sollest. Geben zü fuessen am zwamtzigisten tag Jüly Anno etc. wj (?) Vnnsers Reichs des Romischen im ainunddreysigisten Ja/h/ren.

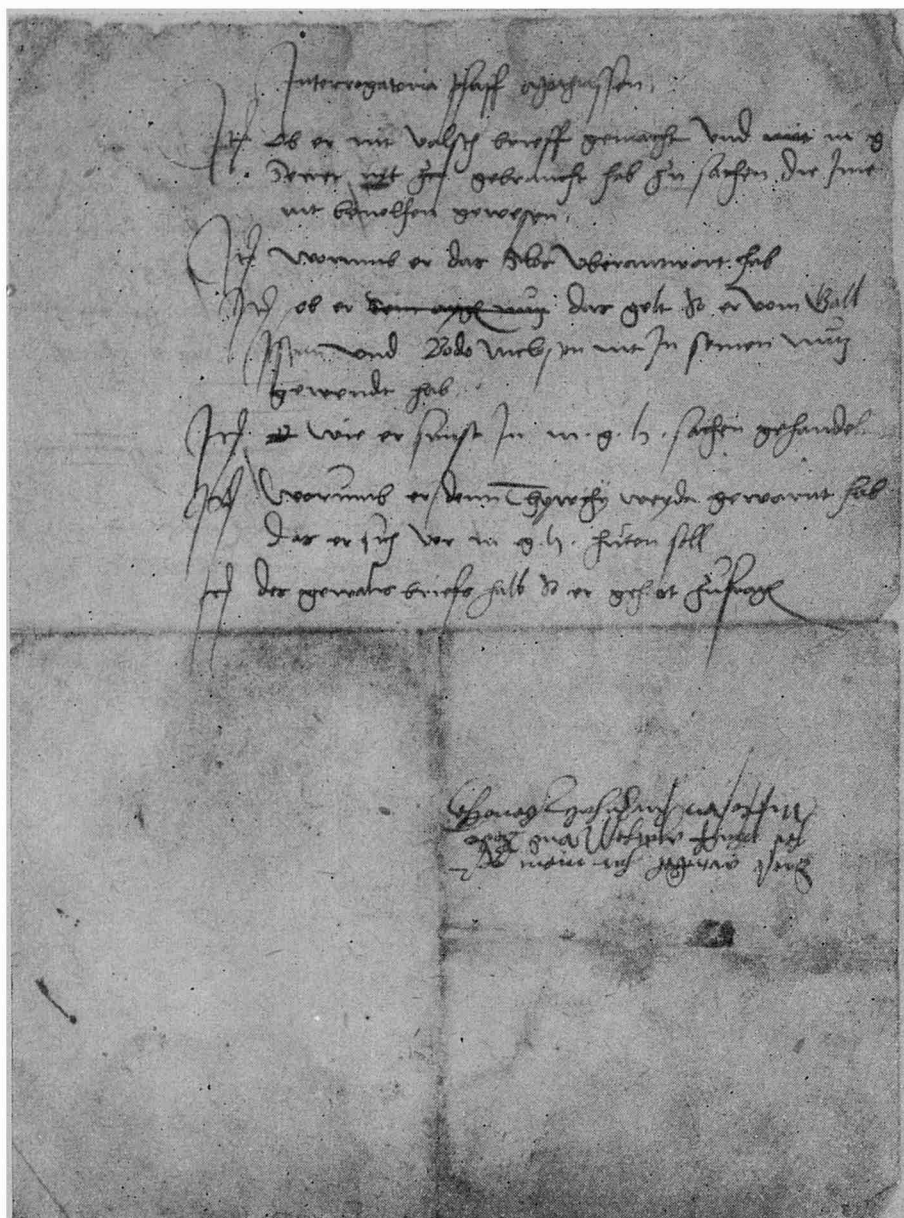
Semnătura indescifrabilă a împăratului

*Ad mandatum d/omi/ni
Imp/er/atoris proprium*

*N. Ziegler
m.p.*

*Arhiva de stat din Nürnberg (R. F. G.),
fond Brandenburger Literalien, nr. 1 052.
Microfilm, Muzeul regional Arad.*

12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

PROBLEMA REFORMEI AGRARE ÎN PRINCIPATE LA MIJLOCUL VEACULUI TRECUT. LEGEA RURALĂ DIN 1864

DE

DAN BERINDEI

Regimul agrar statornicit prin Regulamentul Organic a fost departe de a soluționa una din cele mai arzătoare probleme ale poporului român din secolul trecut. „*Codice al muncii de cârcă*”, cum așa de plastic l-a caracterizat Karl Marx¹, Regulamentul Organic a dat prilej boierimii să intensifice exploatarea. Noua reglementare a relațiilor agrare a reflectat încercarea clasei dominante feudale ca, în condițiile intensificării producției pentru piață, să poată obține un surplus de muncă și în același timp să-și asigure viitoarea trecere a moșilor în proprietatea ei absolută. Deputații țărani în Comisia proprietății din 1848 au dezvăluit față, cu îndrăzneală și cu o deosebită perspicacitate, tragica lor situație din timpul regimului agrar al Regulamentului Organic. „... De la anul 1831 — arăta la 12 august deputatul țăran Gh. Scurtulescu — ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fer, pus pe capul nostru... Noi această proprietate și Regulamentul ce ne-a împilat de ani șaptesprezece și pînă acum, nu le cunoaștem de sfinte, ci le cunoaștem jug de her și robime, pusă în capul nostru cu silnicie și fără de știrea obșteștii țări a romînului”². La rîndul său, Ene Cojocaru a vorbit în ziua următoare despre Regulamentul care înfricoșase țăranimea „ca un bici de foc” și de „patima locuitorilor ce-i înjugase la un jug greu de fier”, fiecare fiind îngrădit „în proprietatea fieștecăruia proprietar ca într-o cetate de zid cu porțile de fer”³.

Luptînd împotriva acestei stări de lucruri, țăranimea din Țara Romînească, ca și cea din Moldova, s-a găsit în primele rînduri ale revoluționarilor, gata de jertfe, intransigentă și dirză. În amîndouă țările, lup-

¹ Karl Marx, *Capitalul*, ed. a 4-a, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 261.

² *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. III, București, 1902, p. 366—367.

³ *Ibidem*, p. 392. Pentru regimul țăranimii sub Regulamentul Organic, vezi A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, 1956.

tele țărănimii au luat o deosebită amploare și totodată țărani au acordat deplinul lor sprijin revoluției și în afara satelor lor, depășind prin aceasta cadrul limitat al luptelor cu caracter local. La Grozești în ținutul Bacău, ca și la Hangu și la Bălțătești în ținutul Neamț, s-au organizat cete de săteni înarmați⁴. În Țara Românească, pe cîmpia de la Islaz, țărănimea s-a alăturat de început revoluției burghezo-democratice, iar la 11 iunie 1848 pătrunderea în masă a țărănimii în oraș a constituit unul din motivele pentru care Bibescu a fost constrîns să accepte revendicările revoluționarilor. Într-o scrisoare către Barițiu, Aron Florian arăta la 12 iunie că în ziua precedentă țărani „fără arme, fără nimic, cu merindea numai în traistă, cu puncturile noii constituții în mîini, intrară în capitală sub stindardele lor, strigînd : Dreptate !”⁵. În cele peste trei luni în care timp s-a desfășurat revoluția burghezo-democratică din Țara Românească, țărănimea a fost într-o permanentă stare de frămîntare, acționînd nu numai pe plan local⁶, ci fiind neconținut prezentă în marile acțiuni revoluționare, în întrunirile de pe cîmpul Filaretului, în manifestațiile care au avut loc cu prilejul venirii lui Soliman pașa la București, și mai ales în luna septembrie 1848, cînd mii de țărani au venit la București gata de a apăra revoluția⁷. Pe drept cuvînt arăta Marx că „daco-romanii din principatele turcești au fost cîștigați de spiritul revoluționar, iar revoluția de la 1848 a dovedit aceasta cu prisosință”⁸.

Programele revoluționare din 1848 au luat toate în considerare problema agrară. Dacă programul mișcării protestatate de la Iași de la sfîrșitul lunii martie vorbea vag de „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni”⁹, programul de la Brașov de la 12/24 mai 1848 — intitulat *Principiile noastre pentru reformarea patriei* — proclama ca unul din principiile de bază ale viitoarei reorganizări „împroprietărirea lăcuitorilor săteni fără nici un fel de rîscumpărare din partea lor”¹⁰. De la această poziție înaintată — pe care revoluționarii munteni n-o vor atinge —, revoluționarii moldoveni vor da înapoi, mai tîrziu, în noul program din august 1848, intitulat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, al cărui redactor a fost Mihail Kogălniceanu. Desființarea relațiilor feudale în agricultură și împroprietărirea vor rămîne mai departe un obiectiv, dar, în schimb, se va renunța la o împroprietărire fără despăgubire. Programul de la Islaz a

⁴ Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice”, V, 1954, nr. 1—2, p. 469—470. Vezi și Gh. Platon, *Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848—1849. Strămutarea locuitorilor*, în *Studii și articole de istorie*, IV, 1962, p. 131—164.

⁵ *Anul 1848...*, vol. I, p. 542—543.

⁶ Vezi A. Stan, *Aspecte ale mișcării țărănești în timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, 1960; idem, *Participarea țărănimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Revista arhivelor”, V, 1962, nr. 1; M. Roșca-Rosen și A. Pațica, *Răscoala țăranilor în anul 1848 în Țara Românească*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, t. III/1958, series IV, fasc. II, Historia.

⁷ Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în „Studii”, an. XI, 1958, nr. 3, p. 32—33.

⁸ K. Marx, *Œuvres politiques*, Paris, 1927, vol. III, p. 45.

⁹ *Anul 1848...*, vol. I, p. 177.

¹⁰ Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 447.

consacrat problemei agrare cel de-al 13-lea articol al său, care — după Bălcescu — „formă caracterul deosebit și principal al revoluției de la 1848”¹¹. Dar articolul 13 își avea dușmani chiar și în sinul conducerii revoluției. Eliade i se opusese în primăvara anului 1848, „nevoind să ia moșiile oamenilor”, și, sub influența sa, guvernul provizoriu de la Islaz a dat la 13 iunie un decret liniștitor pentru proprietari¹².

Politica de menajare a stăpînilor de moșii a continuat chiar și după acțiunile contrarevoluționare de la 19 iunie și 29 și 30 iunie. Totuși, elementele mai înaintate din conducerea revoluției au izbutit să impună convocarea printr-un decret din 9 iulie a Comisiei proprietății, care urma să stabilească bazele viitoarei aplicări practice a articolului 13¹³. Întrunită la București în ziua următoare intrării în București a lui Soliman pașa, Comisia a fost deschisă de C. A. Rosetti printr-un discurs în care acesta a caracterizat chestiunea agrară drept „singurul nor ce a întunecat libertatea noastră”¹⁴. Discuțiile desfășurate în Comisia proprietății au fost înverșunate. La 12 august, reprezentanții proprietarilor au fost siliți să accepte „sfințirea muncii” și a libertății sătenilor¹⁵, în schimb ei s-au împotrivit împroprietăririi și unii dintre ei au încercat să împiedice lucrările prin retragerea lor. Dar această încercare n-a reușit și, după ce Ion Ionescu, vicepreședintele comisiei, a declarat că „împroprietărirea... clăcașilor este o dreptate, este un cas de interes public”, și că „expropriatia în folosul binelui public este o necesitate socială”¹⁶, cei cîțiva proprietari prezenți în ședința din 16 august au fost siliți să declare că „sînt de părere de a da pămînt prin răscumpărare săteanului”¹⁷. La 17 și 18 august s-a discutat cantitatea de pămînt ce urma să fie dată țăranilor, ceea ce a dus la o nouă ascuțire a dezbaterilor. Dacă țăranii cereau între 8 și 16 pogoane, proprietarii au venit cu propuneri prin care au încercat să reducă la minimum cantitatea de pămînt ce urma să fie cedată sătenilor. Pe drept cuvînt un deputat țăran învinuia acum pe reprezentanții proprietarilor că intenționau să pună din nou sătenilor „jugul la cap”, adăugînd și „fiare la picioare, ca să fim mai rău după cum am fost pînă acum”¹⁸.

Uneltind pe lîngă elementele moderate din conducerea revoluției, boierimea reacționară a obținut suspendarea lucrărilor Comisiei proprietății. Rezolvarea problemei agrare în sensul indicat de articolul 13 a fost din nou amînată, fapt ce a nemulțumit țăranimea, care cerea satisfacerea legitamelor ei doleanțe, și elementele înaintate din conducerea revoluției, care acordau întreaga însemnătate acestei probleme. „Astăzi — scriau comisarii din județul Vlașca la 24 august înfățișînd starea de spirit a sate-

¹¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, 1953, p. 275.

¹² Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, în „Studii”, an. IX, 1956, nr. 1, p. 61; C. Colescu-Vartie, *1848. Zile revoluționare*, București, 1898, p. 161.

¹³ *Anul 1848...*, vol. II, p. 359—360.

¹⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 293.

¹⁵ *Ibidem*, p. 361—370.

¹⁶ *Ibidem*, p. 470 și 474, ședința din 16 august 1848.

¹⁷ *Ibidem*, p. 473.

¹⁸ *Ibidem*, p. 511—518, ședința din 18 august 1848.

nilor țăranul nu se mai încrede vorbelor dulci și nu numai că nu vrea să asculte, ba încă privește pe cei ce i le spun ca pe niște hoți și tâlhari, ce vin să-i răpească copilașii, căci atîta i-a mai rămas ! Și cum poate să se încreadă, cînd el este tot în lanțuri, cînd vede că zapciul, care i-a supt sîngele și care a fost complicele arendașilor ce îl jefuiau, astăzi pentru meritele sale este sameș ? Cum poate să se încreadă, cînd vede roate de oștire pe urechile lor, ca să-i silească a robi tot ciocoiului și arendașilor ?”¹⁹. În ziua următoare suspendării activității Comisiei proprietății, „Popolul suveran”, între ai cărui redactori se număra și Bălcescu, publica un articol de-a dreptul amenințător la adresa proprietarilor, care se încheia cu următoarele cuvinte puse în gura unor bătrîni săteni : „Pînă n-am cruntat topoarele în sîngele lor, nu ne-am pus la cale”²⁰. Ca o replică la atitudinea moderaților în problema agrară a tipărit Bălcescu studiul său *Despre împrăștierea țăranilor*, iar Ion Ionescu articolul *Emanciparea clăcașilor*, publicat în „Pruncul român”²¹. Abia în ultimele zile ale revoluției, în preajma intrării în București a oștirii represive a lui Fuad efendi, Locotenența domnească a simțit nevoia de a publica un comunicat liniștitor pentru săteni²², dar aceste asigurări erau tardive.

Reprimarea revoluției, ca și ocupația turco-rusă nu rezolvau pentru clasa dominantă problema relațiilor ei cu țăranimea și mai ales nu înlăturau primejdia unei noi și puternice ridicări a satelor. Revoluția dovedise că problema țărească se cerea soluționată și că amînările nu puteau înlătura primejdiile ce puteau izvorî pentru clasa dominantă boierească din nesatisfacerea revendicărilor țărești. De necesitatea unei noi reglementări a relațiilor agrare își dădeau seama nu numai boierimea din Principate, dar și cercurile conducătoare ale puterii suzerane, și ale celei protectoare, interesate de altfel în stingerea oricărui focar revoluționar. Acest fapt a făcut ca în convenția de la Balta Liman să se prevadă instituirea unor comisii de revizuire care să propună „modificațiile și îmbunătățirile” ce se puteau face legiurilor regulamentare²³. În toamna anului 1849 în Țara Romînească și la sfîrșitul aceluiași an în Moldova au apărut ordonanțele domnești privind instituirea a două comisii însărcinate în mod special să cerceteze problema unei noi reglementări a relațiilor dintre săteni și proprietari. Proiectele agrare ale celor două comisii au căpătat putere de lege în primăvara anului 1851 și au intrat în vigoare la 23 aprilie 1852²⁴. Ele nu satisfăceau revendicărilor arzătoare ale țăranimii și în schimb încercau, sub masca limitării abuzurilor și a unei mai stricte reglementări a raporturilor din lumea agrară, să asigure acapararea întregului pămînt de către proprietari, ele cuprinzînd ceea ce N. Iorga denumea acum peste o jumătate de secol „principiul mascat al totalei exproprieri a țăranului”²⁵.

¹⁹ *Anul 1848...*, vol. III, p. 646.

²⁰ *Cuvînt al unui țăran către boieri*, în „Popolul suveran”, nr. 20 din 20 august 1848.

²¹ *Anul 1848...*, vol. III, p. 626–642 ; vol. IV, p. 209–210 și 281–284.

²² *Ibidem*, p. 216–217, publicație din 6 septembrie 1848.

²³ D. A. Sturdza etc., *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, vol. I, București, 1900, p. 362.

²⁴ V. Maciu, *Caracterul legiurilor agrare din Romînia din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 63–67.

²⁵ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a romînilor*, București, 1908, p. 61.

Legiurile agrare din 1851 n-au dat soluția problemei celei mai arzătoare ce se punea la mijlocul secolului al XIX-lea în Principate. Cu toate că boierimea a încercat prin intermediul lor să asigure o viitoare dezvoltare a problemei agrare în folosul ei, în fapt ea n-a obținut decât o amânare, iar țărănimea n-a fost „liniștită” prin noua reglementare, care nu satisfăcea revendicările ei fundamentale. Refuzînd să împrumutească pe țărani, căutînd să acapareze întregul pămînt și să mențină totodată relațiile clăcășești, autorii legiurilor din 1851 au lăsat în fapt deschisă problema agrară. Țărănimea n-a așteptat decât prilejul pentru noi frămîntări în vederea revizuirii relațiilor ei cu proprietarii și a valorificării drepturilor asupra pămîntului, iar neconținută luare în dezbateri în publicistica vremii a unei viitoare rezolvări a problemei a dovedit acuitatea acesteia în perioada ce a urmat revoluției²⁶.

La mai puțin de un deceniu de la revoluție, lupta pentru Unire a readus pe primul plan și problema agrară. Pentru masele țărănești, Unirea însemna nu numai făurirea statului național, ci mai ales făurirea unui stat în care să fie realizate un șir de reforme, și în primul rînd reforma agrară. Aceasta urma să concretizeze prevederile articolului 13 din proclamația de la Islaz. Pe drept cuvînt observa peste cîțiva ani Kogălniceanu că „țărănimea vorbea de Unire, însă Unirea însemna în gura sa ceva mai mult decît singura întrunire a Principatelor”²⁷. Țărănimea a luptat cu însuflețire pentru biruința cauzei Unirii²⁸. Cînd însă Adunările ad-hoc de la București și Iași și-au exprimat deplina alăturare la programul unionist, reprezentanții țăranilor au cerut ca și dorințele speciale ale clasei lor să fie luate în considerare și să fie dezbătute de cele două adunări. Dacă în Țara Romînească deputații țărani au solicitat Adunării ad-hoc doar ca țărănimii să i se asigure viitoarea participare în adunarea ce urma să statueze viitorul regim agrar, în Moldova deputații pontasi au pus în dezbateri însăși problema agrară prin propunerea pe care au suspus-o Adunării ad-hoc. Pe drept cuvînt scria Kogălniceanu patru decenii mai tîrziu că propunerea deputaților pontasi descrisese „cu litere de foc suferințele seculare ale muncitorilor”²⁹. Teama deputaților reprezentanți ai claselor posedante de o puternică răscoală țărănească i-a determinat să accepte dezbateri chestiunii agrare. Dar dacă această problemă va fi dezbătută de Adunarea ad-hoc a Moldovei, ea nu va fi principal rezolvată și totodată dezbateri va dezvălui ura stăpînilor de moșii, intransigența lor oarbă, refuzul lor de a accepta ceea ce totuși nu puteau evita. Propunerea deputaților pontasi a stîrnit — arăta tot Kogălniceanu — „o furtună în toată Romînia, bineînțeles din partea stăpînilor de moșii”. „În toate județele — mai adăuga el — proprietarii se adunară, formulară

²⁶ Vezi D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. IV, București, 1908, passim.

²⁷ *Procesele verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861*, p. 302.

²⁸ Pentru această problemă, vezi în special N. Adăniloae, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960 și Gh. Ungureanu, *Țărănimea din Moldova și Unirea țărilor romîne*, în „Revista arhivelor”, 1959, nr. 1. Vezi și Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ion Roată*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, IX, 1958, fasc. 1—2.

²⁹ M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țăranilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor...*, în *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu, vol. II, București, 1955, p. 222.

protesturi, jalbe, memorii", iar în ziua cînd a început dezbateră publică în Adunarea ad-hoc „marea sală... fu înconjurată de mii de proprietari alergați din toate ungherele Moldovei". Chiar Kogălniceanu se văzuse „răstignit" de către stăpînii de moșii din județul său, care se străduiseră să-i închidă „gura de a vorbi" și să-i împiedice „mîna de a scrie"³⁰.

Deși întîrziată, problema n-a putut fi ocolită și astfel în luna noiembrie comitetele au analizat propunerea deputaților pontasi, iar la 18 decembrie a început dezbateră publică a problemei în ședințele plenare ale Adunării ad-hoc. Punctul de plecare al discuțiilor l-a reprezentat propunerea reprezentanților țărănimii. În acest document, după aspră critică a regimului agrar existent, se făceau o serie de propuneri concrete. Țăranii cereau înlăturarea constrîngerii extraeconomice și în special a bătăii, înlăturarea belicurilor, havalelelor, birului pe cap și în general a ansamblului de relații feudale care grevau viața agrară. Deputații țărani mai pretindeau instituirea unei administrații satești de sine stătătoare și apoi își exprimau cerințele privind problemele cele mai arzătoare legate de viitoarele relații dintre țărani și stăpînii de moșii. Ei cereau „căderea boierescului", oferindu-se să răscumpere claca, și totodată cereau împrîietărirea lor cu pămînt pînă la două treimi din suprafața moșiilor³¹.

Propunerea deputaților săteni a stat la baza amplelor discuții ce s-au desfășurat în Adunarea ad-hoc a Moldovei în jurul problemei agrare³². Majoritatea reprezentanților marilor proprietari s-a situat pe o poziție apropiată de aceea a autorilor legiuirilor agrare din 1851. Recunoscîndu-se în proiectul lor „că și interesul proprietarilor cere desființarea modului de astăzi dintre ei și țărani", se propunea desființarea relațiilor de natură feudală, acordarea unui termen pentru încheierea alcătuirilor de bunăvoie și elaborarea de către o adunare legiuitoare viitoare a unei legi căreia să-i fie supuși țăranii ce nu ar fi putut să ajungă la o înțelegere prin bună învoială cu stăpînii de moșii. Legea trebuia să fie „întemeiată pe principiul respectului proprietății", dar totodată să țină seama și de „stabilirea" și de „chipul" viețuirii sătenilor³³. În ansamblu, proiectul semnat de cei mai reacționari reprezentanți ai marilor stăpîni de moșii din Moldova reflecta ura acestora și încercarea de a trage numai ei foloase dintr-o schimbare a relațiilor agrare. Prin acest proiect se încerca să se obțină dezlipirea țărănimii de pămînt sau cel mult „stabilirea" țăranilor pe un lot minim, transformarea, de fapt, aproape a totalității moșiilor în proprietăți absolute burgheze și a țărănimii într-o forță de muncă lipsită de orice bază materială sau cu o bază materială minimă, la bunul plac al proprietarilor agrari.

Minoritatea reprezentanților marilor proprietari, în rîndul căreia se constată și prezența lui Kogălniceanu, s-a împotrivit atît propunerii depu-

³⁰ M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țăganilor. Ștergerca privilegiilor boierești. Emanciparea țăganilor...*, în *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu, vol. II, București, 1955, p. 224–225.

³¹ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 12–13.

³² Pentru o prezentare de ansamblu a problemelor sociale dezbătute în Adunarea ad-hoc a Moldovei, vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, X, 1959, fasc. 1–2.

³³ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 16–28.

taților pontasi, cît și celei a majorității reprezentanților marilor proprietari și și-a exprimat părerea în propunerea prezentată de Dimitrie Rallet. În această propunere se pleda pentru amînarea găsirii unei soluții, susținîndu-se că Adunarea ad-hoc nu era decît o „adunare consultativă”, că problema trebuia „să facă obiectul unor studii serioase” și că era necesar să fie luate „dispoziții uniforme cu țara soră”. Se mai menționa încă un motiv de amînare, plăcut stăpînilor de moșii, arătîndu-se că, înaintea rezolvării problemei țărănești, trebuia elucidată problema averilor mănăstirești; cu alte cuvinte, se indica — ceea ce convenea moșierilor — că una dintre căile împrumutării era aceea a înzestrării țaranilor cu pămînt de pe moșiile mănăstirești. În concluzie, propunerea cerea „desființarea răsplătirii prin lucru a pămîntului”, deci imediata desființare a boierescului, și totodată rezolvarea „definitivă” a relațiilor dintre țărani și stăpîni de moșii fără a se „jigni” drepturile proprietarilor și împăcîndu-se „interesele locuitorilor”³⁴. Găsirea modalității de rezolvare era însă lăsată pe seama unei Adunări legiuitoare viitoare. Nici formularea alambicată a propunerii și nici amînarea rezolvării problemei nu au convins majoritatea reprezentanților marilor proprietari să susțină propunerea lui Rallet. Această majoritate știa că în intențiile unora dintre partizanii propunerii, și îndeosebi în acelea ale lui Kogălniceanu, se ascundea dorința de a rezolva problema țărănească de pe poziții lucide prin împrumutarea sătenilor pe locurile așa-zise legiuite. De aceea, pusă la vot, propunerea n-a întrunit în comitet majoritatea voturilor³⁵.

Cînd s-au luat în dezbatere în plenul Adunării ad-hoc diferitele propuneri referitoare la soluționarea problemei agrare, majoritatea reprezentanților micilor proprietari au prezentat o încheiere de pe o poziție deosebită față de deputații din comitetul reprezentanților marilor proprietari. În acest document se susținea generalizarea dreptului locuitorilor de a plăti în bani munca datorată „împotriva pămîntului de hrană”. Totodată, majoritatea deputaților reprezentanți ai micilor proprietari criticau ideile potrivnice împrumutării locuitorilor, ca și împrumutarea mărginită la casă și la 10 prăjini de teren, deoarece „locuitorul nu numai s-ar scoate din driturile ce legea totdeauna i-a dat”, dar ar trebui să lucreze „de trei ori mai mult”. În concluzie, acești deputați propuneau ca locuitorii „să se folosească nestrămutați” de locurile de hrană pe care le munceau, ca munca clăcii să fie prețuită „o dată pentru totdeauna” în bani și ca ea să fie achitată anual stăpînilor de moșii; se mai propunea și statornicirea unor învoieli de bunăvoie³⁶. Este cert că nici această propunere, deși cuprindea unele dispoziții mai înaintate, nu dădea cea mai potrivită rezolvare problemei agrare. În timp ce într-un proiect propriu V. Zaharia, un alt reprezentat al micilor proprietari, se declara partizan al menținerii legiurii agrare din 1851 și cerea doar eliminarea abuzurilor³⁷, în „soco-tința” sa C. Hurmuzaki venea cu alte propuneri în problema agrară. El se opunea plății muncii în bani și — ca și majoritatea reprezentanților

³⁴ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 145–147.

³⁵ *Ibidem*, p. 147–149.

³⁶ *Ibidem*, p. 32–35.

³⁷ *Ibidem*, p. 36.

marilor proprietari — propunea „alcătuiți de bunăvoie”, dându-le însă acestora un înțeles mai larg, în sensul că prin aceste alcătuiți țărani puteau cădea la un acord cu stăpînii de moșii pentru a deveni „posesori și chiar proprietari”. El propunea să fie stabilită libertatea deplină de strămutare și cerea ca o lege să fixeze relațiile agrare după expirarea unui termen de doi ani ce urma să fie dat pentru încheierea alcătuirilor de bunăvoie. În sfîrșit, Hurmuzaki mai sugera ca statul să sprijine încheierea tranzacțiilor sau alcătuirilor de bunăvoie, „mai ales împroprietărirea țăranilor”, înființînd așezăminte de credit și încurajînd întemeierea unor societăți care să sprijine efectuarea tranzacțiilor de acest fel³⁸. Dacă propunerea sa privind sprijinirea înțelegerilor amintite prin înființarea unor așezăminte de credit și a unor societăți era pozitivă, subordonarea împroprietărilor bunăvoinei stăpînilor de moșii reprezenta o trăsătură negativă, reacționară, a „socotinței” lui Hurmuzaki.

După prezentarea în fața Adunării ad-hoc a propunerilor diferite emise în comitetele deputaților reprezentanți ai marilor și micilor proprietari, a fost citit „amendamentul” alcătuit de un grup de deputați înaintați. Între acești deputați înțîlnim în primul rînd pe Vasile Mălinescu, pe N. Bosie, pe D. Cozadini, pe D. Crați, pe economistul Matcaș și pe arhimandriții Melchisedec și Neofit Scriban. Cei 15 deputați veneau să completeze într-un amplu amendament întemeiat pe texte istorice propunerea locuitorilor săteni. Se răspundea „argumentelor” aduse de reprezentanții marilor proprietari privind așa-zisa lipsă a unor temeiuri istorice ale drepturilor țăranilor la pămînt. Se arăta adevărata origine a proprietății boierești, precizîndu-se că țăranii liberi, sub apăsarea birurilor, a războaielor și a „silei”, au fost siliți să renunțe la starea lor de răzeși, intrînd în rîndurile clăcașilor. Se citau și cuvintele lui Nicolae Bălcescu : „Moșnenii își vînd moșiile sau le sînt răpite”. Subliniind caracterul abuziv al legării țăranimii de pămînt, autorii amendamentului arătau că „vecinii numai prin abuz s-au lipit către pămînt”. Totodată, amendamentul releva faptul că stăpînii de moșii nu dețineau proprietatea absolută a acestora și că asupra pămînturilor așa-zise moșierești țăranimea avea și ea evidentele ei drepturi. Apreciînd realist cantitatea de zile-muncă efective pe care țăranimea trebuia să le presteze, amendamentul ajungea la concluzia că munca țăranilor în cadrul obligațiilor legate de clacă nu putea fi apreciată „mai puțin de 48—50 zile pentru săteanul fără boi, 65—70 zile pentru acel cu doi boi și de 76—80 pentru săteanul cu patru boi, sau în termen de mijloc 65 zile pline lucrătoare”. Amendamentul pleda cu deosebită căldură pentru dreptul țăranilor la pămînt, subliniind totodată existența relațiilor feudale în agricultură și criticînd prin aceasta poziția marilor proprietari susținători ai tezei inexistenței feudalismului în Principate. Amendamentul mai arăta că, dacă țăranului i s-ar lua pămîntul, la care el avea dreptul, „ar rămînea închis ca într-o cetate, înconjurat de teritoriul proprietarului”. În concluzie, se propunea răscumpărarea boierescului—deci nu a pămîntului, pe care autorii amendamentului îl socoteau legitimă proprietate a țăranilor — și se cerea ca sătenii să

³⁸ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 36—39.

rămină „în întreaga și deplina stăpînire” a pămînturilor ce le erau atribuite prin așezămînt. Se mai pleda pentru „oborîrea monopolurilor, recunoașterea comunei ca persoană morală și înființarea dregătoriilor sătești alese”³⁹. Amendamentul grupului Mălinescu înfățișa într-o formă documentată însuși cuprinsul propunerii deputaților pontasi, ajungînd la concluzii similare. De aceea, n-a fost surprinzătoare opoziția pe care a întîmpinat-o din partea majorității deputaților Adunării ad-hoc, reprezentanți ai claselor posedante. Trebuie subliniat faptul că majoritatea reacționară a Adunării ad-hoc n-a acceptat nici măcar luarea în discuție a acestui amendament, a cărui valoare în ceea ce privește documentația, fără a mai vorbi de poziția sa înaintată, nu putea fi tăgăduită. Tocmai ampla documentație și călduroasa susținere a drepturilor țărănimii a făcut ca majoritatea reacționară a Adunării ad-hoc să nu vrea să „discute” amendamentul grupului condus de Mălinescu.

Înainte ca diferitele încheieri, socotințe și propuneri să fie supuse votului, s-a mai produs o ultimă propunere, datorată lui Costache Negri și mai multor deputați săteni, printre care și I. Roată. Propunerea se situa pe pozițiile țărănimii, dar într-o formă mult atenuată, pentru a se evita opoziția majorității Adunării ad-hoc. Se propunea împroprietărirea sătenilor, dar prin cumpărare de către săteni a loturilor la „adevărata lor valoare, potrivit cu calitatea și localitatea deosebitelor părți ale țării”. De asemenea, „pînă a-și închipui locuitorii băneștile mijloace”, se accepta ca să continue starea existentă de lucruri. În sfîrșit, vînzarea urma să devină facultativă în ceea ce-i privea pe proprietari după 15 ani, iar viitoarea Adunare legiuitoare, în prima sesiune, trebuia „să păsească la măsura așezării prețurilor pămîntului”⁴⁰. Deși acest proiect aducea o contribuție pozitivă la discutarea problemei agrare, limitele sale erau însă evidente, deoarece împroprietărirea înceta de a mai avea un caracter obligatoriu, ea înfăptuindu-se treptat, în măsura în care unii dintre săteni și-ar fi putut stringe banii necesari achiziționării pămînturilor, ceea ce limita cu totul eficacitatea propunerii⁴¹.

În dezbaterile finale ce a premers votului, ultimii au luat cuvîntul M. Kogălniceanu și N. Bosie. Cel dintîi a arătat de la început că și el era „proprietar de moșie”, adăugînd însă că tocmai din această cauză își dădea seama că pentru a-și „asigura” proprietatea trebuia să facă „concesii”. Combătînd energic tezele reacționare privind originea țărănimii, a criticat apoi atît pe cei care se împotriveau rezolvării agrare pe calea împroprietăririi, cît și propunerea sătenilor, deoarece „această propunere a rîspîndit spaimă între proprietarii de moșii” și pentru că aplicarea ei ar fi dus la „răscularea” împotriva Adunării ad-hoc a mării majorități a proprietarilor de moșii. În concluzie, Kogălniceanu declara că „țara nu este luminată, nu este pregătită pentru asemenea mare reformă” și că de aceea era necesar ca Adunarea ad-hoc să exprime doar necesitatea reformei, să proclame ridicarea boierescului și să proclame principiul „sta-

³⁹ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 39–55.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 56–58.

⁴¹ Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 24.

bilizării” locuitorilor⁴². Era evident că, prin cuvîntarea sa, Kogălniceanu se situa pentru moment pe o poziție de amîinare, de compromis. Prin aceasta el arăta că și elementele înaintate din sînul claselor dominante căutau în primul rînd să mențină înțelegerea acestora în jurul programului unionist și să realizeze reformele pe o cale „liniștită”, prin acordul reprezentanților celor două clase posedante și *de sus*, nu printr-o „revoluție de țărani”. După înfăptuirea programului unionist, Kogălniceanu a putut părăsi rezerva pe care și-o impusese și a fost neîndoielnic partizanul cel mai hotărît al înfăptuirii împrumutării țărănilor, al cărei principal făuritor a și fost alături de Alexandru Ioan Cuza în 1864.

În cuvîntul său, N. Bosie s-a arătat într-un mod mai categoric decît predecesorul său adept al împrumutării țărănilor. „Eu iar m-am suit pe tribună a spus el — ca să apăr ridicarea boierescului sau, cu alte cuvinte, împrumutarea țăranului”, deoarece — mai adăuga el — „ar fi drept și cuviincios ca în România viitoare să aibă și românul proprietate”. Bosie a adresat un vibrant apel Adunării ad-hoc, cerîndu-i să smulgă „veșmintul robiei” din „spatele” țăranului și să-i acorde o împrumutare cu despăgubire „dar nu facultativă”⁴³.

Nici unul dintre documentele supuse deputaților n-a întrunit majoritatea voturilor, neputînd deci să fie prezentat comisiei de informare a puterilor garante ca rezultat al voinței majorității deputaților. Cele mai multe voturi le-a întrunit proiectul lui C. Hurmuzaki, iar după aceea cel al minorității deputaților reprezentanți ai marilor proprietari, susținut de Kogălniceanu și Panu. În ordine s-au înscris apoi proiectul țărănilor și cel al majorității deputaților reprezentanți ai marilor proprietari. Cele mai puține voturi, nesatisfăcînd nici una dintre părți, au întrunit proiectul lui V. Zaharia, un proiect al lui C. Rosetti-Teșcanu, cel al majorității deputaților reprezentanți ai micilor proprietari și proiectul susținut de C. Negri și de unii deputați țărani⁴⁴.

Dezbaterile în jurul problemei agrare n-au fost însă inutile, întrucît ele au dus neîndoielnic la o clarificare a pozițiilor. Este cert că unanimitatea deputaților s-a declarat potrivnică menținerii clăcii, la acest punct de vedere subscriind atît reprezentanții țărănimii, cît și deputații reprezentînd pe marii stăpîni de moșii. Dar dacă în jurul desființării clăcii părerile n-au fost împărțite, în problema pămîntului divergențele au apărut deosebit de ascuțite. Reprezentanții cei mai reacționari ai stăpînilor de moșii s-au situat pe o poziție intransigentă și au refuzat să accepte orice fel de împrumutare a țărănilor sau doar o împrumutare cu totul minimală, în timp ce deputații pontasi și susținătorii lor cei mai înaintați au cerut împrumutarea țărănimii pe locurile așa-zise legiuite; în sfîrșit, alt grup de deputați, care nu voia să adopte o atitudine categorică, dar care în fond se pronunța pentru împrumutare, a cerut amînarea dezbaterilor. Nucleul central al partidei naționale, în frunte cu Kogălniceanu, Panu și Rallet, împiedicat să ia o atitudine fățiș favorabilă împrumutării,

⁴² *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 82-91.

⁴³ *Ibidem*, p. 92-96.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 96-99.

s-a declarat pentru amânare, apreciind că în condițiile date problema nu putea fi rezolvată în sensul vederilor sale. Este sigur însă că, dacă acest grup ar fi rupt înțelegerea cu conservatorii moderați și s-ar fi alăturat nemijlocit deputaților țărani și grupului Mălinescu-Bosie, s-ar fi putut obține o mică majoritate în favoarea unui proiect care să fi declarat necesitatea împroprietăririi țăranilor. Dezbaterile Adunării ad-hoc a Moldovei au dezvăluit contradicțiile care existau între țărani și stăpînii de moșii și au arătat măsura mărginită în care țăranii se puteau bizui pe sprijinul reprezentanților burgheziei, clasă care mergea în întâmpinarea moșierimii, căutînd o platformă comună de înțelegere⁴⁵. La sfîrșitul vieții, făcînd bilanțul discuțiilor din Adunarea ad-hoc a Moldovei în jurul problemei agrare, Kogălniceanu recunoștea că proiectele aduse în dezbateri de reprezentanții marilor proprietari — între care se numărase și el — și cei ai micilor proprietari nu cuprinseseră „nici o soluțiune” și că „dezelegarea cestiei nodului gordian se lăsa unei viitoare Adunări legislative, adecă unui viitor necunoscut”. Deși Kogălniceanu aprecia rezultatul dezbaterilor drept „negativ”, el mai sublinia faptul esențial că în timpul Adunării ad-hoc se produsese „despărțirea partidelor pe tărîmul chestiei rurale, formîndu-se pentru întîia dată atunci, în mod definitiv, partidul liberal și partidul conservator”⁴⁶. Cu alte cuvinte, Kogălniceanu arăta că în Adunarea ad-hoc se produsese împărțirea fruntașilor politici în jurul problemei soluționării chestiunii agrare, unii — și chiar dintre cei ce n-o mărturisiseră fățiș — apărînd ca susținători ai împroprietăririi, iar alții mărginindu-se la desființarea clăciei și la o „statornicire” a țăranilor pe o cantitate infimă de pămînt.

Dacă în Adunarea ad-hoc a Moldovei problema agrară (și în general problemele interne) a fost dezbătută, în Țara Romînească problema n-a apărut decît în perspectivă, cînd s-a discutat problema viitoarei legi electorale, aceea a unei viitoare dezbateri în jurul problemelor interne sau aceea a prorogării lucrărilor. Programul unionist a fost acceptat de unanimitatea deputaților, dar atunci cînd s-a pus problema viitoarei legi electorale, divergențele au apărut deosebit de vii și gruparea liberal-radicală, mergînd pe linia unei înțelegeri cu adversarii ei politici — care reflecta tendințele generale de compromis dintre burghezie și boierime — a părăsit în această chestiune pe deputații țărani, cerîndu-le să renunțe de a pune în discuție justele lor revendicări de natură electorală. Votul unanim dorit de liberalii radicali în favoarea actului dezvoltător al programului unionist nu s-a obținut și, de aceea, în lunile noiembrie și decembrie Adunarea s-a împărțit în două tabere, într-una dintre acestea deputații țărani conlucrînd strîns cu liberalii radicali⁴⁷. Totuși, pînă la încheierea lucrării Adunării ad-hoc a Țării Romînești n-a mai fost prilejul pentru punerea în discuție a problemei agrare.

⁴⁵ Vezi și Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 4—5, 24 și 29—30.

⁴⁶ M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor...*, p. 225—226.

⁴⁷ Dan Berindei, *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p. XXXIX—XLIV.

Analizînd în raportul final încheiat la 26 martie/7 aprilie — semnat la 1/13 aprilie 1858 — problema agrară în Principate, comisia de informare a puterilor garante a apreciat-o „ca una din cele mai grave care a fost agitată de un secol în Principate”. Trei dintre comisari — reprezentanții Franței, Prusiei și Austriei — au trecut la o analiză minuțioasă a regimului agrar, criticînd abuzurile generate de Regulamentul Organic și de legiurile din 1851, starea de plîns în care se afla țărănimea și totodată au reliefat drepturile țărănimii asupra pămîntului, situîndu-se prin aceasta pe o poziție contrară celei pe care se situau conservatorii din Principate. Semnificativă era observația pe care o făceau cei trei comisari privind caracterul indispensabil și urgent al „completei emancipări a populațiilor rurale din Principate”. Ei rezumau astfel modalitatea de înfăptuire a reformei preconizate: „Trebuie pe de o parte să fie ameliorată starea țăranilor, liberîndu-i de clacă în schimbul unei îndemnizări și constituindu-i proprietari asupra a ceea ce au astăzi în posesie”. În timp ce comisarul Turciei — recunoscînd „necesitatea absolută de a se ameliora condiția țăranilor din cele două Principate” — a refuzat să-și exprime o opinie, rezervînd în schimb Porții dreptul de a se „pronunța” în această chestiune, comisarii reprezentînd Anglia, Rusia și Sardinia, fără a studia problema cu seriozitatea celor dintîi trei reprezentanți ai puterilor, s-au situat în general pe poziții conservatoare în privința soluționării problemei agrare⁴⁸. Ca și Adunarea ad-hoc a Moldovei, nici comisia de informare a puterilor nu a putut să dea o soluție unitară problemei agrare. Divergențele apărute înăuntrul comisiei au arătat poziții tot atît de contradictorii ca și cele remarcate în Adunarea ad-hoc. A fost însă deosebit de importantă concluzia la care au ajuns comisarii Franței, Prusiei și Austriei, care au recunoscut într-un act internațional — raportul comisiei — drepturile de netăgăduit ale țăranilor din Principate nu numai de a fi liberați de clacă, ci și acela de a fi împroprietăriți. Lipsa unei poziții unitare a comisarilor puterilor în problema agrară din Principate a influențat însă într-un sens negativ lucrările conferinței de la Paris din vara anului 1858 și a contribuit la redactarea ambiguă a dispozițiilor privitoare la viitoarea lege agrară cuprinsă în articolul 46 din Convenția de la Paris. Prin acest articol se recomanda în vara anului 1858 să se procedeze „fără întîrziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor solului cu cultivatorii în vederea ameliorării stării țăranilor”⁴⁹.

Lucrările Adunărilor ad-hoc, ca și cele ale comisiei de informare a puterilor și cele ale conferinței puterilor garante de la Paris, n-au dat o soluționare concretă problemei reformei agrare în Principate, dar debaterile pe care ele le-au prilejuit au evidențiat pozițiile diferite, au pus în discuție diverse soluții și, neîndoielnic, au constituit o bază pentru desfășurarea mai departe a luptei ce s-a dat în vederea înfăptuirii reformei agrare.

Prin îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza s-a realizat Unirea de fapt, dar aportul țărănimii la lupta unionistă nu s-a văzut răsplătit

⁴⁸ *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 580—587.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. VII, p. 313.

prin reforma agrară mult așteptată. Aceasta a continuat să rămână un deziderat încă o jumătate de deceniu. „Dreptatea — scriau sătenii din Ciomăgești-Olt —, ridicînd umbrele ei, fericirea adevăratului român și sărmanului sătean începu a zîmbi...”⁵⁰. Iluziile țărănimii au fost însă curînd risipite. Deși problema agrară este prezentă în dezbaterile corpurilor legiuitoare și în activitatea guvernelor, deși chestiunea proprietății determină voturile majorității conservatoare și duce la răsturnarea cabinetelor ministeriale, problema reformei agrare nu este luată în considerare în 1859 nici de Adunările electivă⁵¹ și nici de Comisia centrală, unde majoritatea reacționară preferă să centreze dezbaterile asupra unui proiect de Constituție menit a lovi în prestigiul și autoritatea domnitorului.

La sfîrșitul anului 1859, amplul mesaj domnesc lansat cu prilejul dizolvării Adunărilor electivă, consacra un întreg capitol chestiunii reformei. Se mărturisea că problema „preocupă toate spiritele... tulbură ideile obștei... înrîurează asupra tuturor calculelor și împiedică toate combinațiile de viitor”. Rezolvarea problemei era făgăduită, ținîndu-se „în serioasă considerare drepturile și interesele a unora și a altora”, ca și respectarea principiului „ca nici o jertfă să nu se ceară de la nimeni fără o dreaptă despăgubire”⁵². Se exprima deci, chiar într-un mod voalat, intenția unei exproprieri, dar apoi se căuta să se liniștească aprehensiunile proprietarilor și se arăta că rezolvarea chestiunii nu urma să fie întreprinsă grabnic, ci doar după o studiere aprofundată și temeinică.

Dacă în 1859 problema reformei agrare nu a intrat în dezbaterile corpurilor legiuitoare decît indirect sau doar cu prilejul încercărilor de a se da o reglementare cu caracter temporar acestei spinoase probleme, în 1860 problema a constituit una din preocupările Comisiei centrale de la Focșani, unde însă o majoritate reacționară a impus adoptarea unui proiect contrar susținătorilor împrumutării. Încă de la 16 septembrie 1859 se citise în fața comisiei mesajul domnesc prin care i se recomanda rezolvarea problemei relațiilor dintre proprietari și săteni. Cu acest prilej, Gr. Sturdza a dezvăluit că un comitet din sînul comisiei era preocupat de această chestiune încă de la începutul activității ei⁵³. Mult așteptatul proiect n-a fost însă supus dezbaterii plenului Comisiei centrale decît la 23 iulie 1860. De la început, discuțiile au arătat împărțirea membrilor comisiei în două tabere opuse: deoparte autorii proiectului, susținători ai punctului de vedere conservator, de cealaltă minoritatea înaintată, opusă acestui proiect și partizană a împrumutării. De fapt, amîndouă aceste tabere reprezentau poziții ale claselor dominante. „Pe atunci — arată Lenin comentînd situația din Rusia în preajma anului 1861 — lupta dintre partizanii depozitării de pămînt a țăranilor și partizanii «înzeștrării lor cu lot» nu

⁵⁰ Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Romînească la începutul domniei lui Cuza vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 178.

⁵¹ Pentru Adunarea electivă a Țării Romînești, vezi Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterile Divanului ad-hoc și a Adunărilor Țării Romînești (1857—1861)*, în „Studii”, an. XI, 1958, nr. 1, p. 37—40.

⁵² „Monitorul oficial al Țării Romînești”, nr. 148 din 8 dec. 1859, p. 591.

⁵³ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 297—298.

era adeseori decât expresia luptei dintre două lagăre *iobăgiste*, a controversei în jurul problemei dacă pentru moșieri este mai avantajos să aibă un arendaș (sau un țăran care să muncească «în dijmă») complet lipsit de pământ sau un țăran «cu lot», adică legat de loc, legat de un petic de pământ, de pe urma căruia nu poate trăi și pe lângă care mai trebuie să-și caute o posibilitate «de câștig» (— să se aservească moșierului)⁵⁴.

Gr. Arghiropol și îndeosebi V. Mălinescu au supus unei aspre critici proiectul conservatorilor. Cel dintâi a apreciat că acesta „răstoarnă litera art. 46 din Convențiune în favoarea proprietarilor”⁵⁵, iar cel de-al doilea a ținut un documentat discurs în fața plenului comisiei, în care a supus problema agrară unei minuțioase analize istorice. În temeiul acesteia, el a conchis „că nu numai domnii, ci chiar ispravnicii dispuneau de proprietățile private, că sătenii erau lipiți către pământ, că ei ca șerbiți erau datori cu munca către clasele privilegiate și că în sfârșit ei au dobândit un drept asupra unei părți de pământ”⁵⁶; apoi, discutând prevederile agrare ale Regulamentului Organic, el a precizat că acesta fixase „mai mult” relațiile dintre săteni și proprietari, că numise „pentru întâia oară pe proprietar după numele ce i se cuvine, adică proprietar” și că „statornicind că țăranii nu pot fi izgoniți de pe moșie decât în <anumite> cazuri, statornicește și aceea că trebuie să li se dea pînă la două treimi din moșie”. În concluzie, el s-a declarat favorabil învoielilor libere, dar a cerut ca în prealabil să se facă „o lichidare de drepturile și îndatoririle reciproce între ambele părți”. „Proiectul ce ni se înfățișează este o lovire din cele mai vederate”, conchidea Mălinescu, împotriva drepturilor țăranimii. De aceeași opinie cu Arghiropol și Mălinescu s-a arătat și Al. Têriachiu⁵⁷.

Pentru proiect au vorbit Apostol Arsache, I. Docan și A. Moruzi, care au luat apărarea proprietarilor, au contestat drepturile locuitorilor și au căutat să demonstreze utilitatea proiectului⁵⁸; pe aceeași poziție s-a situat și C. Brăiloiu, care a contestat că „țăranul ar fi dobândit oarecare drepturi asupra pământului” și care a susținut că proiectul ar fi fost întemeiat „pe principii foarte sănătoase și liberale”⁵⁹. La 26 iulie, majoritatea comisiei a impus luarea în considerație a proiectului⁶⁰. De la 28 iulie a început discuția articolelor proiectului de lege rurală, la care reprezentanții minorității, care votaseră împotriva luării în dezbatere a proiectului, s-au abținut în general de a lua parte⁶¹. La 2 august, Mălinescu a ținut un nou discurs, în care a învinuit pe drept cuvînt pe susținătorii proiectului că nu luaseră în seamă drepturile locuitorilor. Punînd în fața proprietarilor probabilitatea fugii masive a locuitorilor după aplicarea noii legi, Mălinescu exclama, pledînd pentru împrumut: „De ce să

⁵⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 170—171.

⁵⁵ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 213—215.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 234—259.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 225—227.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 215—225.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 227—231.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 274.

⁶¹ *Ibidem*, p. 274—314.

nu dăm și zidarului o parte din casa la care a lucrat?”⁶². După alte câteva intervenții — dintre care una mai amplă a lui Arsache —, s-a trecut la vot, proiectul adoptându-se cu opt voturi, șase dintre membri opunându-i-se (Gr. Arghiropol, V. Mălinescu, E. Predescu, L. Steege, A. Teriachiu și St. Goleșcu)⁶³.

Care era conținutul proiectului de lege rurală votat de Comisia centrală? Primul capitol intitulat *Despre sătenii cultivatori* prevedea abrogarea legiurilor agrare anterioare, libertatea de strămutare pentru locuitori și întemeierea viitoarelor relații dintre țărani și proprietari pe „tocmeli”. Locuitorilor li se dădea posibilitatea „a urma condițiunilor așezământului până acum în vigoare, cu facultatea de a plăti în bani, după prețurile curente în fiecare localitate, lucrul ce-l dau astăzi ca chirie a pământului”; pentru „prisoase” ei trebuiau însă să se supună „liberei învoiri” și aceluiași regim urmau să-i fie supuși și „spornicii sau însurăței”. Țăranii urmau să păstreze în folosul lor — dar ca *embaticari* — locuințele, sădirile de vii și pometurile, embaticul plătindu-se „în bani sau în natură, după obiceiul osebitelor localități”. Se acordau trei ani locuitorilor pentru a alege unul dintre sistemele ce li se oferea și se preciza că prețurile pentru lucru urmau să fie fixate de comisii conduse de subprefecți. De asemenea, consiliile comunale urmau să constate „prin un act formal” toate învoielile și tot aceleorași consilii le revenea „a îngriji și a da tot ajutorul pentru executarea tocmelelor dintre proprietari și cultivatori”. Primul capitol nega țăranilor orice drept de stăpânire asupra pământului, nerecunoscându-le decât un drept de embatic asupra locuințelor, sădirilor și pometurilor. Prin capitolul al doilea proiectul de lege căuta a „compensa” pe țărani, autorizându-se guvernul „a vinde statornic sau cu embatic” pământ din moșiile statului, cele ale așezămintelor bisericești și cele ale așezămintelor publice, dar nu peste 190 de prăjini în Moldova și nu peste 6 pogoane în Țara Românească. Alcătuitoarii proiectului avuseseră însă grija de a apăra pe moșierii particulari de această obligație. Cel de-al treilea capitol — intitulat *Despre întocmirea teritorială a comunelor rurale* — stabilea condițiile de formare a comunelor rurale. Dacă ulițele, locurile de biserici, cimitirele și casele comunale nu erau supuse embaticului și nu erau supuse vreunei plăți, în schimb locuitorii urmau să plătească o chirie pentru locul comunal — evaluat la 40 de prăjini în Moldova și un pogon în Țara Românească de fiecare familie și o cantitate înjumătățită în regiunea de munte — și pentru „locul locuinței, ograda (curtea) și grădina”. Dispozițiile celui de-al treilea capitol arătau că nici teritoriul comunei și locurile din preajma casei nu erau date în stăpânirea locuitorilor, ci numai închiriate! În sfârșit, ultimul capitol și cel din urmă articol al proiectului de lege stabilea viitoarea organizare a unui așezământ de credit funciar⁶⁴. Este neîndoielnic că proiectul de lege rurală impus de conservatori și care reflecta poziția majorității comitetului deputaților marilor proprietari în Adunarea ad-hoc a Moldovei reprezenta încercarea moșierimii reacționare de a spolia pe

⁶² *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 319–326.

⁶³ *Ibidem*, p. 338.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 314–319.

țărani de drepturile lor recunoscute chiar în epoca de deplină dominație a relațiilor feudale și mai ales de a opri pe seama proprietarilor aproape totalitatea întinderii moșiilor ca proprietate absolută burgheză. Proiectul nu putea fi primit deoarece nu corespundea năzuințelor arzătoare ale țăranimii de a primi în stăpânire pământul ce-l muncia.

Deși proiectul a fost înaintat Adunărilor electivă din cele două țări, practic el n-a fost supus decât unor modificări îndeplinite în cadrul secțiilor Adunării de la Iași. În schimb, în primăvara anului 1861, proiectul a folosit drept prilej aceleiași Adunări spre a propune întrunirea laolaltă a celor două Adunări electivă pentru dezbateră problema agrare, propunere care a fost apoi susținută și de Adunarea de la București⁶⁵. Era însă evident că deputații situați pe pozițiile progresului din amândouă țările erau hotărâți să se opună prevederilor reacționare ale proiectului și să susțină un proiect mai înaintat și în primul rînd împrăștierea țăranilor. De pe această poziție a rostit M. Kogălniceanu unul din cele mai frumoase discursuri ale carierei sale politice, cu prilejul apărării ce a făcut-o la 17 februarie 1861 activității sale guvernamentale în Moldova. El a declarat fățiș că era „pentru îmbunătățirea soartei țăranilor... pentru împrăștierea lor”. „În îmbunătățirea soartei țăranilor — spusese Kogălniceanu — văd tot viitorul țării mele, văd fondarea naționalității romine”, adăugînd apoi semnificativ: „2 000 de boieri nu fac o nație !” Discursul lui Kogălniceanu a arătat apoi și limitele poziției sale în problema agrară, el susținînd că se aflase „față în față cu două revoluții : una de sus și alta de jos” și că preferase să se înscrie pe calea revoluției de sus, pentru a o evita pe cea de jos. „Nimenea — a adăugat el — nu voiește despuiera proprietărilor, însă sînt mulți proprietari, dintre cari sînt și eu unul, cari socot că ora concesiilor a sosit, cari cred că este patriotic, că este prudent, că este folositor chiar pentru proprietar de a nu amîna neconținut aceste concesi, de a nu lăsa să fim surprinși prin cuvîntul fatal *prea tîrziu*”⁶⁶.

Proiectul agrar al Comisiei centrale — și prin aceasta însăși problema reformei agrare — n-a format obiectul dezbaterilor celor două Adunări electivă în 1861. Problema a apărut în perspectivă cu deosebită acuitate în vara anului 1861, cu prilejul campaniei duse de elementele politice înaintate — larg sprijinite de popor — în jurul așa-numitei petiții de la 11 iunie 1861, prin care se revendicau unirea administrativă și lărgirea bazei electorale, dar care — și lucrul s-a văzut mai ales atunci cînd conservatorii i s-au opus cu deosebită ură și înverșunare — cuprindea în mod voalat și dezideratul maselor țărănești pentru rezolvarea problemei reformei agrare în sensul năzuințelor lor, adică prin împrăștiere.

Începutul anului 1862 a adus desăvîrșita unire politică și administrativă a celor două țări, dar totodată puterea s-a găsit acum în mîinile reacțiunii conservatoare, care, dîndu-și seama că în scurtă vreme baza electorală urma să fie lărgită, a căutat să dea o rezolvare chestiunii agrare de pe poziția ei cît timp puterea legislativă era încă în mîinile ei. Puternica

⁶⁵ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 341—373.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 374—378.

mișcare țărănească condusă de Mircea Mălăeru — desfășurată și reprimată brutal tocmai în zilele preluării guvernului de Barbu Catargiu — reprezenta de asemenea un drastic preaviz pentru moșierime. Dar, în același timp, guvernul conservator s-a folosit de acest eveniment, pentru a acredita teza unei stări anarhice, prilej de „solidaritate” a claselor posedante, care urma să creeze condiții prielnice pentru adoptarea de către Adunare a unei legi rurale avantajoase moșierimii ⁶⁷.

La 25 mai 1862, Adunarea a intrat în dezbaterile legii rurale, prezentându-i-se proiectul Comisiei centrale, proiectul amendat de secțiile I și a III-a ale Adunării electivă a Moldovei și mai multe amendamente prezentate de deputați ai aceleiași Adunări ⁶⁸. În proiectul secțiilor I și a III-a ale Adunării electivă de la Iași — acceptat și de secția a III-a a Adunării de la București — se remarcă următoarele modificări față de proiectul Comisiei centrale: articolul 1 privind abrogarea legislației agrare anterioare este trecut la sfârșitul proiectului; capitolul al II-lea privind vânzarea sau închirierea embaticară a pământului moșiilor clerului sau a moșiilor așezămintelor publice este eliminat din proiect; în capitolul consacrat constituirii comunelor se observă câteva neînsemnate modificări, iar capitolul și articolul ultim din proiectul Comisiei centrale referitor la instituirea creditului funciar este înlăturat. În amendamentul său, E. Alcaz vorbea de „împroprietărirea silnică” și pleda pentru menținerea în vigoare a legislației din 1851, cerind însă să se dea posibilitate locuitorilor de a se achita de obligații în muncă sau bani „după prețurile ce se vor statornici o dată pentru totdeauna”; cu alte cuvinte, el propunea o soluție embaticară a problemei agrare. De pe poziții mai înaintate, D. S. Miculescu a criticat supunerea țăranului la muncă silită, menținerea monopolului vânzării băuturilor alcoolice, faptul că țăranul nu posedă „nici măcar casa și sadurile ce cu munca lui și le-a făcut” și cerea ca „prefacerea” așezămintului din 1851 să se efectueze înlăturându-se de către deputați „tot interesul personal”, respectându-se proprietatea, dar și „îmbunătățirea stării sâtenilor”. După ce critica „teoria de răscumpărare a boierescului” — și nu a pământului ! — și declara că aceasta „are o mare asemănare cu doctrinele și utopiile subversive”, cerea ca noua lege rurală să țină seama de „trei mari și vitale interese ale societății”: „nerășluirea proprietății fără despăgubire”, „îmbunătățirea stării cultivatorului sătean”, „cruțarea mijloacelor de propășire a agriculturii”. Trecând la propuneri concrete, Miculescu prezenta un nou capitol I al legii rurale, prin care propunea să fie asigurat dreptul săteanului de a putea cumpăra „cu bani gata” $1\frac{2}{2}$ făci, proprietarul contractând „vânzarea” nu cu fiecare sătean, ci cu „comuna”. La rîndul ei, aceasta, dacă ar fi fost lipsită de suma îndestulătoare, urma să se adreseze „la banca de credit” amortizînd apoi în 15 ani suma împrumutată. Întrucît banca nu era încă organizată (!), Miculescu propunea ca aceeași comună să poată încheia pînă atunci contracte de „împo-

⁶⁷ Pentru dezbaterile problemei agrare în 1862 vezi L. Botezan, *Problema agrară în dezbaterile parlamentare din România în anul 1862*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Series IV, fasc. 1, 1961, Historia, p. 107—138.

⁶⁸ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 469—474.

sesuire” pentru aceeași cantitate de pământ, „liber fiind atât proprietarul, cât și comuna de a se învoi jumătate în lucru și jumătate în bani”. Îndatoririle reciproce urmau să contenească. În timp ce Gr. Costache și Șt. Catargiu au cerut prin amendamentele lor eliminarea din proiectul de lege rurală a capitolului al II-lea și al IV-lea, deputatul C. Costăchescu (Costache !) s-a situat în amendamentul său pe poziții înaintate. El aprecia proiectul Comisiei centrale ca fiind „un grozav pas înapoi spre înăsprirea soartei țaranului”, luându-i acestuia toate „foloasele” și dându-i în schimb „libertatea de a fi fără pământ de hrană, adică libertatea de a muri de foame”. De pe o poziție apropiată de cea a lui Kogălniceanu, Costăchescu arăta că proiectul — „o adevărată spoliație a drepturilor cîștigate de țărani prin o muncă de veacuri” — putea „compromite liniștea țării”. Trecînd la propuneri concrete, cerea apoi următoarele : prefacerea clăcii „în dare bănească”; împrumutarea țăranilor „pe pămînturile de casă, imasă, finată și arătură în întinderea ce de către legea actuală le sînt date în uzufruct”; „darea bănească” prevăzută pentru despăgubirea clăcii urma să fie capitalizată „pe termenul de 15 ani spre despăgubirea proprietarilor”; monopolurile urmau să fie desființate; „o dată cu definitivă împrumutarea a țăranilor pontasi”, stăpîinii de moșii și țăranii urmau să devină „proprietari absoluți pe respectivele lor pămînturi”.

La sfîrșitul primăverii anului 1862, s-au ciocnit în Adunarea de la București taberele a căror formare în timpul Adunărilor ad-hoc o semnalase Kogălniceanu. Trebuie însă precizat că nici una din aceste tabere nu se situa pe pozițiile țărănimii și ale apărării integrale a drepturilor și intereselor acesteia. „Faimoasa luptă dintre iobăgiști și liberali — arată Lenin comentînd lupta ce s-a dat în aceeași perioadă în jurul reformei agrare din Rusia —, prezentată în mod atât de exagerat și în culori atât de trandafirii de istoricii noștri liberali și liberali-narodnici, a fost o luptă în rîndurile claselor dominante în cea mai mare parte în rîndurile moșierilor o luptă care se ducea *exclusiv* pentru mărirea și forma *concesiilor*. Liberalii ca și iobăgiștii se situau pe pozițiile recunoașterii proprietății și puterii moșierilor, condamnînd cu indignare orice idei revoluționare cu privire la *desființarea* acestei proprietăți, cu privire la *completa răsturnare* a acestei puteri”⁶⁹. „Liberalii — mai adaugă Lenin — au vrut «să elibereze» Rusia «de sus» fără să desființeze nici monarhia țarului, nici proprietatea moșierească asupra pămîntului, nici puterea lor, ci numai îmboldindu-i să facă «concesii» spiritului vremii. Liberalii au fost și sînt ideologii burgheziei, care nu se poate împăca cu iobăgia, dar se teme de revoluție, se teme de mișcarea maselor care ar putea răsturna monarhia și nimici puterea moșierilor. De aceea liberalii se limitează la «lupta pentru reforme», la «lupta pentru drepturi», adică la împărțirea puterii între iobăgiști și burghezie”⁷⁰. Poziția părții din Adunare partizană a împrumutării trebuie apreciată în lumina tezelor leniniste enunțate. Totodată trebuie observat că, în condițiile istorice date, ea era situată de partea progresului și că *înăuntrul* claselor

⁶⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 181.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 182.

dominante ea se găsea pe poziții înaintate. Lenin a subliniat faptul esențial că tendința progresistă în rezolvarea problemei agrare nu era cea care căuta „a-i deposeda pe țărani de pământ”, deoarece „cu cât țăranii ar fi primit la eliberare mai mult pământ, cu cât l-ar fi primit la un preț mai ieftin, cu atât mai repede, pe scară mai largă, și mai liber s-ar fi dezvoltat capitalismul...”⁷¹. Fără a se integra poziției maselor țărănești exploatate, aceia din rândurile claselor posedante care au luptat pentru împroprietărire au slujit neîndoielnic — cu limitele lor de clasă — cauza progresului.

Cu excepția amendamentului lui C. Costăchescu și, în parte, a celui al lui D. S. Miclescu, documentele care au format baza de discuții a problemei agrare în Adunarea din 1862 reprezentau punctul de vedere al reacțiunii conservatoare ostile împroprietăririi sătenilor. În fața acestei situații, fiind în minoritate, deputații situați pe poziții înaintate în problema agrară au întocmit un contraproiect, prin care, nerenunțând la principiul împroprietăririi căutau să obțină o soluție pe o bază tranzacțională cu majoritatea reacționară. Acest proiect — întocmit de reprezentanții liberalilor democrați, ai liberalilor radicali și ai liberalilor moderați — oglindea poziția burgheziei și a moșierimii liberale, care voiau împroprietărea țăranimii — adică transformarea țăranilor în mici proprietari — dar totodată urmăreau să stabilească prin reformă o bază de colaborare între clasele posedante și să mențină marea proprietate funciară. Proiectul întocmit de „partea stângă de toate nuanțele” era gata redactat la începutul lunii martie și el a fost supus de autori adversarilor lor, dar aceștia au refuzat să-l accepte⁷².

În jurul legii rurale s-a dat o aprigă luptă parlamentară între cele două tabere din sinul Adunării⁷³. Singur orator de vază — luptând cu talentul oratoric al lui Barbu Catargiu —, Kogălniceanu a dat o adevărată bătălie, discursul său fiind calificat de foaia liberal-radicală „Rominul” ca „sublime lucrare”, care „a dat cea mai de moarte lovitură proiectului lucrat de comisiunile majorității Camerei”⁷⁴. La 25 mai, deschizând prin cuvântarea sa focul dezbaterilor, el a proclamat îmbunătățirea soartei țăranilor drept „însăși temelia naționalității”. Criticînd proiectul guvernamental, el a cerut — dîndu-și seama că minoritatea nu-și putea impune punctul de vedere — o nouă amîinare a dezbaterii pentru studierea temeinică a problemei deosebit de complexe. Dînd exemplu felul în care problema rurală se soluționa în imperiile vecine, Kogălniceanu a susținut însă cu energie dreptul de împroprietărire a țăranilor, arătînd că prin adoptarea proiectului majorității s-ar da țăranilor „libertatea... păsărilor care se gonesc de pe un copac plin de fructe pe un copac cu crengile goale”⁷⁵.

În ședința următoare, la 29 mai, vechiul luptător pentru progres Grigore Cuza a venit în ajutorul lui Kogălniceanu acuzînd pe conservatori că intenționau să-i transforme pe țărani în nomazi. Fruntașii dreptei, Gr. Sturdza, D. Ghica, A. Moruzi, și Ap. Arsache, au atacat cu înverșu-

⁷¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 170 și 171.

⁷² „Rominul”, nr. 71—72 din 12—13 mart. 1862, p. 1.

⁷³ Vezi și *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 344—346.

⁷⁴ „Rominul”, nr. 146 și 147 din 26 și 27 mai 1862.

⁷⁵ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 404—453.

nare punctul de vedere susținut de minoritate, împotrivindu-se împroprietăririi, iar liberalul moderat Apostoleanu a sprijinit poziția lui Kogălniceanu. La sfârșitul ședinței, după conservatorul Brăiloiu a luat cuvântul Barbu Catargiu, care a caracterizat discursul lui Kogălniceanu „o chimeră ciudată, paradoxală, o chimeră cu capul de porumbiță”, susținând apoi plin de ipocrizie că se împotrivea împroprietăririi deoarece „o nație nu trăiește prin milostenie”⁷⁶. La 1 iunie, Kogălniceanu a răspuns celor trei prinți și celor trei miniștri care-l înfruntaseră, reafirmându-și cu energie punctul de vedere, definind claca drept un vestigiu al feudalismului, o „muncă silnică” și nu o chirie, cum susțineau conservatorii. În încheiere, el a cerut statornicirea proprietății individuale țărănești, arătând că aceasta este în propriul interes al moșierimii. La 2, 4, 5 și 6 iunie dezbaterile au continuat. Kogălniceanu a depus contraproiectul minorității prin care se propunea împroprietărirea — locurile de casă și grădină în proprietate deplină, iar locurile de arătură și cosit țăranii urmau să le primească ca embaticari; ulterior, Kogălniceanu a depus o completare prin care se stabilea dreptul locuitorilor de a lua pe moșiile publice în embatic sau proprietate deplină până la 12 pogoane. Majoritatea a respins acest proiect cu 48 de voturi contra 32. În fața înverșunării adversarilor, fruntașii stângii au renunțat să mai ia cuvântul, lăsând cîmp liber perorațiilor reacționare. Acum, Dimitrie Ghica a caracterizat proiectul majorității drept „un balsam”, A. Em. Florescu s-a opus acordării chiar și a celor trei pogoane de fiecare familie de țăran date de proiectul dreptei pentru pămîntul comunal, iar A. Moruzi a ridicat obiecții împotriva capitolului al II-lea al prevederilor proiectului Comisiei centrale⁷⁷.

Înverșunarea reacțiunii conservatoare a stîrnit un puternic val de indignare în întreaga țară. Presa progresistă susținea poziția deputaților minorității înaintate și continua să pledeze pentru împroprietărirea țăranilor. D. Brătianu, unul din fruntașii liberal-radicalilor — care, ulterior, coalițați cu conservatorii, deși vor continua să susțină împroprietărirea, o vor face de pe poziții mai puțin înaintate decît Kogălniceanu — a publicat articolul *Cestiunea rurală înaintea Parlamentului român*, în care declara chestiunea agrară drept „cea mai importantă, cea mai gravă” și se declara pentru „împroprietărirea desăvîrșită a țăranilor pe pogoanele legiuite ce posed în virtutea legii existente cu o justă despăgubire pentru stăpînii de moși”. El critica în același timp „propunerea d-a se încuviința țăranului două, trei pogoane, cîteva pogoane, nu destule ca să-l asigure existența, dar destule ca să-l lipească, să-l pihonească pe moșia unde i se dau aceste pogoane și să-l lase fără ocrotirea ce-i acordă legea actuală, cu totul la discrețiunea stăpînului moșiei”. În concluzie, propunea împroprietărirea, amînarea chestiunii sau consultarea țăranimii conform cu dorințele exprimate de deputații țărani în Adunarea ad-hoc a Țării Românești⁷⁸. Dar criticile și dezaprobarea n-au convins pe conservatori, după cum nu i-a convins nici uciderea primului ministru Barbu Catargiu — asasinat în împrejurări rămase încă misterioase —, și, la 11 iunie 1862, sfidînd întregul popor, tocmai

⁷⁶ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 475—529.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 529—700.

⁷⁸ „Rominul”, nr. 155—156 din 4—5 iunie 1862.

în ziua aniversării revoluției de la 1848, reacțiunea conservatoare a trecut prin Adunare proiectul final asupra căruia membrii ei căzuseră de acord și împotriva căruia au votat 32 de deputați situați pe poziții înaintate.

În linii mari, legea reflecta conținutul proiectelor conservatoare anterioare, cărora li se adăugaseră unele amendamente și îndeosebi amplul amendament al lui Gr. Sturdza, ceva mai concesiiv față de pozițiile stângii. Pentru pământul comunal se stabileau între $1\frac{1}{2}$ — 3 pogoane, în funcție de situarea geografică a moșiei; locuitorilor nu li se îngăduia aducerea de băuturi decât pentru uzul propriu; în schimb, ca o concesie, comunele erau autorizate să răscumpere de veci pământul comunal ca și dreptul de monopol de la proprietarul moșiei; se îngăduia locuitorilor de a cumpăra până la 10 pogoane de familie din moșiile publice, dar nu de a le lua ca embațicari și se hotăra organizarea unor „așezăminte de credit funciar”⁷⁹. În ansamblu, noua lege nu acorda împroprietărirea nici cel puțin pentru pământul comunal, dându-se ca o concesie doar dreptul de a răscumpăra prin cumpărare acest pământ, știindu-se că locuitorii erau lipsiți în general de suma necesară plății integrale a pământului. De asemenea, nu se înlăturau cel puțin drepturile de monopol, punându-se și aci o condiție de răscumpărare. Noua lege oglindea lipsa de patriotism, miopia politică și reacționarismul moșierimii retrograde.

Aparent, problema agrară apărea „soluționată”; în fapt vor mai trebui să treacă doi ani pentru ca să se poată ajunge la o soluție acceptabilă pentru țărănime. Situându-se pe pozițiile cercurilor înaintate, Alexandru Ioan Cuza a refuzat să sancționeze și să promulge legea reacționară votată de majoritatea conservatoare a Adunării. Astfel, problema a continuat să rămână deschisă până în 1864, când, în sfârșit, i s-a dat o soluție.

Formarea guvernului M. Kogălniceanu în toamna anului 1863 a readus problema agrară pe primul plan. Dacă conservatorii au primit cu neîncredere noul guvern, fracțiunea stângă a monstruoasei coaliții — alianță politică ce se formase între cele două extreme ale Adunării la sfârșitul anului 1862, și îndeosebi la începutul anului 1863, și care avea ca prim obiectiv răsturnarea domnitorului — l-a primit cu oarecare bunăvoință, nădăjduind chiar într-o conlucrare. La sfârșitul lunii noiembrie, Rosetti îi cerea lui Kogălniceanu aducerea în fața Adunării a proiectului de lege rural, remarcînd că acesta avea la îndemînă proiectul respins din 1862 — cel al minorității — și posibilitatea de a-l modifica întrucît „a studiat ani întregi această cestiune și o cunoaște supt toate feciele ei”⁸⁰.

Reforma agrară devenise, între timp, neapărat necesară. Amînările nu-și mai puteau avea locul. Reforma corespundea stadiului de dezvoltare a societății din Principate și starea de frămîntare în care se găsea țărănimea impunea claselor posedante satisfacerea cel puțin parțială a revendicărilor ei. Chiar cîteva luni după îndoita alegere un prefect raportase că „se

⁷⁹ *Acte și legiuri...*, vol. II, p. 701—709.

⁸⁰ „Romînul”, nr. din 20 noiembrie 1863, p. 1 031.

așteaptă de toți îndeobște promulgarea noii legiuiri”⁸¹. În același an, „propagandiștii” acționau în mijlocul țărănimii difuzînd informații privind iminenta intrare în vigoare a unei noi legiuiri agrare. Frământările grănicerilor și dorobanților din 1859, cele legate de petiția de la 11 iunie 1861, ca și mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru s-au legat strîns de nemulțumirile create în mijlocul țărănimii prin menținerea vechiului regim agrar și de dorința ei arzătoare de a obține promulgarea unei noi legiuiri agrare. În vara anului 1863, un Dinu Sălceanu din Băilești protesta împotriva izgonirii sale, „tocmai acum — scria el — cînd mă bucur și eu pentru ieșirea legilor noi”, iar în primăvara anului 1864, un arendaș relata în mod semnificativ Ministerului de Interne că țărani refuzau să lucreze „în speranța «Monitoarelor» că o să se împroprietărească”⁸². Prin neconțința ei stare de agitație, prin frământarea care depășea adeseori cadrul strict local, ca și mijloacele inferioare de luptă, țărănimea a impus claselor dominante înfăptuirea reformei.

La mijlocul lunii martie 1864, Kogălniceanu a făcut cunoscută poziția guvernului său în chestiunea agrară publicînd în foaia oficială mult așteptatul proiect. Primul capitol al proiectului era intitulat semnificativ *Despre împroprietărirea țăranilor clăcași* și prevedea desființarea clăcii și în general a relațiilor feudale, proprietarii primind în schimb o despăgubire; împroprietărirea țăranilor ca „liberi și deplin proprietari” pe vatra satelor, ca și pe pămînturile de pășune, finat și arătură „ce ei posedă sau se cuvine a posedă”; desființarea monopolurilor; dreptul sătenilor de a lua lemne din pădure; încheierea de învoieli pentru prisoase etc. Capitolul al II-lea era consacrat despăgubirii proprietarilor pentru desființarea clăcii, proprietarii urmînd a primi pentru fiecare familie de țărani între 45 de galbeni și 99 de galbeni. Capitolul al III-lea se ocupa de modalitățile de plată a despăgubirilor, indicîndu-se că acestea urmau a fi lichidate prin așa-numitul Comitet de lichidare a obligațiunilor rurale, ale cărui venituri trebuiau să consistă din 2 — 4 galbeni dați anual de fiecare familie de țărani împroprietăriți, din sumele rezultate din vînzarea produselor magaziiilor de rezervă, din jumătatea venitului cîrciumilor situate în vetrele satului și din vînzarea „părțicelelor de pămînt de pe domeniile statului”. Ultimul capitol prevedea vînzarea de pămînt de către stat — acum posesor și al moșiilor mănăstirești — țăranilor cu 5 galbeni pogonul, în termen de cinci ani, în loturi maxime de 12 pogoane. Legiuirea urma să fie aplicată cu începere de la 1 aprilie 1866⁸³.

Publicarea proiectului de lege rurală a produs o puternică senzație în întreaga țară. Dacă țărănimea l-a primit cu deosebită satisfacție, moșierimea a reacționat cu vădită neplăcere. „De trei zile — scria «Romînul» — nu mai este în nici o casă, în nici o prăvălie altă convorbire, altă dezbatere decît aceea a legii rurale”; aceeași foaie mai remarcă faptul că „proprietarii nu dezbat cu sînge rece, cu inteligență și cu iubirea cu care trebuie

⁸¹ Documente privind lupta țărănimii și relațiile agrare din Principate (1859—1864) (ms. al Institutului de istorie al Academiei R.P.R.), doc. 78.

⁸² Ibidem, doc. 908 (anexa a II-a) și 1 010.

⁸³ Acte și legiuiri..., vol. II, p. 734—745.

să fie dezbătută această cestiune”⁸⁴. La rîndul său, Kogălniceanu a trimis o circulară către prefecți în care se declara din nou hotărît pentru „îmbunătățirea” soartei țăranilor, dar totodată cu rezerva — efect al poziției sale de clasă — ca aceasta să nu fie înlăptuită „prin mijloace criminale, prin răsculare și spoliațiune”⁸⁵.

Proiectul de lege rurală a intrat în dezbaterile delegațiilor secțiilor, apoi, la 13 aprilie, Adunarea a trecut în plen la dezbaterile proiectului, raportul comitetului secțiilor însărcinat cu analiza acestuia fiind prezentat de V. Boerescu⁸⁶. În numele comitetului, Boerescu a declarat Adunării că acesta acceptase „principiul împrumutării cultivatorului sătean” și încă „în unanimitate”; această declarație reprezenta, neîndoindu-se, în ceea ce privea pe conservatori — reprezentăți în comitet mai ales de Lascăr Catargiu și D. Cornea — o însemnată schimbare de poziție față de cea din 1862. Raportorul a trecut apoi la critica proiectului guvernamental îndeosebi în privința modului de despăgubire, apreciat „o simplă iluziune”. Raportul mai amintea de divergențele care împărțiseră pe membrii comitetului în problema cantității pămîntului ce trebuia acordată sătenilor: I. Brătianu se pronunțase pentru cantitatea prevăzută în proiectul guvernului, I. Ghica își rezervase dreptul „a propune o măsură de tranziție”, iar restul membrilor comitetului propuseră pămîntul „statornic și nevariabil”, din locurile așa-zise legiuite. Este neîndoindu-se că majoritatea comitetului, deși acceptase principiul împrumutării, căutase să reducă la minimum cantitatea de pămînt cu care urmau să fie împrumutați țăranii.

Așa-numitul „amendament” la proiectul de lege rurală al guvernului era de fapt un alt proiect, în care însă — trebuie subliniat — se părăsiseră în bună măsură pozițiile majorității din 1860—1862. Prin acest proiect al majorității comitetului se desființau toate sarcinile de natură feudală ale sătenilor, ca și monopolurile; se hotăra plata unei despăgubiri pentru desființarea acestor sarcini, *și nu pentru pămînt*, și se accepta ca sătenii să devină „deplini proprietari” pe locurile de casă și grădină și pe 4 pogoane și 15 prăjini la sud de Milcov sau două fălci și jumătate la nord de Milcov ca locuri — statornice și nevariabile! — de arătură, izlaz și fineață. Capitolul al II-lea, consacrat despăgubirii, menționa în art. 18 că aceasta era datorată „pentru cesiunea pămînturilor... și pentru răscumpărarea drepturilor proprietarilor”, ceea ce reprezenta o formulare de compromis a celor două teze. În schimb, proiectul majorității prevedea un quantum mai ridicat decît cel al guvernului în privința despăgubirilor, o dobîndă sporită, de 8%, și anuități proporțional mai mari datorate de țărani, deși li se acorda mai puțin pămînt. Proiectul mai căuta să limiteze cantitățile de pămînt ce urmau să fie vîndute anual din moșiile publice, scăzînd loturile la 5 ha și înlocuind prețul de 5 galbeni — relativ avantajos — prin prețul ce urma să fie fixat prin intermediul licitației. În sfîrșit, aplicarea legii era prelungită, întrucît, spre deosebire de proiectul

⁸⁴ „Romînul” nr. din 21 martie 1864, p. 265.

⁸⁵ „Monitorul” nr. 68 din 23 martie 1864, p. 313.

⁸⁶ *Acte și legiuiiri...*, vol. II, p. 748—761.

guvernului, care prevedea ca termen, data de 1 aprilie 1866, proiectul majorității fixa aplicarea la trei ani după promulgarea legii⁸⁷. În ansamblu, așa-zisul amendament al majorității Adunării reflecta, pe de o parte, concesiunile pe care autorii săi trebuiseră să le facă sub presiunea frământărilor țărănimii, acordând în primul rînd improprietățile pe un lot minimal, iar pe de alta oglindea poziția reacționară a susținătorilor săi în comparație cu cei ai proiectului Kogălniceanu.

Luînd cuvîntul, Kogălniceanu se declară încă o dată fățiș hotărît partizan al improprietății și se arată dispus să accepte modificări ale proiectului în privința despăgubirii, dar nu în privința loturilor atribuite țăranilor. „Nu intrați cu prăjina în ogorul țăranului”, exclamase el⁸⁸. Adunarea ascultase apoi lectura proiectului minorității comitetului pe care-l întocmise I. C. Brătianu. Acesta era apropiat de cel al guvernului, lucru arătat de Kogălniceanu în cursul aceleiași ședințe⁸⁹. Dar acest proiect al minorității conținea și unele prevederi care indicau că liberalii radicali erau dispuși să acorde unele concesiuni mai restrînse maselor țărănești, fapt ce avea, desigur, la bază înțelegerea pe care o stabiliseră cu moșierimea conservatoare în 1863. Proiectul lui I. Brătianu nu acorda țăranilor decît pămîntul pe care-l aveau în folosință *în fapt*, ceea ce reprezenta o limitare; oferea țăranimii spre achiziționare loturile statului „începînd cu cele mai puțin producătoare”; sistemul de despăgubire, ca și dobînda, erau de asemenea mai avantajoase pentru moșierime în acest proiect al minorității decît în cel al guvernului⁹⁰. În afară de aceasta, nesusținînd proiectul lui Kogălniceanu și venind cu un proiect propriu în largă măsură asemănător, Brătianu crea o diversiune care a contribuit la slăbirea nu numai a poziției guvernului, dar și a poziției partizanilor improprietății pe locurile așa-zise legiuite și astfel, indirect, a împins și el spre lovitura de stat. Proiectul liberal-radical reflecta într-un mod mai pregnant decît cel al guvernului dorința de conciliere a celor două clase posedante.

Spre deosebire de partizanii lui Kogălniceanu și de deputații liberal-radicali, care voiau să se treacă la discutarea proiectelor, deputații majorității conservatoare au împiedicat această dezbatere, dînd un vot de blam guvernului, deși intenția lor a fost limpede demascată. Unul dintre miniștri aprecia că „ținta secretă” a mișcării de blam „nu poate fi alta decît a amîna chestiunea incomodă”, adică problema agrară. „...Toată lumea — a declarat la rîndul său primul ministru — știe că aici nu este vorba de Kogălniceanu, nu este vorba de minister, este vorba că nu voiți un minister care să trateze chestiunea aceasta sub un punct de vedere național, care s-o apere ca o chestiune națională, care să facă o lege pentru țară,

⁸⁷ *Acte și legiuiri...*, vol. II, p. 762—771.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 771—778.

⁸⁹ „...Voi zice numai că d-lui, prin amendamentul d-sale, a binevoit a se uni cu proiectul nostru și astfel amendamentul d-sale nu este alt nimica, afară de chestiunea despăgubirii, decît însuși proiectul nostru. D-lui nu a luat nici un parmac de pămînt din acela cerut prin proiectul nostru, cere oborirea clăcii, pentru care cere ca proprietarii să se despăgubească, zice că nu putem primi noi să se iea un pămînt șerbuit de țăran și să se dea proprietarului...” (*ibidem*, p. 835).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 780—789.

iar nu pentru proprietari”⁹¹; de fapt, și legea lui Kogălniceanu era o lege „pentru proprietari”, dar ea era întocmită de pe poziții realiste și mai înaintate în comparație cu cele ale celorlalte grupări politice.

Prin votul de blam de la 13 aprilie 1864 s-a creat o situație deosebit de gravă. Chiar clasele posedante aveau interesul să se dea o rezolvare chestiunii agrare, starea de frământare a țăranimii accentuându-se. Alexandru Ioan Cuza s-a decis acum în mod definitiv pentru înfăptuirea reformei agrare pe calea unei lovituri de stat. Poziția reacționară a conservatorilor în problema agrară a dăunat coeziunii monstruoasei coaliții, situație care a înlesnit lovitură de stat. La 2 mai acest act a fost realizat. Adunarea a fost dizolvată, iar Statutul dezvoltător al Convenției și o nouă lege electorală au fost supuse plebiscitului poporului. Aprobate prin plebiscit, aceste documente au primit apoi și sancțiunea puterilor garante prin protocolul încheiat la Constantinopol la 16/28 iunie. Drumul spre înfăptuirea reformei agrare era acum deschis.

La 2 iulie, în ziua promulgării statutului, Alexandru Ioan Cuza și Kogălniceanu invitau Consiliul de stat să elaboreze un proiect de lege rurală prin care să se desființeze claca, să se împrăștiarească țăranii pe locurile „ce ei astăzi le posedă, în puterea legilor în ființă” și să se asigure proprietarilor o despăgubire „dreaptă și sigură”; i se trimitea și proiectul de lege rurală al guvernului Kogălniceanu⁹². S-a constituit o comisie specială, compusă din trei membri — al cărei raportor a fost Al. Crețescu — și care a primit sarcină din partea Consiliului de stat să elaboreze proiectul. În raportul pe care l-a întocmit, comisia a făcut o minuțioasă cercetare juridică-istorică privind drepturile sătenilor și proprietarilor. Principala concluzie a ei a fost că „în scurt dincolo, precum și dincoace de Milcov, clăcașul are asupra pământului, în întinderea hotărâtă prin lege, exercițiul dreptului de proprietate”. „Stăpînul — mai adăuga raportul comisiei — are asupra aceluiași pământ numele de proprietar. Cel dintîi, așadar, are lucrul fără nume, cel de-al doilea are numele fără lucru”. Comisia opina pentru recunoașterea țăranului ca „plin proprietar pe locurile ce legea dă dreptul să poseadă” și pentru despăgubirea proprietarilor în contul „prestațiunilor” feudale ce urmau să fie abrogate. Pentru despăgubire se propuneau ca bază prețurile legale ale muncii și termenul de zece ani. De asemenea, se mai propunea să se legifereze „facultatea” sătenilor „de a-și cumpăra proprietăți pe moșiile statului”⁹³.

Proiectul de lege rurală al comisiei repeta în general conținutul proiectului lui Kogălniceanu, cu unele adăugiri și precizări. Acest text a fost completat și modificat în două ședințe ale Consiliului de stat prezidate de domnitor — la 11 și 12 august —, elaborîndu-se textul definitiv al legii rurale. De data aceasta s-au stabilit cu exactitate suprafețele ce urmau să fie date diferitelor categorii de țăranii în funcție de numărul vitelor și de regiune; s-au mărit loturile ce puteau fi vîndute țăranilor din moșiile statului pînă la 20 de pogoane, dar totodată s-a prevăzut — la

⁹¹ *Acte și legiuri* ..., vol. II, p. 792 și 821.

⁹² *Ibidem*, p. 836.

⁹³ *Ibidem*, p. 837–853.

sugestia lui Strat — ca statul să poată vinde și loturi de 100—500 de po-goane, desigur moșierilor. Prețul pământului statului a fost menținut la cei cinci galbeni prevăzuți de proiectul lui Kogălniceanu. În privința termenului de despăgubire, Consiliul de stat l-a ridicat de la 10 la 15 ani, fixînd de asemenea sume precise ce urmau să fie plătite de fiecare categorie de țărani, ca și cele ce urmau a fi achitate proprietarilor. S-au mai prevăzut noi venituri în temeiul cărora să fie format fondul de despăgubiri. Divergențe a provocat însă termenul de aplicare a noii legiuri. Comisia a propus inițial 1 aprilie 1865, apoi 26 octombrie 1865; guvernul s-a pronunțat pentru aplicarea succesivă între 23 aprilie 1865 și 23 aprilie 1866, pentru ca apoi să ceară revizuirea termenului și Consiliul de stat să hotărască la 14 august ca legiuirea să se pună integral „în lucrare” la 23 aprilie 1865⁹⁴.

La 14 august 1864, țării întregi îi era adus la cunoștință textul legii rurale pe care domnitorul o sancționase și o promulgase. Totodată, Alexandru Ioan Cuza a adresat o proclamație clăcașilor eliberați și care urmau să fie împrumăriți. „Îndelungata noastră așteptare, marea făgăduință dată vouă de Înaltele Puteri ale Europei prin art. 46 al Convențiunii — proclama el —, interesul patriei, asigurarea proprietății fonciare și dorința mea cea mai vie s-a îndeplinit. Claca (boierescul) este desființată pentru de-a pururea și de astăzi voi sînteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre, în întinderea hotărită prin legile în ființă”. Dar, în același timp, Cuza cerea țăranilor să uite „toată ura și toată vrajba” și să fie „bărbați de pace și bună rîndueală”⁹⁵. Aceasta indica limitele poziției pe care se situa domnitorul. Acesta, ca și Kogălniceanu, a fost unul din exponenții cei mai înaintați ai partizanilor reformei prin împrumărire, dar, totodată, ca și primul său ministru, el aprecia că reforma fusese necesară pentru a se evita răscurarea țăranimii.

Legea rurală desființa sarcinile feudale⁹⁶, desființare pentru care țăranimea trebuia să despăgubească pe proprietari, și împrumărirea pe săteni. 408 119 săteni au fost împrumăriți și alți 59 721 au primit locuri de casă și grădină. În total s-au dat țăranimii 1 766 258,2 ha, din care numai 1 194 281,7 ha au fost luate din moșiile particulare⁹⁷. Deși reforma agrară din vara anului 1864 a însemnat — ca și în Rusia — „o «curățire» moșierească «a pămînturilor» pentru capitalism”⁹⁸, deși atît prin prevederile ei, cît mai ales prin aplicarea ei această reformă pe „calea prusacă” a avut un caracter mărginit, care reflecta înseși limitele de clasă ale alcătuirilor ei, legea rurală din 1864 a deschis drum larg relațiilor capitaliste și ea rămîne unul din cele mai însemnate evenimente din istoria Romîniei. Reforma agrară a avut o deosebită și multilaterală importanță în procesul

⁹⁴ *Acte și legiuri ...*, vol. II, p. 854—878.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 890—891.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 892—904.

⁹⁷ *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din Romînia*, sub redacția N. N. Constantinescu, București, 1959, p. 145.

⁹⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 260.

de constituire a României moderne. Prin realizarea ei se punea capăt unei lupte care dura de decenii și al cărei principal motor a fost țărănimea. Dar în rezolvarea problemei agrare țărănimea n-a fost primită de reprezentanții claselor dominante să-și susțină punctul de vedere. Problema a fost rezolvată de clasele posedante, deci de o singură parte, fără ca țărănimea să fie chemată să-și apere legitimele drepturi, ceea ce a imprimat legiurii limitele pe care ea le-a avut. Cu toate acestea, este neîndoielnic că legea rurală din 1864, în ciuda insuficiențelor ei, constituie unul din cele mai de seamă evenimente — cu hotărâtoare consecințe — care a avut loc în România secolului al XIX-lea.

ATITUDINEA MOȘIERILOR ȘI ARENDAȘILOR FAȚĂ DE REFORMA AGRARĂ DIN 1864

DE

N. ADĂNILOAIE

La mijlocul veacului trecut, problema agrară în Principatele Române era cea mai importantă și mai acută problemă internă; de rezolvarea ei avea să depindă structura statului național ce se forma în acei ani. Dezvoltarea economică și socială a Principatelor cerea — ca o necesitate tot mai imperioasă — schimbarea relațiilor dintre țărani și stăpînii de moșii. De aceea și revoluția de la 1848 pusesse pe primul plan rezolvarea problemei agrare prin emanciparea și împrumietărirea clăcașilor.

Înlăturarea relațiilor feudale și împrumietărirea erau revendicările pentru care țărănimia clăcașă lupta de secole.

Burghezia, avînd nevoie de sprijinul maselor țărănești în lupta împotriva orînduielilor feudale, a promis la începutul revoluției că va satisface revendicările clăcașilor. Pe parcurs, aripa moderat-liberală a burgheziei — care avea o poziție preponderentă în conducerea revoluției — a adoptat însă o politică oscilatorie, fapt ce a dus la compromisuri și tranzacții cu moșierimea, în dauna intereselor țărănimii. Din această cauză, cu toate eforturile aripii democrat-revoluționare, condusă de N. Bălcescu, cu toate acțiunile de luptă ale țărănimii, rezolvarea burghezodemocratică a problemei agrare nu a fost înlăturată la 1848 și nici în anii următori.

Majoritatea moșierilor doreau de asemenea o schimbare a raporturilor agrare, dar în favoarea lor. Ei declarau că nu se opun eliberării clăcașilor, în realitate însă urmăreau să-și elibereze doar moșiile de servituțiile feudale ce apăsau asupra lor și să devină proprietari în sensul burghez al cuvîntului. În loc de împrumietărirea țăranilor dependenți, moșierimea conservatoare preconiza deposedarea totală a acestora de pămînt; clăcașul fiind despărțit de moșie, aceasta, în întregimea ei, urma să intre în proprietatea absolută a boierului. Moșierimea conservatoare, reinstalată la conducere după înăbușirea revoluției din 1848, a căutat să profite

de prevederile Convenției de la Balta-Liman pentru a soluționa în folosul ei problema agrară. Astfel, în expunerea de motive a Comisiei însărcinate de Barbu Știrbei cu cercetarea raporturilor dintre proprietari și țărani, moșierii susțin din nou că „proprietarul este stăpîn absolut pe pămîntul său, iar săteanul pe persoana și pe munca sa”¹.

Fierberea din rîndul maselor țărănești a determinat pe domnitorii celor două Principate să nu legifereze totuși prin „așezămintele” din 1851 depozitarea totală și generală a clăcașilor de pămînt, cum preconizau inițial moșierii. Așezămintele acestea, pentru reorganizarea raporturilor dintre proprietari și „lucrătorii pămîntului”, deși au schimbat unele articole (138—146) din Regulamentul Organic, n-au îmbunătățit soarta clăcașilor cum pretindeau legiuitorii². Este adevărat că așezămintele legiferau drepturile și îndatoririle reciproce, stabileau întinderea de pămînt ce trebuia dată clăcașilor în folosință — în raport cu numărul de vite — și munca pe care aceștia erau obligați s-o presteze moșierului, dar ele — pregătind, în fond, transformarea latifundiilor feudale în proprietăți capitaliste — lăsau la latitudinea stăpînilor dreptul de a dispune, la bunul plac, de moșie și de a izgoni de pe dînsa pe orice clăcaș³.

Legiuirile din 1851 au menținut atît dijma*, monopoliurile, cît și o serie de alte obligații feudale impuse anterior țărănimii. Totodată, ca și Regulamentul Organic, ele au limitat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului. Sătenii care aveau nevoie pentru hrană de o întindere mai mare de pămînt decît cea prevăzută trebuiau să se „învoiască” cu moșierul sau arendașul în condiții nereglementate înșă de nici o lege, condiții care numai în folosul țăranilor nu puteau fi. De altfel, atît în Moldova, cît mai ales în Țara Romînească, așezămintele — considerînd pe săteni drept simpli „chiriași”⁴, iar pe moșieri ca stăpîni asupra întregului pămînt — tindeau să faciliteze introducerea și generalizarea așa-ziselor învoieli „de bunăvoie” între moșieri și clăcași⁵, fapt ce ducea la exproprierea totală a țărănimii muncitoare. Aceste așa-zise „învoieli libere” între sătean și moșier — după cum just arăta N. Bălcescu — urmăreau „a despoia pe țăran de toate drepturile sale, a-l declara proletar

¹ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privilegiate la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 578 (citată în continuare *Acte și legiuri*).

² *Ibidem*, p. 532.

³ În legiuirea din Țara Romînească se sublinia că proprietarul „este liber să întrebuițeze proprietatea sa după cum i-ar conveni mai bine și să lase pe dînsa sau să depărteze din săteni pe cîți va socoti” (*ibidem*, p. 708). Legiuirea moldoveană lăsa de asemenea libertatea boierului de a izgoni de pe moșie pe clăcași. Articolul 23 preciza: „Proprietarul poate cere depărtarea de pe moșia sa a țăranilor răzvrătiți și îndărătnici, dînd înșă de știre Departamentului din năuntru de una ca aceasta cu șase luni mai înainte de 23 aprilie” (*ibidem*, p. 542).

* Așezămîntul din Moldova prevedea, ce-i drept, desființarea dijmei din fin și cereale, dar majora, în schimb, alte sarcini feudale impuse clăcașilor.

⁴ Legiuirea Țării Romînești conchidea: „... Săteanul ce locuiește pe moșia altuia nu se poate socoti decît ca un chiriaș pe acea parte de loc ce primește, și banii ce plătește sau munca ce face pe seama proprietarului nu se poate socoti iarăși decît o chirie din parte-i pentru acest pămînt” (*ibidem*, p. 700).

⁵ Același așezămînt menționa, de la început, că legea în sine avea un caracter temporar „pînă cînd se vor putea introduce de obște în Valahia învoielile de bunăvoie pentru fieșcare parte, la care învoieli privește mai cu seamă duhul acestei legiuri și pe care ea se silește a înlesni prin toate mijloacele” (*ibidem*, p. 700).

și cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a primi condițiile cu care va binevoi proprietarul a-i da pământul, căci transacțiile nu pot fi libere cînd existența unuia e în mîinile celuilalt”⁶.

Așezămintele agrare⁷ din 1851 — care au rămas în vigoare pînă la decretarea legii rurale din august 1864 — au oglindit expresia voinței moșierimii conservatoare, voință ridicată la rangul de lege. Deși în deceniul următor au avut loc adînci frămîntări politice și sociale, legate de formarea și organizarea statului român modern, moșierimea conservatoare n-a tras învățămintele impuse de aceste transformări. Din contra, reacționarismul ei s-a accentuat. Dovada e că în iulie 1860, în Comisia centrală de la Focșani, moșierimea a elaborat și adoptat un proiect de reformă agrară care, anulînd orice drept al clăcașilor asupra pămîntului, consfințează exproprierea totală a acestora de către marii proprietari⁸.

La 11 iunie 1862, în ciuda împotrivirii categorice a lui M. Kogălniceanu și a altor liberali democrați, acest proiect reacționar a fost votat de prima Cameră a Principatelor Unite, în care moșierimea conservatoare deținea, de asemenea, majoritatea locurilor.

Legea n-a fost pusă în practică deoarece domnitorul Al. I. Cuza — fiind și el un adept al împrumutării clăcașilor prin despăgubire — a refuzat să o sancționeze⁹. Date fiind frămîntările de la sate, domnitorul a considerat că aplicarea acestei legi sau amînarea continuă a împrumutării ar putea duce la izbucnirea unor puternice răscoale țărănești, care ar periclita însăși orînduirea statului burghez. De aceea, în anul următor, el va încredința conducerea guvernului lui M. Kogălniceanu, partizan înflăcărat al reformei agrare în sensul vederilor domnitorului.

E de menționat că, în lupta pentru pămînt, de o parte a baricadei se găsea țărănimea clăcașă, care revendica ogoarele pe care le munea de secole, iar de partea cealaltă clasele dominante: moșierimea și burghezia, tirguindu-se cît pămînt și în ce condiții să-l cedeze.

Lenin, referindu-se la poziția moșierimii și a burgheziei față de reforma agrară înfăptuită în Rusia la 1861, arăta că s-a desfășurat o luptă „în rîndurile claselor dominante, în cea mai mare parte în rîndurile moșierilor, o luptă care se ducea *exclusiv* pentru mărimea și forma *concesurilor*”. În această luptă „liberalii, ca și iobăgiștii, se situau pe pozițiile recunoașterii proprietății și puterii moșierilor, condamnînd cu indignare orice idei revoluționare cu privire la *desființarea* acestei proprietăți, cu

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1953, p. 285.

⁷ Vezi analiza acestor așezăminte la V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie*, Societatea de științe istorice și filologice, București, 1955, p. 59—79; vezi și N. Adăniloaie, *Țărănimea și Unirea, în Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 225—229.

⁸ I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, București, Edit. de stat pentru literatură economică și juridică, 1956, p. 87.

⁹ La 14 martie 1864, Al. I. Cuza, referindu-se la această lege, va menționa că n-a putut-o sancționa deoarece ea „nu corespunde la condițiunile de îmbunătățire a soartei muncitorilor de pămînt, garantată lor prin art. 46 al Convențiunii, încheiată la Paris în 19 august 1858” (*Acte și legiuiri*, seria I, vol. II, p. 734).

privire la *completa răsturnare a acestei puteri*"¹⁰. În continuare, Lenin preciza că liberalii — care erau ideologii burgheziei — „au vrut « să elibereze » Rusia « de sus » fără să desființeze nici monarhia țarului, nici proprietatea moșierilor asupra pământului, nici puterea lor, ci numai îmboldindu-i să facă « concesii » spiritului vremii". Burghezia „nu se poate împăca cu iobăgia, dar se teme de revoluție, se teme de mișcarea maselor, care ar putea răsturna monarhia și nimici puterea moșierilor. De aceea liberalii se limitează la « lupta pentru reforme », la « lupta pentru drepturi », adică la împărțirea puterii între iobăgiști și burghezie"¹¹.

Deși legea rurală de la 1864, în esența ei, a fost urmarea raportului de forțe din sînul claselor sociale și consecința unui anumit stadiu al dezvoltării relațiilor de producție din Principate¹², aprecierile lui Lenin sînt în mare parte valabile și pentru poziția adoptată de burghezia și moșierimea română față de reforma agrară.

Burghezia — avînd nevoie de brațe libere — voia înlăturarea relațiilor clăcășești și împrumărirea țăranilor dependenți contra unei despăgubiri plătite foștilor stăpîni, ea voia totodată să îngrădească și puterea moșierilor pentru a putea pune în aplicare legislația și instituțiile caracteristice orînduirii capitaliste. Burghezia căuta însă să înfăptuiască de sus aceste reforme și — deși pare paradoxal — în înțelegere cu moșierimea, cu toate divergențele existente în sînul acestor clase dominante. Liberalii de diferite nuanțe — democrați, radicali sau moderați, reprezentînd interesele burgheziei și ale moșierimii liberale — se declarau, în principiu, pentru rezolvarea problemei țărănești printr-o reformă agrară¹³. Dar, cu excepția primei grupări (conduse de M. Kogălniceanu), celelalte două nu luptau activ pentru înfăptuirea reformei, uneori chiar tergiversau intenționat lucrurile.

După înfăptuirea reformei agrare în Rusia, M. Kogălniceanu — combătînd legea rurală propusă de moșierimea conservatoare și arătînd, în ședința Adunării din 25 mai 1862, că aceasta este mai reacționară decît legile agrare din celelalte țări europene — se declara de acord cu rezolvarea problemei țărănești în sensul reformei rusești. „Iată, d-lor o soluțiune gata, o lege potrivită cu împrejurările noastre economice, cu trebuințele agriculturii, cu necesitatea îmbunătățirii soartei sătenilor romîni". Adresîndu-se moșierimii reacționare din Adunare, Kogălniceanu declara: „Nu... vă cerem soluțiuni comuniste sau socialiste, vă cerem soluțiunea adoptată de statul cel mai conservator din Europa"¹⁴.

După cum se știe, moșierimea conservatoare, nelăsîndu-se convinsă de argumentele lui Kogălniceanu, a impus adoptarea propriului proiect de lege rurală, care spolia pe clăcași de toate drepturile asupra pământului.

¹⁰ V. I. Lenin, „*Reforma țărănească*” și *revoluția proletară țărănească*, în *Opere complete*, vol. 20, București, Edit. politică, 1963, p. 181.

¹¹ *Ibidem*, p. 182.

¹² I. Adam și N. Marcu, *op. cit.*, p. 141.

¹³ În privința atitudinii diferitelor grupări politice față de problema agrară, vezi Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterile Divanului ad-hoc și a adunărilor Țării Românești (1857–1861)*, în „*Studii*”, an. XI, 1958, nr. 1, p. 29–52.

¹⁴ *Acte șt legiuiri*, seria I, vol. II, p. 448.

Abia în aprilie 1864, după ce proiectul de lege rurală întocmit de guvernul condus de Kogălniceanu a fost publicat în „Monitor”, moșierimea — venind cu un contraproiect, pentru a nu pierde mai mult — s-a arătat dispusă să facă o mică concesiune sătenilor, declarându-se pentru acordarea de loturi de circa 2 ha, în condiții împovărătoare pentru clăcași.

Spre deosebire de liberalii democrați, liberalii radicali conduși de I. C. Brătianu — făcând front comun cu conservatorii, în cadrul „monstruoasei coaliții” îndreptate împotriva lui Cuza —, pentru a fi pe placul moșierimii, tergiversau înfăptuirea reformei agrare. După ce în februarie 1863 I. C. Brătianu, referindu-se la rezolvarea problemei agrare, declarase în Cameră că „trebuie să așteptăm pînă ce vor vedea proprietarii că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dinșii; să vadă că au alte resurse mai bune decît acele ce le dau legile existente”¹⁵, în aprilie 1864 s-a opus categoric proiectului de lege rurală prezentat de Kogălniceanu. În ședința furtunoasă a Camerei din 13 aprilie 1864, în care deputații conservatori D. Ghica, V. Boerescu, G. Costaforu, M. C. Epu-reanu ș.a. au proferat blesteme și amenințări la adresa primului ministru M. Kogălniceanu, acuzîndu-l că vrea să devină „tribun popular”, „rege al țăranilor”, că a întocmit un proiect de lege rurală pe baza „unui principiu socialist”, un proiect „spoliator și incendiar”, care „provoacă resbel civil” și sărăcește pe moșieri¹⁶, I. C. Brătianu — deși se considera radical — a declarat textual: „Sînt d-lor în contra acestui proiect, atît în detaliu, cît mai cu seamă pentru aplicabilitatea lui”¹⁷. În aceeași ședință el îl apostrofa pe Kogălniceanu: „Și dacă... te-ai pus, d-le ministru, ca singurul apărător al țăranului, adevăratul bine ce ai face nu stă în o bucată de pămînt cu un pogon mai mică sau mai mare, ci folosul real ce i-am aduce este să-i dăm mijloacele prin care se poate lua o educațiune, să se facă un adevărat cetățean român”¹⁸.

Liberalii radicali, în loc să sprijine legea rurală propusă de guvern, urmînd exemplul conservatorilor, au venit, pentru a crea o diversivune, cu un alt proiect, mai dezavantajos țăranimii. Proiectul legii rurale prezentat în Cameră de I. C. Brătianu — deși în unele privințe se aseamăna cu al guvernului — prevedea să se dea țăranilor o suprafață de pămînt mai mică decît cea cerută de M. Kogălniceanu, excludea împroprietărirea sătenilor și pe moșiile statului (acolo unde moșiile particulare erau insuficiente), îngredea folosirea de către foștii clăcași a pădurilor, nu garanta un minim de pămînt țăranilor și preconiza o dobîndă mai mare decît cea prevăzută de guvern.

Luînd apărarea moșierilor, liberalii radicali criticau proiectul lui M. Kogălniceanu pentru că, chipurile, prevedea despăgubiri prea mici pentru pămînturile ce urmau a fi luate de la aceștia și date țăranilor. Liberalii radicali au cerut ca legea rurală să intre în vigoare în 1866 și totodată au propus o serie de modificări în avantajul moșierimii.

¹⁵ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 267.

¹⁶ *Acte și legiuiri*, seria I, vol. II, p. 776—822.

¹⁷ *Ibidem*, p. 833.

¹⁸ *Ibidem*, p. 830.

Din analiza celor trei proiecte reiese că I. C. Brătianu dorea să se facă țărănimii concesiile mult mai reduse decât cele acordate de Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu prin legea rurală din 1864, iar concesiile moșierimii conservatoare erau cu totul infime. Ca și în Rusia, divergențele dinlăuntrul claselor dominante se refereau tot la „proporțiile și forma concesiilor” ce urmau a fi făcute țărănimii.

În primăvara anului 1864, în timp ce reprezentanții burgheziei și ai moșierimii se țirguiau sau se amenințau reciproc, în timp ce unii conservatori aruncau cuvinte disprețuitoare la adresa țărănimii¹⁹, iar majoritatea reacționară a Camerei dădea un vot de blam guvernului Kogălniceanu pentru „vina” de a fi întocmit și publicat un proiect de lege rurală defavorabil moșierimii, la sate acțiunile și frământările clăcașilor iau o amploare tot mai mare. Țăranii, sătui de tergiversări, sătui de promisiuni, refuzau să mai presteze claca, cerînd o împroprietărire grabnică. Reforma agrară din 1864 a fost determinată de necesitățile obiective ale dezvoltării economice și sociale interne și înfăptuită, în ultimă instanță, sub presinnea valului crescînd al frământărilor țărănești*. Această legiuire agrară, nefiind sprijinită de moșierimea conservatoare și de o parte a burgheziei, Cuza și Kogălniceanu au fost nevoiți să o facă împotriva voinței acestora, abia după *lovitura de stat* de la 2 mai 1864.

La 14 august 1864, Cuza a decretat legea rurală prin care s-a recunoscut libertatea personală și libertatea muncii săteanului. Această lege desființa claca (boierescul), dijma, podvezile, monopolurile feudale din sate și toate celelalte obligații feudale ale țărănimii clăcașe, în schimbul unei despăgubiri bănești față de moșieri, despăgubire care urma a fi plătită prin intermediul statului, periodic, timp de 15 ani. Legea hotăra împroprietărirea țăranilor pe locurile ce le aveau deja în folosință, stabilind cuantumul loturilor pe trei categorii, după numărul vitelor cu care sătenii făcuseră claca la moșier, cu patru boi, cu doi boi sau pălmași. Tot în funcție de categoria în care erau înscrși, țăranii urmau să plătească și despăgubirea clăcii.

Paralel cu încercările deputaților conservatori de a legifera exproprierea totală a clăcașilor și trecerea întregului pămînt în proprietatea absolută a moșierilor, la sate clasele dominante au înăsprit exploatarea țărănimii. Ceea ce n-au izbutit să realizeze reprezentanții lor pe plan legislativ, au căutat să pună în practică moșierii și arendașii, prin mijloace cu totul arbitrare. Astfel, profitînd de prevederile așezămintelor agrare din 1851, care erau în vigoare, proprietarii și arendașii au alungat de pe moșii un mare număr de clăcași. Izgonirea era calea cea mai sigură și mai ușoară pentru moșieri și arendași de a scăpa de elementele cele mai curajoase

¹⁹ În ședința din 13 aprilie, deputatul V. Boerescu — deși afirma că e „unul din cei mai vechi liberali” —, combătînd reforma din punctul de vedere al moșierimii conservatoare, susținea că „proprietarii sînt partea inteligentă” a națiunii, iar „țăranii sînt masa brută, sînt forța numerică și nu voim noi a lovi inteligența prin forța brută, a înăbuși dreptatea sub presiunea numărului”. După el, adoptarea proiectului lui Kogălniceanu însemna „pieirea” moșierilor (*ibidem*, p. 825).

* În această direcție istoricul Radu Rosetti scria, mai tîrziu, următoarele: „...nu încape îndoială că prin legea rurală de la 1864 Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești” (Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 200).

din rîndurile clăcașilor, de sătenii care încercau să se opună exploatării feudale²⁰. Mulți clăcași au fost alungați de pe moșii pe motivul că ar fi „răzvrățitori și îndărătnici” sau pentru că ar „tulbura liniștea obștească”. Gradul de răzvrătire sau nesupunere al sătenilor putea fi însă apreciat de proprietar după cum voia.

Dreptul de izgonire, exercitat de obicei cu brutalitate și violență, era folosit deseori ca mijloc de teroare și constrângere. El folosea moșierilor și arendașilor pentru a sili pe săteni să accepte condițiile de învoială cele mai nedrepte și mai împovărătoare. Uneori, din cauza grelelor condiții impuse, clăcașii erau nevoiți să renunțe singuri la gospodăriile lor și să-și ceară strămutarea pe alte moșii, în speranța unui trai mai omenesc. Izgonind sau strămutînd pe clăcași, proprietarii și arendașii își însușeau — în majoritatea cazurilor — bunurile acestora și își măreau totodată suprafața moșiei exploatare în mod direct²¹. Marii moșieri Barbu Belu, N. Bibescu, Gh. Vernescu, Al. Scarlat Ghica, Roset-Roznovanu, Costin Catargiu, Barbu Izvoranu, Petre Opran, I. Oteteleșanu, N. Lahovari, I. P. Apostol, Barbu Caragic, I. Hagiadi ș.a. au excelat în folosirea celor mai brutale mijloace pentru a izgoni un număr cît mai mare de clăcași de pe latifundiile lor²².

Din toamna anului 1863, moșierii și arendașii — prevăzînd că guvernul Kogălniceanu va impune împroprietărirea țăranilor — au intensificat procesul de alungare a sătenilor considerați indezirabili, le-au micșorat tot mai mult loturile date în folosință, izlazarile, „prisoasele” și au căutat, pe alocuri, să transforme regimul clăcii în „învoieli speciale”, pentru a ocoli astfel eventualele prevederi ale reformei agrare și a-și salva integral moșiile. Folosirea acestor mijloace violente împotriva țăranimii s-a accentuat și mai mult în primăvara anului 1864, cînd moșierii și arendașii au aflat din dezbaterile Camerei sau au citit din „Monitor” textul integral al proiectului de lege rurală pregătit de guvern.

Cu cît se apropia decretarea legii rurale, cu atît mijloacele folosite de stăpînii sau posesorii de moșii împotriva sătenilor deveneau mai numeroase și mai brutale. Uneori, cînd proprietarii nu izbuteau să alunge pe țărani, le cereau să se strămute de bunăvoie, căci, moșia fiind prea populată, nu au nevoie de forța de muncă a tuturor clăcașilor; alteleori le spuneau că sînt cu totul de prisos, deoarece vor aduce mașini „pentru lucrarea pămîntului”²³. În unele județe moșierii îi sileau pe țărani să lucreze cu pogonul²⁴.

²⁰ În privința alungării țăranilor de pe moșii, vezi Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 189—197; vezi și Gh. Platon, *Prămintări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 316—329; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 150 și 158.

²¹ Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare...*, p. 197.

²² Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 109/1864; *ibidem*, dos. inv. 25/1864; *ibidem*, dos. inv. 183/1864.

²³ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 1 508/1863, f. 9.

²⁴ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 28/1864, f. 307, 322 și 330; *ibidem*, dos. inv. 29/1864, f. 17; vezi și Alexandra Anghel, *Aspecte privind aplicarea legii rurale din 1864 în județul Dolj*, în „Studii”, an. XIII, 1960, nr. 4, p. 205.

zilele de muncă datorate din anul 1863 sau îi ademeneau să semneze anumite învoielii speciale, pentru a nu mai fi considerați în categoria clăcașilor și astfel la decretarea legii rurale să nu fie obligați a le da pământuri.

În anul 1863, arendașul moșiei statului de la Ulmu, județul Brăila, a făcut o învoială cu clăcașii pe timp de 5 ani referitoare atât la „pogoane legiuite”, cât și la „prisoase”. Contractul acesta prevedea o serie de condiții, printre care să se dea dijmă una din șase, să se are în primul rînd pe moșie și apoi pe locurile date în folosință țăranilor ș. a. E semnificativ faptul că la punctul 7 s-a precizat că acest contract nu poate fi anulat „măcar orice prefacere ar fi din partea guvernului”²⁵. Deși după apariția legii rurale sătenii, considerînd toate învoielile anulate, au refuzat să mai lucreze la arendaș, acesta, în virtutea clauzei menționate din contract, i-a obligat să-i muncească moșia, prin execuție cu dorobanți, chiar și în vara anului 1865²⁶.

Tot în anul 1863, proprietarul moșiei Ianca, județul Brăila, a vîndut unor săteni locuri de case, iar de la alții, printr-o învoială, a luat arvună pentru a le vinde „pogoane ohavnice”. Sub aceste pretexte, în toamna anului 1864 el a refuzat să împrumutească clăcașii de pe moșia sa, declarînd sfidător că acum ei sînt „proprietari ca și mine”²⁷. Proprietarii din Bahnele, județul Putna, Băjești, județul Muscel, Orăștii Clucerului, județul Ilfov, în preajma reformei agrare, prin învoielii ticluite, înșelînd de asemenea bună-credința țăranilor, le-au răpit acestora dreptul de împrumut²⁸.

Am menționat că, mai ales după începerea dezbaterilor în Cameră asupra proiectului de lege rurală al guvernului, proprietarii alungă de pe moșii tot mai mulți clăcași pentru a avea de împrumutat cît mai puțini și a le rămîne pămîntul liber. Țăranii erau conștienți că moșierii vor să se descotorosească de ei pentru a nu fi obligați să le dea pămînturi; de aceea nu voiau să se strămute. Sătenii din Cioroiașu, județul Dolj, au declarat autorităților, în martie 1864, că „nu se vor strămuta nici într-un chip pînă se vor judeca de-al doilea cu d. Opranu”, proprietarul moșiei²⁹. Mulți clăcași din satele județului Dolj se plîng prefectului că, fiind alungați și neprimindu-i nici un proprietar sau arendaș pe moșie, s-au întors neavînd unde se strămuta. La fel pătinesc și clăcașii din Drăguțești, județul Gorj, care se plîng domnitorului că proprietarul, Gr. Busuioceanu, „ca deputat în Cameră, cunoscînd promulgarea legii rurale”, i-a izgonit cu forța și, neprimindu-i nimeni „pe nici o proprietate”, au rămas „cu corțurile pe drumuri ca dezrobiții ursari”³⁰.

M. Kogălniceanu, urmărind să stăvilească alungarea țăranilor de pe moșii, la 3 iunie 1864, printr-o circulară, atrage atenția prefectilor că „mai mulți dintre proprietarii și arendașii de moșii sub felurite pretexte,

²⁵ Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 456/1865, f. 132–135.

²⁶ Ibidem, f. 136.

²⁷ Ibidem, f. 181 și 221; ibidem, dos. 2 287/1864, f. 346.

²⁸ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 200/1864, f. 54; ibidem, dos. 2 196/1864, f. 566.

²⁹ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 109/1864, f. 16.

³⁰ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 1 508/1863, f. 6.

acum în ajunul soluțiunei chestiei rurale, caută a izgoni pe locuitori de pe moșiile lor” și le ordonă „să nu tolereze nici să încuviințeze asemenea strămutări”³¹. Unii moșieri nu s-au sinchisit de dispozițiile primului ministru și au izgonit săteni de pe moșii chiar în perioada aplicării legii rurale.

Un politician conservator — cunoscînd mijloacele meschine folosite de stăpîinii de moșii împotriva clăcașilor în ajunul reformei agrare — declara mai tîrziu în Cameră următoarele: „Toți oamenii abili, toți oamenii vicleni s-au opus la înproprietărire, sub cuvînt că au învoieli particulare, și mulți au izbutit să înlăture aplicarea legii rurale... în Moldova clăcașii au fost goniți cu totul de pe unele proprietăți ca să nu-i apuce legea rurală făcînd clacă. În părțile noastre, mulți proprietari au luat biletele de clacă de la locuitori, ca să poată susține că n-au făcut clacă și prin urmare n-au dreptul la înproprietărire”³².

Aceste relatări sînt confirmate de documentele vremii. Este adevărat că mulți proprietari și arendași au retras biletele de clacă de la săteni, dar și mai mulți au refuzat chiar să elibereze clăcașilor astfel de chitanțe (prevăzute de dispozițiile în vigoare) pentru munca prestată pe moșii. Unii, profitînd de neștiința de carte a țăranilor, le dădeau chitanțe false, scriînd în ele că munca s-a făcut în contul anilor trecuți; aceasta pentru a putea susține că în 1864 sătenii respectivi n-au prestat clacă și, în consecință, n-au dreptul de a fi înproprietăriți. Astfel, la 4 iunie 1864, clăcașii din Șimnicul de Jos se plîng prefectului de Dolj că, deși au lucrat pe moșie „zilele legiuite”, proprietarul, I. Hagiadi, refuză să le dea chitanțe³³. Cazuri asemănătoare s-au petrecut în vara anului 1864 și în comunele Brabova de Sus, Ișalnița, Pelești, Teascu, Lăcrița, Coșoveni, Mischii, Gercești ș.a., deși în multe locuri clăcașii lucraseră pe moșii zile în plus³⁴; la Ișalnița, de pildă, cercetîndu-se abuzurile proprietarului P. Opran, s-a constatat că sătenii au prestat pe moșia acestuia 669 de zile în afara celor legiuite³⁵.

La 1 septembrie 1864 subprefectul plășii Jiul de Jos raportează prefectului de Dolj că, la reclamația locuitorilor, a făcut o cercetare în comuna Horezu-Poenari și a descoperit că îngrijitorul moșiei — după dispoziția proprietarului Costache Tîrnoveanu — nu dădea bilete pentru toate zilele lucrate de clăcași, iar pe cele eliberate scria „pentru rămășiță din anul expirat 1863” sau „pentru datoria anului trecut 863”³⁶. Unele chitanțe, eliberate chiar de proprietar, nu purtau pe ele nici un fel de dată de emitere. Guvernul — sesizat de multiplele reclamații primite din partea clăcașilor împotriva refuzului moșierilor de a le elibera chitanțe și a le primi dijma la timp — a ordonat o anchetă. Autoritățile din Dolj au constatat la anchetă că 90 % dintre moșierii și arendașii județului au încălcat

³¹ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv., 183/1864, f. 52.

³² Vezi I. Adam și N. Marcu, *op. cit.*, p. 106.

³³ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 28/1864, f. 307.

³⁴ Ibidem, dos. inv. 182/1864, f. 10—11; ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 17—24, 94, 97, 99, 100, 103 și 104.

³⁵ Ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 35.

³⁶ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 124/1864, f. 157.

dispozițiile legale referitoare atât la eliberarea biletelor pentru clacă prestată de săteni, cât și în privința dijmuirii produselor în termen ³⁷.

Legea rurală considera clăcași și dădea drept de împrumut numai sătenilor care au prestat clacă în anul 1864. Ceilalți săteni puteau să primească doar loc de casă și grădină (10—12 prăjini). Prestarea clăcii pe moșie urma a fi dovedită, în fața comisiilor de plasă sau a comitetelor permanente județene, prin prezentarea biletelor eliberate de proprietari sau arendași. Stăpînii sau posesorii de moșii, cunoscînd prevederile legii rurale și procedeul întocmirii tabelelor de constatare a clăcașilor, refuzau să elibereze chitanțe pentru zilele prestate, spre a putea exclude cît mai mulți săteni de la împrumut ³⁸. Întrucît recurgerea moșierilor la aceste practici arbitrară luase amploare în vara anului 1864, M. Kogălniceanu dă la 7 septembrie o circulară către prefectii de județe, prin care le cere să se ia măsuri urgente pentru curmarea abuzurilor menționate; în caz de împotrivire ordonă ca autoritățile să execute „chiar prin doro-banți pe proprietari și pe arendași de a da bilete clăcașilor pentru zilele de muncă făcute” ³⁹.

Legea rurală stabilea ca proprietarii să primească pentru renunțarea la sarcinile clăcii o mare despăgubire (de fiecare sătean de pe moșie ei urmau să încaseze sume variînd între 592 și 1 521 de lei, în funcție de categoriile acestora), plătită, eșalonat, prin tragere la sorți a „obligațiunilor rurale”. Inițial, comisiile de plasă eliberau proprietarului „titluri provizorii de despăgubire” în care se menționa numărul clăcașilor din fiecare categorie ce vor fi împrumutați pe moșia acestuia și suma totală ce urma s-o încaseze. Moșierii preschimbau, ulterior, prin intermediul unei case de despăgubire, titlurile respective în „obligațiuni rurale”. Pînă la lichidarea tuturor plăților de către casa de despăgubire, moșierii primeau și dobîndă de 10 % asupra sumei ce o aveau de încasat.

Moșierii au fost favorizați de lege în dauna țăranilor, deoarece suma despăgubirii pe care trebuia s-o plătească un clăcaș — după cum au remarcat și economiștii vremii — depășea prețul real al pămîntului primit. Dacă moșierii ar fi vîndut suprafetele de pămînt pe care legea de la 1864 le-a acordat clăcașilor, ar fi obținut pe ele un preț mai mic, mai ales că majoritatea locurilor erau proaste sau slab productive, în comparație cu restul moșiei.

Cu toate că legea rurală îi favoriza, moșierii și arendașii în mare parte s-au împotrivit reformei agrare, au sabotat-o, uneori au căutat s-o eludeze, iar alții să profite de anumite imprecizii ale acesteia.

Au fost însă și unii proprietari care, avînd concepții mai liberale, au înțeles să sprijine reforma agrară sau să renunțe cu totul la despăgubirea clăcii în favoarea sătenilor. De exemplu, C. D. Aricescu a împărțit pămîntul clăcașilor de pe moșia Budișteni cu cîteva luni înainte de promulgarea legii rurale; Gh. Magheru, împrumutînd pe țăranii de pe moșia sa de la Cojani, județul Gorj, nu le-a luat nici o despăgubire; Sul-

³⁷ Alexandra Anghel, *op. cit.*, p. 205.

³⁸ În arhivele centrale și locale sînt foarte multe documente în acest sens.

³⁹ Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 287/1864, f. 392.

tana Marsili, de asemenea, „a renunțat în favoarea sătenilor la despăgubirea ce i se cuvenea de la două proprietăți ale sale”⁴⁰.

La 1 septembrie 1864, Barbu Bălcescu — înainte chiar de a se institui comisiile însărcinate cu aplicarea legii rurale —, printr-o adresă, îl anunță pe prefectul de Dolj că, în conformitate cu măsurile „luate de guvernul țării de a acorda voie proprietarilor ce vor vroi, cu o oră mai nainte, a libera locuitorilor pământul dat lor prin... lege” și „pentru ca timpul arăturilor de toamnă” să nu-i surprindă cu lucrarea neterminată, a numit un inginer hotarnic ca să meargă la proprietatea lui de la Florești și să dea clăcașilor „pământul ce li se cuvine”. În încheiere, B. Bălcescu îl roagă pe prefect ca, prin intermediul subprefectului plășii Ocolu, „să îndatoreze pe comuna Florești să-și numească un delegat cu care să aibă a se înțelege” inginerul în delimitarea locurilor⁴¹. Prefectul a ținut cererea lui B. Bălcescu patru săptămâni spre a întreba ministerul ce să facă dacă va primi „mai multe petiții de felul acesta”? Dar cum nici un moșier din județ nu s-a mai grăbit să se conformeze legii rurale, la 30 septembrie, prefectul — printr-o adresă — îl înștiințează pe subprefectul plășii Ocolu despre suplica lui B. Bălcescu și-i cere ca primarul din Florești să recunoască pe inginer și să-i dea tot concursul la măsurătoarea locurilor cuvenite clăcașilor de pe acea moșie⁴². La 16 noiembrie B. Bălcescu îl anunță pe prefect că a mers împreună cu inginerul Sachelarie la Florești, a măsurat și a dat „pământul cuvenit în conformitate cu lista de locuitori făcută de primari”⁴³.

O atitudine semnificativă, în acest sens, a avut și Costache Negri, unul dintre cei mai de seamă sprijinitori ai emancipării și împrumutării clăcașilor. Întrucât el își împărțise mai înainte moșia la țărani, a ținut totuși să vină special, în octombrie 1864, de la Constantinopol — unde era reprezentantul țării — pentru a asista la aplicarea legii rurale pe moșia surorii sale de la Țigănești, județul Tecuci⁴⁴.

Cazurile acestea, precum și altele câteva, nementionate, au fost însă cu totul izolate.

Majoritatea moșierilor și arendașilor, nedorind legea rurală, au ridicat, tacit sau fățiș, numeroase obstacole în calea aplicării acesteia. Ei au căutat să dea reformei un caracter mai restrâns decât cel prevăzut în lege; în multe locuri, favorizați de complicitatea autorităților județene, au reușit. Autorii legii rurale, considerând că ambele părți interesate, moșierii și țărani, sînt de bună-credință, le-au lăsat, oricum, mînă liberă — teoretic în măsură egală — să aleagă și să delimiteze „prin bună înțelegere” pămînturile cuvenite clăcașilor. Cînd s-a văzut că stăpînii de moșii caută să saboteze legea sau s-o folosească în interesul lor îngust, de clasă, s-au luat de către guvern o serie de măsuri și s-au întocmit instrucțiuni speciale privind aplicarea concretă a unor articole din lege. Primul ministru,

⁴⁰ V. Mîhoreanu, *Rîșcoala grănicerilor de la 1866*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 32.

⁴¹ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 20.

⁴² Ibidem, dos. inv. 30/1864, f. 5.

⁴³ Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 220. Mai tîrziu, unii țărani din Florești, nemulțumiți de calitatea pămînturilor date, au cerut locuri mai fertile.

⁴⁴ Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 342.

M. Kogălniceanu, care conducea în același timp și Ministerul de Interne, prin circulare permanente adresate prefectilor a luat atitudine categorică împotriva abuzurilor și a interpretării tendențioase de către moșieri a legii rurale. Rolul pozitiv al lui Kogălniceanu și al colaboratorilor săi apropiați, în acțiunea de curmare a samavolnicilor și de aplicare urgentă și corectă a legii rurale, poate fi urmărit aproape zi de zi de la decretarea reformei agrare pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1865, cînd a fost nevoit să se retragă de la guvern. M. Kogălniceanu, deși avea limitele lui de clasă, a oprit temporar unele abuzuri moșierești, dar nu le-a dezrădăcinat și nici n-a putut impune aplicarea corectă a legii rurale.

Conform articolului 24 din legea rurală, trebuia să se aleagă în fiecare plasă cîte o comisie formată dintr-un delegat al proprietarilor, unul al clăcașilor și unul al fîscului; această comisie urma să constate numărul și categoria clăcașilor (în funcție de modul în care au prestat claca în vara anului 1864: cu patru boi, cu doi boi sau pâlmași) de pe fiecare moșie, pentru a fi improprietați, cit și suma de despăgubire pe care s-o primească proprietarul. Pe măsură ce comisile de plasă (cărora li se mai spunea și „comisii de constatare”) își îndeplineau lucrările, o alta denumită „comisie ad-hoc”, formată în fiecare comună dintr-un reprezentant al proprietarului și unul al autorității comunale, urma să facă, de comun acord, alegerea și delimitarea locurilor care se cuveneau — conform legii — a fi date clăcașilor, iar apoi inginerul topograf al județului trebuia să ridice planul și să împietruiască pămînturile repartizate sătenilor. În caz de neînțelegere între membrii comisiilor sau de contestație a proprietarilor sau a sătenilor, se trăgea la sorți un superarbitru dintre membrii Comitetului permanent județean, care, cercetînd lucrurile, urma să decidă.

La 1 septembrie 1864, M. Kogălniceanu, printr-o circulară, atrăgînd atenția prefectilor că instituirea comisiilor de plasă e „foarte urgentă”, le ordonă să convoace la subprefecturi pe de o parte pe proprietarii de moșii, iar pe de alta pe primarii comunelor rurale, „pentru a-și alege delegații ceruți de lege”⁴⁵.

Cu ocazia alegerii comisiilor de plasă au început să iasă la iveală scăderile legii rurale și lipsa de prevedere a autorilor ei. De acest lucru au profitat moșierii, pentru a sabota, organizat sau tacit, reforma agrară. La prima convocare a subprefecților, primarii sau unii membri ai consiliilor comunale s-au adunat la reședința plășii și și-au ales delegații lor în comisia de constatare. Moșierii însă, în majoritate, au refuzat să se prezinte pentru desemnarea delegatului lor și, în consecință, activitatea comisiilor de plasă a fost paralizată de la început, fapt ce a dus la întîrzierea tuturor operațiilor legate de reformă. Legea nu prevedea nici sancțiuni în caz de neprezentare a moșierilor, nici o altă procedură pentru instituirea comisiilor.

În județele Mehedinți și Gorj, fostul deputat conservator Gr. Busuioceanu a încercat să organizeze chiar o campanie de împotrivire fățișă la aplicarea legii rurale. Astfel, el s-a dus la plasa Motrul de Jos și i-a îndemnat

⁴⁵ *Colecție de toate instrucțiunile și dezlegările ce s-au dat în aplicația noiei legi rurale*, ediție oficială, București, Imprimeria statului, 1864, p. 7.

pe ceilalți proprietari să nu-și aleagă delegat în comisia pentru constatarea clăcașilor. La 16 septembrie subprefectul plășii Motrul de Jos raportează prefectului că „proprietarii din acea despărțire se opun a îndeplini condițiile art. 24 din legea rurală” și că „au protestat prin înscris chiar că dinșii, neluînd parte nici direct, nici prin delegat la acea lege, nu pot să contribuiască la punerea ei în lucrare”⁴⁶. În acțiunea de împotrivire proprietarii au atras și pe unii primari — devotați lor —, care de asemenea au refuzat să execute legea. Peste cîteva zile, M. Kogălniceanu, fiind înștiințat că Gr. Busuioceanu a inițiat o împotrivire colectivă, ordonă prefectilor de Gorj și Mehedinți să-l aresteze și să-l înainteze procurorului, iar pe primari să-i destituie din funcțiile lor⁴⁷.

În județul Dolj, la plasa Ocolu, toți proprietarii au fost convocați pentru ziua de 12 septembrie să-și aleagă delegatul lor în comisia de plasă. Alegerea — raportează subprefectul — nu s-a putut însă efectua „din cauza absenței a celei mai mare părți dintre numiții proprietari”⁴⁸. La o a doua convocare, s-a ales ca delegat al proprietarilor I. P. Apostol; acesta, după ce a făcut, împreună cu ceilalți doi membri, constatarea clăcașilor la o singură comună, a declarat că nu mai lucrează în comisie dacă nu va fi plătit cu cîte un sfanț de fiecare clăcaș⁴⁹. La plasa Jiul de Sus a fost ales un delegat de la început, dar, el demisionînd, subprefectul i-a convocat pe proprietari, la 5 decembrie, să-și aleagă un altul; la reședința subprefecturii n-a venit însă nici un moșier pentru această alegere⁵⁰.

În județul Putna — după cum reiese din raportul prefectului către Ministerul de Interne din 7 octombrie 1864 —, la plasa Biliiești nu s-a ales delegat din partea moșierilor în comisia de constatare nici pînă la acea dată, deoarece — precizează prefectul — „după chemările ce s-au făcut d-lor proprietari de subprefectura respectivă nu s-au convocat de a-și alege delegatul din parte-le”⁵¹.

În județul Tecuci, subprefectul plășii Nicorești raportează prefectului că la 20 septembrie, fiind termenul de alegere a delegatului moșierilor pentru comisia de plasă și „stînd în adăstari la cancelaria subprefecturii pînă la oarile 4 după amiază și niivindu-sî nici unul din proprietari afară de domnul Iancu Șendrea, cari fiind singur, nici au putut numi pi delegat”⁵². Un arendaș din plasă nici n-a vrut să primească adresa de convocare. Tot în ziua de 20 septembrie, fiind fixată alegerea în plasa Berheciu, din 37 de proprietari s-au prezentat numai 7 la reședința subprefecturii, alegîndu-și totuși un delegat⁵³. La plasa Bîrlad s-au adunat de asemenea foarte puțini moșieri la convocare și de aceea n-au putut alege pe nimeni

⁴⁶ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. adm., dos. 1 146/1864, f. 3; ibidem, f. 2.

⁴⁷ Ibidem, f. 4—8.

⁴⁸ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 23.

⁴⁹ Ibidem, f. 311 și f. 251—252.

⁵⁰ Ibidem, f. 336.

⁵¹ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 200/1864, f. 4.

⁵² Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 136. Iancu Șendrea a răspuns la convocare deoarece era și primar al tirgului Nicorești (ibidem, dos. 703/1864, f. 252).

⁵³ Ibidem, dos. 703/1864, f. 201—203.

în comisie⁵⁴. La o nouă convocare de alegere a fost desemnat un delegat care a demisionat însă peste puțin timp. Pentru ca totuși, comisia de plasă să-și poată îndeplini atribuțiile, subprefectul i-a convocat pe proprietari pentru ziua de 20 ianuarie 1865, dar „nu s-au înfățișat nici unul”, încheie subprefectul raportul către prefect, cerînd dezlegare pentru un alt termen⁵⁵.

Delegații aleși nu-și dădeau osteneala cerută de seriozitatea lucrărilor comisiei de plasă. Astfel, la 1 noiembrie 1864, casierul plășii Zeletin raportează prefectului că comisia de constatare n-a putut începe lucrările deoarece a luat parte numai el împreună cu delegatul clăcașilor; delegatul proprietarilor n-a venit deși a fost anunțat și așteptat toată ziua⁵⁶. Delegatul moșierilor din plasa Berheciu a cerut subprefectului să amine lucrările comisiei de constatare a clăcașilor pînă după 15 decembrie, întrucît este ocupat, iar în caz contrar să-l considere demisionat⁵⁷.

Cînd prefectul județului Tecuci a observat că nu se pot forma comisiile plășilor datorită refuzului moșierilor de a se prezenta la subprefectură pentru a-și alege delegați și că, în felul acesta, aplicarea legii agrare e paralizată, a cerut îndrumări speciale de la Ministerul de Interne. M. Kogălniceanu, în răspunsul său, precizează că alegerea delegatului se poate face de orice număr de proprietari ce se vor aduna la subprefecturi „și cînd nu ar veni nici unul lucrarea rămîne a se săvîrși, după ce se va termina la celelalte plăși, numai de către delegații comunelor și ai fiscalului”, rîmînînd proprietarilor dreptul de recurs în caz de nemulțumire⁵⁸.

Greutăți mari au făcut proprietarii și arendașii și în activitatea comisiilor „ad-hoc” (care se mai numeau și comisii de delimitare). Pentru a curma împotrivirea acestora, M. Kogălniceanu, la 5 septembrie 1864, ordonă prefectilor să ia măsuri ca moșierii să-și trimită delegați pentru delimitarea locurilor, iar dacă în 15 zile aceștia nu se vor prezenta, măsurătoarea și delimitarea „se va face de autoritatea locală în prezența a cîțiva dintre proprietarii vecini sau a trei consilieri comunale cele mai apropiate”; proprietarii absenți vor avea dreptul să conteste lucrarea⁵⁹.

Cu toată amenințarea din partea guvernului că în caz de neprezentare a delegatului împuternicit moșia tot se va împărți în lipsă, mulți proprietari au persistat în refuzul lor de a conlucra cu autoritățile la aplicarea legii rurale, întîrziînd astfel măsurarea și delimitarea locurilor cuvenite clăcașilor. De exemplu, într-un raport referitor la comisia ad-hoc din comuna Motoci, județul Dolj, se arată că s-a ales delegat numai din partea autorității comunale, deoarece proprietarii „nici într-un chip n-au venit în fața locului”⁶⁰. La fel s-a întîmplat și în comunele Ișalnița, Cio-roiașu, Troaca și Coșoveni⁶¹. În octombrie 1864, subprefectul plășii Balta raportează prefectului de Dolj că patru proprietari nu s-au prezentat să

⁵⁴ Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 319.

⁵⁵ Ibidem, f. 790.

⁵⁶ Ibidem, f. 508.

⁵⁷ Ibidem, f. 553.

⁵⁸ Ibidem, f. 322.

⁵⁹ *Collecție de toate instrucțiunile și dezlegările ce s-au dat în aplicația noului legi rurale*, p. 11.

⁶⁰ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 30/1864, f. 149.

⁶¹ Ibidem, f. 144, 148, 176, 287 și 290.

ia parte la lucrările comisiei și nici nu și-au numit vreun delegat care să-i reprezinte la delimitarea pământurilor⁶².

Arendașul moșiei Borcea, proprietatea lui M. Sturdza, din județul Tecuci, a refuzat să primească și adresele prin care era invitat să conlucreze la măsurătoarea și delimitarea locurilor⁶³. Subprefectul plășii Zeletin reclamă prefectului de Tecuci că nu se poate trece la împărțirea pământurilor la clăcași deoarece 6 moșieri lipsesc de la proprietățile lor, nu se știe unde sînt și nici n-au împuternicit pe nimeni să-i reprezinte la măsurătoare⁶⁴. În ianuarie 1865 același subprefect arată că delimitarea și împărțirea locurilor la țărani s-au făcut la o singură moșie, din cauză că, la celelalte, delegații proprietarilor n-au vrut să se prezinte oricîte invitații „li s-au făcut”⁶⁵.

O vădită ostilitate față de reforma agrară și-a manifestat Costache Sturdza, proprietarul moșiei Săucești, județul Bacău. Cînd subprefectul i-a cerut să se înțeleagă cu autoritatea comunală pentru înproprietărirea clăcașilor, el a răspuns vehement : „Eu nici am de vîndut, nici am de dat pămînt . . . , nu cred de datoria mea de a urma la acel ordin . . . și nici o lege nu mă poate îndatora la asemenea lucrare”⁶⁶.

În decembrie 1864, proprietarul moșiei Gurgueți, din județul Brăila —refuzînd să dea clăcașilor locurile pe care aceștia le-au avut în folosință—, are de asemenea o ieșire vehementă, scriind prefectului următoarele : „. . . Mult mai mult prefer ca corpul meu să se taie în patru decît moșia în două, după cum cer acei înrăutățiți și neomenoși locuitori”⁶⁷. La multe moșii din județul Brăila, proprietarii, refuzînd să conlucreze cu comisia de delimitare și împărțire a locurilor, aceste operații s-au făcut de cîte trei consilii comunale din apropiere, întrucît și proprietarii vecini lipseau sau refuzau să asiste. Așa s-a procedat pe moșiile Comănești, Sordila-Greceni, Bagdatu-Nou, Ianca, Chichinețu, Jugureanu, Scărilatești⁶⁸ etc. Inginerul județului, ținînd cu moșierii, refuza să facă ridicarea planurilor la aceste moșii motivînd : . . . „subsemnatul neputînd proceda în această lucrare de vreme ce împărțirea s-a făcut în lipsa proprietarului”⁶⁹. Delimitări ale pământurilor, în absența proprietarilor, de către trei consilii comunale s-a făcut și în județul Putna⁷⁰.

Un alt fenomen ce s-a petrecut după promulgarea legii rurale este renunțarea majorității arendașilor moșiilor statului la contractele ce le aveau de mai înainte. Ei făceau declarații scrise la prefecturi menționînd, cei mai mulți, că din cauza legii rurale „se leapădă” de a mai continua posesia după contractele anterioare⁷¹. La unii din ei contractele expirau

⁶² Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 158.

⁶³ Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703, f. 269.

⁶⁴ Ibidem, f. 440.

⁶⁵ Ibidem, f. 774.

⁶⁶ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 180/1864, f. 57.

⁶⁷ Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 436/1864, f. 14—15.

⁶⁸ Ibidem, f. 6, 33, 35, 47—48 și 150—160.

⁶⁹ Ibidem, f. 35.

⁷⁰ Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 13/1864, f. 192.

⁷¹ Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, 264/1864; Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 212/1964; Arh. st. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2 782/1866.

la 23 aprilie 1865, cînd, de altfel, intra în vigoare și legea rurală; cu toate acestea fac declarații de renunțare, deși reforma nu-i afecta. Guvernul ceruse prefectilor să-i întrebe dacă ei doresc sau nu să-și mențină contractele, dată fiind abolirea clăcii. Renunțarea lor în masă denotă că se temeau că după emanciparea clăcașilor nu vor mai avea cu cine să lucreze moșiile și totodată nu-și vor mai putea scoate cîștigurile fabuloase din arendarea moșilor. În octombrie 1864, guvernul a anunțat că le va face un scăzămînt la arendă de 10% și atunci parte din ei, circa 30% în unele județe, au revenit asupra rezilierii contractelor anterioare. Mai tîrziu, cînd au văzut că reforma nu le aduce prejudiciile de care se temeau ei la început, mulți au revenit asupra renunțării la contracte.

E de menționat faptul că moșierii și arendașii, oricum înspăimîntați în primele luni, cînd au înțeles că pot să profite de scăderile și impreciziile legii rurale, s-au dovedit mai activi în conlucrarea cu autoritățile județene în defavoarea clăcașilor. Astfel, influențînd comisiile de plasă, au reușit să excludă de pe tabelele de împrumut un mare număr de clăcași; cînd nu reușeau să-și impună punctul de vedere în fața comisiilor, făceau contestații la Comitetul permanent județean, unde, fiind tot moșieri, obțineau, în majoritatea situațiilor, cîștig de cauză. În comuna Buciumeni, județul Tecuci, delegatul din partea fîscului în comisia de plasă, lăsîndu-se influențat de proprietar, a hotărît ca toți clăcașii să primească numai loturi de casă la împrumut și, prin violență, a smuls chiar o declarație de acceptare din partea acestora — retractată însă imediat de săteni⁷². Un moșier din Mohorîți, avînd pe fratele său delegat în comisia plășii Zeletin și membru al Comitetului permanent, a izbutit să înlăture de la împrumut pe toți clăcașii ce-i avea pe moșia sa⁷³. Mai mulți clăcași de pe proprietatea lui Ion Brătianu din comuna Pleșoiu, județul Romanai, n-au fost trecuți pe tabelele de împrumut de comisia de plasă, care — după cum reclamă țărani — lucrează „pă enteresuri”⁷⁴. În Siliștîaru, județul Gorj, proprietarul, fiind și președinte al Comitetului permanent, a determinat comisia de plasă să nu treacă „în rolul de împrumut”, un număr de 14 clăcași de pe moșia sa⁷⁵. La moșia Ciolănești din județul Putna, deși comisia de plasă (în care figura și Ioan Roată) a constatat — în prezența arendașului — că clăcașii au dreptul la împrumut și ca atare i-a trecut pe tabel, mai tîrziu proprietarul a izbutit să obțină din partea Comitetului permanent o decizie de anulare a împrumutului⁷⁶. Proprietarul moșiei Prohozești din județul Bacău a obținut de asemenea din partea Comitetului permanent o decizie de anulare a împrumutului clăcașilor, deși aceștia fuseseră trecuți pe tabel de comisia plășii Tazlăul de Sus⁷⁷.

⁷² Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 664—666.

⁷³ Ibidem, dos. 5/1865 (nepaginat).

⁷⁴ Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanai, dos. inv. 6/1865, f. 1.

⁷⁵ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2190/1864, f. 38.

⁷⁶ Arh. st. Buc., Min. Agriculturii, Reforma din 1864, mapa 1847 bis, plasa Zăbrăuți, f. 31—32.

⁷⁷ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2180/1864, f. 336.

O altă practică pe care moșierii o exercitau tot prin influență era trecerea clăcașilor dintr-o categorie superioară într-una inferioară; pe mulți fruntași îi treceau în categoria mijlocașilor, pe aceștia în categoria pălmașilor, iar pe ultimii numai cu loc de casă și grădină; aceasta pentru a le delimita cât mai puțin pământ. În ianuarie 1865, când comisia de plasă a mers la moșia lui Ion Hagiadi din Simnicul de Jos, județul Dolj, reprezentantul proprietarului a stăruit și a izbutit s-o determine ca pe mulți săteni care făcuseră clacă cu 2 boi să-i treacă în categoria pălmașilor, iar pe unii să-i îndepărteze cu totul de la împroprietărire „vrînd cu aceasta — reclamă clăcașii — a economisi pământul se rămîie pe seama d-lor”⁷⁸. Proprietarul moșilor Grojdibod și Gura Padinii, județul Romanați, a determinat Comitetul permanent să treacă peste 20 de clăcași într-o categorie inferioară de împroprietărire. Procedul nu-i lipsit de semnificație. Țăranii, nefiind anunțați că la 26 iunie 1865 se va judeca contestația moșierului, nu s-au prezentat la prefectură în acea zi. Prefectul județului împreună cu proprietarul și doi membri ai Comitetului permanent, profitînd de absența clăcașilor, au luat o hotărîre potrivit intereselor acestora. După ce, în hotărîrea Comitetului permanent sînt dați nominal clăcașii, decizia se motivează astfel: „...Toți aflîndu-se absenți, proprietarul declară că în anul 1864 au făcut claca cu brațele și pentru că n-au fost următori a-și susține dreptul, rămîn a primi pământul legiuit ca toporași, iar nu precum s-a clasificat de comisie, ca mijlocași”⁷⁹. În iulie 1865, dintr-o plîngere a sătenilor din Valea Romînești, județul Muscel, constatăm că moșierul, împotrivîndu-se clasificării clăcașilor făcută de comisia de plasă, i-a trecut în categorii inferioare. Clăcașii, văzîndu-se nedreptățiți de Comitetul permanent județean, reclamau Consiliului de stat următoarele: „...Proprietarul n-au voit a ne da drepturile, ci pe cei cu 4 boi le-au dat drept cu 2 și pe cei cu 2 i-au făcut cu palmele și pe cei cu palmele i-au depărtat cu totul”, iar biletele „de plata clăcii... ni le-au rupt, trecînd în catastiful dumnealui cum au voit”⁸⁰.

Din compararea statisticilor din vara anului 1864 cu tabelele de împroprietărire, se constată că sînt, pe întreaga țară, deosebiri de zeci de mii de la o categorie la alta în sensul celor afirmate mai sus, că foarte mulți clăcași au fost excluși total de la împroprietărire de către moșieri. Astfel, în iulie 1864 — după tabelele prefecturilor — erau următorii clăcași:

		Categoria fruntași	Categoria mijlocași	Categoria pălmași
În jud.	Argeș	1 521	8 716	4 382
„ „	Bacău	1 442	7 000	6 315
„ „	Dîmbovița	4 441	10 624	7 160
„ „	Dolj	5 785	17 518	7 858 ⁸¹

⁷⁸ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 1/1865, f. 1.

⁷⁹ Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 5/1864, f. 21 și 60.

⁸⁰ Arh. st. Buc., Min. Justiției, Curtea de apel, Secția a II-a, București, dos. 85 1866, f. 1.

⁸¹ Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 251/1864, f. 253, 162, 75 76 și 86—87.

Din aceștia au fost împroprietăriți :

		Categoria frunțași	Categoria mijlocași	Categoria pălmași
În jud.	Argeș	1 281	8 113	4 208
„ „	Bacău	1 046	5 847	7 695
„ „	Dîmbovița	4 215	9 954	5 194
„ „	Dolj	4 291	16 839	7 763 ⁸²

La măsurarea și delimitarea pământului ei își aduceau inginer particular sau influențau chiar pe inginerul statului să declare că moșia face parte din categoria celor „strîmte” și atunci, pentru a nu se ataca dreptul la o treime a proprietății, înjumătățeau loturile fiecărei categorii de clăcași.

În afară de faptul că moșierii și arendașii înșelau pe săteni la măsurătoare, le dădeau pământ lipsă și la distanțe mari de vatra satului, documentele atestă că, în majoritatea cazurilor — deși legea prevedea să li se dea pogoanele ce le avuseseră mai înainte în folosință sau de aceeași calitate — li s-au delimitat cele mai proaste și mai neroditoare locuri de pe moșie : rîpi, prunduri, tufărișuri, mlaștini etc. ⁸³. Nedreptatea făcută clăcașilor prin acordarea celor mai rele pămînturi este uneori recunoscută și de autoritățile județene. Așa, de pildă, prefectul de Putna, sesizat de plîngerile țăranilor din comuna Răstoaca, a mers la fața locului și — în aprilie 1866 — a scris Ministerului de Interne că „asuprire mai flagrantă nu crez să să fi făcut în altă parte cu ocazia împroprietăririi sătenilor ca în această comună Răstoaca. Din 580 fălci de pămînt ce se cuvine să ia acești locuitori li s-a dat peste 400 fălci numai baltă, unde nu poate răzbi nu numai om, dar chiar orice fel de vită”, iar țăranii plătesc deci un pămînt care nu le e de nici un folos ⁸⁴.

În multe sate, locurile repartizate clăcașilor erau în așa fel alese și delimitate, încît, pentru a ajunge la ele sau la vădurile de adăpare a vitelor, țăranii trebuiau să treacă peste moșia proprietarului și să fie astfel constrînși să se învoiască cu el în viitor ⁸⁵.

Lucrînd în complicitate cu autoritățile sau avînd influență asupra unor membri ai guvernului, moșierii au reușit să impună respingerea a

⁸² Leonida Colescu, *La loi rurale de 1864 et la statistique des paysans devenus propriétaires*, București, 1900, p. XIV.

⁸³ Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 18/1865, f. 1; Arh. st. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 2/1866 (nepaginat); Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 32 1867, f. 133—152; ibidem, dos. 5/1866, f. 52—61; ibidem, dos. 4/1872, f. 1 012—1 014; Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 248; ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 205; ibidem, dos. inv. 165/1865 (nepaginat); ibidem, dos. inv. 269/1865, f. 16 și 18; Arh. st. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2 962 1866, f. 66 și 93.

⁸⁴ Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 5/1866, f. 17—18.

⁸⁵ Arh. st. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 40/1865; Arh. st. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 4/1865; ibidem, dos. 40/1865.

mii de contestații făcute de săteni pentru nedreptățile suferite la înproprietărire⁸⁶.

Ceea ce n-au izbutit moșierii în primii ani după reformă au realizat după detronarea lui Cuza și mai ales după 1871, când, venind la conducerea țării guvernul conservator, s-a hotărât completarea unor lucrări tehnice legate de aplicarea legii rurale și verificarea măsurătorilor efectuate pe unele proprietăți. Cu această ocazie, moșierii, aducându-și ingineri particulari și influențându-i, au luat îndărăt de la foștii clăcași mii de hectare, pământ pentru care ei încasaseră și sumele de despăgubire în anii anteriori.

Reforma din 1864 a adus beneficii mari claselor exploatare care au căutat să profite de impreciziunile legii rurale și de corupția autorităților însărcinate să vegheze la aplicarea ei. În același timp este necesar să fie subliniate trăsăturile progresiste ale reformei — emanciparea clăcașilor, dezvoltarea capitalistă a agriculturii ș.a. — importanța și rolul covârșitor pe care l-a avut în evoluția social-economică a țării.

Cu toate scăderile ei, reforma din 1864 a subminat bazele regimului feudal în agricultură, a transformat vechea proprietate asupra pământului în proprietate de tip burghez, modul de producție capitalist devenind dominant și în această ramură a economiei naționale. Totodată, reforma agrară din 1864 — deși n-a rezolvat problema țărănească — desființând dependența personală și înproprietărind majoritatea clăcașilor, a dat un puternic impuls dezvoltării producției de mărfuri și, în general, societății românești.

⁸⁶ Subliniem că cele mai multe contestații ale sătenilor pentru nedreapta aplicare a legii rurale au avut loc în județul Dolj, unde, de altfel, era și numărul cel mai mare de clăcași. În acest județ, de pildă, au făcut contestații țărani din peste 100 de sate.

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN VALEA VÎLSANULUI (ARGEȘ) DUPĂ REFORMA AGRARĂ DIN 1864

DE

I. ENACHE și L. MARCU

Ca în întreaga țară, și în cele 26 de sate și cătune înșiruite pe apa Vîlsanului, de la poalele muntelui Chițu și pînă la confluența cu Argeșul¹, reforma agrară din 1864, realizată în condițiile creșterii luptei maselor țărănești pentru pămînt, a constituit un pas înainte pe calea dezvoltării capitalismului la sate. Pornind însă de la principiul inegalității în situația materială a țăranilor, reforma agrară din 1864 a satisfăcut doar parțial nevoia de pămînt a acestora, ducînd la o adîncire a diferențierii de clasă la sate, la creșterea numerică a chiaburimii și la pauperizarea maselor țărănești².

¹ În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, aceste sate se aflau grupate în comune rurale și anume: 1) *Brădet* cu 549 de locuitori; 2) *Brătieni-Galeș*, formată din Brătieni și Galeș cu 1 208 locuitori; 3) *Mușătești*, formată din Mușătești, Prosia, Robaia, Valea lui Maș, cu 1 397 de locuitori; 4) *Vîlsănești*, format din Valea Faurului și Vîlsănești, cu 818 locuitori; 5) *Costești-Stroești*, format din Costești și Stroești cu 1 679 de locuitori; 6) *Mălureni-Bădiceni*, format din Bădiceni, Bohari, Mălureni și Toplița cu 2 055 de locuitori; 7) *Cacaleți-Zărnești*, format din Butești, Cacaleți, Ionești, Mănești, Păuleasa, Popeasca, cu 1 366 de locuitori; 8) *Bunești*, format din Valea Mare, Garcia, Fața Cimpului, Solea și Valea Moșului, cu 764 de locuitori (cf. Al. Lahovari, *Marele dicționar geografic al Romîniei*, București, 1898-1902, s.v.). Populația celor opt comune rurale atinsese în ultimul deceniu al secolului 10 000 de locuitori (cf. „Gazeta țăranilor” din 12 martie 1895).

² Cf. *Istoria Romîniei*, vol. IV, București, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 374 și urm. Într-un comentariu al unui organ de presă argeșan cu apariția la Mușătești sint rezumate astfel deficiențele legii agrare în această regiune: s-a dat pămîntul cu „reducțiune”; s-au ales terenuri de rea calitate, locuri cu prundișuri, pe ripă, mocirloase sau acoperite de crîng; pentru intrarea în posesiune a fost nevoie de procese ruinătoare; s-au schimbat hotarele prin acte de silnicie sau procese nedrepte, loturile nu s-au măsurat individual, nici nu s-au parcelat, nici nu s-au hotărnicit, nici nu s-au pietruit; s-a dat pămînt pentru piața comunei, pentru școală, cite 7 prăjini, dar numai pe hirtie, nu și în realitate; s-a înscris dreptul la padure, dar mai pe urmă aceasta s-a interzis în chip arbitrar; pentru loturile primite, pe lîngă suma de rascumpărare, s-au pus dări din cale afară de grele (*Mica proprietate și sarcinile ce o apasă*, în „Gazeta țăranilor” (Mușătești-Argheș), din 26 februarie 1895).

Pământurile care s-au împărțit aparținuseră în general mănăstirii Bistrița (moșia Stroești) sau episcopiei Argeș (moșiile Brădet, Galeș — cu corpurile Fintînelele și Vilcelele, Mușătești — cu corpurile Buneștii de Fier și Mușătești-Pietrari, Costești, Bădiceni, Zărnești) și, într-o măsură mai mică, particularilor (moșiile Brătieni, Grunau).

La Mușătești, localitatea situată la confluența Văii Robaia cu Vilsanul, acolo unde se întâlnesc drumurile Curtea de Argeș — Cîmpulung și Pitești — Brădet, dintre foștii clăcași de aici, din Valea lui Maș și din Robaia au fost împroprietăriți în total 185 de capi de familie cu 663,0550 ha, delegat al satului fiind pașoptistul Toma Popescu; media de cap de familie era 3,5 ha, deci cu jumătate de ha mai puțin decît vechile locuri legiuite avute în folosiniță³. Un număr de 124 de clăcași din Costești și Stroești, localități situate mai la sud de Mușătești, au fost împroprietăriți în felul următor: 25 de locuitori cu 4 boi au primit 137,5 ha; la 74 de locuitori cu 2 boi li s-au dat 378 ha; 21 de pâlmași au primit 23,5 ha, iar 4 locuitori loc de casă și grădină reprezentînd 3 ha, așadar în total 474 ha, în medie 3,8 ha de cap de familie, deci și aici mai puțin decît vechile locuri legiuite avute în folosiniță⁴. Din întreaga cîtimă, locuitorii din Costești au primit 278,5 ha, iar cei din Stroești 194,5 ha. Restul suprafeței agricole, însumînd 141 ha, împreună cu întreaga pădure a rămas ca domeniu al statului, fiind apoi arendată⁵.

În ceea ce privește moșiile particulare, de pe cea a lui Alex. Brătianu de pildă, de lingă actualul sat Brăduleț, cu o suprafață totală de 187,5 ha, au fost împroprietăriți doar trei locuitori⁶.

Arbitrarul în aplicarea reformei s-a făcut în primul rînd simțit cu ocazia *stabilirii categoriilor de beneficiari* ai legii rurale, fiind excluși pe nedrept o serie de foști clăcași sau trecuți în categorii inferioare⁷. În

³ Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, secția a III-a, dos. 106, p. 6 și 6 v.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., Credit funciar rural, dos. 712, tabela A.

⁵ Un inginer trimis să facă ulterior o verificare la fața locului la Costești arată în raportul său către administrație: „Am constatat că întinderea totală a acestei moșii este de 7 529 pogoane, prăjini 17, însă pogoane 6 438, prăjini două, sînt acoperite cu pădure, pogoane 252, prăjini 15, sînt locuri neproductive și cele excluse după lege, și pogoane 839 sînt locuri cultivabile, din care s-au dat locuitorilor două din trei părți, pogoane 559, prăjini 8, rămînînd statului a treia parte de pogoane 279 prăjini 16 care s-au posesdat de arendași în urma legii rurale” (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 143, dos. arendări, nr. 41, p. 23).

⁶ Loc. cit., dos. 326, doc. 7. Vezi și *Acte și legiuri privitoare la chestia fărânească*, s. I, vol. III, București, 1907, p. 890; vezi și V. Maciu, *Cu privire la situația și lupta fărânimii din România în ajunul războiului de independență*, în „Studii”, an. VIII, 1955, nr. 3, p. 32.

⁷ Cf. Arh. St. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. II, f. 10. Mulți țărani din satele Vilsănești și Valea Faurului, situate imediat la sud de Mușătești, care au fost excluși de la împroprietărire prin însăși interpretarea legii, vor continua astfel să lucreze în condiții de clacă pe fișile de moșii ale lui Ion Niță Mușătescu din lungul Văii lui Maș și al Văii Buneștilor sau pe domeniul doctorului Grunau.

al doilea rînd, pămîntul distribuit pe baza legii rurale cuprindea loturi din cele mai rele și risipite pe suprafețe întinse⁸.

Deoarece prin lege se prevedea *dreptul la comasare* a loturilor risipite, moșierii și arendașii profitară de aceasta pentru a-și alege pămînturile cele mai fertile. La Mușătești, de pildă, comisia pentru împrumut, în loc să dea locuitorilor întreaga parte din moșie dinspre vatra satului cu locuințele acestora, a lăsat-o în proprietatea statului, iar sătenilor li s-au dat locuri fără comunicații și surse de aprovizionare, pe costurile dinspre Brătești⁹.

Nici aceste suprafețe atît de reduse și de proastă calitate nu erau însă garantate, nefiind precis delimitate și hotărnicite și în permanență amenințate de lăcomia arendașilor, cărora le fuseseră prelungite contractele pe domeniile devenite acum proprietatea statului (moșiile Brădet, Mușătești-Pietrari, Costești-Stroești, Mălureni-Bădiceni, Bădiceni-Păuleasa, Zărnești).

Neînțelegerile pricinuite de *delimitările defectuoase* și de *abuzurile inginerilor hotarnici* vor constitui un neconținut izvor de nemulțumiri și frământări. De pildă, țăranilor din Mușătești li s-au dat cu ocazia împrumutării, din întreaga suprafață a moșiei de peste 1 500 ha, numai 601 ha situate în bună parte în locurile cele mai neproductive din punctele Muscel-Manga și Piatra Albă, spre sud-vest (pe drumul ce duce spre Curtea de Argeș). După multe discuții cu inginerul hotarnic Zeuceanu, reușesc prin delegatul lor Petre Rădulescu să-l determine pe acesta să le schimbe o parte din loturile cuvenite aici cu altele, în punctele Muscel-Cărbune și Birlogul, în partea de nord-est, spre Poinărei. În felul acesta ajung să dețină în vatra satului 403, 5 ha, în Muscel-Manga și Piatra Albă 107 ha, în Muscel-Cărbune 63 ha și în Birlogul 27,5. Arendașul Gavril Chibaru contestă însă delimitarea făcută de acest inginer și cere ca operația să fie verificată de un altul, propus de el. În urma unei noi delimitări efectuate la 23 octombrie 1868, statul urma să ia în stăpînire loturile a mulți locui-

⁸ La 12 aprilie 1866, foștii clăcași din Mușătești se adresează Locotenentei domnești, arătînd că „de la promulgarea legii rurale vedem posedînd numai unii de la un pogon pînă la două și unii de la un pogon în jos, ce le avem în vatra comunii, iar locurile ce le-am avut de hrană curățite și îmbunătățite de noi și părinții noștri, ni s-au luat, și nouă în loc de locuri de hrană, vedem că ne-am mărginit numai și numai în niște locuri sterpe, rîpi, văi și surpături și pădure cu buturugi, unde nici vitele nu se pot pășuna, necum să fie de cultivat (Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, Secția a III-a, dos. nr. 106, f. 6 și 6 v). Într-o petiție din 6 mai 1866, semnată de „toată obștea com(unei) Mușătești”, se arată că „am rămas muritori de foame, căci locurile ce le-am avut de hrană ni s-au luat și ni s-au dat rîpile și surpături unde în nici un chip nu putem trăi, ba încă nici vitele a pășuna”. (Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, secția a III-a, dos. nr. 106, f. 1 și 1 v). Într-un ziar local se semnaleaza de asemenea că „sătenilor nu li s-a dat pămînt în sate și în sădirile și în pometurile, în căminurile lor, nu, ci pe rîpi, pe prundul neroditor al apelor, pe coaste și văi nămoase, pe surpături și mocirle, împrăștiindu-i ca pe niște blestemați și osîndiți... Și s-a dat cu reducere, cum se zice, pe jumătate din ceea ce avea să ia. Și cum? În zece locuri cite o bucată, fără hotare recunoscute, fără parcelare regulată, fără împietruire...” (*Legea rurală și mica proprietate a țăranilor*, în „Gazeta țăranilor” din 5 iunie 1894).

⁹ Loc. cit., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. IV, f. 26 și 26 v.

tori, pe care aceștia le dețineau în baza delimitării făcute cu ocazia împroprietăririi¹⁰.

Conflicte asemănătoare au avut și locuitorii din Vilsănești cu moșia dr. Grunau — care cuprindea Manga, Găitanul, Lunca Făurenilor și pădurea Valea Faurului, cuprinzând la nord valea Buneștilor, la est Valea Satului, iar la sud terenul de peste drumul Vilsănești-Costești —, conflicte reglementate abia o dată cu stabilirea delimitării cerute de noul proprietar, colonelul Al. Drăgulescu, la 29 octombrie 1911¹¹, precum și cei din Bădiceni și Zărnești¹², localități situate spre confluența Vilsanului cu Argeșul. La moșia Bădiceni-Păuleasa, deși se făcuse o hotărnicie în anul 1859, aceasta nu se mai păstrează după aplicarea reformei agrare din 1864, dînd naștere de asemenea la o serie de procese între stat și locuitori¹³.

Și în valea Vilsanului deci, ca și în întreaga țară, bunăstarea la care se așteptau țăranii în urma reformei s-a dovedit a fi simplă iluzie¹⁴. Împroprietăririle care au urmat n-au putut schimba decît parțial situația grea a țăranilor care — după cum reiese din actele oficiale — „cu mare greutate pot susține familiile lor”¹⁵.

La 1879 urma să se aplice art. 5 și 6 din legea rurală pentru însurăței; dar și cu această ocazie, după cum arată organul de presă local, „toți micii spoliatori, toți cîrcumarii orașelor, toți samsarii și speculanții cu de-amănuntul veniseră cu titlul de însurăței a se împroprietări, iar cei ce luptaseră la Plevna, Grivița și Smîrdan și erau după lege însurăței rămaseră pe drumuri cerșetori”. Aceeași a fost situația și în 1883, 1886 sau 1888, primind pămînt „tot speculanții de meserie, străinii, apoi indirect epistații de moșie; toate jivinele pripășite prin sate au mîină liberă a cumpăra pămînt de la stat; iar muncitorul adevărat e uitat, umilit și dat pradă speculei!”¹⁶. După războiul de independență, pentru a domoli

¹⁰ Secția a III-a a Curții de apel dă în cele din urmă cîștig de cauză locuitorilor, constatînd imposibilitatea de a lăsa fără pămînt o bună parte din locuitori, ale căror loturi fuseseră de fapt împinse pe domeniul statului de extinderea celorlalte (loc. cit., nr. 364, vol. III, f. 80).

¹¹ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., 1868, dos. hotărnicii nr. 29.

¹² Loc. cit., nr. 199, dos. 214.

¹³ Loc. cit., nr. 345, dos. regii nr. 99 (1880), f. 14 și 14 v, 18 și 80.

¹⁴ „Uitați-vă azi — se arată într-un bilanț de la sfîrșitul secolului trecut dintr-un organ de presă local — la pămîntul țăranilor făcut în sute de bucăți, sărăcit și mai pierdut... Uitați-vă la casele țăranilor, nu locuințe, ci morminte pentru el și familia lui, case pretutindeni împrăstiate. Uitați-vă la vitele sale slabe, degenerate; la cei mai mulți oboarele, curțile sînt pustii. Pomii și i-au tăiat din lipsa lemnului de ars...” (*Legea rurală trebuia să înființeze comunele rurale*, în „Gazeta țăranilor” din 26 iunie 1894).

¹⁵ Răspuns nr. 105 la chestionarul din 1906 din Argeș, la G. D. Scraba, *Starea socială a țăranimii*, București, 1907, p. 129.

¹⁶ *Legea rurală, aplicațiunea ei în 1879, celelalte legi de împroprietărire pînă în prezent*, în „Gazeta țăranilor” din 10 iunie 1894; *Ce trebuie legii rurale din 1864 și ce trebuie legilor de împroprietărire a țăranilor noștri*, ibidem, 17 iulie 1894; *Urmările celorlalte legiuri după legea din 1864 de aplicarea împroprietăririi țăranilor*, ibidem, 7 august 1894.

spiritele agitate ale țăranilor care cereau împrăștierea pe moșile statului la Costești, se dau totuși însușirilor din suprafața moșiei 44 ha, situate în apropierea luncii Vilsanului¹⁷.

În timp ce majoritatea țăranilor din Costești și Stroești nu aveau pământ, două trupuri ale moșiei, în suprafață de 278 ha — unul situat spre nord-vest de pădurea Olarului până în valea Muscelului, iar celălalt în lunca Vilsanului — fură vândute la licitația din 18 octombrie 1885 chiburului Niță Folescu pentru suma de 91 000 de lei¹⁸. Un fapt asemănător se va petrece și în celelalte sate, în care țăranii așteptau ca statul să le distribuie pământul rămas neîmpărțit, lucrat de ei în condiții înrobitoare, sau să-l poată cumpăra la prețul de 5 galbeni (58,75 lei) pogonul, cum fusese stabilit de legea agrară. Statul însă preferă să vândă pământul acelei părți a burgheziei satelor formate în majoritatea ei de circiumari sau arendași, care aveau posibilitatea să cumpere la prețurile cerute pentru loturile de peste 5 ha¹⁹.

Datorită felului trunchiat și limitat în care fusese aplicată legea agrară din 1864 și cele ce i-au urmat, numărul țăranilor argeșeni rămași

¹⁷ Ca urmare, arendașul N. Vasilescu cere imediat ca statul să-i opereze scăderea veni-
tului moșiei arendate „de la primul cistiu al punerii locuitorilor în posesie cu suma ce se va
evalua de o constatare ce se va face” (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 143, dos.
arendări, nr. 417, f. 19). În 1879, noul arendaș al moșiei Costești, Const. Protopopescu, care
preluase arenda de la N. Bogdan, cere administratorilor să facă cercetări în privința încălcărilor
de hotărnicii și să i se scadă din arendă pentru cele 44 ha date însușirilor suma de 2 200, soco-
tind a 25 de lei venit de hectar (Arh. St. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 137, dos. arend-
dări, nr. 35 din 1887, f. 12). Insuficiența pământurilor date însușirilor se vede din faptul că
locuitorii satului continuau să folosească celelalte pogoane din prundul râului pretinse de arendaș
care susține că în afară de faptul că administrația trebuie să-i scadă venitul celor 44 ha,
va trebui să ia măsuri, deoarece aceștia „în loc de 88 de pogoane, stăpinesc 114 cu forța”
(loc. cit., f. 13).

¹⁸ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 1 122, dos. arendări, nr. 135, f. 24 și 24 v

¹⁹ În satele Brădet și Nucșoara, patru loturi din pământul ce aparținuse episcopiei¹
Argeș sint vândute de stat la 1886 lui Nicolaie Șt. Iorgulescu pentru suma de 3 100 de lei (Arh.
st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., Taloane de răscumpărare, vol. II, nr. 330, 331, 332 și
372 din 1886), iar în 1887 un alt lot din aceeași moșie (loc. cit., vol. III, nr. 42 din 1887).
În satul Gales, încă din 1869 fusese vândută cea mai mare parte din moșia statului Vilcelele
lui Ioan Bunescu și Dinu Iosepid pentru suma de 34 000 de lei (loc. cit., vol. II, nr. 135
din 1869), iar în satul Mușătești, cea mai bună parte a moșiei — de la Valea lui Maș până la
drumul spre Curtea de Argeș și dealul Prosia — este obținută de fostul arendaș Nanu Gheor-
ghiu (loc. cit., nr. 340 din 1886). Acaretele fostelor moșii sint de asemenea cumpărate de foști
arendăși sau elemente ale burgheziei sătești pentru a fi folosite ca întreprinderi comerciale
locale, așa cum se petrece cu cele de la Stroești, cumpărate la 1889 de N. Bazilescu, împreună
cu suprafața respectivă, pentru suma de 2 600 de lei (loc. cit., vol. III, nr. 478 din 1889).
Numai o parte din moșia Stroești, cuprinsă între vatra satului și culmile deluroase dinspre
Retevoești și Gănești, a fost vândută — destul de târziu — sătenilor, însă numai acelor care
au avut posibilitatea să cumpere la prețurile fixate de stat. Abia în 1912 au fost vândute
loturi de câte 5 ha fiecare unui număr de 17 inși, iar în 1913 la încă 7 (Arh. st. Buc., fond.
Min. Agr. și Dom., Titluri de proprietate, vol. V, nr. 97—111 din 1912 și vol. X, nr. 7—15
din 1913—1914).

fără pământ era încă mare²⁰. Suprafața medie distribuită aici (3,5 ha) nu numai că era inferioară celei medii pe țară (3,77 ha), dar se dovedea insuficientă pentru familii ce numărau în medie 4—5 membri și cărora reforma le dăduse doar 25—33 % din pământul pe care îl avuseseră în folosință la începutul secolului²¹.

În schimbul eliberării de sarcinile de clăcași, cei împroprietăriți au fost obligați de lege să plătească o sumă însemnată, care întrecea de câteva ori valoarea pământului la acea dată²². La situația grea cauzată de lipsa de pământ și de plată pentru răscumpărarea clăcii venea să se adauge foametea din anii secetoși de după reformă, care a silit un mare număr de țărani să se angajeze să plătească produsele primite cu titlu de împrumut de la moșieri și arendași în munci eșalonate în cinci ani²³. Astfel, țăranul argeșan, de-abia devenit „proprietar liber”, fu nevoit să accepte condiții grele de vânzare a forței de muncă. Prin legea tocmelilor agricole din 1866, țăranimea din valea Vilsanului — ca și în întreaga țară — a fost lăsată la discreția proprietarilor de moșii și a arendașilor. Învoielile ce se încheie iau forme din cele mai variate, toate ascunzând în fond o exploatare nemiloasă: bani, muncă, dijmă și bani, muncă la tarla (rușfet), rușfet cu dijmă, rușfet cu dijmă și muncă, iar pe deasupra, diferite plăcoane în pui, ouă etc., deși legea tocmelilor le interzicea²⁴.

²⁰ Cf. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestia țăărănească*, București, 1905, p. 22; G. D. Scraba, *Starea socială a țăranului*, București, 1907, p. 246. În ceea ce privește procesul de diferențiere a țăranimii la sfârșitul secolului al XIX-lea, vezi și D. Creangă, *op. cit.*, p. 51; idem, *Proprietate rurală și chestia țăărănească*, p. 35; Gh. Matei și D. Mioc, *Date cu privire la problema agrară în România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, an. XI, 1958, nr. 5, p. 12; G. Alimăneșteanu, *Proprietatea mare și chestia țăărănească*, București, 1906; I. N. Iancovescu, *Repartiția proprietății rurale*, 1903.

²¹ Cf. H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 37. De lipsa pământului vorbesc și răspunsurile la chestionarul din 1906 din Argeș (nr. 3, 67 și 126, la G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 34, 55 și 128; vezi și Ch. C. Arion, *La situation économique et sociale du paysan en Roumanie*, Paris, 1895).

²² În Muntenia, suma era de 133 de lei, 100 de lei și 24 de parale și 71 de lei și 20 de parale anual, după categorii, pentru a acoperi despăgubirile pentru foștii proprietari (1 521 de lei și 10 parale, 1 148 de lei și 20 de parale și 816 lei), împreună cu respectivele dobânzi și anuități. În timp ce potrivit art. 56 al aceleiași legi, prețul oficial de vânzare al unui hectar era de 167,50 lei, suma datorată fostului proprietar era în medie de 450 de lei, deci de aproape patru ori mai mare.

²³ Cf. „Analele economice pentru cunoștința României”, an. V, 1864, nr. 17, 18, 19 și 20, p. 37. Vezi și R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 450. Pe lângă îndatorirea prețului pământului, asupra țăranului mai apăsă contribuția la căi de comunicație, egală pentru proprietar și muncitor; prestație la șoselele comunale, care — indiferent de numărul de boi deținuți — era pentru toți de 5 zile; 300 de lei pentru fiul luat la oaste — bani pentru cal la călărași; gard la țărină primăvara cu material propriu; paza de noapte.. (cf. Al. G. Dăbija, *Despre starea materială fizică și morală a sateanului*, Iași, 1889, p. 19).

²⁴ Vezi G. D. Scraba, *Starea socială a sateanului*, București, 1907, p. 315—317; idem, *Condițiile de existență ale țăranului român*, București, 1906, p. 10—11.

Învoielile acestea reprezentau, față de sistemul clăcii, o situație adesea mult mai împovăraătoare, un grad de exploatare mai accentuat²⁵, fapt ce rezultă dintr-o serie întreagă de mărturii ale țăranimii argeșene²⁶. Dijma a variat pînă la sfîrșitul secolului de la minimum 1/5 și 1/2²⁷, la maximum 3/4²⁸ date proprietarului. Cînd se stabilea prețul în bani, se ajungea de la 16 lei la 50 de lei în mod obișnuit și la 140 lei maximum pentru 1 ha²⁹. În plus, se mai făceau și diferite munci ca transporturi, arătură, secerat³⁰. Ulterior, deși art. 4 din legea învoielilor agricole din 1893 interzicea expres rușfeturile, totuși ele au continuat, ca și darurile în natură, dîndu-se ouă, pui de găină, boboci de gîscă, curcani, unt³¹,

²⁵ Sub regimul clăcii, de pildă, pentru 30 de pogoane de arătură luate în plus trebuia să facă 2—3 pogoane din 30, pe lingă cele 3 pentru care avea deja obligația; deci beneficiul clăcașului revenea 24 pogoane din 30. Pentru ierbărit plătea 4—8 lei vechi de vita mare și 1—2 lei vechi de vita mică. După împroprietărire, pentru un lot de 30 de pogoane luat în arendă muncea 7—8 pogoane, dijma era 1 din 4 sau 7 1/2 din 30, deci beneficiul țăranului era 14 1/2 din 30. Pentru ierbărit plătea 20—32 de lei vechi pentru vita mare și 2—4 lei pentru vita mică. (Cf. R. S. Campiniu, *O ochire asupra stării sociale a țăranului român*. Brăila, 1872, p. 11—12).

²⁶ La chestionarul trimis în 1906 în comunele din Argeș s-au primit următoarele răspunsuri referitoare la „asupririle proprietarilor și arendașilor în ce privește învoielile agricole” (nr. 74): „Relele de care sufer țăranii sînt: lipsa de pămînt și învoielile care s-au îngreuiat și care greutăți nu se prevăd în contracte; dar săteanul este silit să facă după cum îi poruncește arendașul, căci altfel îl gonește de pe moșie...” (nr. 78); „Învoielile cu arendașii sînt foarte grele” (nr. 45); „Acum li se pun la învoială o mulțime de condițiuni ce nu se pot suporta” (nr. 3); „Învoielile între locuitori și arendași sînt grele...” (nr. 111, la G. D. Scraba, *Starea socială a sateanului*, p. 34 și 128—129). Într-un răspuns din Argeș la chestionarul din 1906 se spune de asemenea: „Învoielile agricole de la 1864 pînă în prezent s-au schimbat foarte mult. De la 1864—1880 se plătea pentru arendarea unui pogon de pămînt 8—10 lei, de la acea dată s-a ridicat din ce în ce prețul învoielilor, așa că astăzi a devenit prea împovăraător pentru săteni; plătind, după cum s-a arătat mai sus, cîte 11 lei de vită numai pentru o parte din an...” (nr. 49). Într-un alt răspuns se arată: „Învoielile în trecut erau mai ușoare pentru noi, clasa țăărănească. Se plătea pentru păscutul unei vite mari 2 lei, al unei vite mici 20 de bani. În acele timpuri, sătenii fiind mult ușurați cu învoielile, creșteau vite mai multe și mai frumoase, fiind și pășuni îndeajuns... Pămîntul s-a istovit. Plata învoielilor s-a mărit și sătenii au sărăcit” (nr. 19, la G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 202).

²⁷ „Țăranul” din 20 noiembrie 1883. Vezi și răspunsul nr. 3, 11, 12 și 29 la chestionarul din 1906 (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 128).

²⁸ Răspunsul nr. 37 la chestionarul din 1906 (*ibidem*, p. 717 și 189). În 1870, în Argeș proporția era: două cazuri cu dijme 1/2, un caz cu 1/6, un caz cu 1/4 și patru cu 2/3, pe cînd în 1906 două cazuri cu 1/2, două cu 2/3, trei cu 1/1 și unul cu 5/6 (G. D. Creangă, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijma, a pășunatului și a prețului muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1908, p. VII).

²⁹ G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 75. În 1870, proporția era în Argeș un caz cu arenda 15—20 de lei, trei cazuri cu 20—30 de lei, un caz cu 30—40 de lei, pe cînd în 1906 două cazuri cu 30—40 de lei, două cu 50—60 de lei și unul cu peste 80 de lei (G. D. Creangă, *op. cit.*, p. VI).

³⁰ „...Țăranii mai muncesc cîte un pogon secară două zile cu carul la carat recolta, 3 zile cu brațele la mașină și un pogon de arătură (ogor) și 3 lei de nume” (G. D. Scraba, *op. cit.*, chestionarele nr. 12, 29 și nr. 11, p. 128).

³¹ Vezi răspunsurile la chestionarul din 1906 nr. 3, 11, 26, 29, 89, 97 (*ibidem*, p. 128).

iar în lipsa lor adăugându-se în numerar la suprafața de pământ³². Art. 3 din lege prevedea obligativitatea indicării întinderii de pământ de izlaz, pentru capul de vită, totuși nici această prevedere nu s-a respectat³³.

Învoielile se făceau de obicei în scris și aceste contracte formau în mina proprietarilor și a arendașilor puternice arme juridice de năpăstuire a țăranului³⁴. Într-adevăr, în timp ce stăpînul pămîntului se putea eschiva ușor de obligații, țăranul care semna avea de îndurat toate rigorile legii și întreaga forță de constrângere a aparatului de stat³⁵.

Îmbinarea formei de exploatare feudală cu cea capitalistă își găsea cel mai tipic exponent în arendași, care acaparează toate cele șapte domenii mai mari ce rămăseseră în valea Vilsanului în urma reformei agrare³⁶. Pe lângă compoziția extrem de joasă a capitalului investit în agricultură și nemiloasa exploatare a țăranilor, arendașii scoteau profituri considerabile și din învoielile vitelor, din vânzarea furajelor sau din subarendarea întreprinderilor locale: circiumi, hanuri, ferăstrae de apă și mori³⁷.

La Mușătești, moșia aflată pe teritoriul acestui sat aparținuse înainte de reformă mănăstirii Argeș, care o exploata prin arendașul Gavril Chibaru, ce plătea o arendă de 20 000 lei. Față de întreaga întindere a moșiei, numai pe jumătate din ea arendașul realiza îndoitul sumei plătite ca arendă, în afară de cele două zile de lucru cu brațele de fiecare locuitor³⁸.

³² „...Se prețuiesc în bani, cu 2 lei 50, drept condiție” (*ibidem*, nr. 26, p. 128). De fapt se dau „ouă, pui de găină, gîscă, însă în contracte nu le numește, ci se prevede o condiție de învoială în bani și, dacă îl satisfac aceste produse în natură, se achită condiția” (*ibidem*, nr. 37, p. 128). „În locul puilor de găină și ouă, acea lege agricolă nu prevede aceste prestațiuni, li se impune cite un leu sau 2 de pogon. Dar aducînd puii și ouăle, se scutesc de bani” (*ibidem*, nr. 97, p. 128).

³³ În 1870 proporția era: un caz cu 1 leu, cinci cazuri cu 1—2 lei, două cu 2—3 lei, unul cu 3—5 lei, unul cu 5—7 lei. În 1906, proporția era cinci cazuri cu 3—5 lei, trei cu 5—7 lei, unul cu 7—8 lei și unul cu 9—10 lei (cf. G. D. Creangă, *Creșterea arenzii*, p. VIII. Vezi și Al. Valescu, *Țăranii scoși de sub protecția legilor*, în „Gazeta țăranilor” din 4 iunie 1906).

³⁴ Vezi G. D. Scraba, *op. cit.* Contractul nr. 1 139, p. 172. Erau însă și cazuri cînd nu se încheiau contracte, ci simple bilete (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 89, p. 128).

³⁵ Într-o învoială din Argeș se spune: „Dl. arendaș are deplină facultate asupra oricăruia dintre noi care vom iscăli acest contract, văzîndu-l fără putere de muncă, cum și alte vițiuni daunătoare intereselor moșiei — să refuze primirea lui de a-i da locuri; fără pretențiune din parte-ne și fără judecată” (*ibidem*, p. 173).

³⁶ La sfîrșitul secolului fuseseră reduse la șase prin lichidarea moșiei Zărnești. Dintre acestea Brădetul, cu o suprafață de 4 240 ha, a fost arendată cu 4 749,50 lei, Mușătești-Pietrari cu 3 896 ha (896 ha de pămînt arabil și 3 000 de ha pădure) cu 7 510 lei, Mălureni-Badicieni cu 556 ha (56 ha de pămînt arabil și 500 ha de pădure) cu 312 lei, iar Bădicieni-Păuleasa cu 695 ha (45 ha de pămînt arabil și 650 ha de pădure), cu 243,36 lei (cf. *Marele dicționar al Romîniei*, s.v.).

³⁷ Așa, de pildă, suma realizată de arendașii Grigore Teodosiu și Marin Popescu la moșia Brădet în perioada 1888—1893 era de 10 460 de lei, fără venitul unei mori cu două rînduri de pietre, pe care nu o subînchiriau (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 2 015, dos. arendări, nr. 150 din 1887, f. 15). Cu toate acestea, arendașii, deși realizau ciștiguri cu mult mai mari decît cele aproximative socotite de Administrație, nu-și achitau nici obligațiile asumate prin contract, rîmînd de cele mai multe ori debitori față de stat. Pentru neplata obligațiilor către stat, cei doi arendași sînt urmăriți și, la 2 mai 1893 sînt scoase în vînzare următoarele vite din cele avute de ei pe moșie: 19 vaci, 15 boi, 1 juncan, 3 junci, 6 mînzafi, 1 iapă, 1 cîrlan (cf. loc. cit., f. 40).

³⁸ Loc. cit., nr. 328, dos. nr. 737.

Pentru a vedea modul în care țăranii din această parte a țării erau exploatați de arendași, este suficient să cităm o adresă a Serviciului proprietății funciare din cadrul Ministerului Agriculturii din 5 ianuarie 1885, prin care acesta arăta că un loc în suprafață de 2 ha și jumătate, vândut în 1883 lui C. Costescu din satul Costești, „prinde un venit anual pînă la suma de 35 lei”, iar arendașul arată printr-o cerere, în scopul scăderii cîștiului că trage din acest loc „un venit anual de lei nouăzeci și doi”³⁹.

Un fapt destul de elocvent s-a petrecut și pe moșia Hotarul Bădiceni, aflată pe teritoriul comunei Mălureni-Bădiceni, trecută în regia Consiliului comunal prin ordinul prefecturii nr. 5 201 din 7 iunie 1877, care a fost administrată de primarul acestei comune, Gliță Hristodorescu, fostul arendaș al moșiei. Exploatarea moșiei se făcea în condiții din cele mai împovărătoare pentru locuitori, fapt care reiese cu claritate din raportul către Administrație al inspectorului silvic G. Vlădescu, însărcinat cu efectuarea unei anchete în urma denunțului anonim primit de acesta⁴⁰. Din raport se vede atît prețul extrem de scăzut al muncii, care de cele mai multe ori era plătită sub prețul zilei — fapt ce nu se întîmpla numai pe moșiile arendate, ci și pe cele date în regie — cît și arbitrarul ce domnea în administrarea lor⁴¹. Mijloacele de efectuare a lucrărilor agricole erau în general din cele mai înapoiate, atestînd compoziția extrem de joasă a capitalului în agricultură⁴².

Datoriile făcute în perioadele de grea cumpănă îi împovărau pe locuitori pentru vreme îndelungată⁴³, iar abuzurile săvîrșite de organele

³⁹ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 990, dos. arendări, nr. 20 din 1882, f. 17

⁴⁰ Inspectorul, cu toată încercarea de a acoperi în parte faptele primarului, nu poate să nu arate că acesta trecuse în cheltuielile efectuate cu regia moșiei mai mult decît doînditul sumei. „Pentru culesul acestor 650 vedre (1 vadră = 15 l — n. n.) de prune — scria inspectorul — primarul arată că s-au întrebuințat 123 oameni plătiți cu cite un leu pe zi, *dublă exagerație, căci nu se poate susține ca un om să culeagă cinci vedre și trei oca pentru care să i se plătească 1 leu*. Admițînd că prunele au fost rare, în care caz culesul este mai scump, *nu se puteau întrebuința mai mult decît 65 de oameni (10 vedre de om) și plata nu putea fi mai mare decît 60 de bani, așa că costul culesului nu putea să se urce decît la maximum 39 de lei, pe cînd primarul trece 123 lei*. Pentru cărat, la care s-au întrebuințat opt căruțe, se trece c-a plătit cite 2,50 de căruță pe zi, cînd plata maximă este de un leu și zece bani pe zi sau în total lei 8 bani 80, iară primarul trece 20 lei” (Arh. st. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 345, dos. arendări, nr. 99, 1880, f. 133—133 v — *Subl. ns.*). După războiul de independență, prețul în regimul învoielilor ajunsese, de pildă, la 0,25 lei vechi prăjina de prașlă, pe cînd un lucrător străin angajat primea 3 lei vechi (V. Maciu, *art. cit.*, p. 36—37). Spre sfîrșitul secolului, prețul muncii ajunge pentru prăsit pe zi 1,50 lei, 1 și 0,50; pentru secerat 2,50, 1 și 0,50; cosit 3, 1,50 și 0,50. Un hl de porumb costa 15 lei, 1 kg de carne 0,60. lei și 1 l de vin 0,60 (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 26—29 și 97—99). Kilogramul de piine, de la 0,15 în 1892 („Gazeta țăranilor” din 13 decembrie 1892), ajunge în 1906 la 0,25 lei (G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 27).

⁴¹ În legătură cu socotelile administrației moșiei, în același raport se arata că „atît despre locuri, cît și despre învoielile avute ne-am adevărit că nu au ținut un compt de contabilitate” (Arh. st. Buc., Min. Agr. și Dom., nr. 345, dosar arendări, nr. 99, 1880, p. 133 133 v).

⁴² În județul Argeș, în 1865, la zece familii reveneau 16 vite de muncă, 4 care și 2 pluguri, ceea ce era sub media pe țară (18 vite de muncă, 6 care, 2 pluguri) (cf. „Analele economice pentru cunoașterea Romîniei”, an. VI, 1865, S. II, p. 24—25).

⁴³ Într-un răspuns din Argeș la chestionarul amintit se spune, de pilda: „Cînd vin timpuri grele, sint siliți a face datorii care le leagă miinile pentru mult timp”. (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 105, p. 129; vezi și mai jos, nota 45).

administrative cu ocazia încasării impozitelor contribuiau și mai mult la înrăutățirea situației lor⁴⁴. Constrânși de lipsuri, apăsăți de povara mereu crescândă a dărilor și neavînd vite de muncă, țărani se văd nevoiți să recurgă tot mai des la vînzări deghizate — deoarece art. 7 din legea agrară interzicea pe termen de 30 de ani vînzarea sau ipotecarea loturilor dobîndite prin împrumut — și anume sub forma unor arendări pe termen lung la chiaburi și cămătari, care devin stăpîinii de fapt ai pămîntului dat foștilor clăcași de către legea rurală⁴⁵.

Punerea în aplicare a legii de poliție a pădurilor la începutul ultimului deceniu al secolului⁴⁶ va spori și mai mult starea de mizerie a țăranilor, care se văd astfel lipsiți cu totul de puțința de a mai ieși cu vitele la păscut. Într-adevăr, în valea Vilsanului creșterea vitelor mari și mici constituia — alături de livezi — principalul mijloc de asigurare a tra-

⁴⁴ Cf. Supliment la „Gazeta țăranilor” din 20 august 1895. Vezi și Gr. G. Peticescu *Fragmente politice. Chestia țărancească*, București, 1893, p. 10.

⁴⁵ În fostul județ Argeș, după o statistică din 1906, dintre țăranii care și-au dat pămîntul în arendă 34,1%, au făcut-o din nevoie urgentă de bani, 7,7% din lipsă de vite, 16,5% fiindcă nu s-au putut muta pe terenurile primite și 16,4%, fiindcă au găsit o ocupație mai rentabilă (G. D. Creangă, *Numărul țăranilor care și-au arendat pămîntul de bunăvoie și cauzele acestei arendări*, București, 1907, p. XII—XIII și 4—5). Cu ocazia unei anchete conduse de subprefectul T. Damian, se constată că în multe comune din plasa Argeș, ca Brătești, Bascovele, Băiculești-Mănicești, Brătieni-Galeșu, Brădetu, Bunești, Căcaleți-Zărnești, Cărbureni-Iași, Costești-Stroești, Mălureni-Bădiceni, Mușătești, Tutana-Enache, Valea Danului, Vilsănești și Vernești sătenii sint nevoiți să se împrumute de la circiumar, de la învățător, notar, arendaș, proprietar sau de la vreun alt satean. La împrumuturile mici, adică pînă la 100 de lei, se plătește o dobîndă de 1 leu la 20 de lei (la pol) pe lună sau 2 zile de lucru, iar la împrumuturile de la 100 de lei în sus, dobînda variază, după învoială, între 12 și 20 lei % pe an. Cînd însă datornicul nu poate achita banii la termenul fixat, atunci se recurge la plata în nunca, socotindu-se 1 leu ziua și mîncarea, sau în produse — prune, mere, pere —, după prețul din momentul respectiv, ori în vite, care se socoteau în medie cu 40 de lei vaca, 65 de lei boul, 5 lei oaia, 3 lei mietul, 12 lei porcul de un an, 20 de lei junca și 40 de lei juncul. Se mai achită și prin chirii de la transportul lemnelor, al cherestelelor, calculîndu-se prețul după depărtarea gării sau a tirgului (D. S. Nenițescu, *Sarcinile proprietății rurale*, București 1901, p. 59). La vremuri grele ori în special în timpul iernii, pentru a găsi bani, sateanul trebuie, sa-și vîndă cu anticipație produsele din recolta de pruni, meri, peri înainte de coacere, pe prețul ce va fi în momentul culegerii. Dacă producția nu acoperă suma împrumutată, atunci sau se dă valoarea ei din suma împrumutată, rămîind ca pentru rest să se plătească dobîndă de 10% pe an sau, dacă producția este prea mică în raport cu suma împrumutată, se dă această producție drept dobîndă, iar capitalul urmează să fie achitat cînd producția va fi îndestulătoare, perpetuîndu-se astfel datoria din an în an, pînă la achitare. Alteori însă, după ce sateanul se declară dator cu o sumă oarecare, dă uzufructul pămîntului drept dobîndă pînă la achitarea sumei împrumutate. Aceasta este o înstrăinare deghizată (D. S. Nenițescu, *op. cit.*, p. 60).

⁴⁶ Articolul 9 al legii agrare menținea dreptul pe care îl aveau foștii clăcași la folosirea pădurilor, în virtutea art. 140, paragraf 4 din legea din 23 aprilie 1851. Aceasta însă numai pentru 15 ani, după care proprietarii privați sau statul puteau cere „liberarea pădurilor de sub această servitute”.

ului⁴⁷, fapt care explică de ce măsura aceasta a avut urmări din cele mai nefaste⁴⁸.

Dispozițiile generale referitoare la arendare interziceau pășunatul în poienile aflate în pădurile moșiilor care aveau suprafața mai mică pe un pogon⁴⁹. O problemă aproape tot atât de acută pentru locuitori

⁴⁷ Pe baza datelor statisticii din 1887 (I. G. Lahovari, *Dicționarul județului Argeș*, 1887, s.v.) se poate stabili următoarea situație la o populație de circa 10 000 locuitori :

Comuna rurală	Boi și vaci	Cai și iepe	Asini și cattri	Oi și berbeci	Capre	Porci și scroafe	Vite mari	Vite mici
Brădet	400	40	6	1 500	40	80	446	1 620
Brătieni-Galeș	1 137	93	12	3 580	58	442	1 242	4 080
Mușătești	1 005	25	6	2 300	10	700	1 036	3 010
Vilsănești	485	54	—	250	100	70	539	420
Costești-Stroești	927	100	—	210	210	145	1 027	565
Mălureni-Bădiceni	1 405	30	—	160	500	520	1 435	1 180
Cacaleți-Zărnești	450	40	—	200	350	250	490	800
Bunești	265	35	—	27	189	118	300	334
Total	6 074	417	24	8 227	1 457	2 325	6 515	12 009

⁴⁸ „Oprirea pășunatului vitelor din pădurile statului — serie o publicație din Mușătești — este sărăcia cea mai cumplită de care d. Carp a lovit comunele căzute pe moșiile statului. În astfel de comune vitele s-au stins aproape cu desăvârșire. Nu se mai găsec nici 5 vaci cu lapte în unele. De ce se mai miră doctorii de mortalitatea mare a populației rurale, de pelagra, frigurile și alte boale ce o doboară, cind sute de familii de săteni sînt osîndiți de Administrația domeniilor să mănince numai ceapă cu mămăligă”? („Gazeta țăranilor” din 8 mai 1894). „De la 1892 sau 1893, de cînd pășunatul cu vite nu este liber în pădurile statului, locuitorii au ajuns în sapă de lemn. Cea dintîi a lor îndeletnicire este creșterea vitelor. Se uită în toate părțile și nu au pe ce pune mina să muncească” (G. D. Scraba, *op. cit.*, nr. 32, p. 213). „Primul rău mai însemnat este spargerea izlazului de pe moșia statului, care a forțat pe locuitorii limitrofi a nu mai putea ține nici o vacă cu lapte pentru hrana lor și a copiilor lor, neavînd unde pășuna...” (*ibidem*, nr. 48, p. 203). „Lipsa de locuri de muncă și izlazuri de vite a adus pe locuitori la o mare sărăcie, n-au unde crește vite care le mai erau singurul mijloc de viață” (*ibidem*, nr. 54, p. 203). „Nemai fiind locuri de pășune, statul oprind pășunatul în zonele pădurilor, cum era mai înainte, comuna fiind înconjurată de pădurea statului, vitele s-au împuținat cu 60% ca în trecut” (*ibidem*, nr. 38, p. 203). „Vaci cu lapte nu sînt de loc în comună. Boi abia 30 perechi. Dîndu-se pămînt și voie în pădurile statului, comuna va înflori tot ca în trecut, cînd era mai în stare ca azi” (*ibidem*, nr. 114, p. 53). „Sătenii nu mai pot lua uscături din pădure, din care cauză se îmbolnăvesc...” (*O speculă deșănțată cu lemnele*, în „Gazeta țăranilor” din 19 dec. 1893; *ibidem*, 16 mai 1893; *Legea tocmelilor agricole și legea poliției rurale*, *ibidem*, 31 iulie 1894; *Chestia pășunatului în România*, *ibidem*, 10 aprilie 1894; *Economia vitelor ostîndite pieirii*, *ibidem*, 11 aprilie 1893; *Pășunatul în pădurile statului*, *ibidem*, 30 martie 1903; „Țăranul” din 15 ianuarie 1883).

⁴⁹ Situația dificilă pe care au creat-o aceste dispoziții, publicate în „Monitorul oficial” nr. 110 din 18 august 1901, se desprinde dintr-un raport al șefului de ocol din Corbi înaintat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, însoțit de un tabel referitor la suprafața terenului destinat finetelor și pășunilor din raza moșiei Mușătești-Pietrari. Din acest tabel se vede că locuitorilor din sat li se răpea dreptul la folosirea celor 3,5 ha declarate ca fiind poieni sub 1/2 ha, iar din totalul de 57 ha destinat finetelor și pășunatului locuitorii nu aveau dreptul de folosință pentru pășunat decît pe 37 ha. În afară de aceasta, venitul prevăzut în mod oficial la hectarul de pășune atinge cifra de 30 de lei, fapt care ne indică, potrivit obișnuinței arendașilor, să credem că această cifră era aici cu mult depășită, creșterea fiind favorizată tocmai de lipsa de pășune și nevoia pe care o aveau locuitorii (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 79, dos. hotărnicii, nr. 23, f. 28).

era și aceea a lemnelor. Deși majoritatea satelor din valea Vilsanului erau înconjurată de păduri, în care vreascurile și uscăturile putrezeau, locuitorii nu aveau voie să ia lemne de foc. Pentru un braț de vreascuri, locuitorii erau dați în judecată și condamnați pentru delict silvic, în timp ce gardienii vindeau lemne din pădure fără să fie trași la răspundere. Gardienii încheiau de obicei procese-verbale pentru lemnele vindute, arătând oco-lurilor de care aparțineau că acestea au fost luate de „indivizi necunoscuți”⁵⁰.

În desperarea lor, locuitorii din valea Vilsanului adresaseră o serie de plângeri autorităților⁵¹. Cererile au rămas însă fără nici un rezultat și țărănimea argeșană a continuat să se zbată mai departe în mizerie și lipsuri⁵².

Intensificarea exploatarei, fiscalitatea împovăraătoare și reducerea continuă a nivelului de trai fac pe mulți țărani argeșeni să ia calea pri-begiei, plecând cu familia cu tot în Dobrogea, în terenurile propuse spre colonizare⁵³. În același timp crește însă și spiritul combativ al celor rămași.

⁵⁰ Astfel, la 9 februarie 1906, Al. Gastrovici, șeful ocolului Corbi primește un raport al gardianului Toma Dinescu, din comuna Mușătești, prin care acesta arată că în raza canto-nului Masa de Piatră din partea de nord a moșiei Vîlcelele „niște indivizi rămași necunoscuți au distrus niște semne aplicate în formă de cruce pe niște arbori de pe piscul Vîlcelele, ce ser-veau de hotar despartitor între pădurea Dosul Malului, proprietatea moștenitorilor defunc-tului Nae Paul din Brătieni-Galeșu, și proprietatea statului Mușătești, trupul Chichioara-vîlcelele”. Șeful de ocol s-a deplasat la fața locului pentru cercetări, după care a fost intentat un proces împotriva moștenitorilor lui N. Paul, care, pe baza declarațiilor unor gardieni, ar fi luat lemne din pădure. Cu ocazia procesului, locuitorii au dovedit că lemnele fusesera vindute de gardieni, care erau elemente corupte (Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 79, dos. hotarniciei, nr. 23, f. 9, 9 v. și 15).

⁵¹ O petiție a locuitorilor din Mușătești, purtind peste două sute de semnături, e adre-sata regelui în martie 1903. Ea glăsuia astfel: „Majestate, este un îndelung șir de ani de cînd ne plîngem ca ne-am pierdut vitele din cauza lipsei de pășune. Și pe cînd proprietățile statului sînt pascute de vitele pădurarilor și ale favoriților lor, fără ca statul să ia vreun ban, copiii noștri mor și lîncezesc din cauza lipsei de hrană. ... *Să ne dați voie să ne re-voltăm, maiestate*, cînd vedem cum se pășunează de fapt toată iarba de prin păduri fără plată, iar vitele noastre nu sînt îngăduite a face același lucru cu plată cît de bună. Cînd vedem aceasta strigătoare nedreptate, ne întrebăm cu groază: *Sîntem noi temelii acestei țări, ori obiectul de bătaie de joc al birocratilor*, care cred că în afară de ei alții nu mai au dreptul să trăiască în această țară...”. („Gazeta țăranilor” din 12 martie 1906 — *Subl. ns.*). În același timp, locuitorii din Mușătești trimit la minister o petiție asemănătoare: „Domnule ministru, una din nevoile care ne apasă mai greu în timpul de față este *lipsa de pășunat, care ne-a făcut să ne răpunem și vitele de muncă și să ne topim, noi și copiii noștri*, din pricina lipsei de o hrană mai bună. Și pe cînd vitele noastre sînt oprite de a pășuna în proprietățile statului, iarba se mănîncă fără nici un folos pentru stat de către vitele pădurarilor și ale favoriților lor (*ibidem* — *Subl. ns.*)”.

⁵² C. Dobrescu-Argeș, *Legea rurala și neputința sa d-a aduce îmbunătățiri*, în „Gazeta țăranilor” din 3 iulie 1894.

⁵³ În 1895, mai multe familii din județ pornesc spre Dobrogea. Cauzele sînt multe, și mai cu seamă asprimea autorităților administrative. „Amenzile curg ca ploaia pe capul lor, lipsa de pămînt și a grelelor învoieli pe care le au cu proprietarii și arendașii... Bietul țăran muncitor nu se alege nici cu a patra parte din munca lui și în vremuri rele cu nimic. Legea tocmelilor agricole este mai mult ca moartea, căci administrația unită cu arendașii și proprietarii mîna pe bieții săteni la muncă ca pe vite și, dacă cineva vorbește, zice că este revoluționar, îi face proces de ultraj și alte și îl pune pe drumul judecătii. *Nici pe vremea năvălirilor barbarilor nu s-au văzut așa emigrări, fi-e mai mare jalea cînd ți vezi punîndu-și tot calabacul în car și părăsind vatra stramoșască*” („Gazeta țăranilor” din 19 martie 1895. — *Subl. ns.*).

Protestul spontan s-a manifestat chiar imediat după reforma din 1864 prin aceea că țăranii au intrat în repetate rînduri cu plugul în domeniile statului și ale moșierilor, acțiuni care au constituit o experiență de luptă prețioasă pentru mai târziu.

Așa, de pildă, o parte a moșiei Mușătești, denumită Mușătești-Pietrari, situată în partea de nord, care aparținuse mănăstirii Argeș, supusă și ea legii rurale, a rămas după reformă în cea mai mare parte sub administrația arendașului Nanu Gheorghiu. În 1876, acesta cere administrației domeniilor să întreprindă o anchetă, deoarece locuitorii luaseră „illegal” în stăpînire 25 ha. Cercetarea la fața locului a stabilit că 23,5 ha fuseseră într-adevăr luate cu forța de locuitori, însă ei refuzau să le restituie ⁵⁴.

În satul Stroești, locuitorii au intrat de asemenea cu forța în terenurile statului, situate în partea de sud-est a satului, luînd în folosință circa 50 ha, dar arendașul Nicolaie Vasilescu, cu ajutorul organelor de administrație, i-a împiedicat sistematic să poată lucra acest pămînt. După expirarea contractului de arendare, locuitorii au dese conflicte pentru terenul acesta cu noul arendaș C. Bogdan ⁵⁵.

În anul 1879 Constantin Protopopescu, arendașul moșiei Costești, trimite o plîngere în care arată că locuitorii satului, în unire cu primarul, „vrînd în orice chip a mări teritoriul comunei în pămînt delimitat lor, voesc a stăpîni cu forța și stăpînesc mai mult de 20 pogoane peste numărul de pogoane zis mai sus” ⁵⁶.

Conflicte cu proprietarii sau arendașii moșiei din aceeași pricină au avut și locuitorii satului Galeș ⁵⁷. Obștea locuitorilor din Brătieni-Galeș a avut de asemenea un proces îndelungat cu statul din cauza depășirii delimitării moșiei Vîlcelele. Subprefectul Vasile Georgescu a fost nevoit

⁵⁴ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. delimitări, nr. 737, vol. II, f. 53; loc. cit., vol. III, f. 53. Tranzacția încheiată la 1 aprilie 1888 și pentru care fusese delegat din partea sătenilor Petre Popescu (loc. cit., vol. IV, f. 144) a fost primită cu satisfacție de Administrația domeniilor și de ministerul de resort, într-un moment în care valul răscoalelor țărănești cuprinsese o bună parte a țării. Mai mult chiar, delegatul sătenilor a fost „convins” să schimbe și clauzele inițiale prevăzute în propunerea locuitorilor și, în loc de cedarea unei suprafețe echivalente din izlaz, a încheiat convenția pentru cedarea ei chiar din vatra satului. În avizul avocaților statului nr. 112 din 11 martie 1888 se spune: „Considerînd că apelul poate dura mai mult timp și astfel statul să fie privat de acest teren și nici (la) despăgubiri suficiente să nu poată obliga (pe) locuitori, în marc parte fiind în mizerie, consiliul este de părere să se admită tranzacția” (loc. cit., f. 11. — *Subl. ns.*).

⁵⁵ În 1867, obștea locuitorilor ajunge la proces cu arendașii, care pretindeau că ar fi avut trecut și această suprafață în contactul de arendare, iar locuitorii arătînd că este vorba de un drept al lor, convenit după legea rurală (cf. loc. cit., 751. dos. delimitări și hotărnicii, nr. 853, f. 26 și 26 v). Litigiul dintre săteni și administrație durează un șir întreg de ani — mai întîi la Tribunalul Argeș și apoi la Curtea de apel — pînă în 1903, fără să se ajungă la o soluționare. Locuitorii au continuat să folosească terenul pînă în momentul în care s-a pus în vînzare și restul moșiei, în urma ipotecării lui la Creditul rural, cînd burghezia sătească obține prin cumpărare cea mai mare parte a acesteia.

⁵⁶ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 137, dos. arendări, nr. 35, f. 12.

⁵⁷ În 1869, într-o scrisoare a unui inginer al statului, A. G. Cociu, către inginerul Pisone, venit să rezolve diferendul locuitorilor se arată că aceștia nu au respectat planul vechii delimitări și s-au luat statului 140 de hectare peste porțiunea ce s-a vîndut de stat și că și aici se intrase cu forța în alte locuri decît cele propuse pentru împărțire prin vînzare.

să se deplaseze la fața locului pentru a forța pe săteni, în 1892, să accepte delimitarea fixată, dar, din cauza abuzurilor arendașilor și a lipsei de pământ a locuitorilor, conflictele și procesele au continuat.

Conflictele vor dăinui și după aplicarea noilor măsuri de improprietărire. La 1893, ministerul primește o reclamație a arendașului Nanu Gheorghiu din Mușătești, prin care acesta relatează că în acest sat, în urma vânzării în loturi a moșiei Mușetești-Pietrari, pe terenul bîlciului și al conacului, situate în apropiere de confluența pîrului Robaia și Vîlsanul se construiesc „ilegal” două binale de către locuitorii Gheorghe Ivănescu și Maria Gheorghe Vasile din aceea comună, care au luat cu forța „din proprietatea statului cu această ocazie 30 ari care vor să facă din aceasta un drept de proprietate”, iar agenții silvici năluau nici o măsură. Locuitorii arătați au fost deferiți justiției care i-a obligat la restituirea terenului și la despăgubiri, deși se constatare că ocazia dezbaterilor că aceștia nu aveau unde să-și construiască locuințe ⁵⁸.

Țăranii din satele de pe valea Vîlsanului nu intrau cu forța numai pe moșiile statului pentru a lucra, ci și pe pămînturile date prin reforma agrară bisericilor sau pe locurile virane unde se țineau bîlciurile anuale ⁵⁹.

O altă formă de luptă era nerespectarea contractelor cu proprietarii și arendașii pămînturilor. De îndată cu au aflat de legea rurală, țăranii din valea Vîlsanului n-au mai vrut, încă din anul 1864, să respecte contractele avute cu arendașii, și aceștia plîngîndu-se administrației, prefectul de Argeș împreună cu subprefectul se deplasează la fața locului pentru a convinge pe săteni să respecte învoielile pentru restul de moșii ce nu intrau în prevederile legii rurale. Țăranii arătară însă că nu este drept să mai împartă munca lor cu arendașul, așa că prefectul fu nevoit să plece fără nici un rezultat și lăsase pe subalternul său să aducă la îndeplinire hotărîrea luată pentru satele Stroești, Costești, Vîlsănești, Valea Faurului și Mușătești ⁶⁰.

Lupta țăranilor pentru pământ după 1864 nu s-a limitat însă numai în luarea cu forța a terenurilor care li se cuveneau de fapt și la refuzul

⁵⁸ Cînd însă același Nanu Gheorghiu, primar la Curtea de Argeș și consilier județean, și-a însușit în mod samavolnic diferite terenuri în Mușătești — locul fostului conac al moșiei, porțiunea dintre Valea lui Maș și pînă în apropiere de drumul spre Curtea de Argeș, fișia de teren dintre apa Vîlsanului și dealul Prosia, în pădure și izlaz ș.a. —, autoritățile n-au luat nici o măsură. „Numitul proprietar, în puterea atîtor funcții ce a căpătat, a ajuns să nu mai țină socoteală de dreptul comunei. Dînsul a închis și o parte din izlazul locuitorilor într-o grădină a sa”. („Gazeta țăranilor” din 24 aprilie 1894).

⁵⁹ Astfel la 4 mai 1888, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor se înregistrează o plîngere a preotului G. Eliescu din satul Costești, prin care acesta reclama că pe cele 7 ha date de legea rurală bisericii din acest sat, locuitorii au început să se folosească de acest pământ și s-a ajuns pînă acolo că săteanul Ion Iliescu și-a așezat chiar casa cu forța pe pămîntul bisericii (loc. cit., nr. 751, dos. delimitări, nr. 853, f. 95; loc. cit., nr. 1141 și planurile nr. 14101/36).

⁶⁰ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 328, dos. nr. 364, vol. II, f. 45 și 45 v.

de a mai executa vechile contracte cu arendașii, ci a îmbrăcat și forme mai violente, datorită situației desperate în care să găseau locuitorii ⁶¹.

La 1870, țăranii din valea Vilsanului pornesc spre Pitești, avînd în fruntea lor pe pașoptistul Toma Popescu și, după ce-și manifestă adîncă revoltă față de nedreptățile pe care le îndurau de la proprietari, înconjoară biserica Mavrodol, silind pe moșieri prin strigăte și focuri de armă trase în zidurile și cupola bisericii să se arate mulțimii pentru a-i asculta păsul ⁶².

Acțiunea de revoltă a țăranilor împotriva arendașului Ribor a avut în frunte pe același Toma Popescu; acesta înfruntă cu curaj pe subprefectul Drăgoescu, care luase sub protecția sa pe acest arendaș. Un escadron de călărași veniți să înfrîngă cerbicia țăranilor este întîmpinat la marginea satului Mușătești de țărani înarmați cu ciomege, furci și topoare și nevoit să bată în retragere ⁶³.

În deceniul al nouălea izbucnesc noi mișcări țărănești, printre care și răscoala din aprilie 1888 de la Costești-Stroești ⁶⁴. Răscoala fusese determinată de faptul că, în timp ce majoritatea țăranilor din această comună nu aveau pămînt, două corpuri ale moșiei în suprafață de 278 ha fuseseră vîndute la licitația din 18 octombrie 1885 pentru suma de 91 000 de lei ⁶⁵ lui Niță Folescu, care le va lucra, prin învoieli împovărătoare, cu țăranii.

Nemulțumirile țăranilor au culminat și în părțile Argeșului prin răscoala din 1907. Mișcările au luat forma cea mai violentă în partea de sud-vest a fostului județ, unde s-a ajuns la ciocniri armate cu trupele și au avut loc represii sîngeroase ⁶⁶. În partea de nord a județului și în valea Vilsanului, mișcările au avut un caracter mai restrîns din pricina măsurilor grabnice de siguranță luate de prefectul Toma Trifănescu și a atitudinii conciliatoare manifestate de fruntașii satelor. Totuși spiritul

⁶¹ Revoltați de felul în care se făcuse aplicarea legii agrare în localitatea lor, sătenii din Mușătești, de pildă, arătau autorităților că „mai bine stăpînirea să trimită în comuna noastră o roată de militari care să ne curețe cu totul de la mic pînă la mare, decît să mai trăim în asemenea tiranie sau ca în comuna noastră să se facă o pricină mare. Și ca să nu fim în vreo răspundere, ne mărturisim păcatul. Cum se poate pentru un singur om străin să pierim noi, o mulțime de norod”? (Arh. st. Buc., fond. Curtea de apel, Secția a III-a, dos. 106, f. 6 și 6 v.).

⁶² N. Gh. Teodorescu, *Mușătești, altar de lumină*, Pitești, 1947, p. 14.

⁶³ *Ibidem*, p. 14. Neînfricatul Toma Popescu a venit de cîteva ori ca delegat al țăranilor și la București, cerînd guvernului o îmbunătățire a soartei celor căzuți pradă lăcomiei nesățioase a arendașilor, dreptul țăranilor la pămînt și un trai mai bun.

⁶⁴ „Lupta” din 22 aprilie 1888 anunța: „În ultimul moment primim următoarea telegramă: la Costești-Stroești plasa și județul Argeș, țăranii s-au răscolat” (*Răscoalele țăranilor din 1888*, București, 1950).

⁶⁵ Arh. st. Buc., fond. Min. Agr. și Dom., nr. 1 122, dos. arendări, nr. 135; f. 24 și 24 v; loc. cit., Titluri de proprietate, vol. VI, nr. 119.

⁶⁶ Vezi „Epoca” din 18 și 20 martie 1907; „Dimineața” din 26 și 30 martie 1907; *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. I, București, Edit. de stat, 1948, p. 541, 543 și 544, și vol. III, p. 14. În sud, răscoala a cuprins în special satele din jurul Piteștilor („Gazeta țăranilor” din 18 martie 1907; „Epoca” din 15 martie 1907; „Dimineața” din 21 martie 1907; „Adevărul” din 14 martie 1907; *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. I, p. 157, 534, 536, 538—539, 540—541, 546—548).

de revoltă clocotea în sinul țărănimii și numai cu greu autoritățile au putut împiedica actele de violență⁶⁷.

Calea de renunțare la luptă și de abandonare la bunul plac al exploataților, promovată de funtașii satelor, caracteristică de altfel întregului pogram de mai târziu al partidului țărănist zămislit aici și cu totul contrară intereselor maselor țărănești, a făcut ca lupta să nu fie încununată de succes, așa încît multă vreme după aceea „prima cerere și ultimul cuvînt a fost întotdeauna n-avem pămînt, ne trebuie pămînt”⁶⁸.

În mintea țăranilor asupriți și înșelați în așteptările lor de reformele burghezo-moșierești devenea însă tot mai clar că „numai o revoluție pe deplin victorioasă va putea da țărănimii *totul* în materie de reforme agrare, *tot* ce dorește, *tot* ce visează, *tot* ce îi este cu adevărat necesar... pentru a se ridica din mocirla semiobăgiei, din bezna abrutizării și a slugărniceii, pentru a-și îmbunătăți condițiile de viață”⁶⁹.

⁶⁷ Cf. „Gazeta țăranilor” din 18 martie 1907. Vezi și *Răscala țăranilor din 1907*, vol. I, p. 537—538, 547—548; vol. II, p. 155—157. În urma dispoziției Ministerului Justiției, procurorul D. I. Diaconescu operează o percheziție la 9 aprilie la Mușătești, la Al. Valescu, directorul „Gazetei țăranilor”, și la preotul G. Galeșanu și P. Radulescu, fără a se găsi însă material compromițător (*ibidem*). Al. Valescu, de altfel ca și alți frunțași ai satelor din această regiune, se afla pe o poziție împăciuitoare, contrară intereselor țăranilor. Încă de la 25 martie, el se grabise să lanseze un manifest intitulat *Împăciuirea satelor*, în care însemna pe frunțașii satelor, adică pe chiaburi, să povățuiască pe săteni că „adevărata cale de propășire” stă „în muncă, economie și paza legilor” („Gazeta țăranilor” din 25 martie 1907).

⁶⁸ G. D. Creangă, *Numărul țăranilor...*, p. 1.

⁶⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 11, Buc., Edit. politică, 1955, p. 82.

ÎNCERCĂRI DE EDITARE A UNEI GAZETE SOCIALISTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI TRECUT

DE

AL. PORȚEANU

Mișcarea muncitorească și socialistă a cunoscut, la sfîrșitul secolului trecut, o dezvoltare însemnată și în Transilvania, care se afla atunci sub dominația monarhiei austro-ungare; existența unui numeros proletariat industrial¹, formarea rapidă și în proporții importante a proletariatului agricol împreună cu înăsprirea asupririi naționale a populației românești au constituit tot atâtea condiții ale luptei proletariatului din această provincie. Ideile marxismului au găsit și în Transilvania un teren de pătrundere și manifestare dintre cele mai propice, constituind, în măsură hotărîtoare, factorul care a orientat lupta de clasă a proletariatului din Transilvania pe cale revoluționară.

Cea mai importantă particularitate a mișcării muncitorești și socialiste din Transilvania o constituie faptul că ea cuprindea atât pe muncitorii romîni, cît și pe cei maghiari, germani, sirbi și de alte naționalități. Muncitorii romîni reprezentau aspirațiile sociale și naționale ale celei mai numeroase, mai asuprite și mai vechi populații din Transilvania.

În cunoscuta scrisoare din 3 decembrie 1890 către redacțiile ziarelor socialiste „Arbeiter Wochen Chronik”, care apărea la Budapesta ca ediție germană a ziarului „Munkás Héti Krónika” (Cronica săptămînală muncitorească”), și „Népszava” (Vocea poporului), Friedrich Engels, salutînd cu căldură din Londra congresul de întemeiere a Partidului Social-Democrat din Ungaria, arăta că „acest partid ... are avantajul de a fi in-

¹ Datele statistice burgheze, incomplete, indică pentru anul 1890 un număr de 120 000 de salariați numai în industria prelucrătoare și minieră, iar pentru anul 1900 — 158 000 de lucrători în industrie, fără sectorul transporturilor (*Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub redacția conf. univ. N. N. Constantinescu, București, Edit. politică, 1959, p. 471 și 477).

ternaționalist din capul locului, deoarece cuprinde în sine unguri, germani, români, sârbi și slovaci”². Internaționalismul proletar avea aici un teren de afirmare nu numai în legăturile internaționale ale mișcării muncitorești din Ungaria, ci în mod concret, în primul rînd în înțelegerea justă a problemei naționale.

Reiese deci că poziția mișcării muncitorești din Transilvania și Ungaria față de problema națională — atît poziția teoretică, cît și cea de luptă politică concretă, atît față de ansamblul problemei naționale din Transilvania, cît și față de aspectele parțiale ale acesteia — este de cea mai mare importanță. Socialismul științific a arătat cît se poate de limpede care este modul just de a pune problema raportului dintre lupta generală a proletariatului, al cărei scop este înlăturarea orînduirii burgheze și instaurarea societății socialiste, și particularitățile de ordin național, istoric etc. în care se desfășoară această luptă în diferite țări.

Trecerea la imperialism marchează în Transilvania o complexă înăsprire a contradicțiilor sociale și naționale, determinînd o intensificare generală, pe tărîm social și politic, a luptei maselor muncitoare romîne, maghiare și de alte naționalități, împotriva orînduirii existente și a statului burghezo-moșieresc austro-ungar. Muncitorimea, în frunte cu elementele ei înaintate, s-a situat pe o poziție justă, condamnînd asuprirea națională și considerînd lupta pentru înlăturarea ei drept parte integrantă a luptei pentru eliberarea de sub orice fel de asuprire. În schimb, unii lideri din conducerea Partidului Social-Democrat au evitat revendicarea explicită a dreptului naționalităților la autodeterminare³. Burghezia a urmărit prin diferite acțiuni diversioniste să rupă frontul luptei comune a proletariatului din Transilvania împotriva orînduirii burgheze. Nobilimea și aristocrația maghiară din Transilvania au încercat să împiedice prin toate mijloacele statornicirea legăturilor dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Romînie. Prin aceste legături s-a manifestat în modul cel mai direct caracterul unitar al mișcării muncitorești din țara noastră, căreia îi revenea sarcina înfăptuirii — atît în vechea Romînie, cît și în Transilvania — a unor transformări în direcția burghezo-democratică pe cale revoluționară încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea⁴.

Răspîndirea în Transilvania a presei și publicațiilor editate de mișcarea socialistă din vechea Romînie se poate constata încă de timpuriu. Asemenea materiale au circulat pe ambele versante ale Carpaților, vehiculînd ideile cele mai înaintate ale epocii. Încă la începutul anului 1875, o *List'a de đinarele ce au apărut în Daci'a traiana în anul 1874* recomanda, între

² *A magyar munkásmozgalom történelének válogatott dokumentumai* (Documente alese din istoria mișcării muncitorești maghiare), vol. II (1890–1900), Budapesta, Szikra, 1954, p. 35. Vezi și p. 157, 163 și 289 — documente privind atitudinea P.S.D. față de problema națională. În continuare se va cita prescurtat, M.M.T.V.D.

³ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, de un colectiv de autori, sub îngrijirea lui Miron Constantinescu. București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 255, 257 și 266.

⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 362.

alte, cunoscutele ziare „Lucrătorul român” și „Tipograful român”⁵. În deceniul următor, interesul pentru revistele și broșurile socialiste care apăreau în vechea Românie (de exemplu „Contemporanul”) sporește simțitor, astfel de materiale fiind primite regulat la Brașov, Blaj și în alte localități din Transilvania. Creșterea importantă pe care o cunoaște mișcarea muncitorească din vechea Românie și din Transilvania în ultimul deceniu al secolului trecut aduce cu sine o intensificare a legăturilor reciproce. În Transilvania sînt citite cu interes crescînd ziarurile socialiste care apăreau la București, în primul rînd „Munca”⁶ și „Lumea nouă”⁷. Deseori, asemenea materiale erau interzise în Ungaria, ceea ce exprima nu numai teama burgheziei în fața amplexării de masă pe care o ia mișcarea muncitorească, ci și neliniștea guvernanților maghiari față de ascuțirea contradicțiilor naționale, cărora numai socialismul le dădea o dezlegare justă.

E remarcabil faptul că socialiștii din vechea Românie și-au exprimat în 1888 nu numai speranța, ci și convingerea în descompunerea Imperiului habsburgic⁸. Un moment important al ascuțirii contradicțiilor naționale din Transilvania l-a constituit *Memorandumul* (1892). Socialiștii din vechea Românie și din Transilvania au subliniat cu consecvență importanța și necesitatea rezolvării problemei naționale pe baze democratice, în cadrul unor transformări sociale cît mai adînci⁹. În 1893, o delegație a P.S.D.M.R. a vizitat Transilvania.

Presa socialistă din vechea Românie a dezbătut deseori problema națională arătînd că burghezia romînă din Transilvania e ostilă socialismului, că aceasta luptă doar pentru satisfacerea unor interese de clasă, înguste și exploataatoare¹⁰: articolele amintite subliniau necesitatea unității de clasă în lupta pentru realizarea deplinei unități naționale a poporului român și recomandau muncitorilor romîni din Transilvania să se alăture luptei muncitorimii din Ungaria¹¹. Alte materiale

⁵ „Gazeta Transilvaniei”, XXXVIII, 1875, nr. 1, p. 4. Se poate menționa și faptul că Altalános Munkás Újság era cunoscută „în Moldova și Muntenia... pînă în Delta Dunării” (cf. nr. din 12 iunie 1870. Vezi M.M.T.V.D., vol. I, p. 121).

⁶ „Közjólét” („Bunătatea publică”), Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4.

⁷ „Lumea nouă”, I, nr. 90, din 1895, p. 1 (articolul lui G. Ibrăileanu semnat C. Vraja despre interzicerea debitului poștal al ziarului în Ungaria).

⁸ „Drepturile omului”, I, seria a II-a, nr. 115 din 23—24 ianuarie, 1888, p. 1; nr. 138 din 27 februarie, p. 1.

⁹ Vezi „Munca” din 8 și 21 iunie 1892; „Democrația socială” din 9 august 1892. Articolul *Romînii și ungurii*, publicat de Kautsky în „Neue Zeit”, a fost comentat cu interes de „Arbeiterpresse” (Budapesta: XXI, 1893, nr. 13, p. 1—3) și reprodus la 31 martie 1893 de „Népszava”.

¹⁰ „Drepturile omului”, I, 1885, nr. 75, p. 1; „Lumea nouă”, IV, 1898, nr. 1095, p. 1. Socialiștii din vechea Românie au văzut la început în problema națională din Transilvania numai o luptă de interese între burghezia romînă și clasele dominante maghiare, neobservînd antrenarea maselor largi romînești în aceasta luptă. După intensificarea mișcării naționale din Transilvania, socialiștii din vechea Românie s-au situat pe o poziție justă, iar în unele probleme chiar înaintată (vezi A. Deac, *Miscarea muncitorească din Transilvania, 1890—1895*, București, Edit. științifică, 1962, p. 344—349).

¹¹ „Munca”, III, 1892, nr. 45, p. 2—3; nr. 46, p. 3; nr. 47, p. 2; IV, 1893, nr. 30, p. 1.

de atitudine au apărut în presa socialistă din România cu prilejul mileniului maghiar și al vizitei în România a lui Franz Iosif¹².

O atenție deosebită au acordat organele de presă ale mișcării muncitorești din vechea Romînie relatărilor privind lupta proletariatului din Transilvania. Un astfel de material, apărut în primăvara anului 1894 în „Munca”, relata cu satisfacție despre întrunirea socialistă care avusese loc la Lugoj, întrunire la care discursurile s-au ținut în limba romînă și germană (oratorul german a recomandat citirea ziarului „Munca” de la București)¹³. La sfîrșitul anului 1897, „Lumea nouă” constata că „mișcarea social-democrată... s-a întins, spre nespusa noastră bucurie, și între țărani romîni”¹⁴. Alte numeroase asemenea informații, însoțite de analiza politică a evenimentelor relatate, se refereau pe larg la fapte și momente importante din istoria luptelor de clasă ale proletariatului din Transilvania: grevele tipografilor brașoveni și sibieni din 1892 și 1898, greva minerilor de la Petroșani din 1892 (cînd sute de greviști s-au refugiat în Romînia), grevele de la Reșița, sărbătorirea zilei de 1 Mai în Transilvania ș.a.¹⁵.

Unele organe ale presei burgheze democratice din România, în afara informațiilor despre mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Romînie, relatau, uneori amplu, și aspecte ale luptei muncitorilor romîni din Transilvania¹⁶.

La rîndul ei, mișcarea muncitorească din Transilvania și Ungaria s-a preocupat, cu unele limite și inconsecvențe, de problemele luptei de eliberare națională a romînilor din Transilvania, de lupta muncitorilor romîni din Transilvania¹⁷. Presa socialistă care apărea la Buda-

¹² „Lumea nouă”, II, 1896, nr. 510, p. 1; nr. 576 din 10 iulie; nr. 661 din 8 octombrie.

¹³ „Munca”, V, nr. 3 din 13 martie 1894.

¹⁴ „Lumea nouă”, IV, nr. 1028 din 17 decembrie 1897, p. 2.

¹⁵ „Munca”, III, nr. 26 din 16 august 1892, p. 4; nr. 31 din 20 septembrie 1892, p. 4. „Lumea nouă”, I, nr. 178 din 13 mai 1895, p. 2; VI, seria a III-a, nr. 33 din 27 februarie 1900, p. 3. „Gutenberg”, V, seria a II-a, nr. 3 din 15 noiembrie 1899, p. 4 ș.a. Socialiștii din Brașov și Sibiu persecutați și urmăriți de poliție se refugiau în Romînia, unde aveau prieteni și legături (Arh. Inst. de istorie al Academiei R.P.R., Filiala Cluj, doc. 647/1886; cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 252, nota 4). În județul Arad s-au găsit manifeste socialiste redactate în limba romînă, iar între elementele socialiste din Oradea și București au existat legături în 1892 (cf. V. A. Varga, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, în „Studii”, an. XII, 1959, nr. 3, p. 49).

¹⁶ „Telegraful Romîn”, București, II, 1890, seria a II-a, nr. 376, p. 1; „Lupta”; „Adevărul”; „Roninul”.

¹⁷ Încă în 1881, ziarul socialist „Gegenwart”, care apărea la Budapesta, publica articolul *Die ungarischen Rumänen* (Arh. Inst. de istorie al Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., microfilm 0 147: „Gegenwart”, 1881, nr. 9, p. 3). Vezi și „Czipész” (Pantofarul), III, 1893, nr. 17, p. 3; „Népszava”, XXI, 1893, nr. 13, p. 1–3; „Volkswille” nr. 21 din 15 septembrie 1893, p. 1 (*Zur Rumänen-Frage*). Congresul de unificare din 1894 a manifestat simpatie pentru mișcarea națională a romînilor, precum și solidaritatea sa cu mișcarea muncitorească din vechea Romînie (V. A. Varga, *op. cit.*, p. 47). Unele date ale articolului de față sînt luate pînă la 1900, lucrare realizată de un colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R., în cadrul caruia a lucrat și autorul acestui articol. Unele materiale de acest fel, mai ales cele privind mișcarea muncitorească din Transilvania (cum e cazul cu „Gegenwart”, „Czipész”, parțial chiar „Volkswille” ș.a.) nu se află în țară, ele au fost găsite cu ocazia cercetărilor efectuate în fondurile documentare din Republica Populară Ungară.

pesta¹⁸, ca și cea care apărea în Transilvania, au acordat atenție mișcării muncitorești din vechea Românie în special luptelor greviste¹⁹, congreselor P.S.D.M.R.²⁰, sărbătoririi zilei de 1 Mai²¹, persecuțiilor împotriva socialiștilor ș.a.²²

Publicațiile burgheze românești din Transilvania au acordat și ele atenție nu numai unor aspecte generale ale mișcării socialiste, unor probleme ale mișcării muncitorești din Transilvania sau Ungaria ci și unor prezentări asupra mișcării muncitorești din vechea Românie²³.

În acest context, își face loc tot mai stăruitor ideea editării unui ziar socialist în limba română, destinat muncitorilor români din Transilvania. Este cunoscut faptul că în Transilvania au existat doar câteva gazete socialiste pînă la începutul secolului al XX-lea. Prima gazetă de acest fel apare în Transilvania în anul 1891, în limba maghiară, la Arad („Közjélet”). Publicarea ei este întreruptă după o scurtă vreme, fiind reluată, tot la Arad de „A Munka Óre” care apare cu intermitențe (1893—1894, 1897—1898) aproape concomitent cu „Új Világ” (1893—1894, 1898). Primul organ de presă socialist în limba germană din Transilvania „Volkswille”, apare la 1 Mai 1893, la Timișoara și are o îndelungată apariție săptămînală. Apariția acestor organe în Banat reflectă ascendentul pe care-l cunoștea această regiune, în comparație cu Transilvania propriu-zisă, în privința dezvoltării economice gradului de dezvoltare al conștiinței și organizării luptei de clasă a proletariatului.

¹⁸ Una din cele mai vechi știri de acest fel se referea la persecutarea socialiștilor ieșeni în urma sărbătoririi unui deceniu de la Comuna din Paris (Arh. Inst. de ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., microfilm 0147, „Der Osten” nr. 9, din 27 martie 1881, p. 2; vezi chestiunea mai pe larg în articolul *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești și socialiste din România la sfîrșitul secolului trecut, 1871—1900* de Al. Porțeanu, A. Iordache și P. Cincea în „Revista arhivelor”, IV, 1961, nr. 2, p. 60). De altfel, în 1881 socialiștii din București au trimis o telegramă de salut către Congresul Partidului General Muncitoresc din Ungaria („Neue Zeit”, Budapesta, 1881, nr. 8, p. 1—2).

¹⁹ „Népszava”, XXI, 1893, nr. 30, p. 4; nr. 33, p. 4; XXII, 1894, nr. 25, p. 2; XXVI, 1898, nr. 38, p. 6; nr. 43, p. 4; nr. 44, p. 6; nr. 47, p. 6; XXVIII, 1900, nr. 37, p. 3, „Arbeiter”, I, 1893, nr. 27, p. 2; „Arbeiterpresse”, XXI, 1893, nr. 30, p. 5; „Kőfaragó” (Pietrarul), IV, 1893, nr. 15, p. 2; „Közjélet”, Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4; „A Munka Óre” (Apărătorul muncii), Arad, III, 1898, nr. 8, p. 4; „Volkswille”, Timișoara, I, 1893, 28 iulie, 10 noiembrie; V, 1898, nr. 30, p. 4; nr. 39, p. 4; „Új Világ” (Lumea nouă), Arad, 1893, 19 noiembrie; Typographia (Budapesta), XXXI, 1899, nr. 2, p. 2—3; „Gutenberg” (Budapesta), XXXI, 1899, nr. 15, p. 1, ș.a.

²⁰ „Arbeiterpresse”, XXI, 1893, nr. 17, p. 5—6; XXII, 1894, nr. 16, p. 4, ș.a.

²¹ „Közjélet”, Arad, I, 1891, nr. 3, p. 4; „Arbeiterpresse”, XXII, 1894, nr. 19, p. 4; nr. 20, p. 6; „Népszava”, XXIII, 1895, nr. 24 (6), p. 4; „Volksstimme”, XXIII, 1895, nr. 6; „Volkswille”, V, 1898, nr. 19, p. 2.

²² „Népszava”, XI, 1883, nr. 11, p. 3; XVII, 1889, nr. 10, p. 3; nr. 33, p. 3 ș.a.

²³ Se știe, de pildă, că prima prezentare în țara noastră a personalității lui Karl Marx s-a făcut în paginile revistei „Familia” din Oradea (VII, nr. 51 din 19/31 decembrie 1871, p. 1) care avea o răspîndire destul de largă. În același sens se poate vorbi despre publicații ca „Albina”; „Federațiunea”, iar apoi — în special pentru relațiile asupra mișcării muncitorești din România — despre „Gazeta Transilvaniei”; „Telegraful romîn” din Sibiu (XXXIII, 1885, nr. 9, p. 35—36 — *Socialiștii din Sala Franzelaru; Cercul studiilor sociale din București* -a.); „Tribuna” și alte publicații.

Muncitorii români din Transilvania aveau deci posibilități destul de limitate de a cunoaște și aprofunda ideile socialismului; ei puteau face aceasta citind exemplarele — inevitabil cu totul insuficiente — ale ziarelor socialiste din vechea Romînie care reușeau să ajungă în Transilvania, apoi presa socialistă centrală din Ungaria, care se difuza și în Transilvania, și, în al treilea rînd, organele socialiste amintite mai sus, care apăreau la Timișoara sau Arad, dar care nu aveau nici tirajul și nici aria de difuzare prea mari. Organe socialiste zilnice nu se editau în Transilvania. Asemenea ziare veneau de la Budapesta sau — începînd cu toamna anului 1894, cînd apare „Lumea nouă”, — de la București. Conducerea de la centru a P.S.D. din Ungaria susținea în mod cu totul greșit că un organ socialist, în limba maghiară chiar, pentru Transilvania ar împiedica răspîndirea ziarului central.

Se constată prin urmare în Transilvania în această perioadă o rămînere în urmă în ceea ce privește presa socialistă — cel mai puternic și eficient mijloc al propagandei socialiste. Această rămînere în urmă e cu atît mai surprinzătoare, cu cît Transilvania constituia o regiune întinsă, cu o populație numeroasă, cu o intensă dezvoltare a forțelor de producție în unele ramuri industriale, cu antagonisme sociale și naționale puternice și în continuă ascuțire, cu o viață culturală proprie²⁴.

O importantă greutate a propagandei socialiste în rîndurile muncitorilor romîni din Transilvania o constituia absența unui organ socialist propriu de presă, redactat în limba romînă, limba majorității covîrșitoare a populației din această regiune, care să răspundă problemelor specifice și concrete ale mișcării muncitorești din Transilvania.

Tradițiile seculare ale aspirațiilor și luptelor comune ale muncitorilor și țăranilor romîni, maghiari, germani și de alte naționalități din Transilvania împotriva exploatații sociale și naționale au contribuit la cunoașterea reciprocă nu numai a suferințelor și aspirațiilor, ci și a limbii, obiceiurilor. În acest sens, muncitorii romîni din Transilvania citeau presa socialistă maghiară și germană din Ungaria sau Banat. Este incontestabil însă că lipsa unei prese socialiste în limba maternă a muncitorilor și țăranilor romîni îngusta considerabil eficiența propagandei socialiste în mase.

„Presa socialistă apărută în limbile maghiară și germană, și presa socialistă din Romînia, deși aveau numeroși abonați în rîndurile muncitorilor romîni din Transilvania, *nu au suplini*t lipsa presei socialiste locale în limba romînă. Editarea unor organe de presă în limba romînă, limba

²⁴ În cadrul vieții culturale din Transilvania, un loc specific îl ocupă presa, care a luat o dezvoltare deosebit de amplă, ajungîndu-se încă din ultimul deceniu al secolului trecut la situația ca în numeroase localități mici sau chiar foarte mici să apară cîte o gazetă. Întrucît excelenta bibliografie a lui N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiunile periodice romînești* (București, 1913, 812 p.) cuprinde numai periodicele apărute în vechea Romînie și cîteva din periodicele care au apărut în limba romînă în Transilvania sau Ungaria pînă la 1906, credem ca ar fi util ca, înainte de continuarea cronologică a acestui indispensabil instrument de lucru, să se întreprindă o lucrare bibliografică asupra presei din Transilvania.

majorității covârșitoare a maselor muncitoare din Transilvania, era cerută de însăși dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania”²⁵.

Acestei necesități obiective îi răspund unele încercări de înființare a ziarului socialist român din Transilvania. Ecoul unor asemenea încercări pătrunde în presa socialistă maghiară și germană a timpului. Gazeta socialistă „Volkswille”, care apărea la Timișoara anunța într-un articol, intitulat *Către muncitorii români din Timișoara și Ungaria de sud*, că la 11 septembrie 1897 va avea loc o conferință în vederea editării unei gazete muncitorești în limba română²⁶. Încercarea a rămas fără urmă, deoarece știrile în acest sens încetează. O altă încercare asemănătoare aparține socialistului Gustav Szvernyi — despre a cărui arestare sub acest pretext relatează ziarul burghez din Cluj „Ellenzék” (Opoziția)²⁷. La începutul anului 1898, ziarul central „Népszava” făcea cunoscut proiectul privind întemeierea unei gazete în limba română²⁸; asupra acestui proiect își înștiința cititorii și „Volkswille” la începutul lunii iunie 1898 (*Zur Frage eines rumänischen Parteiblattes*)²⁹. Numărul amintit al gazetei a fost confiscat de poliție. Către sfârșitul aceluiași an 1898, „Volkswille” aduce informația că la Brașov, ca urmare a hotărârii organizației de partid din localitate, s-a constituit un „comitet pentru presă”, care a hotărât editarea gazetei „Erdélyi Néplap” (Foaia populară ardeleană), cu o ediție în limba germană³⁰, „Siebenbürger Arbeiterzeitung”³¹. Autoritățile intervin însă cu brutalitate și interzic tipărirea acestor organe de presă³².

O interesantă încercare de editare a unui organ de presă socialist în limba română în Transilvania (sub forma parțială a unui supliment) are loc în toamna anului 1898, când gazetele socialiste „A Munka Óre” și „Uj Világ” din Arad iau inițiativa alcătuirii regulate a unui supliment în limba română, care să constituie embrionul viitoarei gazete socialiste propriu-zise pentru muncitorii din Transilvania. În acest sens, se publică în gazetele amintite următorul *Apel* în limba română:

²⁵ L. Bányai și E. Gheran, *Pagini din trecutul de luptă al clasei muncitoare din Transilvania*, în „Lupta de clasă”, seria a V-a, an. XLIII, 1963, nr. 5 (mai), p. 102 (*Critica și bibliografie*: despre lucrarea lui A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*). Vezi și Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, București, Edit. politică, 1963, p. 35.

²⁶ „Volkswille”, IV, 1897, nr. 37, p. 4. Vezi și „Freiheit” (Budapesta), II, 1897, nr. 48, p. 3. Într-un articol din 16 aprilie 1897, „Volkswille” recomandă muncitorilor sârbi din Banat să citească organul social-democrat „Sloboda” din Zagreb. Pe marginea lucrărilor congresului al V-lea al P.S.D. din Ungaria (Budapesta, iunie 1897), „Volkswille” a publicat articolul *Sozialisten Kongress und die Rumänen* (an. IV, nr. 25 din 18 iunie, 1897, p. 2).

²⁷ „Ellenzék”, XIX, 1898, nr. 64, p. 3.

²⁸ „Népszava”, XXVI, 1898, nr. 63, p. 7.

²⁹ „Volkswille”, V, 1898, nr. 23; vezi procesul intentat redacției (nr. 39—43). Rendőri Közlöny, 1898, nr. 132, p. 1.

³⁰ După exemplul presei socialiste care apărea la Budapesta, în același fel („Altalanos Munkás Újság” = „Allgemeine Arbeiterzeitung”; „Népszava” = „Volkstimme”; „Munkás Héti Krónika” = „Arbeiter Wochen Kronik” ș.a.).

³¹ „Volkswille”, V, 1898, nr. 44, p. 4; nr. 48, p. 4; nr. 49, p. 4.

³² „Gazeta Transilvaniei”, 1898, LXI, nr. 285 (29 decembrie), p. 3; 1899, LXII, nr. 4 (6/18 ianuarie), p. 2. „Népszava”, XXVI, 1898, nr. 95, p. 5; XXVII, 1899, nr. 2, p. 4.

A P E L !

Către muncitori plugari și muncitori de meserii și măestri mici din patria maghiară (ungurească)!

Foile noastre din Sud-ungaria „Munca Őre” și „Uj Világ” înființate de jos-subscrișii, s-au ocupat cu aceea memorie, ca pe muncitorii și economii români și muncitorii măestri să-i aduna la olaltă și ca și lor să le desvoalte interesul social-democratic.

Și ca să se poată acest scop împlini, au aflat de lipsă, ca la muncitorii români măestri și plugari se înființeze o foaie în limba românească.

Consultându-ne noi, fundatorii acestor foi social-democratice, am aflat de bine a da un adaus de jumătate de coală în limbă română, de două-ori pe lună, ca se știți și voi ce se întâmplă între muncitori, deci căutați și voi la alte neamuri toți muncitorii au foaia lor, numai voi *muncitorii români nu aveți* (sublinierea aparține documentului); căutați în România, în orașul București, capitala țării, acolo muncitorii au foile lor proprie, unde apără drepturile lor.

Aceasta voim și noi, să aveți și voi o foaie care luptă pentru binele comun al muncitorilor, și de vă veți interesa, și vă veți adună cam un număr de 250—300 de abonați la foile acestea, vom pute și noi, cum v'am spus mai sus, se dăm un adaus în limba română. Acest număr de abonați este de lipsă, spre a acoperi spesele de tipariu al foilor, căci redacția și spedarea foilor o facem gratis.

Sus dar concetățeni români, adunați-vă împrejurul steagului nostru *social-democratic*, căutați ca cât de curînd se putem fi în poziția aceea, se edăm foaia. Informațiuni și la cas pentru desluciri vă adresați la Redacțiunea numitelor foi de sus în Arad (Trombita uteza Nr. 19), dar cel mult până la 15 *Decembrie* unde tot deauna bucuros se capătă desluciri.

Salutări social-democratice de la fundatorii foilor :

„Păzitorul Muncei” și „Lumea Nouă”

Arad, în luna. Octombrie 1898³³.

Reține deci atenția faptul că suplimentul proiectat urma să se adreseze muncitorilor, țăranilor (economilor) și meseriașilor români din Transilvania, lipsiți de un ziar socialist propriu, în contrast cu marea majoritate a muncitorilor de diferite naționalități din Austro-Ungaria sau din afara acesteia. E semnificativă în acest sens referirea la situația din România; de altfel, „Volkswille” mai menționase anterior faptul că „Lumea nouă” apărea zilnic³⁴.

Apelul de mai sus a avut un ecou însemnat în publicațiile vremii. În afara ziarului oficial local „Arad és Vidéke”³⁵ — care a publicat o relatare asupra *Apelului* — și a gazetei socialiste „Volkswille” de la Ti-

³³ Aparut în „A Munka Őre” (Arad), III, nr. 11 din 1 noiembrie 1898, p. 1, în limba română și maghiară, precum și în „Volkswille” (Timișoara), V, nr. 48 din 25 noiembrie 1898, p. 4, în limba română.

³⁴ „Volkswille”, V, 1898, nr. 30, p. 4.

³⁵ „Arad és Vidéke” (Aradul și împrejurimile), XVIII, 1898, nr. 258, p. 3.

mișoara, care, după cum s-a arătat, a republicat în întregime *Apelul* — amintim aici, pentru înțelegerea ecoului și însemnătății documentului, două ziare care apăreau în limba română, ziarul burghez „Controla” de la Timișoara și ziarul socialist „Lumea nouă” de la București.

Încă la sfârșitul lunii septembrie, „Controla” era informată de faptul că „socialiștii români (subl. ns. — A.P.) din Arad și giur vor edă acolo un organ de publicitate al lor și s-ar organiza în toată forma”, știre pe care redacția o califică drept „tristă”, îndemnând muncitorii români de a se ține la o parte, de a nu intra în mișcarea socialistă³⁶. În acest scop, „Controla” încearcă să lanseze o diversiune. După retipărirea în coloanele ziarului socialist timișorean „Volkswille” a documentului de mai sus, „Controla” pune la îndoială sinceritatea *Apelului*, recurgând la vechiul șablon după care socialiștii nu ar avea intenții „curate” față de muncitorii români. Falsificarea adevărului merge pînă acolo, încît „Controla” afirmă că „Volkswille” pur și simplu nu dorește editarea unui ziar socialist în limba română. Acestei calomnii îi răspunde prompt redacția ziarului „Volkswille”, care precizează cu acest prilej că, după cum capitaliștii nu fac deosebire de naționalitate în exploatarea muncitorilor, socialiștii mobilizează la luptă împotriva orînduirii burgheze pe muncitori indiferent de naționalitate³⁷. Abia la sfârșitul lunii ianuarie 1899 — deci cu aproape trei luni întîrziere —, într-un articol de fond intitulat *Iară socialiștii*, care arăta că aceștia „și-au pus ochii pe bieții muncitori români”, se reproducea *Apelul* de la Arad; și, lucru edificator, redactorii „Controlei” au omis din *Apel* tocmai pasajul care dădea muncitorilor români din Transilvania exemplul presei socialiste din România, în special al celei de la București³⁸. Această atitudine dovedea o dată mai mult că burghezia română din Transilvania se temea atît de socialismul din Transilvania, cît și de socialismul din România. Trecînd peste unele neesențiale nuanțe de regionalism, orientări, tradiții sau chiar fricțiuni politicianiste, ca și peste deosebirea obiectivă, determinată de poziția diferită față de putere, burghezia de pe ambele versante ale Carpaților se străduia deopotrivă să stăvilească dezvoltarea socialismului. Cu aproape două decenii înaintea importantului act din istoria poporului nostru — realizarea deplină a unității naționale prin unirea Transilvaniei cu România — se făcea simțit adevărul că o parte a burgheziei române din Transilvania urmărea, prin rezolvarea problemei naționale românești din Transilvania, în primul rînd propriile sale interese de clasă. În același timp, unele cercuri burghezo-moșierești din vechea Romînie au avut, prin atașarea Romîniei la Tripla Alianță, prin declarațiile de loialitate față de Austro-

³⁶ „Controla” (Timișoara), IV, nr. 69 din 29 septembrie 1898, p. 3. Presa maghiară și germană a vremii relatea frecvent despre această realitate, sub titluri ca: *Socialismul printre români* (la Arad), *Socialiștii valahi* (în Banat) ș.a. Vezi în acest sens „Ellenzék”, XIX, 1898, nr. 218, p. 3; „Freiheit” (Budapesta), III, 1898, nr. 4, ș.a.

³⁷ „Volkswille”, VI, 1899, nr. 5, p. 2. Într-un articol anterior (V, 1898, nr. 41, p. 2), ziarul combatea dezmembrarea pe naționalități a luptei proletariului.

³⁸ „Controla”, V, nr. 6 din 26 ianuarie 1899, p. 1. În numerele următoare, evenimentele răscoalei țărănești de la Sintana, înăbușite cu cruzime de autorități, sînt caracterizate ca „o pildă groaznică”, un exemplu pentru necesitatea căii legale. Răscoala, la care au participat și numeroși țărani, „a avut o tendință socialistă vădită... Între romîni încă se propagă socialismul” (V, nr. 7, 29 ianuarie 1899, p. 1).

Ungaria³⁹, influență negativă asupra mișcării de eliberare națională a rominilor din Transilvania. Tocmai de aceea se impune singura concluzie justă, reală, conformă adevărului istoric obiectiv, după care Unirea Transilvaniei cu România reprezintă o operă a luptei revoluționare a maselor populare, rezultat al puternicei mișcări revoluționare cu caracter burghezo-democratic din Transilvania și al luptei pentru unitate națională a maselor și a intelectualității înaintate din vechea Romînie⁴⁰.

Același ziar „Controla”, într-un articol de fond intitulat *Cinste muncii*, se străduia să atragă atenția muncitorilor romîni „contra ademenirilor socialiștilor”. După ce afirmă că răscoalele țărănești din România au fost cauzate de „instigatori” socialiști, se face o relatare asupra discursurilor rostite la Budapesta de către fostul prim-ministru Wekerle și de către Beöthy, care îndemnau pe muncitorii maghiari la „cumințenie”⁴¹.

La celălalt pol se situează atitudinea adoptată de ziarul socialist bucureștean „Lumea nouă”, care, la cîteva zile după apariția *Apelului* de mai sus în ziarul socialist arădean „A Munka Óre” — publica o amplă relatare, subliniind faptul că *Apelul* era menit „să atragă la mișcarea social-democratică pe toți muncitorii romîni din Transilvania, de la țară și de la oraș”⁴².

Presa socialistă din vechea Romînie continua să circule intens în Transilvania. Referindu-se la „Pénzügyi Közlöny” (organul Ministerului Finanțelor maghiar) din 10 mai 1899, „Gazeta Transilvaniei” făcea cunoscută⁴³ o lungă listă de *Cărți, reviste și ziare oprite* în Transilvania, din cuprinsul căreia amintim, între altele: broșuri de Engels, Bebel, Nădejde ș.a., „Contemporanul”, „Dacia viitoare”, „Drepturile omului”, „Dezrobirea”, „Solidaritatea”, „Lumea nouă”, „Revoluția socială” (Craiova).

Delegatul muncitorimii clujene a încunostiințat congresul din 1899 al P.S.D. din Ungaria că muncitorii din Cluj au hotărît să scoată o gazetă socialistă romînească locală. Congresul a aprobat această inițiativă, dar conducerea centrală nu a luat măsurile necesare pentru înfăptuirea ei⁴⁴. Studentul în drept Schwarcz Miska din Cluj, arestat apoi de autorități, pregătea editarea unei gazete socialiste în limba romînă, ce urma să apară la Timișoara cu sprijinul socialiștilor din vechea Romînie⁴⁵.

³⁹ Presa socialistă a protestat energic contra expulzării rominilor transilvăneni, măsură la care guvernele burghezo-moșierești din vechea Romînie recurgeau mai ales în momentele de intensificare a mișcării naționale (vezi, de exemplu, „Drepturile omului” I, 1885, nr. 171—177 ș.a.).

⁴⁰ Vezi în acest sens: *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 455; acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteșin și V. Liveanu, *Lupta revoluționară a maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România* („Studii”, 1958, nr. 6).

⁴¹ „Controla”, V, nr. 10 din 9 februarie 1899, p. 1.

⁴² „Lumea nouă” (București), IV, nr. 1 287 din 3 noiembrie 1898, p. 2.

⁴³ „Gazeta Transilvaniei”, LXII, nr. 104 din 12/24 mai 1899, p. 3; nr. 105 din 13/25 mai, p. 3.

⁴⁴ V. A. Varga, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁵ „Ellenzék”, XX, 1899, nr. 169, p. 2.

La congresele din anii 1899—1900 se formulează necesitatea creării unui comitet pentru Transilvania al P.S.D.U.⁴⁶ și se propune înființarea unui comitet organizatoric român⁴⁷, care, între altele, să aibă rolul hotărâtor și în privința editării ziarului socialist românesc. Congresul din aprilie 1900 al P.S.D.U., ținut la Budapesta⁴⁸, a hotărât între altele editarea unei gazete socialiste în limba română pentru muncitorii din Transilvania. Se propune constituirea unui comitet de organizare, care să aibă sediul într-unul din orașele Transilvaniei. Congresul hotărăște organizarea la Brașov a unei conferințe a socialiștilor transilvăneni, la care se invită și o delegație a socialiștilor din vechea Românie. După congresul de la Budapesta, conducerea P.S.D. publică o *Declarație*, în care se vorbește și despre necesitatea unui ziar social-democrat în limba română⁴⁹. Conferința socialiștilor din Transilvania a avut loc la Brașov, în zilele de 3—4 iunie 1900⁵⁰. Socialiștii din vechea Românie, printr-o scrisoare adresată conferinței, se angajau să sprijine ziarul socialist românesc din Transilvania. Propunerea editării ziarului socialist român pentru Transilvania era susținută de asemenea de organizația de partid din Arad⁵¹, precum și de alte organizații.

Trebuie arătat însă că raportul „Politica națională și socialismul”, susținut de Fr. Németh și rezoluția conferinței de la Brașov *neagă în termeni direcți existența problemei naționale pe care o consideră ca o simplă diversiune burgheză*. Subliniind pe bună dreptate că proletarul maghiar este și el exploatat, rezoluția cere ca socialiștii să se opună „ultrașiștilor naționali”, atît șovinștilor maghiari cît și naționaliștilor „care au de scop ruperea unor popoare de țara mamă și alăturarea lor la alte formațiuni de stat”. Raportul cerea ca socialiștii „să deslușească pe proletarii români că nu de aceea le merge rău fiindcă îi stăpînește maghiarul” iar rezoluția „declară că ține la ideea de stat ungurească și recunoaște rolul de conducător politic al poporului maghiar cum s-a dezvoltat în viața milenară. Această hegemonie nu este atinsă în nici un mod prin art. de lege 44 din 1868, care garantează egala îndreptățire a tuturor naționalităților reprezentate în Ungaria, în privința lingvistică și culturală”. Naționalitățile trebuie să fie „solidari aderenți ai statului ungar”. Prin toate aces-

⁴⁶ Comitetul s-a constituit la Brașov, la 28 mai 1899. „Népszava”, XXVII, 1899, nr. 40, p. 4; nr. 46, p. 4; nr. 51, p. 6; „Volksstimme”, XXVII, 1899, nr. 41, p. 4. *Jelentés a Budapest fő-és-zsekvárosi állami rendőrség, 1899* (Raport despre activitatea poliției de stat din Budapesta pe anul 1899), Budapesta, 1900, p. 423—424.

⁴⁷ „Népszava”, XXVIII, 1900, nr. 39, p. 3.

⁴⁸ Ample relatări și comentarii asupra congresului au apărut în ziarul socialist bucureștean „Lumea nouă”; seria a III-a, VI, nr. 39 din 9 aprilie 1900, p. 4; nr. 40 din 16 aprilie, p. 4; nr. 43 din 7 mai, p. 4; nr. 44 din 14 mai, p. 2.

⁴⁹ „Népszava”, XXVIII, 1900, nr. 47, p. 3.

⁵⁰ În limba română a vorbit muncitorul Ioan Fotoșan.

⁵¹ „Népszava”, XXVIII, 1900, nr. 43, p. 3.

tea, se arată în rezoluție, social-democrația „se dovedește ca singurul partid politic care este patruns de adevărata iubire de patrie”⁵².

Însăși „Gazeta Transilvaniei” remarca: „cu astfel de program, socialiștii vin numai în ajutorul șovindismului dominant, pe care, de altă parte, îl declară de stricacios”⁵³. De altfel, „Gazeta Transilvaniei” făcea remarca nu lipsită de temei, că mișcarea *națională a românilor* era persecutată mult mai aspru decât mișcarea socialistă din Ungaria. Adăugăm că deosebirea de tratament se va accentua, culminând tocmai cu anii 1917 — 1918. Deosebit de important este faptul că „Gazeta Transilvaniei” înțelegea și afirma adevărul că „năzuințele social-democrației... se îndreaptă și contra exclusivismului național”. Conștientă că „agitatiunea socialistă va reuși a străbate și între români” (de fapt ea străbătuse deja — *n. n.*), gazeta puneă întrebarea: „și ce cred cei de la guvernul unguresc, că oare într-un asemenea caz șovinismul național maghiar ar putea să doarmă mai liniștit decât astăzi, când persecută pe toate cărările naționalismul românesc?”⁵⁴. Aceste aprecieri sînt cu atît mai semnificative cu cît au apărut într-un organ care nu era socialist.

Conținutul raportului și rezoluției conferinței de la Brașov nu reprezenta ceva nou în mișcarea socialistă maghiară, decît doar ca expresie concentrată, a unor poziții care se desprindeau de mișcarea muncitorească, pe măsură ce excrescența oportunistă se extindea și în Ungaria. Se poate afirma că aceste poziții nu au fost de natură să contribuie la antrenarea largă a maselor de muncitori români, că au furnizat elementelor reacționare ale burgheziei romîne prilejuri de a încerca să împiedice participarea muncitorilor români la lupta de clasă. Neînțelegerea raportului dialectic dintre unitatea clasei muncitoare și lupta de eliberare națională, contrapunerea lor — într-un sens de către oportuniștii de dreapta și de către dogmatici și stîngiști, în sens contrar de către burghezie — a dăunat unității de luptă pentru dreptate socială și libertate națională. În faza decisivă, de însemnătate istorică, marcată de evenimentele din toamna anului 1918, elementele oportuniste din social-democrația maghiară nu au înțeles justetea luptei pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român, criticînd pe unii socialiști români sau încercînd să atragă pe alții la cauza, care era în fond a burgheziei maghiare; în aceeași măsură, elementele oportuniste ale social-democrației romîne din Transilvania s-au situat la remorca burgheziei romîne în ce privește atitudinea față de intervenția împotriva revoluției proletare din Ungaria.

⁵² Contextul dovedește nu poziția justă, înaintată, adevărata iubire de patrie de care socialiștii au fost pătrunși militînd pentru înfăptuirea patriei socialiste, ci, din contră, documentul citat atestă sprijinirea patriei burgheze — patrie a claselor exploatare și acaparatoare — mergînd pînă la susținerea integrității teritoriale a Ungariei „istorice”. Faptul că mai tîrziu, Jászi Oszkár, exponent al burgheziei radicale maghiare care se străduia să mențină integritatea teritorială cu ajutorul unor infuzii iluzorii, agreea în măsură deosebită „Neoiobagia” lui Dobrogeanu-Gherea, indică un alt mare prejudiciu adus de această nefastă teorie în istoria poporului nostru.

⁵³ „Gazeta Transilvaniei”, 1900, LXIII, nr. 118 (27 mai/9 iunie), p. 2.

⁵⁴ *Idem*, nr. 117 (26 mai 8 iunie), p. 1 (articol de fond).

În primii ani ai secolului al XX-lea, conducătorii cei mai înaintați ai mișcării socialiste din vechea Romînie au continuat să sprijine mișcarea muncitorească din Transilvania. Încă în anul 1901, în urma cererii adresate cercurilor muncitorești din București de către organizația sindicală din Reșița, I.C. Frimu trimite literatură socialistă și promite că, imediat ce va apare gazeta „Romînia muncitoare”, o va trimite și în Transilvania, pentru îmbunătățirea muncii de agitație în rândurile muncitorilor romîni. Mai târziu, aproape întreaga literatură socialistă răspîdită de secția romînă a P.S.D. din Ungaria (creată în 1905) provenea din vechea Romînie. Muncitorii expulzați din vechea Romînie care s-au stabilit în Transilvania sau la Budapesta au jucat un rol activ în mobilizarea muncitorilor romîni din Transilvania. Adîncirea legăturilor reciproce dintre mișcarea muncitorească din vechea Romînie și Transilvania a contribuit la orientarea muncitorimii asupra problemei naționale în ansamblul ei. „Romînia muncitoare”, care circula în Transilvania, a susținut cu tărie și consecvență necesitatea colaborării frățești a forțelor progresiste romîno-maghiare, a demascat politica șovină a claselor dominante din Ungaria și Romînia, militînd pentru unirea poporului romîn în cadrul unui stat democratic, „marea Romînie socialistă, lăcașul de înfrățire a proletariatului de toate neamurile”⁵⁵.

Datorită creșterii nivelului și conținutului mișcării muncitorești din Transilvania, ideea necesității unor organe de presă destinate cu precădere muncitorilor din Transilvania începe să fie înfăptuită practic.

La 1 noiembrie 1902 apare la Budapesta „Voința Poporului”, iar la 11/24 ianuarie 1903 își începe apariția săptămînală în limba romînă la Timișoara „Votul poporului”, care se subintitula „Organ pentru poporul muncitoriu romîn al Ungariei cu principiu social-democratic”⁵⁶. La 1 iulie 1903 apare la Cluj „foaia politică social-democrată” maghiară „Erdélyi Munkás (Muncitorul ardelean)”; iar la 16 august 1903 apare primul număr al ziarului „Adevărul” (Glasul poporului), „organul partidei social-democrate din Ungaria. Foaie pentru poporul muncitor romîn din Ungaria”, care, în articolul-program scria: „Sus, romînilor muncitori din țara întreagă, asupriți, apăsați și necăjiți!... Cu suflet curat am dat la lumină acest nou și unic jurnal social-democrat în limba romînă, care va fi steagul purtat de mîini curate și cu fanfara va suna cîntecul despre dezrobirea proletariatului. Glasul lui va scula pe sclavi din robie...”⁵⁷.

Apariția „Adevărului”, ziarul socialist redactat în limba romînă, care se adresa muncitorilor din Transilvania, constituie o încununare cu succes a eforturilor depuse ani în șir de către cele mai înaintate și conștiente elemente din mișcarea muncitorească transilvăneană. În ciuda adversității oficiale și a persecuțiilor de tot felul, „Adevărul” — cu

⁵⁵ Din *istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 352—354. Vezi și „Calendarul muncii” pe anul 1911, p. 81—84 (Decruțiu, *Amintiri din Ungaria. Primii ani ai social-democrației romîne*).

⁵⁶ De la 18/31 ianuarie 1903, subtitlul e mai precis: „Organ al partidului social-democratic pentru poporul muncitoriu romîn din Ungaria”. Ziarul își încetează apariția la 4 mai 1905.

⁵⁷ „Adevărul”, nr. I din 16 august 1903, p. 1.

toate limitele sale — a mobilizat muncitorimea română din Transilvania la lupta pentru eliberarea socială și națională, inseparabilă una de cealaltă. „Adevărul” a avut o apariție îndelungată și o răspîndire largă.

Mișcarea muncitorească din Transilvania și organele ei de presă au militat, în esență, pentru aceleași țeluri ca și mișcarea muncitorească din vechea Romînie; aceasta a contribuit la afirmarea caracterului unitar al mișcării muncitorești din țara noastră, care s-a reliefat tot mai mult în cursul acțiunilor legate de începuturile presei socialiste românești din Transilvania.

În lumina învățăturii marxist-leniniste, caracterul unitar al mișcării muncitorești din țara noastră constituia un simbol al viitoarei unități naționale depline a poporului român, pe care muncitorimea, în frunte cu elementele înaintate, a susținut-o ca pe o cauză a democrației și a înțelegerii între popoare.

ÎNCĂ UN „CUVÎNT” DE-AL LUI NECULCE SE DOVEDEȘTE A NU FI LEGENDĂ

DE

I. CORFUS

A șasea din cele 42 povestiri adunate de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* are următorul cuprins :

„Cînd au așezat pace Ștefan-vodă cel Bun cu leșii, fiind Ion Tăutul logofăt mare, l-au trimis sol la leși. Și au dăruit craiul leșescu Tăutului aceste sate la margine : Cîmpu Lungu rusesc, Putila, Răstoaceli, Vijnița, Ispasul, Milie, Vilavce, Carapciul, Zamostie, Vascăuții, Voloca. Toate aceste sate le-au dăruit craiul leșescu Tăutului logofătului. Și au pus hotar apa Cirimușul, într-o duminică dimineața”¹.

Toate aceste 11 sate sînt situate pe malul drept al Ceremușului Alb, care vine din sud și se varsă în Prut². Cu alte cuvinte, nobilii poloni stăpîneau atunci în această regiune de la marginea de miazănoapte a Moldovei, iar hotarul dintre Polonia și Moldova nu se oprea la acest rîu, ci trecea peste el în Moldova, incluzînd la posesiunile polone regiunea cu satele menționate. Prin pacea încheiată la 12 iulie 1499, granița dintre aceste două țări a fost statornicită pe Ceremușul Alb, regele polon Ioan Albert consimțînd, desigur în fața condițiilor puse de învingătorul său din 1497, să-și retragă hotarul de sud al țării pe acest rîu și să renunțe, în mod diplomatic, la posesiunile de pe malul lui drept, dăruindu-le logofătului Tăutu, reprezentantul părții moldovene la tratativele de pace.

Aceasta este concluzia care se desprinde din narațiunea lui Neculce, dacă, bineînțeles, faptele cuprinse în ea sînt considerate adevăruri, așa cum se va demonstra în rîndurile ce urmează.

Numai că valoarea acestei povestiri ca document istoric a fost contestată la noi de prof. T. Bălan, care, într-o construcție teoretică aparent convingătoare, afirmă că povestea cu dărușagul regelui polon este un produs al fanteziei poporului nostru și că Neculce, consemnînd-o în *O samă de cuvinte*, a produs confuzie între istoricii romîni, făcîndu-i să

¹ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, publicate de I. Iordan, ed. a 2-a, București, 1959, p. 11.

² În prezent, ele fac parte din teritoriul R.S.S. Ucraineană.

creadă că poate fi vorba de conferiri de sate moldovenești de către regele polon. Prin urmare, după autor, narațiunea analizată nu poate fi socotită sursă istorică demnă de crezare, ci o născocire a poporului și, în consecință, o confuzie istorică³.

Un document însă de cea mai autentică speță vine de astă dată să confirme autenticitatea faptelor cuprinse în povestirea lui Neculce și să infirme teza prof. T. Bălan, demonstrind totodată cât de subrede sînt în istorie construcțiile lipsite de bază documentară.

Este vorba de instrucțiunile date în scris la 22 iunie 1532 de la Cracovia de regele Poloniei, Sigismund I cel Bătrîn, lui Laurențiu Myszkowski, castelan de Biecz, trimisul său la Buda ca să negocieze cu delegații lui Petru Rareș în prezența regelui Ungariei, Ioan Zápolya, și a comisarului otoman Aloisio Gritti un armistițiu care să pună capăt războiului început atît de năprasnic, dar pierdut atît de dezastruos de domnul Moldovei la Obertyn în vara anului 1531. În ultimul punct din aceste instrucțiuni, publicate de cîțiva ani într-o foarte prețioasă colecție polonă de documente⁴, regele pune în vedere solului său să amintească în cursul negocierilor și de satele din Pocuția, pe care le stăpînesc nu demult moldovenii din darul făcut de predecesorii regelui logofătului Tăutu, pe timpul vieții sale, sate asupra cărora supușii regelui au drepturi și acte; că despre ele se va cerceta la fața locului, verificîndu-se drepturile ambelor părți, pentru a se ști cui îi revin de drept⁵.

De relevant este faptul că, potrivit părții polone, Tăutu ar fi primit aceste sate numai în posesie viageră.

Oricum însă, o dată cu înfrîngerea domnului moldovean și cu slăbirea poziției Moldovei față de Polonia, se ridicau, după 33 de ani, și pretențiile nobililor poloni asupra satelor de dincoace de Ceremuș, donate de Ioan Albert logofătului Tăutu, se ridica deci din nou și problema împingerii hotarului peste Ceremuș, în detrimentul Moldovei. Acestea toate, ridicate în vara anului 1532 de partea polonă la conferința de pace de la Buda, aveau desigur scopul de a face presiuni asupra lui Rareș de a renunța la Pocuția, din stăpînirea căreia domnul Moldovei își făcuse o chestiune de viață și de moarte și la care nu va renunța decît în pragul prăbușirii lui (1538).

Dar tratativele de pace n-au avut loc din cauză că domnul Moldovei nu și-a trimis delegații la conferință. Revendicările nobililor poloni asupra satelor amintite n-au putut fi realizate. Așa se explică faptul că aceste sate au rămas mai departe în stăpînirea urmașilor logofătului Ion Tăutu.

³ T. Bălan, *Lămurirea unei confuzii istorice*, în *Studii și cercelări istorice*, revistă a Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol”, Iași, XIX (1945), p. 41–46. Printre alte argumente, autorul arată că satele Putila, Răstoacele și Vijnița nu existau în secolul al XV-lea, cînd nici Cîmpulungul de la Ceremuș nu se numea Cîmpulungul rusesc.

⁴ *Acta Tomiciana*, t. XIV (corespondența cancelariei polone din anul 1532), Poznań, 1952, p. 477–480.

⁵ Faciat etiam orator mentionem de villis in Pokuczkie, quas tement a non multo tempore Valachi ex donatione praedecessorum M^{ti}s suae Theutul logofiet, ad illius vitam facta et ad quas subditi M^{ti}s regiae habent iura et litteras, ut de illis hic domi, revisis utriusque partis iuribus, ad quam iure spectare debeant, cognoscatur (*Acta Tomiciana*, XIV, p. 480).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CONCEPȚII ACTUALE ÎN PROBLEMA REVOLUȚIEI FRANCEZE

Deși au trecut 175 de ani de la izbucnirea marii revoluții burgheze din Franța, interesul istoricilor pentru acest mare eveniment a rămas mereu activ¹. Continuă să apară noi studii și lucrări asupra perioadei revoluționare, bazate pe izvoare documentare inedite sau pe reevaluarea celor publicate. Se pun în lumină aspecte pînă acum necunoscute sau mai puțin cunoscute ale revoluției și se deschid largi perspective pentru cercetări mai aprofundate asupra unora din problemele cele mai importante ridicate de studierea revoluției. Astfel, cei mai mulți dintre istoricii care cercetează în prezent revoluția franceză sînt îndeosebi preocupați de încadrarea revoluției ca parte componentă a lungului proces revoluționar (secolele XVII-XIX) care a adus burghezia la putere, de lărgirea și adîncirea studierii istoriei social-economice a revoluției și de reconsiderarea — după criterii obiective și cit mai conforme cu adevărul istoric — a rolului jucat de marii lideri radicali ai revoluției: Robespierre, Marat, Hébert, Saint-Just.

★

Așa cum arătam mai sus, una dintre problemele de competență care interesează în gradul cel mai înalt pe istoricii revoluției franceze este încadrarea acesteia în seria revoluțiilor care au dus la instaurarea ordinii burgheze. Regretatul istoric francez Georges Lefebvre, în sinteza asupra revoluției apărută în 1930 și reeditată apoi în 1957², se ridică pe baza celor mai

¹ În prezent, în Franța, nu mai puțin de patru mari organisme oficiale sînt preocupate în parte sau în întregime de cercetarea revoluției: Centrul național de cercetări științifice; Comitetul de lucrări istorice și științifice de pe lângă Ministerul Educației naționale (începînd din 1912 a dirijat și controlat publicarea a peste 70 de volume de studii și documente privind revoluția); Comisia de istorie economică a revoluției (înființată în 1903 din inițiativa lui Jean Jaurès, cu anexe în numeroase departamente ale Franței); Institutul de istorie a revoluției (creat în 1937, de Georges Lefebvre în cadrul Facultății de istorie de la Sorbona). În afara acestor instituții oficiale, mai există Societatea de studii robespierriste, fondată în 1907 de Albert Mathiez și Charles Vellay, care se ocupă nu numai de Robespierre, ci de întreaga perioadă revoluționară. Societatea își publică lucrările cu concursul Centrului național de cercetări științifice și al Școlii de înalte studii și editează o revistă, „Annales historiques de la Révolution française”, condusă de un grup de istorici înaintați: J. Godechot, E. Labrousse, M. Reinhard și de istoricul marxist A. Soboul.

² Georges Lefebvre, *La Révolution Française*, Paris, Presses Universitaires de France, (în continuare prescurtat P.U.F.), (Peuples et Civilisations), 1957. Vezi în această privință lucrarea aceluiași autor, care a precedat sinteza revăzută și completată din 1957: *Études sur la Révolution Française*, Paris, P.U.F., 1954.

noi studii și monografii, împotriva concepției vechii istoriografii asupra particularismului revoluției franceze. Ordinea burgheză arată G. Lefebvre — nu s-a instaurat în lume dintr-o dată, ci treptat-treptat, și aceasta nu numai datorită revoluției franceze, ci și datorită revoluțiilor anglo-saxone din 1640 1648 și 1774 1783, care au precedat-o. Revoluția franceză însă deși episod al ascensiunii generale a burgheziei rămâne totuși, printre celelalte revoluții burgheze, cea mai răsunătoare, nu numai datorită „evenimentelor sale tragice”, dar mai ales pentru că ea a transmis generațiilor viitoare germenii unui nou conflict de clasă, așa cum evenimentele anului al II-lea (1793) anul de ascensiune maximă a mișcării sanchiloților au lăsat să se întrevadă. Iar în concluzii, enunțând concepția sa dialectică asupra procesului revoluționar, G. Lefebvre arată că, alături de interpretarea burgheză a egalității în drepturi, în timpul revoluției franceze au apărut alte concepții ale acestei egalități: cea a democrației sociale și cea comunistă.

Tot în legătură cu înscrierea revoluției franceze în seria revoluțiilor burgheze, cităm și lucrarea recentă a prof. Jacques Godechot de la Universitatea din Toulouse³. Cartea lui J. Godechot nu este atât o lucrare de cercetare propriu-zisă a revoluțiilor burgheze, cât una de informare și de considerații asupra perspectivelor de viitor ale cercetării. Astfel, prima parte este consacrată prezentării instrumentelor de cercetare a revoluțiilor burgheze (izvoarele și bibliografia tematică a principalelor lucrări, conținând 699 de titluri), partea a doua prezintă stadiul actual al cunoștințelor asupra revoluțiilor iar partea a treia enunță problemele și direcțiile noi de cercetare.

Cartea lui J. Godechot conține unele considerații interesante, care exprimă punctele de vedere noi asupra revoluției. Ca și G. Lefebvre, J. Godechot combate pe istoricii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, arătând că revoluția franceză nu poate fi privită ca un fenomen particular, izolat, național⁴. Dimpotrivă, această revoluție nu constituie decât un episod cel mai important, fără îndoială — din seria de „revoluții în lanț” care în perioada 1770 1850 au schimbat structura lumii occidentale, extinzându-se apoi și în Europa centrală și răsăriteană. Ideea nu este însă nouă: Godechot atrage atenția că ea a fost enunțată încă din timpul revoluției de către Barnave în *Introduction à la Révolution Française*.

Dar, alături de considerentele de mai sus, J. Godechot, de comun acord cu istoricul american R. Palmer⁵, mai susține ideea că revoluțiile burgheze din perioada 1770 1850 reprezintă de fapt „o revoluție atlantică”, specifică țărilor Europei occidentale și Americii⁶. Semnificația unei asemenea teorii este evidentă: ea reprezintă o încercare de adaptare a istoriografiei occidentale la structurile politice prezente, în cazul de față sistemul de alianță al „Pactului Atlanticului de nord”. Menționăm, de asemenea, că în harta întocmită de autor asupra ariei de răspândire a revoluțiilor burgheze în perioada 1770 1830, deși sînt înregistrate

³ Jacques Godechot, *Les Révolutions (1770—1799)*, Paris, P.U.F., 1963.

⁴ Într-o altă carte a sa, *La grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, Paris, Aubier, 1936 (t. I II), J. Godechot susține aceeași teorie care consideră revoluția franceză în interdependență cu celelalte revoluții burgheze, arătând că ideile și concepțiile revoluției, care au pătruns în țările Europei apusene o dată cu armatele revoluționare franceze, au găsit acolo un teren favorabil răspîndirii lor tocmai pentru că în aceste țări existau condiții economice, sociale și politice asemănătoare cu cele din Franța prerevoluționară.

⁵ Robert Palmer, *The Age of the democratic revolution*, Princeton, Princeton University Press, 1959.

⁶ Vezi în această privință raportul prezentat de J. Godechot și R. Palmer la Congresul internațional de științe istorice de la Roma: *Le problème de l'Atlantique*, în *Comitato internazionale di Scienze storiche, X Congresso internazionale*, Relazioni, t. V, p. 175 — 239, Florența, 1956.

revolta sîrbă din 1804 și revoluția greacă din 1821, nu se indică prin nici o însemnare marile răscoale antifeudale din 1784-1785 și din 1821 de pe teritoriul țării noastre. Notăm astfel o nouă și regretabilă omisiune a participării românești la marile evenimente ale istoriei universale.

În afara tezelor noi care încadrează revoluția franceză în seria revoluțiilor burgheze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, un alt punct de vedere apărut în ultimii ani este acela al necesității studierii fenomenului opus revoluției: contrarevoluția. Cel care s-a arătat preocupat de această problemă este tot J. Godechot, într-o carte recent publicată. Cartea este rezultatul unui curs care avea programată expunerea perioadei 1789—1804⁷, ceea ce explică limitele ei cronologice. Aceste limite, așa cum precizează J. Godechot, nu corespund realității istorice, deoarece contrarevoluția se prelungește mult timp după 1804. La începutul cărții sale, J. Godechot arată că atît ideologia, cît și acțiunile contrarevoluției au fost puțin și insuficient tratate nu numai în Franța, ci și în alte țări. În trecut, asupra contrarevoluției au fost publicate doar două lucrări: cartea lui E. Vingtrinier în 1924 și cea a lui M. Madelin în 1935. Ambele însă au tratat numai activitatea politică a contrarevoluției, neglijînd complet ideologia⁸. În prima parte a cărții sale, J. Godechot infățișează pe ideologii contrarevoluției și lucrările lor, atît din Franța⁹ cît și din alte țări¹⁰. În partea a doua a cărții, autorul tratează acțiunile contrarevoluției, care au avut loc nu numai în Franța¹¹, ci și în țările europene venite în contact nemijlocit cu revoluția franceză¹². În general, această carte a lui J. Godechot este interesantă atît prin noutatea temei tratate, cît și prin considerațiile pe care autorul le face. Reținem, printre altele, interpretarea dată insurrecțiilor țărănești izbucnite sub impulsul contrarevoluției. Prof. Godechot arată că asemenea insurrecții au izbucnit de obicei în regiuni înapoiate, unde țăranii erau încă foarte supuși față de senior și de preot și vedeau în reprezentanții burgheziei doar pe perceptorul de impozite, pe negustorul speculant și pe cîmătar. Aceste elemente au fost folosite de seniori și de preoți pentru a împinge pe țăranii la acțiuni contrarevoluționare. Totuși, cartea lui J. Godechot nu epuizează tema, și aceasta nu numai din punct de vedere al faptelor — așa cum o arată și autorul, — ci și din punct de vedere al interpretării. Astfel, cartea ar fi cîștigat în interes dacă autorul, îndeosebi în prima parte, ar fi adîncit analiza diferitelor doctrine contrarevoluționare, arătînd care era baza lor economică și interesele de clasă pe care le reprezentau.

O altă problemă legată de studierea revoluției franceze pentru care se manifestă un interes crescînd este cercetarea istoriei social-economice a revoluției. Reflectînd acest interes, J. Godechot arată că nu este de acord cu explicarea revoluției prin influența ideilor filozofice ale secolului al XVIII-lea și prin acțiunea cîtorva personalități importante. Dimpotrivă, este

⁷ J. Godechot, *La Contre-révolution. Doctrine et Action. 1789—1804*, Paris, P.U.F., 1961.

⁸ În privința tratării ideologiei contrarevoluției, J. Godechot menționează o lucrare destul de recentă a istoricului american Paul Henri Beik, *The French Revolution seen from the Right, Social Theories in Motion 1789—1799*, Philadelphia, 1956.

⁹ Cazalès, Montlosier, contele d'Antraignes, abatele Maury, Mirabeau, Joneau, Rivarol, Sénac de Meilhan, Joseph de Maistre, Chateaubriand.

¹⁰ Ed. Burke (Anglia), Jacques Mallet du Pan (Geneva); Herder, Rechberg, Brandès cavalerul de Gentz (Germania).

¹¹ Războiul din Vendeea; mișcarea *chouan*-ilor, insurrecțiile contrarevoluționare de la Lyon, Marsilia și Toulon; teroarea albă din 1795; trădările lui Pichegru și Moreau; complotul lui Cadoudal.

¹² Mișcarea contrarevoluționară din Italia și țările mediteraneene, din Germania, Elveția și din Țările de Jos.

de părere că trebuie continuată opera inițiată de Jaurès în 1903 prin înființarea comisiei care cercetează și publică documentele privind viața economică în timpul revoluției. Publicarea primelor mari lucrări asupra istoriei economice și sociale a perioadei revoluționare, datorate lui A. Mathiez¹³, G. Lefebvre¹⁴ și A. Soboul¹⁵ au deschis noi și largi perspective de cercetare, care vor permite să se scrie o istorie a revoluției nu numai „văzută de sus”, ci de asemenea studiată „de jos”¹⁶.

Interesul prezent crescând al istoricilor înaintași pentru istoria social-economică a revoluției franceze se vedește atît în lucrările de sinteză, cît și în monografiile tratînd teme mai speciale. Astfel, în sinteza deja citată a lui G. Lefebvre¹⁷, se subliniază în permanență trăsătura principală a revoluției din 1789-1799, care instituind ordinea burgheză, a permis capitalismului să-și consolideze dominația și pe plan politic, în deplină concordanță cu interesele materiale ale reprezentanților săi. Un loc deosebit este acordat marilor mișcări de masă ale claselor populare urbane și rurale, care, susținînd pe reprezentanții burgheziei în lupta lor pentru o nouă ordine social-economică, „au întors împotriva acestora principiul egalității drepturilor cu care ei (reprezentanții burgheziei S.C.) se înarmaseră, în așa fel că revoluția a dus la un moment dat la democrația politică și apoi la o efemeră formă de democrație socială” (p. 2).

Doă lucrări de sinteză valoroase asupra revoluției franceze au elaborat și istoricii marxști A. Z. Manfred (în Uniunea Sovietică)¹⁸ și Albert Soboul (în Franța)¹⁹.

A. Z. Manfred tratează perioada revoluționară din Franța începînd de la 1789 pînă la reacțiunea termidoriană. Ideea conducătoare a cărții lui A. Z. Manfred este că revoluția franceză a desființat relațiile de producție feudale, înlocuindu-le cu relații de producție de tip nou capitalist. Revoluția burgheză din Franța a însemnat în același timp începutul unei noi perioade istorice: perioada victoriei și consolidării capitalismului în țările înaintate. Autorul subliniază apoi rolul maselor populare, care au reprezentat forța cea mai puternică care a împins revoluția înainte, împotriva sovăielilor unora dintre elementele burgheze. A. Z. Manfred caracterizează revoluția franceză ca pe o revoluție burghezo-democrată, al cărei apogeu a fost dictatura iacobină, în timpul căreia principalele probleme puse de revoluția burgheză au fost rezolvate. Reacțiunea termidoriană, care a urmat dictaturii iacobine, a fost perioada în care burghezia a căutat să-și consolideze pozițiile cîștigate și să oprească un nou avînt al revoluției, care ar fi dus la instituirea democrației sociale visate de Robespierre, Saint-Just și ceilalți lider ai iacobinilor.

A. Soboul, în sinteza sa foarte recentă asupra revoluției franceze, subliniază că revoluția, distrugînd rămășițele feudale și proclamînd libertatea economică, a curățat terenul pentru capitalism și a accelerat trecerea de la orînduirea feudală la orînduirea capitalistă. Rezistența aristocrației, războiul civil și războiul cu puterile străine au silit burghezia revoluționară să ducă pînă la capăt opera de distrugere a vechii societăți. Pentru a mobiliza în jurul ei masele populare, burghezia revoluționară a fost nevoită să aducă pe primul plan principiul egalității în drepturi, pe care nu-l invocase la început decît împotriva aristocrației. Astfel, în anul al II-lea

¹³ *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*, Paris, 1927.

¹⁴ *Les paysans du nord de la France pendant la Révolution*, Lille, 1924; nouvelle édition, Laterza, Bari, 1959.

¹⁵ *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, Paris, 1959.

¹⁶ J. Godechot, *Les Révolutions*, p. 4.

¹⁷ *La Révolution Française*, Paris, 1957.

¹⁸ A. Z. Manfred, *Великая французская буржуазная революция XVIII века*, Moscova, Госполитиздат, 1956.

¹⁹ A. Soboul, *Précis d'histoire de la Révolution Française*, Paris, Editions sociales, 1962.

s-a schițat înfăptuirea unui stat democratic și a unei societăți egalitare ; s-a încercat să se dea luptei pentru desăvîrșirea unității naționale un conținut social în vederea unei integrări reale a maselor populare în sinul națiunii. Prin amploarea luptelor de clasă și datorită experienței egalitare din anul al II-lea, revoluția franceză a căpătat o semnificație cu totul deosebită în raport cu celelalte revoluții burgheze din Anglia și din Statele Unite, unde lupta dintre reprezentanții vechii orîndniri și reprezentanții noii orînduiri s-a încheiat cu un compromis. În ce privește reacția termidoriană din vara anului 1794 și zdrobirea sanchiloților parizieni în primăvara anului 1795, A. Soboul arată că aceste evenimente au însemnat încheierea definitivă, din punct de vedere social, a revoluției franceze. Supremația notabililor, adică a marii burghezii întemeiate pe proprietate, nu a mai fost pusă în discuție, astfel că din acest punct de vedere perioada consulară și perioada imperială au apărut ca epilogul necesar al întregii perioade revoluționare.

Un punct de vedere total deosebit de istoricii marxști sau apropiați concepției marxiste exprimă istoricul american R. Palmer²⁰. Acesta nu vede în frământările perioadei revoluționare din Franța decît conflictul dintre nobilime și burghezie, lăsînd pe planul doi sau deseori ignorînd marile mișcări ale maselor populare, urbane și rurale, îndreptate împotriva feudalismului. Revoluția franceză este văzută doar ca o mișcare politică avînd drept scop reorganizarea statului, iar contradicțiile economice și sociale din sinul societății franceze nu sînt considerate așa de profunde cum caută unii istorici să le înfățișeze. Punctele de vedere neștiințifice ale lui R. Palmer se remarcă și în interpretarea pe care acesta încearcă s-o dea esenței revoluției. Pornind de la teza hegeliană care privește revoluția ca o emancipare a minții, R. Palmer pune accentul pe rolul ideilor și al factorilor psihologici, dovedindu-se astfel adept al curentului psihologic, promovat îndeosebi de istoriografia burgheză din Statele Unite.

În afară de lucrările de sinteză, interesul sporit pentru cercetarea problemelor de istorie economică și socială privind revoluția franceză se remarcă în lucrările monografice tratînd teme mai speciale.

Astfel, referitor la legislația revoluționară agrară, G. Lefebvre aduce puncte de vedere noi într-o lucrare ce reeditează, cu multe adăugiri și îmbunătățiri — atît în ce privește documentarea, cît și în ce privește interpretarea, — un studiu mai vechi, din 1932²¹. Este vorba de decretul din ventôse, anul al II-lea, prin care montagnarzii au căutat să aducă unele ameliorări situației proletariatului agricol în curs de formare. În această carte, concluziile lui G. Lefebvre se depărtează de cele ale lui A. Mathiez. Pentru Lefebvre, decretul din ventôse, chiar dacă ar fi fost în mod real aplicat — ceea ce n-a fost cazul, — nu puteau aduce nici o ușurare eficientă mizeriei proletrarilor agricoli ; ele n-au constituit decît o măsură de circumstanță, menită să îngrădească delictul rural, care deveniseră prea numeroase, ca urmare a situației grele în care se găsea o bună parte a țărănimii.

Menționăm apoi și cartea lui Michel Augé-Laribé, consacrată studierii problemei agrare începînd din secolul al XVI-lea și pînă la perioada contemporană, care se oprește și asupra perioadei revoluționare²². Augé-Laribé susține că „revoluția agricolă” de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a fost o revoluție politică, și nu una tehnică. În timpul epocii republicane, Adunarea Națională a fost preocupată de activitatea politică și de propagandă în rîndurile țărănimii. Împroprietărirea țărănimii cu pămînturile confiscate de la nobili și cler s-a făcut din consi-

²⁰ *The Age of democratic revolution.*

²¹ G. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, 2e édition, revue et augmentée, La Roche-sur-Yon, 1954.

²² Michel Augé-Laribé, *La révolution agricole*, Paris, A. Michel (L'évolution de l'Humanité, nr. 83), 1955.

derente politice, pentru a lega și mai strâns această categorie socială cea mai numeroasă din Franța de revoluție. În sfârșit, Augé-Laribé se aliază opiniei lui Barnave, unul din principalii lideri ai moderaților, care, referindu-se la rezolvarea problemei agrare, a spus că „interesul comun cere ca revoluția să se oprească”. Este un punct de vedere care definește cu prisosință poziția burgheză a lui Augé-Laribé față de tendința — manifestată în timpul revoluției — a unei soluționări mai radicale a problemei agrare, în sensul unei îngrădiri a noilor achizitori și speculanți cu pământurile apropiate.

Citeva studii, dintre care unele deosebit de ample și de valoroase, au fost scrise asupra acțiunii maselor populare în timpul revoluției.

Amintim în primul rând vasta lucrare de 1 200 de pagini, a istoricului marxist francez Albert Soboul, rod al unor cercetări de mai mulți ani, care tratează istoria sanchiloților parizieni în anul al II-lea²³. Această problemă a mai fost abordată și de alți istorici înaintea lui Soboul, care în tratarea ei au manifestat următoarele tendințe: unii, ca Thiers sau Michelet, s-au mărginit numai la studierea aspectelor politice ale activității sanchiloților; alții, ca Ernest Mellié, au privit acțiunile maselor populare subordonate burgheziei și dirijate astfel exclusiv împotriva aristocrației; în sfârșit, un al treilea grup (F. Braesch, D. Guérin) vedea în mișcările sanchiloților acțiuni premergătoare ale luptelor de clasă din secolele al XIX-lea și al XX-lea, apreciind astfel într-un mod cu totul greșit caracterul original și specific al revoluției populare din Franța la finele secolului al XVIII-lea.

Folosind un imens material documentar, în cea mai mare parte inedit, Albert Soboul a pus în lumină aspecte cu totul noi ale mișcării populare în timpul revoluției. După cum G. Lefebvre a arătat cu mulți ani înainte, în memorabila sa lucrare de doctorat, că în cadrul revoluției s-a dezvoltat, la țară, un curent țărănesc autonom față de conducerea burgheză a revoluției, tot așa A. Soboul arată în cartea sa că și la orașe — îndeosebi la Paris — a apărut și s-a dezvoltat un curent sanchilot specific. După Soboul, originile sanchiloților trebuie căutate în situația economică grea a lumii meșteșugarilor și a micilor negustori din sinul societății vechiului regim, precum și în criza economiei franceze, care a determinat agravarea condițiilor de existență ale maselor populare pariziene înainte de 1789. Pe baza a numeroase documente, A. Soboul a dovedit că sanchiloții nu au constituit un grup la remorca burgheziei, ci au fost un grup — adeseori independent — cu idealuri și revendicări proprii, de multe ori împotriva burgheziei, și pe care a trebuit să le smulgă acestei clase printr-o presiune permanentă. De asemenea, sanchiloții au constituit grupul social cel mai combativ, care a furnizat burgheziei revoluționare masa de manevră necesară pentru distrugerea vechiului regim și înfrângerea coaliției monarhice. În sfârșit, A. Soboul a adus importante clarificări în privința compoziției sociale a sanchiloților, arătând că aceștia, prin lipsa lor de omogenitate, nu au constituit o clasă socială propriu-zisă. Dimpotrivă, prin multe din elementele sale, sanchiloteria era atașată mai mult sistemului economic-social al vechiului regim decât noului sistem capitalist. Din această cauză, mișcarea sanchiloților a și sucombat pînă la urmă. Dar, cu toate aceste lipsuri și contradicții, sanchiloteria pariziană a constituit în cadrul revoluției burgheze franceze o mișcare specifică și originală, reprezentînd forța socială cea mai dinamică și mai radicală, datorită căreia s-a înfăptuit în întregime programul revoluționar al burgheziei.

Acțiunile maselor populare în timpul revoluției franceze au constituit obiect de cercetare și pentru un alt cunoscut istoric marxist: Jean Bruhat. Într-o lucrare consacrată istoriei mișcării muncitorești franceze, Jean Bruhat se ocupă în capitolele al II-lea, al III-lea și al IV-lea

²³ *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, Paris, 1959.

de participarea proletariatului în curs de formare la revoluție²⁴. J. Bruhat subliniază rolul maselor muncitoare pariziene ca principală forță combativă la cele mai importante evenimente revoluționare. De asemenea relevă teama crescândă a burgheziei față de aceste mase, teamă concretizată prin adaptarea legii Le Chapelier, care încă înainte de abolirea monarhiei interzicea apariția oricărei organizații muncitorești. Jean Bruhat mai arată contribuția adusă de masele muncitoare la răsturnarea monarhiei, la ducerea războiului împotriva reacțiunii externe, la o serie de acțiuni pentru elaborarea unor legi democratice. Jean Bruhat precizează locul și rolul babuismului în istoria mișcării muncitorești. El arată că Gracchus Babeuf are meritul de a fi reușit să desprindă importanța primordială a luptei de clasă pentru răsturnarea sistemului bazat pe exploatare. Deși comunismul lui era agrar, Franța fiind în 1796 o țară esențialmente agricolă, Babeuf a sesizat totuși importanța industriei moderne și a structurii ei capitaliste, întrevăzând astfel originea exploatării clasei muncitoare. În ce privește mișcarea sanchiloților, J. Bruhat a subliniat rolul acestora în timpul revoluției, dar, la fel ca A. Soboul, atrage atenția că obiectivele sanchiloților nu trebuie comparate cu obiectivele mișcării muncitorești moderne. Printre sanchiloți, în afară de muncitori salariați, erau și meșteșugari patroni. Idealul muncitorului sanchilot era să devină proprietar al unor mijloace de producție încă rudimentare, adică al unui mic atelier, iar meșteșugarul patron sanchilot se temea să nu piardă proprietatea mijloacelor de producție și să devină muncitor salariat. Așadar — conchide J. Bruhat, ideile sanchiloților demonstrează o mentalitate precapitalistă și a le invoca în condițiile mișcării muncitorești moderne constituie o concepție reacționară, neconformă cu dezvoltarea istorică a proletariatului din secolele al XIX-lea și al XX-lea.

În sfârșit, tot în legătură cu istoria acțiunii maselor populare în timpul revoluției mai semnalăm și o carte apărută relativ recent în Anglia²⁵. Autorul studiază îndeosebi compoziția socială a insurecției pariziene din perioada iulie 1789 - 13 vendémiaire anul al IV-lea, subliniind rolul preponderent jucat de elementele sanchilote. G. Rudé se întemeiază pe cercetarea statistică a represiunii: persoane urmărite, arestate, interogate, condamnate. În privința cauzelor mișcărilor populare, G. Rudé arată că mulțimea revoluționară din Paris a acționat din motive politice, dar mai ales economice (lipsa de alimente, prețurile ridicate). În sfârșit, lucrarea lui G. Rudé relevă și intensa activitate de propagandă și de mobilizare dusă de liderii revoluționari în sinul maselor insurecționale.

O altă orientare pozitivă în cercetările contemporane privind revoluția, o constituie publicarea de texte alese ale unora din principalii conducători și ideologi ai revoluției. Astfel, în cadrul cunoscutei colecții „Les classiques du Peuple” au apărut texte alese din Robespierre, Saint-Just și Buonarrotti. Jean Poperen s-a ocupat de editarea unora din discursurile lui Robespierre, grupându-le în trei volume, care merg până la 9 termidor. Fiecare volum are o prefață în care se face, de pe poziții marxiste, un rezumat al biografiei lui Robespierre²⁶. Cele mai reprezentative discursuri și rapoarte ale lui Saint-Just au fost publicate într-un volum editat sub îngrijirea lui Albert Soboul. În introducere, A. Soboul înfățișează activitatea lui Saint-Just în cadrul condițiilor social-economice și politice ale timpului. De asemenea, introducerea se mai remarcă și prin bogatul aparat informativ, la curent cu cele mai noi lucrări asupra revoluției²⁷. În ceea ce privește pe Buonarrotti, nu poate fi vorba de texte alese, ci

²⁴ Jean Bruhat, *Histoire du mouvement ouvrier français*, t. I, Paris, Editions Sociales, 1952.

²⁵ George Rudé, *The crowd in the French Revolution*, Oxford, Clarendon Press, 1959.

²⁶ Robespierre, *textes choisis*, préface et commentaires par Jean Poperen, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple”); t. I, 1956; t. II, 1957; t. III, 1958.

²⁷ Saint-Just, *Discours et rapports*, introduction et notes par Albert Soboul, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple”), 1957.

de o publicare integrală a cunoscutei *Conspiration de l'égalité*. Textul a fost stabilit cu toată rigurozitatea științifică de Albert Soboul și de Robert Brécy; prefața este semnată de Georges Lefebvre. În fine, trebuie menționată și completa bibliografie alcătuită de Jean Dautry. În acest fel, nu avem de-a face numai cu o simplă lucrare de popularizare, ci cu un instrument de lucru merit să folosească și specialiștilor ²⁸.

Semnălăm apoi și publicarea scurtului opuscul al lui Barnave, *Introduction à la Révolution Française*, în care autorul, unul dintre conducătorii moderați ai revoluției analizează condițiile economice, sociale și politice care au dus la revoluție ²⁹.

Publicarea de texte și de documente privind revoluția franceză s-a făcut nu numai în Franța, ci și în alte țări.

În Uniunea Sovietică, sub îngrijirea academicianului V. P. Volghin și a lui A. Z. Manfred s-au publicat trei volume cuprinzând cele mai importante și mai semnificative scrieri și discursuri ale lui Jean Paul Marat, reprezentantul celui mai înaintat curent din sinul revoluției franceze ³⁰. Introducerea cuprinde o biografie a lui Marat, în care se subliniază lupta consecventă și deosebit de activă dusă de acesta, prin intermediul ziarului său „L'Ami du Peuple”, în sprijinirea revendicărilor celor mai radicale ale maselor populare pariziene.

Menționăm de asemenea culegerea de documente publicate în Republica Democrată Germană de A. Soboul și de Walter Markov (Leipzig) asupra mișcării sanchilote pariziene ³¹. Prefața volumului este semnată de Georges Lefebvre. Volumul cuprinde 119 documente publicate integral; un alt mare număr de documente sînt date în note în subsol. Documentele sînt publicate atît în originalul francez, cît și în traducerea germană. Documentele din note sînt date în germană, citatele însă în franceză. Pentru a alcătui acest volum, editorii au consultat bogatele fonduri documentare de la Arhivele naționale ale Franței, de la Biblioteca națională din Paris și de la Biblioteca istorică a orașului Paris. La selecționarea documentelor, editorii au dat prioritate actelor provenind de la sanchiloți, cum ar fi procesele-verbale ale adunărilor secțiunilor sau cele ale societăților populare din secțiuni, scrisori, proclamații etc. Culegerea mai cuprinde apoi documente ale organelor de stat revoluționare, procese-verbale ale ședințelor tribunalelor, dispoziții ale Comunei pariziene sau ale Convenției, toate conținînd știri importante asupra activității sanchiloților și asupra revendicărilor lor social-economice și politice.

Publicarea de texte alese privind ideologia revoluției este completată cu o serie de biografii ale conducătorilor aripii radicale a burgheziei revoluționare, biografii scrise în spiritul unei concepții înaintate, apropiate materialismului istoric.

Figura revoluționară care a format obiectul celor mai întinse preocupări a fost aceea a lui Maximilien Robespierre ³². Un loc important în această privință îl ocupă biografia în două

²⁸ Buonarrotti, *Conspiration de l'égalité, dite de Babeuf*, préface de Georges Lefebvre, Paris, Editions Sociales („Les classiques du Peuple”), 1957, 2 vol.

²⁹ Barnave (Joseph), *Introduction à la Révolution française*. Texte établi sur le manuscrit original et présenté par Fernand Rudé, Paris, Armand Colin, 1960, 205 p.

³⁰ Jan Pol Marat, *Избранные произведения*. Составители: акад. В. П. Волгин и А. З. Манфред, т I—III, Moscova, 1956.

³¹ *Die Sansculotten von Paris. Dokumente zur Geschichte der Volksbewegung 1793—1794*, Herausgegeben von Walter Markov und Albert Soboul. Mit einem Vorwort von Georges Lefebvre, Berlin, Akademie-Verlag, 1957 (recenzată de R. Popa în „Studii” an. XII, 1959, nr. 5, p. 249—254).

³² Vezi în această privință articolul semnat de Alex. Duțu, *200 de ani de la nașterea lui Robespierre. Lucrări și manifestări*, în „Studii” an. XII, 1959, nr. 2, p. 206—209, în care sînt prezentate o serie de cărți și articole despre activitatea lui Robespierre.

volume scrisă de Gerard Walter³³. Autorul analizează în mod amănunțit formarea și evoluția intelectuală și politică a lui Robespierre, lupta sa intransigentă împotriva aristocraților, moderaților și trădătorilor, participarea sa activă la organizarea războiului de apărare al revoluției împotriva reacțiunii externe, încercările sale de a instaura democrația socială. Dar, în același timp, G. Walter relevă și limitele celui supranumit „Incoruptibilul”, limite determinate de condițiile economice, sociale și politice ale vremii în care a trăit. În volumul al II-lea al biografiei sale, G. Walter a făcut și o interesantă prezentare a atitudinii posterității față de Robespierre. Reținem îndeosebi ostilitatea cu care reprezentanții celei de-a treia și celei de-a patra republici l-au privit pe Robespierre, ostilitate care mergea pînă la negarea oricărei calități și capacități a celui pe care Ludovic al XVIII-lea, regele emigrației, l-a considerat un mare om de stat.

Obiectul unor cercetări serioase și obiective l-a format și personalitatea lui Jean Paul Marat, personalitatea poate cea mai discreditată și mai calomniată de către istoricii reacționari ai revoluției. O primă biografie a „prietenului poporului” o datorăm lui Jean Massin³⁴. Activitatea lui Marat este caracterizată ca fiind... „în unele momente... cea mai importantă din toate acțiunile individuale din timpul revoluției franceze”. Autorul înfățișează un Marat vizionar, care încă din 1774 a prevăzut natura și contradicțiile revoluției burgheze în curs de pregătire și în același timp a anticipat izbucnirea unei alte revoluții care va pune capăt exploatarei. J. Massin mai relevă în paginile cărții sale ura neîmpăcată a burgheziei față de Marat și simpatia adîncă de care se bucura acesta în rîndurile maselor de sanchiloți. Întreaga activitate a lui Marat, subliniază J. Massin, a avut la bază conștiința că revendicările maselor populare nu puteau fi identificate cu cele ale bogaților din *tiers état*, care erau adversarii cei mai înverșunați ai instaurării unei adevărate dreptăți și egalități sociale. În sfîrșit, J. Massin își încheie cartea arătînd amintirea neștirbită care i-a fost păstrată lui Marat în timpul marilor evenimente revoluționare europene de după 1800 : la 1848, la 1871, în timpul Comunei, și în secolul nostru, în timpul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

O biografie a lui Marat a fost scrisă, tot de pe pozițiile istoricului înaintat, de G. Walter, în 1933, reeditată însă în 1960 cu adăugarea unei importante părți documentare, cuprinzînd și materiale descoperite mai recent³⁵.

O altă lucrare biografică este aceea consacrată lui Hébert, întemeietorul ziarului revoluționar „Père Duchesne”³⁶. Autorul, Louis Jacob, discipol și colaborator al lui Mathiez, care totodată e considerat ca unul din cei mai buni specialiști ai istoriei revoluției, se ocupă în lucrarea biografică amintită de rolul jucat de Hébert și ziarul său „Père Duchesne” în anii 1792—1794, cînd sanchiloții au constituit elementul cel mai combativ și cel mai înaintat al revoluției. Biografia scrisă de L. Jacob este rodul a șase ani de stăruitoare cercetări în arhive și la Biblioteca națională, precum și al minuțioasei și atentei lecturi a celor 350 de numere ale ziarului „Père Duchesne”, Hébert este înfățișat ca un înflăcărat tribun popular, care a știut să se facă ascultat de mase și care a condus adeseori pe sanchiloți înaintea Convenției pentru a impune votarea legilor democratice. De asemenea, în cartea lui L. Jacob, Hébert apare

³³ Gerard Walter, *Robespierre* (vol. I) I—II, (Paris), Gallimard (1961). O scurtă biografie a lui Robespierre, care examinează la justa ei valoare figura marelui revoluționar, a scris și Marc Bouloiseau, *Robespierre*, Paris, P.U.F., 1957. De asemenea, Societatea de studii robespieriste a reunit într-un volum o serie de articole și studii ale lui Albert Mathiez asupra vieții și activității lui Robespierre : *Etudes sur Robespierre*, Paris, Editions Sociales, 1958.

³⁴ Jean Massin, *Marat* (Paris, Le Club Français du Livre), 1960.

³⁵ Gérard Walter, *Marat*, Paris, Albin Michel (1960).

³⁶ Louis Jacob, *Hébert. Le Père Duchesne, chef des sans-culottes* (Paris), Gallimard (1960).

ca un consecvent și dirz luptător pentru democrație socială, a cărui năzuință era ca în fruntea țării să fie sanchiloții, pentru a conduce și, mai ales, pentru a controla afacerile publice. Într-una din cărțile lui L. Jacob este o caldă și documentată pledoarie în favoarea activității politice, profund democratice, a lui Hébert despre care frații Goncourt, care sînt departe de a fi bănuți ca simpatizanți ai revoluției, au scris : „Va veni o zi cînd se va recunoaște spiritul, originalitatea și chiar elocvența, poate singura elocvență a revoluției, a lui Père Duchesne și mai ales a lui Hébert”.

În afara lucrărilor prezentate pînă acum, mai semnăm unele studii care s-au ocupat de relațiile internaționale ale Franței revoluționare. Cităm în această privință cartea istoricului italian Carlo Zaghi, consacrată politicii externe a lui Bonaparte și a directoratului după tratatul de la Campoformio³⁷. Acest tratat nu a mulțumit nici Franța, nici Austria. Folosind un bogat material documentar, C. Zaghi arată că la Seltz s-au angajat noi negocieri între Cobenzl, reprezentantul Austriei, și Neufchâteau, reprezentantul Franței, negocieri în care Italia ocupa un loc foarte important. Austria încerca să obțină de la Franța, în schimbul unor teritorii de pe malul stîng al Rinului, noi „compensații” în Italia. Trimisul republicii cisalpine la aceste negocieri a căutat, la rîndul său, să aperse independența țării sale și, pentru a cîștiga bunăvoința austriacă, a propus instalarea unui arhiduce al casei de Habsburg la Milan. Iacobinii italieni au respins însă acest proiect, deoarece scopul lor principal era unificarea Italiei, fapt de care își dădeau seama atît reprezentantul austriac, cît și cel francez. Intrarea trupelor franceze în statele papale și apoi în regatul Neapolului a pus capăt negocierilor.

O lucrare care prezintă interes deosebit pentru istoria țării noastre este lucrarea semnată de cercetătoarea franceză Germaine Lebel³⁸. Întemciată pe fonduri documentare de la Ministerul de Externe al Franței, lucrarea se ocupă de relațiile dintre Franța și țările romîne începînd din secolul al XVI-lea pînă în 1815. Politica externă a Franței revoluționare față de țările romîne interesînd deci studiul de față este tratată în capitolul al IV-lea al cărții³⁹. Autoarea arată întreaga activitate diplomatică a reprezentanților francezi de la Poartă pentru înființarea unor consulate în principate, consulate menite să preîntîmpine intrigile puterilor vecine în aceste țări și să participe la pregătirea unei noi insurecții în Polonia. Se relevă apoi legaturile întreținute de revoluționarii polonezi la Iași și București cu unii dintre iacobinii francezi ajunși în Principate. De altfel, aceste elemente iacobine duceau o activitate susținută prin intermediul unor birouri de informații, care constituiau totodată și centre clandestine de operații ale agenților Franței la Dunărea de jos. Activitatea și „corespondența iacobină” în care erau implicate și unele persoane din anturajul domnilor erau obiectul preocupărilor constante ale consulilor austriei și ruși din Principate. S-a propus chiar mazălirea lui Mihai Șuțu, deoarece secretarul său, Codrîca, era unul dintre inițiatorii acestor activități conspirative îndreptate împotriva regimului feudal. Recunoașterea oficială, la 1798, a consulatelor franceze din Țara Romînească și Moldova a însemnat pentru diplomația franceză un prilej de a-și arii cîmpul de activitate în Principate. În acest sens, autoarea arată că domnii dădeau

³⁷ Carlo Zaghi, *Bonaparte e il Direttorio dopo Campoformio*, Napoli, Edizione scientifica italiana, 1956.

³⁸ Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIe siècle à la chute de Napoleon Ier*, Paris, P.U.F., 1955.

³⁹ Vezi recenziia semnată de P. P. Panaitescu și V. Mihordea în „Studii”, an. X, 1957, nr. 6, p. 187–188.

consulilor anumite informații interesînd Ministerul de Externe francez, așa cum, de exemplu s-a întîmplat înainte de campania din Egipt a generalului Bonaparte. În ultima parte a cărții, unele pagini sînt consacrate și pătrunderii ideilor revoluției franceze în Principate. Aici autoarea neagă existența spiritului de răscoală în sinul maselor populare, scăpînd din vedere că în 1821 aceste mase s-au ridicat în mare număr sub conducerea lui Tudor Vladimirescu pentru a pune capăt exploatării feudale⁴⁰.

În sfîrșit, mai menționăm și apariția unei serii de lucrări privind istoria politică și instituțională a Franței revoluționare ; știința, literatura și arta în timpul revoluției⁴¹ ; desfășurarea revoluției în provincie⁴² ; expansiunea și influența ideilor revoluției în alte țări ale Europei⁴³.

Din succinta prezentare a unora din concepțiile actuale mai importante privind revoluția franceză, observăm că, cu unele excepții⁴⁴, tendința generală este de a se trata acest mare eveniment istoric de pe poziții apropiate materialismului istoric, în cazul istoricilor apuseni înaintați⁴⁵, și conform concepțiilor materialismului istoric, în cazul istoricilor marxiști ca Jean Bruhat, Albert Soboul, A. Z. Manfred și M. M. Stranghe.

Geniala analiză făcută de Marx și Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, care explică revoluția prin contradicția dintre raporturile de producție și caracterul forțelor de producție, devine tot mai mult principalul îndreptar al istoricilor care studiază după criterii științifice revoluția burgheză din Franța, cea mai radicală și mai importantă dintre toate revoluțiile burgheze. Jaloanele trasate de Jean Jaurès, Albert Mathiez și Georges Lefebvre, ca precursori ai studierii revoluției franceze din punctul de vedere al materialismului istoric, sînt urmate de numeroși istorici. Principalele categorii de probleme care se pun în viitor pentru adîncirea și lărgirea studierii revoluției franceze sînt cercetarea interdependenței dintre aceasta revoluție și celelalte revoluții burgheze, cercetarea esenței economice și sociale a fenomenului opus revoluției, contrarevoluția, și o analiză profundă și multilaterală a tuturor claselor și grupurilor sociale care au luat parte la revoluție, fie de partea ei, fie împotriva ei. Îndeosebi la această a treia categorie de probleme este de remarcă că, deși burghezia domnește de peste 160 de ani,

⁴⁰ P. P. Panaitescu și V. Mîhordea, *op. cit.*, p. 191—192.

⁴¹ J. Godechot, *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, P.U.F., 1951; Maurice Jallut, *Histoire constitutionnelle de la France*, t. I, Paris, Editions du Scorpion, 1956; Jean Michaud, *Les Etats Généraux et le 14 Juillet 1789*, Paris, Editions Sociales, 1960 (vezi prezentarea făcută de A. Stan în „Studii”, an. XIV (1961), nr. 4).

⁴² Joseph Fayet, *La Révolution Française et la Science, 1789 1795*, Paris, Marcel Rivière, 1960.

⁴³ Pierre Becamps, *La Révolution à Bordeaux (1789 1794)*, Bordeaux, 1953; D. R. C. Verhagen, *L'influence de la Révolution Française sur la première Constitution Hollandaise du 23 avril 1798*, Utrecht, 1949; Julien Kupers, *Les Egalitaires en Belgique*, Bruxelles, Librairie Encyclopedique, 1960; M. M. Stranghe, *Русское общество и французская революция*, Moscova, 1956.

⁴⁴ R. Palmer, *op. cit.*; Paul H. Beik și Laurence Lafore, în *Modern Europe. A history since 1500*, New York, Henry Holt and Company (1959), în capitolele consacrate revoluției franceze susțin că revoluția a izbucnit din cauza lipsei de abilitate a monarhiei.

⁴⁵ În această privință cităm și vol. V al colecției *Histoire générale des Civilisations : le XVIIIe siècle*, Paris, P.U.F., 1953, în care capitolele privind revoluția franceză sînt scrise de prof. E. Labrousse și Marc Boulaiseau.

lipsește însă o istorie a burgheziei franceze în timpul revoluției. De asemenea, lipsește și o istorie a nobilimii în perioada revoluției, ca să nu mai vorbim de o istorie a claselor populare, exceptând cele două lucrări monografice ale lui G. Lefebvre și A. Soboul. Primul obiectiv al unei cercetări serioase ar fi deci întocmirea unor aprofundate lucrări monografice, locale și regionale, întemeiate pe date statistice rezultând din documentele cu caracter economic și fiscal. Ar deveni astfel posibilă realizarea unor mari lucrări de sinteză asupra diferitelor clase și categorii sociale, studii care vor contribui la precizarea antagonismelor și la urmărirea luptei de clasă în toată complexitatea dezvoltării ei dialectice. Un vast câmp de cercetare este încă înțelenit și numeroase aspecte ale revoluției trebuie aduse la lumină pentru o cunoaștere mai temeinică a forțelor sociale aflate în luptă ⁴⁶.

S. Columbranu

⁴⁶ A. Soboul, *Précis d'histoire de la Révolution Française*, p. 7–8.

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

DAN BERINDEI (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Bucureşti)

Iniţiativa revistei „Studii” de a supune discuţiei proiectul de tematică al istoriografiei moderne a României este binevenită. Dezbateră va duce la clarificarea unei serii de probleme pe care le pune reconsiderarea istoricilor şi a istoriografiei din trecut. Prin intervenţia de faţă voi încerca să discut unele probleme puse în dezbateră sau sugerate de proiectul de tematică contribuind prin aceasta la îmbunătăţirea viitoarei lucrări.

Periodizarea şi, mai ales, clasificarea istoricilor înăuntrul sistemului de periodizare fixat este una din problemele cele mai delicate, dar şi mai importante pe care le pune elaborarea istoriografiei perioadei moderne a istoriei României. Cele trei mari etape la care s-au oprit autorii proiectului de tematică mi se par judicioase. Mă întreb însă dacă titlul celei de-a doua — *Istoriografia modernă în perioada dezvoltării capitalismului* — este cel mai potrivit, întrucît nu se poate susţine că dezvoltarea capitalismului n-a continuat şi în următoarea etapă. În ceea ce priveşte istoriografia romantică, subdiviziunile adoptate nu corespund întru totul curentelor ideologice şi politice la care s-a oprit istoriografia noastră (vezi vol. IV al *Istoriei României*, Bucureşti, 1964). Faptul că autorii au clasificat pe istoricii perioadei amintite doar în trei subdiviziuni riscă să ducă la confuzii. În subdiviziunea intitulată „Romantismul de tendinţă democrat şi liberal-burgheză”, Simion Bărnuţiu, care s-a apropiat de democratismul revoluţionar, apare alături de liberal-moderatul cu tendinţe din ce în ce mai conservatoare Heliade-Rădulescu, iar alături de aceştia apar Bolintineanu, Hasdeu, situaţi toţi trei — ca şi Bariţiu — pe poziţii cu mult mai înaintate; chiar şi între Heliade şi Ion Ghica, amîndoi moderaţi, nu se poate face o apropiere. De fapt, în această subdiviziune sînt puşi împreună liberal democraţi, liberali radicali, liberali moderaţi şi liberali moderaţi de tendinţă conservatoare. De asemenea, mai trebuie ţinut seama de timpul care s-a scurs între mijlocul şi sfîrşitul secolului al XIX-lea şi de schimbările ce s-au remarcat în acest interval în concepţiile acestor istorici. Cred că s-ar impune o revizuire şi o înmulţire a subdiviziunilor acestei părţi, ca şi reexaminarea clasificării istoricilor din această etapă a istoriografiei moderne a României. Tot în legătură cu clasificarea istoricilor, apreciez ca nepotrivită încadrarea lui M. Kogălniceanu în curentul democrat-revoluţionar, mai ales dacă se ţine seama de întreaga sa activitate de istoric.

O trăsătură caracteristică a istoriografiei în cea de-a doua etapă prezentată în proiectul de tematică a fost caracterul ei militant. Proiectul menţionează acest lucru (p. 138), care merită

însa o subliniere specială. Istoriografia romantică situată pe poziții înaintate s-a legat nemijlocit de problemele cele mai arzătoare ale vremii și istoricii au fost — atât în practică, cât și prin scris — combatanți pentru progres. Barițiu vorbea de „jugul despoticesc al unei lungi țesături de privilegii boierești”, iar Bălcescu denunța cu asprime boierimea, care-și întemeia „puterea și fericirea... pe robirea gloatelor”. Dirza critică a feudalismului, pledoaria pentru rezolvarea problemei agrare prin desființarea relațiilor feudale și înproprietărirea țăranilor, susținerea cauzei unității naționale — cât este de semnificativă în această privință opera de căpetenie a lui N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul* — și lupta pentru independență, trezirea și alimentarea conștiinței naționale au fost obiectivele centrale și permanente ale acestei istoriografii militante. Problematika pe care o abordează acești istorici este o problematică vie, lerată de necesitățile luptei pentru înțiriri. Ei sînt departe de a face „istorie pentru istorie” și pentru ei istoria este o armă și din cele mai ascuțite împotriva vechii orînduiri.

Tematica prezintă tendința istoriografiei romantice de a idealiza trecutul (p. 138), așa-numitul paseism, drept o trăsătură negativă. Este cert că idealizarea t ecutului reprezintă în general o trăsătură negativă, „reveniri” de acest fel indicînd acțiuni împotriva noului. Dar revenirea la trecut în istoriografia romantică romînească, situată pe poziții înaintate, mai prezintă și un alt aspect. Ea se face la un *numil* trecut — real sau chiar în parte contra-facut — cu scopul de a sluji lupta pentru progres. Figuri ale trecutului erau uneori prezentate sub o lumină ireală, erau înfrumusețate; situații de fapt erau exagerate; trăsăturile pozitive erau reliefate în mod forțat: dar toate acestea cu scopul de a demonstra necesitatea de a se renunța la un „prezent” necorespunzător și de a se da curs liber înnoirilor.

În legătură cu indicațiile dat în proiectul de tematică referitoare la N. Bălcescu, cred ca ar trebui în istat mai mult asupra caracterului militant, practic al operei sale istorice. De asemenea, trebuie subliniate preocupările sale privind istoria „contemporană” a vremii sale. Aprecierile sale referitoare la mișcarea revoluționară din 1821 sau bilanțul semnificativ pe care-l face revoluției burghezo-democratice din 1848 — îndeosebi în *Mersul revoluției în istoria românilor* — reprezintă, ca și lucrările sale referitoare la istoria economico-socială, materiale de istorie „contemporana” deosebit de valoroase, care dezvaluie atât pe militantul Bălcescu, cât și pe omul de știință, sobru, critic în aprecieri, neconștient preocupat de a trage învățături din istorie și mai ales din cea apropiată sau trăită — pentru practica politică.

Proiectul de tematica mai comportă unele observații de amănunt:

— Oare doar istoriografia luministă începe să folosească critic izvoarele (p. 134) și doar la Dionisie Fotino se constata un „început de aparat științific” (p. 136)? Cred că ar trebui ținut seama de utilizarea izvoarelor de către D. Cantemir, ca și de aparatul științific din lucrările acestuia.

— De asemenea, oare numai în Transilvania istoriografia romantică se arată preocupată de problema izvoarelor (p. 138)?

Printre publicațiile periodice citate la p. 140 — și nu în ordinea din proiectul de tematica, ci în ordinea cronologică a apariției, adică „Arhiva istorică”, „Columna lui Traian”, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” ar trebui adăugată și revista lui A. Papiu-Illarian „Lesaur de monumente istorice pentru România” (1862—1865).

— Caracterizarea data lui Heliade — în comparație cu cele ale altor istorici — mi se pare prea pozitivă.

În ceea ce privește opera de istoric a lui D. Bolintineanu, este necesar să se facă demarcație între *Viața lui Cuza vodă* — opera de natură memorialistică și important izvor istoric — și celelalte lucrări amintite, de o valoare mult mai redusă.

- Referitor la Hasdeu, este just să se considere la el „persistența ideilor pașoptiste” numai datorită poziției sale „favorabile față de politica domniei lui Al. Cuza” (p. 144).? Din aceasta ar reieși că domnia lui Cuza — și e vorba, de fapt, mai ales de domnia de după 2/14 mai 1864 — ar fi un fel de unitate de măsură a democratismului contemporanilor. În realitate, *persistența* aceasta s-a vădit la Hasdeu prin atitudinea înaintată adoptată de el în problemele sociale — în special în cea agrară —, ca și în problema electorală. Dacă Hasdeu s-a declarat favorabil loviturii de stat, el a făcut acest lucru condiționat, cerind imitarea regimului de autoritate doar pentru perioada înfăptuirii reformelor. Este semnificativă, de altfel, suprimarea periodicului lui Hasdeu „Aghiuiță” la mai puțin de o lună după lovitura de stat.

— În legătură cu Gh. Ionescu-Gion (p. 144), ar trebui neapărat subliniat rolul său de seamă ca istoric al Bucureștilor. Lucrarea sa consacrată acestui subiect este ce a rămas mai valoros din opera lui Gion.

— Mențiunea care se face la V. A. Urechia — „tendințe incipiente de slujire a intereselor regimului burghezo-moșieresc prin istoriografie” (p. 146) — atribuie în mod unilateral numai lui Urechia, trăsătura negativă care se întilnește în general la istoricii perioadei sale.

— Între marile colecții de izvoare ale epocii — amintite la p. 150 — ar trebui incluse și cele șase volume din *Anul 1848 în Principatele Române* (București, 1902—1910), deosebit de importantă colecție de documente.

— Încadrarea lui D. A. Sturdza între istoricii de tendință conservatoare este oare justă, date fiind activitatea politică a acestuia — conducător al liberalilor — și cea istoriografică? Importanta colecție *Acte și documente relative la istoria renașterii României* n-a fost alcătuită de pe poziții conservatoare, ci de pe poziții liberale.

Este cert că studiile de detaliu care vor fi întreprinse de cei cărora le revine sarcina de a cerceta problemele puse în dezbatere de tematică vor duce la noi clarificări, ca și la adâncirea întregii problematice referitoare la istoriografia perioadei moderne. Trebuie însă relevat faptul că proiectul supus discuției a dat în majoritatea cazurilor soluții valoroase și că aprecierile sale sînt în general juste. Dezbaterea largă care a început și care probabil se va dezvolta mai departe, chiar și în cursul cercetării detaliate a problematicei, va duce la cunoașterea profundă și la aprecierea mai justă a istoriografiei moderne a României.

N. GOGONEAȚĂ (Institutul de filozofie al Academiei R.P.R., București)

Încercarea de periodizare a istoriografiei moderne din țara noastră supusă discuției în revista „Studii” prezintă certe calități care o fac susceptibilă de a constitui o bază de lucru în elaborarea unei lucrări asupra istoriografiei românești din epoca modernă. Informarea amplă, aproape exhaustivă, caracterizările judicioase, realizate cu competență, constituie elemente esențiale ale proiectului tematic supus discuției. Periodizarea, ridicarea de la concret și particular la general, la stabilirea perioadelor, curenților, tendințelor în istoriografia românească modernă se lovește însă de nenumărate dificultăți și probleme care nu comportă soluții facile. În rindurile care urmează vom face unele observații și sugestii în legătură cu criteriile periodizării și caracterizarea lui A. D. Xenopol, vom atrage atenția asupra unor chestiuni care, după părerea noastră, nu sînt definitiv rezolvate.

Autorii periodizării supuse dezbaterii nu și-au expus punctul de vedere asupra criteriilor adoptate în delimitarea perioadelor și apoi a curenților și tendințelor în cadrul unei perioade. Periodizarea propusă ne permite însă să extragem aceste criterii din materialul asupra căruia s-a operat. Procedînd astfel, ajungem la constatarea că au fost folosite mai multe criterii, în funcție de problemele la care au fost acestea aplicate.

Cînd s-a pus chestiunea fixării perioadelor mari ale istoriografiei moderne s-a avut în vedere evoluția formației social-economice a capitalismului (apariție, dezvoltare, decădere). Problema stabilirii curenților în interiorul fiecărei perioade a fost rezolvată apelîndu-se — în linii generale — la clasificarea tradițională a curenților în istoriografia europeană (iluminism, romantism, pozitivism, marxism). În stabilirea tendințelor s-a recurs la criteriul forțelor sociale reprezentate pe plan ideologic de istoricii analizați. În fine, în cadrul tendințelor s-au consemnat uneori mai multe orientări, care au fost distinse luîndu-se drept criteriu metodele utilizate de istoricii respectivi.

Aceste criterii enumerate mai sus relevă efortul autorilor de a ține seama, în stabilirea perioadelor și curenților, atât de factorul determinant al dezvoltării sociale (modul de producție), cît și de relativa independență a fenomenelor suprastructurale, de specificul lor reflectat în anumite legități interne.

Dificultatea în realizarea unei periodizări constă însă nu atât în stabilirea criteriilor — pentru că indicații asupra lor găsim în operele întemeietorilor marxism-leninismului —, cît în aplicarea lor la o situație concretă, în cazul de față la dezvoltarea istoriografiei românești în epoca modernă.

Desigur, și în țara noastră capitalismul a urmat anumite faze în evoluția sa, iar forțele sociale au fost, în principal, aceleași ca și în alte țări care au parcurs această formație social-economică. Dar stabilirea cu exactitate a unor corespondențe între opera unui istoric și o anumită fază a dezvoltării capitalismului, încadrarea într-un curent sau o tendință comportă unele dificultăți, date fiind specificul dezvoltării capitalismului în țara noastră și faptul că în aproximativ un secol s-au înregistrat mai multe faze ale acestei dezvoltări (ceea ce a făcut ca un istoric să-și fi elaborat opera într-o perioadă care cuprinde total sau, de regulă, parțial două faze ale capitalismului).

În stabilirea curenților generează dificultăți și înprejurarea că România a pășit mai tîrziu pe calea dezvoltării capitalismului decît o serie de țări vest-europene. Unele curente ideologice, apărute în Apus într-o anumită fază de dezvoltare a capitalismului, și-au exercitat influența în țara noastră într-un mod specific, avînd alte urmări, țările romîne aflîndu-se într-o fază deosebită a dezvoltării sociale, caracterizată prin alte condiții sociale și ideologice.

Aplicarea criteriilor *generale* ale periodizării istoriografiei moderne la cazul *particular* al istoriografiei românești urma, așadar, să se facă în prezența unei situații sociale complexe, periodizarea trebuind să reflecte în mod adecvat atât *generalul*, cît și *specificul* în evoluția istoriografiei românești din epoca modernă.

Periodizarea supusă dezbaterii demonstrează că autorii au căutat să țină seama de aceste cerințe esențiale. Totodată se impune observația că în unele cazuri materialul concret a fost încadrat forțat într-un curent sau într-o tendință, că s-a *schematizat* tabloul unor perioade. Se pare că în unele cazuri s-a aplicat mecanic principiul ca în caracterizarea istoricilor să se țină seama atât de ceea ce este general, cît și de ceea ce este particular și individual. Autorii au căutat întotdeauna să stabilească atât *curenți*, cît și *tendințe* (iar alteori și *orientări*). Considerăm însă că nu totdeauna un istoric aparține unui *anumit curent* (deși el *întotdeauna* reprezintă o anumită *forță socială*). Mai mult, dat fiind faptul că unele curente s-au manifestat — sau au exercitat doar o anumită influență, limitată, în țara noastră — în condiții diferite decît cele care l-au generat în Occident (deci și cu o funcție socială deosebită), ar fi impropriu să atașăm fără nici o rezervă un istoric unui curent ale cărui influențe le-a suferit parțial și în condiții specifice.

Vom încerca să sprijinim aceste observații pe unele date mai concrete referitoare atât la perioadele mari, cît și la curenți, tendințe, personalități.

Istoriografia modernă a României a fost împărțită în trei perioade mari, determinate de : 1) criza feudalismului și apariția capitalismului, 2) dezvoltarea capitalismului, 3) începuturile imperialismului.

O asemenea periodizare este justificată în principiu cu condiția ca să existe o corespondență între conținutul scrierilor istorice din fiecare perioadă și caracteristicile generale ale perioadei. Primele două perioade ale proiectului tematic analizat respectă această condiție. Ultima perioadă însă nu o respectă întru totul.

Se știe că imperialismul se caracterizează prin reacțiune pe toată linia (deci și pe plan ideologic), prin cultivarea formelor extreme ale idealismului, prin decadența culturii etc.

În proiectul de periodizare, istoriografia burgheză a acestei perioade este reprezentată prin curentul pozitivist, având și el mai multe tendințe și orientări. Dar caracterizarea introductivă a curentului pozitivist (în legătură cu care vom face observații speciale mai departe) nu demonstrează în nici un chip că acesta s-ar caracteriza prin trăsăturile predominant negative specifice imperialismului (precizăm imperialismului, nu capitalismului în general). Cităm din această caracterizare : „Influența tehnicii și metodelor noi folosite de istoriografia europeană în cercetarea amplă și critică a izvoarelor istorice. Caracterul mai riguros și elaborat al istoriografiei din noua perioadă, care subliniază o deosebire față de istoriografia anterioară din punctul de vedere al tehnicii de cercetare. Progrese nete, din această cauză, în înfățișarea sub formă de sinteze încheiate, cuprinzătoare a istoriei naționale. [...] Istoriografia pozitivistă din România, apogeu al istoriografiei burgheze în ce privește amploarea și puterea demonstrativă a principalelor lucrări. Caracteristic pentru curentul pozitivist din istoriografia noastră înlăturarea rămănelor în urmă față de istoriografia europeană” (p. 149).

Autorii relevă și trăsături negative ale acestui curent : idealismul, apărarea capitalismului, caracterul său contradictoriu etc. Dar despre nici una din aceste trăsături negative (cu atât mai puțin despre elementele pozitive) nu se poate spune că ar fi caracteristice începuturilor imperialismului (de fapt cuvântul *imperialism* nici nu e măcar menționat în această caracterizare introductivă a curentului considerat ilustrativ pentru începuturile imperialismului).

În consecință, considerăm că la sfârșitul secolului al XIX-lea ar fi impropriu să vorbim despre începuturile imperialismului în istoriografia din țara noastră. Opera istoricilor mai de seamă din aceste decenii nu prezintă caracterele specifice începuturilor imperialismului, ci trăsăturile ideologiei proprii capitalismului în dezvoltare (aflat într-o anumită fază a acestei dezvoltări).

Să examinăm acum problema curentelor din fiecare perioadă.

1. Pentru prima perioadă este caracteristic iluminismul (observăm în treacăt preferința autorilor pentru termenul *luminism*, neînregistrat de dicționarul Academiei R.P.R., care în schimb consemnează termenul *iluminism* și o întreagă familie de cuvinte înrudite. În istoria gândirii sociale și filozofice din România este folosit tot termenul *iluminism*). Fiind de acord cu clasificarea în sine a tendințelor din cadrul acestui curent, considerăm totuși că folosirea noțiunilor „iluminismul de tendință feudală tirzie” pentru caracterizarea primei tendințe reprezintă o contradicție în termeni. Iluminismul este prin definiție antifeudal. Dacă în perioada feudalismului tirziu apar manifestări iluministe, ele trebuie puse (așa cum se face și în conținut, la p. 134) în legătură cu unele forțe sociale, respectiv cu o parte a boierimii adaptată la noile condiții istorice de criză a feudalismului și început de dezvoltare a capitalismului.

2. Istoriografia modernă în perioada dezvoltării capitalismului este reprezentată în proiectul de periodizare printr-un singur curent — romantismul —, care, este adevărat, are tendințe variate și înglobează un număr mare de personalități. Încadrarea tuturor scrierilor istorice din această perioadă într-un singur curent sărăcește, după părerea noastră, tabloul bogat și complex

al istoriografiei și duce la o anumită uniformizare, care nu corespunde conținutului real al operelor istorice.

De la început se ridică întrebarea dacă toți istoricii menționați la acest curent — Bălcescu, Kogălniceanu, Papiu-Ilarian, Barițiu, Bărnăușu, Cipariu, Heliade-Rădulescu, Bolintineanu, Ilaşden, Odobescu, episcopul Melchisedec, Andrei Șaguna etc. etc. — prezintă trăsături esențiale comune proprii numai romantismului sau, cu alte cuvinte, dacă romantismul a avut o influență atât de puternică în țara noastră încât a exclus din comoetiție alte curente, nepermițând nici o altă poziție, individuală chiar, în istoriografie.

Răspunsul afirmativ — pe care îl propune actuala periodizare — e îndoielnic, fie chiar și pentru motivul ca, apărut în Occident ca o primă reacție împotriva capitalismului, romantismul a fost preluat la noi într-un mod specific (și parțial). Anumite idei proprii romantismului au găsit ecou și la noi, fiind folosite în lupta de eliberare socială, antifeudală sau împotriva acestei lupte.

Istoriografia românească din această epocă prezintă în realitate o varietate de tendințe și orientări (determinate de condițiile interne ale țărilor române) care nu pot fi reduse la romantism. De cele mai multe ori, în concepția unui gânditor se întâlnesc atât influențe ideologice de proveniență romantică, cât și influențe de altă natură — raționaliste, materialiste, iluministe și la unii socialist-utopice. Chiar dacă *metodele* școlii romantice și-ar găsi oglindirea, într-o măsură mai mare sau mai mică, în operele majorității istoricilor incluși în acest curent, varietatea operelor lor, în privința *conținutului ideologic*, determinată de situarea lor pe pozițiile unei anumite *forțe sociale din țara noastră*, impune o clasificare mai puțin rigidă și schematică. Credem că nu se poate absolutiza un criteriu în stabilirea curentelor. Complexitatea vieții sociale impune de fiecare dată cercetarea conținutului operei istorice și a elementelor care au determinat acest conținut. Operele istorice nu sînt numai produsul unor procedee, unei anumite tehnici de cercetare, al unor metode care să stea la baza clasificării în curente (dacă ar fi așa, lucrurile s-ar simplifica de la sine și periodizarea n-ar mai comporta discuții).

Analizîndu-se opera fiecărui istoric în parte pentru a se stabili ce a fost hotărîtor pentru orientarea acestuia — faptul că istoricul a fost influențat de un curent, că a acceptat unele metode ale istoriografiei din perioada respectivă sau situarea fermă pe pozițiile unei anumite forțe sociale (cum a fost cazul cu majoritatea istoricilor de seamă în această perioadă dominată de revoluția de la 1848) —, se poate ajunge la o periodizare mai adecvată realității. Abaterea de la rigoarea unei scheme nu trebuie să constituie un impediment. Marii creatori nu s-au lăsat dominați de curente, ei au determinat ei înșiși curente sau cel puțin s-au impus prin poziții de sine stătătoare ce urmează a fi consemnate ca atare, în afara curentelor.

Pentru perioada la care ne referim, ni se pare mai indicat a se ține seama de principalele forțe sociale ale vremii, tocmai pentru faptul că operele istoricilor au stat, într-un fel sau altul, sub semnul revoluției de la 1848, în care s-au înfruntat aceste forțe.

3. Utilizînd același procedeu, de a defini curente după metoda considerată dominantă (și determinantă) în scrierile istorice dintr-o epocă, autorii au consemnat și pentru istoriografia Lughheză din perioada începuturilor imperialismului tot un singur curent — pozitivismul.

Sîntem de părere că nu se poate atribui influenței acestui singur curent tot ceea ce este nou în istoriografia unei epoci. Analiza felului în care a fost înțeles un istoric dintre cei mai de seamă pe care i-a avut țara noastră în acest curent ne va da prilejul să concretizăm observațiile noastre cu privire la caracterul schematic al periodizării în această epocă.

Istoriografia pozitivistă are în proiect două tendințe: a) liberală și b) conservatoare. La tendința liberală a pozitivismului sînt înregistrate trei orientări: 1. Sociologismul istoric. 2. Criticismul istoric. 3. Descriptivismul istoric.

A. D. Xenopol e considerat ilustrativ pentru prima orientare — sociologismul istoric. Deși autorii menționează în caracterizarea introductivă a acestei orientări că s-a elaborat o filozofie a istoriei fără legătură cu istoria pragmatică (teză pe deplin justificată în cazul lui Xenopol), este folosită noțiunea de „sociologism istoric”. Această formulă nu poate însă caracteriza opera istorică a lui Xenopol, neinfluențată de considerațiile sale teoretice de teoria istoriei (chiar în cazul acelor scrieri care voiau să-i facă aplicarea practică: *Domnia lui Cuza vodă* și *Istoria partidelor politice*).

A doua obiecție o provoacă încadrarea categorică a lui A. D. Xenopol în curentul pozitivist (cu toate că în caracterizarea teoriei istoriei elaborate de Xenopol este consemnată și înrudirea cu neokantienii Windelband și Rickert). Deși Xenopol a suferit anumite influențe pozitivistice, nici scrierile sale istorice, nici filozofia istoriei elaborată de el nu pot fi caracterizate, în ansamblu, drept pozitivistice. Pozitivismul se caracterizează prin empirism și relativism, prin biologizarea societății și extinderea legilor naturii asupra vieții sociale, prin idealism. A. D. Xenopol a respins empirismul atât în teorie, cât și în practică. „Teoria istoriei” e dictată tocmai de necesitatea de a depăși modul empiric de a scrie istoria. Scrierilor istorice ale lui Xenopol nu le e propriu empirismul: istoricul ieșean caută explicații cauzale evenimentelor istorice, sesizează de multe ori legăturile reale dintre ele, ajungând adesea la interpretări materialiste și dialectice, deși în ansamblu concepția sa asupra istoriei rămâne idealistă¹. Xenopol respinge și relativismul. Istoria e considerată de el o știință capabilă să stabilească adevărul asupra trecutului. El afirmă chiar că, în stabilirea cauzelor evenimentelor, istoria ar fi superioară științelor exacte, oferind explicații cauzale depline². Xenopol nu privește societatea ca o parte a vieții organice, căreia i-ar fi proprii legi biologice; el caută un specific al vieții sociale, al istoriei. „Teoria istoriei” apare ca o reacție împotriva pozitivismului, împotriva tendinței de a aplica metodele științelor naturii în tratarea istoriei.

În *Principiile fundamentale ale istoriei* Xenopol consideră „cu desăvârșire răătăcită” ideea „de a aplica istoriei principiile de cercetare întrebuințate în științele naturale”³. Într-un articol⁴ din 1900 pune încă o dată în mod explicit problema raportului dintre științele naturii și istorie. El se declară împotriva tendinței unor oameni de știință și sociologi de a concepe istoria după modelul științelor naturii.

A. D. Xenopol susține că istoria are un specific al său, dat de faptul că studiază fenomene de succesiune. El își propune să aplece la logica succesiunii, a dezvoltării. Spre deosebire de pozitiviști, Xenopol nu admite legi în istorie (în succesiune), ci *serii*. Într-un capitol special al lucrării sale de teorie a istoriei (intitulat *Legile sociologice*), Xenopol respinge de la început pretențiile pozitiviștilor de a stabili legi în istorie, criticându-i pe Buckle, Comte, Stuart Mill, Spencer, Lacombe, Lamprecht, Brunetiere, Letourneau, H. Berr etc. Respingând ideea de legitate, Xenopol elimină și posibilitatea prevederii în istorie, fiind și în această problemă, de loc minoră, în dezacord direct cu A. Comte.

Sociologii pozitiviști disprețuiau istoria, în care vedeau un conglomerat de fapte (Comte). A. D. Xenopol ia apărarea acestei discipline și încearcă să-i demonstreze caracterul științific și sistematic.

Nu vom nega orice influență din partea pozitivismului. Teoria factorilor susținută de Xenopol este fără îndoială înrudită cu pozitivismul. Dar ar fi greșit să se atribuie unele merite ale istoricului A. D. Xenopol, constând în înfățișarea în scrierile sale istorice a tuturor laturilor

¹ Cf. V. Maciu, *Unirea în opera lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 204 și urm.

² Vezi A. D. Xenopol, *Cauzalitatea în succesiune* (extras), București, 1906, p. 44.

³ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900, p. 51.

⁴ Idem, *Les sciences naturelles et l'histoire*, în „Revue philosophique”, 1900, II.

vieții sociale, în exclusivitate acestei teorii. Nu formulaseră cerințe similare Kogălniceanu și Bălcescu în preajma revoluției de la 1848, vădind o nouă concepție asupra istoriei, corespunzătoare intereselor forțelor sociale progresiste?

Nu voim aici să facem caracterizarea operei și filozofiei lui Xenopol, ci doar să semnalăm acele elemente ale concepției și operei sale care să documenteze caracterul lor complex, ce se refuză unei singure formule – pozitivismul. (Pentru caracterizarea filozofiei lui Xenopol ar mai trebui menționată poziția sa materialistă în rezolvarea celor două laturi ale problemei fundamentale a filozofiei, poziție ce s-ar putea caracteriza pe scurt prin tezele sale despre spirit ca *înflorire a materiei și oglindă a universului*. Comentatorii burghezi au calificat această poziție drept „realism naiv”⁵, așa cum neopozitivității criticați de Lenin în *Materialism și empiriocriticism* vorbeau cu dispreț despre materialism, calificându-l „realism naiv”). Observațiile de mai sus pledează, credem, pentru o caracterizare mai nuanțată a operei și concepției istoricilor noștri din epoca modernă, pentru renunțarea la unele scheme rigide. Redarea a ceea ce este general, comun istoriografiei unei epoci se poate face nu neapărat prin titluri și denumiri de curente mai mult sau mai puțin reale, ci prin caracterizările de conținut.

A. D. Xenopol ar putea fi astfel încadrat în istoriografia liberală (sau burghezo-democrată) din epoca de dezvoltare a capitalismului în țara noastră în deceniile în care relațiile de producție capitaliste, devenite dominante în economie, se întăresc și se extind.

4. La paragraful „Începuturile istoriografiei marxiste” s-ar putea menționa și numele lui Panait Mușoiu, care a încercat să aplice materialismul istoric la istoria țării noastre⁶.

DAN SIMONESCU (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

Cînd se va realiza lucrarea *Istoriografia modernă a Romîniei*, prezentată spre „discuții” în larg plan tematic de Șt. Pascu și Eugen Stănescu, vom putea spune că cercetările în R.P.R. au atins o culme însemnată a gândirii istorice, a interpretării materialiste și dialectice a faptelor istorice. Citind paginile prezentate, îți dai seama că lipsa de pînă acum a unui studiu amplu asupra istoriografiei romîne nu se putea umple în condițiile de lucru anterioare anului 1944, sub regimul burghezo-moșieresc; lipsa aceasta, este drept, simțită de noi toți, numai acum se poate realiza, interpretînd gîndirea și metoda istoriei de pe pozițiile științifice înaintate ale concepției materialist-dialectice.

Cuprinderea complexă și integrală a gândirii istoricilor patriei noastre, indiferent de limba în care ei au scris și de etnicitatea lor originală, este un alt merit al lucrării mult așteptate. Numai tratînd problema astfel putem privi evoluția tendințelor politice, uneori contradictorii, ale concepției istorice romîne, începînd de la concepția izolaționistă a unora din istoricii ardeleni, pînă la intrarea și a istoricilor minoritari în interpretarea general-democrată și progresistă a istoriei (Roth, Szilagyi ș. a.).

Periodizarea propusă este științifică, pentru că urmează principalelor etape social-economice de dezvoltare a societății romînești, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre (criza feudalismului, dezvoltarea capitalismului, faza imperialistă și etapa marxistă). Subdiviziunile periodizării concentrează și conturează tot mai strîns etapele intermediare: legătura tradițională a istoriografiei moderne cu vechea istoriografie feudală cronicărească; nuanțele diferențiate ale romantismului istoric: revoluționar, democrat-burghez și cel tendințios-paseist; pozitivismul istoric, și el variat cînd cu idei liberale, cînd de sociologism, de cri-

⁵ Octav Botez, *Alexandru Xenopol, teoretician și filozof al istoriei*, București, 1928, p.27.

⁶ Cf. A. Gălățeanu și N. Gogoneață, *Activitatea și concepția social-politică a lui Panait Mușoiu*, în „Cercetări filozofice”, 1963, nr. 3, p. 730.

ticism, de metode pur descriptive sau de conservatorism — pentru a termina cu etapa aplicării în istorie a gândirii materialiste.

Prezentarea istoriografiei din perioada luministă mi se pare însă prea fărîmîțată cînd se divide în luminism feudal tîrziu, burghez timpuriu și burghez preromantic. S-ar putea face abstracție de „luminismul feudalismului tîrziu”, pentru că el este inclus în titlul capitolului : *Istoriografia în faza de criză a feudalismului* (deci feudalismul tîrziu), iar cele două feluri de luminism burghez (timpuriu și tîrziu) pentru că sînt puțin diferențiate între ele, s-ar putea contopi în luminismul preromantic, numit mai propriu „prerevoluționar”.

Găsesc însă în acest larg plan tematic unele formulări abstracte, care nu definesc clar ideile autorilor. Un plan tematic este întotdeauna enunțativ, nu și explicativ în sensul demonstrației concrete ; de aceea formulările programatice trebuie să exprime cuprinzător ideea ce urmează a fi dezvoltată în redactarea amplă. De exemplu, în numeroasele idei puse între paranteze la p. 133—134 (s-ar putea șterge parantezele) lipsește mențiunea că, la noi, în secolul al XVIII-lea, au circulat deseori idei umaniste despre elementele culturii, în predosloviile cărților tipărite (ale lui Antim, cele grecești scrise de frații Brîncoveni, Damaschin, Chesarie ș.a.), care au influențat istoriografia vremii.

Afirmația categorică despre Stoica Ludescu, ca cronicar, nu corespunde stadiului actual al cercetărilor.

Începuturile concepției despre integrarea istoriei național-romîne în istoria universală sînt atribuite nediferențiat mai multor istorici : cînd lui Budai-Deleanu, cînd lui Florian Aron chiar și altor istorici ardeleni.

Alte observații se referă la mai multe pagini din plan, astfel că ele s-ar putea strînge într-o clasificare mai sistematică.

1. *Omisuni*. Sînt omiși din cercetare mai mulți istorici (în sensul larg al cuvîntului) ale căror opere ilustrează anumite concepții și metode istorice. Cronologic, aceștia sînt : medelnicerul Dumitrache, pentru caracterul straniu al izvoarelor folosite ; Gheorgachi pentru tematica de ceremonial și protocol introdusă în istorie ; Dionisie eclesiarhul, pentru „dulceața” ce o simte de „a povesti... de patria sa” ; cronicile rimate create de țirgoveți, în general protestatate față de samavolniciile marilor feudali. De asemenea, sînt excluși istorici ca Gh. Murnu, I. Caragiani, Ștefănescu-Melchisedec, Al. Filippide cu *Originea romînilor*, Titu Maiorescu (discursurile sale), Gr. Popa-Lisseanu, Alex. Gidei, Ilie Minea, I. Nistor, Gh. Brătianu, Ștefan Zeletin, Alexandru Lapedatu, Ion Lupaș. Aș putea adăuga și pe V. Alecsandri, cu proza lui de istorie diplomatică, ș. a. Fiecare dintre aceștia vine cu o operă masivă, cu concepții proprii, care trebuie privite critic, spre folosul acelor care îi vor citi și analiza.

2. *Minimalizări*. Sînt scriitori-istorici trecuți în expuneri globale, de grup, în timp ce alții, nu mai vrednici decît aceștia, sînt analizați monografic (cîțiva istorici ai minorităților conlocuitoare). De exemplu, cred că „grupul” Ivan Teodorovici pînă la Alecu Beldiman este minimalizat în merite, ca și grupul Ioan G. Sbiera, Șt. (nu Nicolae) Orășanu, N. Dobrescu. De asemenea, este minor tratată partea din istoriografie care se ocupă de studiul culturii populare și culte (cu toate elementele ei, inclusiv, mai ales, elementul artistic), istoria culturii și a civilizației.

3. *Exagerări ale meritelor unora dintre istorici*. În contrast cu unele tratări vitrege acordate unor scriitori-istorici merituoși, se înfățișează expuneri monografice exagerate pentru alții, care nu corespund unei atare dezvoltări : T. V. Păcățean, Gh. Panu (și alții din grupul istoricilor minoritari din Transilvania).

4. *Clasificări greșite*. Situatrea istoricilor în curente mari ale gândirii istorice este făcută întotdeauna științific și just. Însă, în sinul acestor mari clasificări ideologice, surprinzi mici

erori de clasificare cronologică. De exemplu, I. Heliade-Rădulescu, C. Bolliac trebuie mutați între M. Kogălniceanu și Papiu-Ilarian; Carol Schuller după Papiu-Ilarian; C. Giurescu nu la pozitivismul conservator, ci la criticismul istoric (ca exeget al filiației textelor de cronici); I. Nădejde înaintea lui Raicu Ionescu-Rion.

5. *Completări la „opere principale”*. Lucrarea prezentată, chiar și în forma ei tematică rezumativă, este mult tributară bibliografiei. Din acest punct de vedere, observ ca necesare unele adaosuri la așa-numitele „opere principale” ale diferiților istorici, pentru că doar pe baza lor se analizează ideile istoriografice ale istoricilor respectivi. De exemplu, sînt excluse de la locurile respective „Propășirea” (1844) și *Ochire istorică asupra sclăviei* ale lui Kogălniceanu. Pe idei din aceste opere se bazează caracterizarea lui Kogălniceanu ca istoric al unei societăți împărțite pe clase sociale. La Bălcescu trebuie adăugat articolul esențial ideologic *Mersul revoluției în istoria romînilor* (1850); la Bolliac, „Buciumul” (1862—1864), în care a publicat numeroase izvoare narative (cronici). La Hasdeu trebuie adăugate primele lui periodice istorice, care, deși au avut o existență scurtă, au adus metode și concepții noi. La Ion Ghica trebuie adăugat interesul lui pentru istoria diplomației (interes semnalat și de Gh. Bengescu în niște amintiri ale sale tipărite la Bruxelles, dar în romînește). La V. Fărvan de adăugat *Gelica*, opera lui fundamentală, care ar merita în zilele noastre o reeditare adnotată și pusă la curent cu noile cercetări.

6. *Încărcarea bibliografiei*. Sint însă — este drept în prea puține cazuri — și încărcări bibliografice inutile, cum este de exemplu la Iosif Hodoș și Gr. Tocilescu; ar putea lipsi și mențiunea lor ca editori ai lui D. Cantemir; la Hasdeu ar putea lipsi lucrarea, în bună parte fantezistă, despre Luca Stroici.

7. *Adaos necesar interpretărilor*. Sint genuri istoriografice abordate în istoriografia romînească *complet omise* în plan. Exemple am dat și în cadrul observațiilor generale. Acum adaug că ar trebui unele dezvoltări mai pregnante asupra *cronologiilor* (v. Naum Rîmniceanu), gen care aduce pentru prima dată în sursele folosite inscripțiile și brisoavele. La Mihai Cantacuzino, de asemenea trebuie menționat că este primul genealogist romîn, în sensul științific, că a integrat *genealogia* în însuși cursul istoriei. El este chiar superior unor genealogiști din secolele al XIX-lea și al XX-lea (N. Docan, Șt. D. Greceanu, Leca ș. a.), care au studiat genealogia „în sine”, pentru evidența „neamurilor” și „spîtelor”, iar nu ca auxiliar istoric. La Athanasie Marienescu trebuie subliniat *romantismul* său, cînd identifică tendențios personajele folclorice și cînd modifică și mai tendențios creațiile orale ale poporului.

Ar trebui cercetate articolele lui M. Eminescu din unghiul de vedere istoric, pentru că ele cuprind indicații de metodă și concepție care-l situează pe poet și ca un adînc gînditor asupra istoriei. Acad. G. Călinescu l-a caracterizat ca un „conservator progresist”. Am arătat mai sus că și alți literați au scris pagini care pot oferi un interes măcar parțial istoric, în legătură cu istoria diplomației romîne (V. Alecsandri, Ion Ghica, Titu Maiorescu).

8. Planul prezentat n-are o parte de încheiere, de concluzii: se termină brusc cu prezentarea unuia din istoriografii de concepție marxistă. Cred că lucrarea nu trebuie să aibă acest sfîrșit rupt, ci ea trebuie să se completeze cu o apreciere de ierarhizare a diferitelor concepții istoriografice, rezultată din însăși evoluția acestor concepții și sisteme de gîndire istorică — șă din ce a rămas valabil pînă azi din literatura istorică scrisă la noi în perioada ei modernă.

Încheind observațiile mele, îmi exprim opinia că planul tematic, așa de dezvoltat prezentat, reprezintă realizarea a circa 30% din lucrare, și anume realizarea celei mai grele părți a ei: temelia solidă a edificiului. Planul mai este în măsură a ne da speranța unei realizări de calitate, care să încoroneze în modul cel mai necesar opera *Istoria Romîniei* cu o lucrare de mult așteptată, dar care abia acum se poate da la un înalt nivel științific.

ISTORICII ROMÎNI LA CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ PRIVIND DESTRĂMAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE

În zilele de 4—9 mai a.c. s-a desfășurat la Budapesta o conferință internațională a istoricilor. Tema principală a conferinței, așa cum fusese stabilită inițial, a fost situația monarhiei austro-ungare în ultimele decenii ale existenței sale (1900—1918) și destrămarea acesteia. Conferința de la Budapesta a avut caracterul unei dezbateri pregătitoare în vederea Congresului internațional de științe istorice care va avea loc la Viena în august 1965, pe a cărui ordine de zi sînt înscrise unele teme în legătură cu această problemă.

La conferință au participat delegații din R.P. Română, U.R.S.S., R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Bulgaria, Austria și R.D. Germană, precum și invitați din Franța, Italia, R.F. Germană, S.U.A.

Delegația de istorici romîni, condusă de acad. C. Daicoviciu, a fost compusă din acad. Andrei Oțetea, prof. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R.P.R., prof. Miron Constantinescu, Eugen Deutsch, vicepreședinte al Băncii de Stat a R.P.R., prof. V. Cheresteșiu, prof. Ladislau Bányai, conf. Iosif Kovács, conf. Aurel Negucioiu, Augustin Deac, șef de sector la Institutul de istorie a partidului de pe lingă C.C. al P.M.R., și Nicolae Fotino, cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din București.

Conferința a fost deschisă de acad. Erik Molnár, directorul Institutului de istorie al Academiei R.P.U., care a anunțat ordinea de zi și a exprimat dorința unei bune desfășurări a dezbaterilor.

Lucrările conferinței au dezbătut cinci probleme principale :

1. *Situația internațională a monarhiei austro-ungare ;*
2. *Problema agrară în monarhia austro-ungară ;*
3. *Dezvoltarea capitalului financiar în monarhia austro-ungară ;*
4. *Problema națională în monarhia austro-ungară ;*
5. *Social-democrația și mișcarea muncitorească în monarhia austro-ungară.*

Participanții la conferință au discutat problemele respective pe baza unor referate și coreferate repartizate din timp și care, potrivit înțelegerii prealabile, ar fi trebuit distribuite înainte cu 2—3 săptămîni participanților pentru a le putea studia. Din păcate însă, acest deziiderat a fost realizat doar într-o foarte mică măsură. În afara referatelor și coreferatelor prezentate de delegația romînă, de două referate prezentate de istoricii maghiari și de un referat

prezentat de istoricii cehoslovaci, celelalte referate și coreferate au fost distribuite participanților de-abia în timpul conferinței.

Fiecarei probleme i-au fost consacrate 1-3 referate și mai multe coreferate. Astfel, *Situația internațională a monarhiei austro-ungare* a fost prezentată în referatele istoricilor sovietici J. A. Pisarev și K. B. Vinogradov și în coreferatele lui L. Valiani (Italia), în cel al istoricilor români întocmit de acad. A. Oțetea, responsabil, Dan Berindei, E. Campus, N. Fotino și C. Mureșan, al lui Gy. Tokodi (R.P. Ungară), W. Paskaleva și Z. Todorova (R.P. Bulgaria).

Pentru *Problema agrară a monarhiei austro-ungare* au prezentat referate T. Kolossa și I. Puskás (R. P. Ungară) și un colectiv de istorici din România, alcătuit din Ștefan Pascu, responsabil, C.C. Giurescu, I. Kovács și L. Vajda și coreferate P. Sándor și A. Vörös (R.P. Ungară).

Problema *Dezvoltarea capitalului financiar în monarhia austro-ungară* a fost prezentată în referatul lui J. Křížek (R.S. Cehoslovacă) și în coreferatul unui colectiv de economiști și istorici din România, compus din E. Deutsch, responsabil, N. N. Constantinescu, A. Negucioiu și A. Negrea.

Problemei naționale în monarhia austro-ungară i-au fost consacrate trei referate, unul prezentat de Fr. Zwitter (R.S.F. Iugoslavia), altul de un colectiv de istorici din România, format din Miron Constantinescu, responsabil, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Gölner și C. Nuțu, și al treilea de L. Katus (R.P. Ungară) și un coreferat al Mirianei Gross (R.S.F. Iugoslavia).

În sfârșit, problema *Social-democrația și mișcarea muncitorească din monarhia austro-ungară* a fost prezentată de referatul lui T. Erényi (R.P. Ungară) și de numeroase coreferate : al lui H. Steiner (Austria), al delegației române, întocmit de A. Deac, I. Cicală și A. Egyed, al lui J. Droz (Franța), E. Ragioneri (Italia), H. Mommsen (R.F. Germană) etc.

Referatele și coreferatele prezentate au prilejuit dezbateri ample mai ales în jurul problemelor agrară, națională și a social-democrației.

Referatul istoricilor sovietici J. A. Pisarev și K. B. Vinogradov despre situația internațională, temeinic documentat și elaborat, a susținut teza justă că prăbușirea Imperiului habsburgic s-a datorat în primul rând luptei revoluționare a maselor populare.

Coreferatul istoricilor români cu privire la situația internațională a monarhiei austro-ungare, prezentat de acad. A. Oțetea, s-a ocupat mai ales de politica expansionistă a statului dualist în sud-estul Europei și de consecințele acestei politici, care au creat noi greutăți monarhiei, au accentuat contradicțiile din sinul ei, contribuind la grăbirea procesului de destrămarea imperiului dualist.

În referatul privitor la problema agrară prezentat de istoricii români, pe baza datelor statistice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și a altor izvoare contemporane, s-a demonstrat existența unor anacronisme accentuate în ce privește repartizarea proprietății funciare, a inventarului agricol viu și mort, persistența unor puternice rămășițe feudale în agricultură. Astfel gospodăriile țărănești, care reprezentau 98,92%, posedau doar 59,28% din proprietatea funciară, pe când cele 1,08% gospodării moșierești stăpâneau 40,72% din această proprietate. În unele țări și provincii, ca : Ungaria, Slovacia, Bucovina, Transilvania etc., disproporția era și mai mare față de media generală. Deosebiri accentuate din punct de vedere al repartizării proprietății funciare se constată și în sinul țăranimii, între cele trei categorii : 73% erau țărani săraci, 23,95% țărani mijlocași și 3,05% chiburi. Inegalitatea repartizării proprietății funciare este evidentă și din punct de vedere național, atît în ce privește țăranimea, pe de o parte, și moșierimea, pe de altă parte, cît și în ce privește diferitele paturi țăărănești. Pe întreaga monarhie, marea majoritate a moșierilor erau maghiari și germani,

iar cea mai mare parte a țărănimii aparținea naționalităților nemaghiare și negermane; majoritatea țărănimii înstărite făcea parte din națiunile dominante (maghiară și germană), în timp ce cea mai mare parte a țărănimii sărace și a proletariatului agricol aparținea națiunilor asuprite (slavi, romîni). În Austria și Ungaria, țărănimea săracă germană și maghiară era și ea exploatată de moșierime și burghezie.

În rindurile naționalităților asuprite se dezvolta, cu sprijinul claselor dominante și ajutorul financiar al băncilor, o moșierime exploatatoare.

Repartizarea inventarului viu și mort între diferitele categorii sociale — se arăta în referat — era în raport direct cu repartizarea proprietății funciare: un număr cu totul insuficient de animale de tracțiune și unelte rudimentare în gospodăriile țărănești mici, șeptel numeros și mașini moderne în gospodăriile moșierești. Consecința acestor stări de lucruri a fost procesul de pauperizare continuă a maselor țărănești.

Dezvoltarea agriculturii pe calea burghezo-moșierească ca o consecință a nerezolvării problemei agrare de către revoluția din 1848 explică puternicele rămășițe feudale în cea mai mare parte a monarhiei habsburgice: munca în dijmă și în parte, existența jelerilor (Transilvania), a embaticarilor (Bosnia și Herțegovina) și a colonatului (Dalmația). Toate acestea au generat accentuate contradicții sociale, împletite cu contradicții naționale exprimate sub forma grevelor de seceriș, a mișcărilor țărănești și a emigrării. Contradicțiile interne au adîncit criza sistemului dualist austro-ungar și au dus, împreună cu înfringerile suferite de armatele austro-ungare pe fronturile de luptă, la dezmembrarea monarhiei habsburgice.

Referatele istoricilor maghiari T. Kolossa și Iuliana Puskás au înfățișat în amănunt structura socială a populației agricole în țările Austro-Ungariei, producția agricolă a Ungariei și piața monarhiei, fără a analiza complet din punct de vedere social-politic consecințele acestor stări de lucruri, fără a urmări problemele pînă la capăt (oprindu-se, de altfel, la 1914).

La dezbaterile ce au urmat în legătură cu problema agrară, s-a ridicat de către unii istorici maghiari problema dacă din punct de vedere social-economic masele populare aparținătoare naționalităților oprite au fost mai greu exploatate decît cele ale națiunilor dominante. Intervenția lui I. Kovács din Cluj, N. Havranek, P. Hapak (R.S. Cehoslovacă) și L. Valiani (Italia), ca și răspunsul referentului român Șt. Pascu, au dovedit cu date și fapte concrete procesul de pauperizare a maselor țărănești lipsite de pămînt și inventar și creșterea numerică a proletariatului agricol ca urmare a acestui proces. Exploatarea mai accentuată a maselor populare ale naționalităților asuprite a fost dovedită de asemenea cu date privitoare la salariile muncitorilor agricoli și industriali pentru Transilvania, Slovacia și provinciile sud-slave. Prin aceasta se demonstrează că existența dublului jug, social și național, era o realitate în Imperiul austro-ungar în faza imperialistă a capitalismului.

Cu privire la problema capitalului financiar, referatul istoricului ceh J. Křížek a tratat problema în ansamblu, iar coreferatul prezentat de economiștii și istoricii romîni s-a ocupat de aspectele acestei probleme pentru Transilvania. S-a arătat situația de inferioritate a băncilor românești față de capitalul bancar austro-ungar, participarea mai slabă a capitalului bancar românesc în industrie și orientarea lui spre agricultură, din cauza unei limitări și discriminări continue din partea monopolurilor austriece și maghiare. Dezvoltarea capitalului financiar în Transilvania mai era împiedicată și de rămășițele feudale puternice, precum și de concepțiile retrograde ale claselor dominante.

Discuțiile în legătură cu capitalul financiar s-au purtat în legătură cu cauzele care au împiedicat dezvoltarea acestuia în provinciile locuite de naționalitățile nemaghiare și negermane. Față de tezele unor istorici care nu recunoșteau politica economică discriminatorie a claselor dominante germane și maghiare, coreferentul român E. Deutsch a ilustrat cu date concrete această realitate istorică din monarhia austro-ungară din acea vreme, arătînd că banca Albina era exclusă de la reescontul băncii de stat.

După dezbaterile situației internaționale, a problemei agrare și a capitalului financiar, potrivit ordinii stabilite de organizatorii conferinței, urma dezbaterile problemei naționale. Într-un interviu al acad. Erik Molnár, directorul Institutului de istorie din Budapesta, în legătură cu lucrările conferinței, apărut în ziarul „Esti Hirlap” din 6 mai a.e., se relatează pe scurt desfășurarea lucrărilor de până atunci, fiind incluse și dezbaterile cu privire la problema națională ce urmau să aibă loc de-abia a doua zi. În legătură cu această chestiune, prof. Molnár afirma că în centrul dezbaterilor s-ar fi situat ideea că nu era o necesitate ca în locul monarhiei austro-ungare să ia ființă state naționale burgheze independente, ci că s-ar fi putut crea o federație. Aceste informații nu corespundeau realității, deoarece problema națională nu se dezbătuse încă și deci nu putea să se ridice o asemenea întrebare. Față de această situație, la obiecțiile ridicate în numele delegației noastre de acad. I.C. Daicoviciu, prof. Molnár, la deschiderea ședinței, a declarat că articolul din ziar este „unrichtig und simplifiziert” (inexact și simplificat) și că a fost dat ziarului fără ca dinsul să-l fi văzut.

Dezbaterile problemei naționale au suscitat cele mai ample discuții. Cele două referate au tratat amplu această problemă : prof. Fran Zwitter din Ljubljana a prezentat, cu unele completări, tezele raportului său de la Stockholm. Un coreferat a fost prezentat de L. Katus. Istoricii români au înfățișat multilateral și documentat aspirarea națională la care au fost supuse națiunile oprite în Imperiul austro-ungar. Referatul prezentat de istoricii români a examinat problema națională din Imperiul austro-ungar din punctul de vedere al contradicției fundamentale în societatea capitalistă, contradicția dintre proletariat și clasele exploatatoare, burghezia și moșierimea. Lupta de clasă s-a manifestat cu putere în forma grevelor muncitorești, a mișcărilor țăranesti și prin luptele maselor populare ale naționalităților.

Față de această realitate, concepțiile burgheziei și moșierimii din Austro-Ungaria : dualistă, centralistă, federalistă și pangermanistă urmăreau să găsească formele de salvare a monarhiei dualiste, roasă de adânci contradicții. Aceleași scopuri le urmărea și teoria împărțirii națiunilor din Imperiul austro-ungar în națiuni „istorice” și „anistorice”, care ascundea încercarea justificării asupririi naționale. Referatul analizează critic toate aceste teorii, opunându-le diferențierea științifică, leninistă, a națiunilor în dominante și asuprite.

Au fost înfățișate, în continuare, politica de asuprire națională a claselor stăpânitoare în perioada 1900—1914 și mișcările de eliberare națională ale popoarelor slave și romanice, pentru scuturarea jugului, unificarea și independența națională.

Primul război mondial arăta referatul istoricilor români — a accentuat și mai mult contradicțiile sociale și naționale, ca urmare a înăsprii asupririi naționale de către clasele stăpânitoare austriece și maghiare. Față de politica oportunistă a virfurilor burgheziei acestor naționalități, se realizează o unitate de luptă pentru eliberarea socială și națională a maselor populare ; din 1916—1917, la această luptă participă și o parte a burgheziei naționale.

Contradicțiile sociale și naționale tot mai accentuate, ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, înfrângerea armatelor austro-ungare pe frontul de luptă au dus la destrămarea imperiului dualist. Acesta n-a mai putut fi salvat prin planurile de a se acorda autonomie națiunilor asuprite ; acestea pretindeau dreptul la autodeterminare, care a fost realizat în toamna anului 1918.

Pe baza acestui drept, masele populare românești din Transilvania, întrunite la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia într-o mare adunare care n-a fost o adunare în sensul obișnuit al cuvântului, ci o reprezentanță națională, cu caracter instituțional — au hotărât unirea Transilvaniei cu România.

În dezbaterile ce au urmat cu privire la problema națională, unii dintre participanții la discuții, datorită înțelegerii greșite a problemei sau a alterării terminologiei științifice, au apărut teza eronată a „națiunilor istorice” și a „națiunilor anistorice”, au contestat caracterul dublului jug la care au fost supuse masele populare ale națiunilor oprite ; alții au exprimat

îndoieli în legătură cu caracterul adunării naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, care a hotărât unirea Transilvaniei cu România.

La discuțiile asupra problemei naționale au intervenit: L. Valiani (Italia), N. Nikov (R.P. Bulgaria), T. Z. Islamov, K. B. Vinogradov (U.R.S.S.), L. Bányai din București, Ștefan Pascu din Cluj etc. Obiecții ridicaseră mai ales J. Droz (Franța), V. M. Turok (U.R.S.S.), A. Pichlik (R.S. Cehoslovacă), H. Mommsen (Germania occidentală).

În răspunsul său, prof. Miron Constantinescu a demonstrat pe larg și temeinic că împărțirea națiunilor în „istorice” și „anistorice” este cu totul nejustă, că popoarele socotite „anistorice” (popoarele slave și romanice) și-au creat state medievale și moderne proprii, au avut o cultură dezvoltată, au adus o contribuție de seamă în lupta împotriva invaziilor mongole și turcești. Referentul român a demonstrat că singura distincție corespunzătoare realității este aceea pe care o face Lenin între națiunile „dominante” și națiunile „asuprite”. Referentul român a subliniat apoi internaționalismul social-democrației române în perioada 1914—1917 și al grupurilor comuniste în perioada 1918—1919, care, în fruntea aripii stinge a Partidului Socialist din România, au acordat sprijinul lor pentru marea revoluție socialistă rusă și revoluția socialistă din Ungaria.

În legătură cu justa înțelegere a istoriei României, vorbitorul s-a referit — pe scurt — la unele momente principale, ca formarea poporului român, formarea statelor feudale, lupta antiotomană, alcătuirea și desăvârșirea statului modern România, dezvoltarea clasei muncitoare și a mișcării muncitorești în țara noastră. Prof. M. Constantinescu a relevat importanța istorică a adunării de la Alba-Iulia. Cei peste 100 000 de participanți la adunare au exprimat voința tuturor românilor din Transilvania de a se uni cu România. Rolul hotărîtor în această l-au avut masele populare, deși unirea s-a făcut sub hegemonia burgheziei, care n-a respectat apoi hotărîrile adunării.

Unele puncte de vedere susținute în referatele cu privire la problema națională au fost însușite și de istoricul maghiar L. Zsigmond, care, vorbind în numele mai multor istorici maghiari, a declarat că aceștia nu sînt de acord cu opinia acelor istorici maghiari care susțin menținerea Imperiului austro-ungar după 1918 într-o altă formă.

Un referat valoros în chestiunea social-democrației din Ungaria a fost prezentat de Erény Tibor din R.P.U. (Institutul de istorie a partidului). La problema social-democrației și a mișcării muncitorești din Imperiul austro-ungar, coreferatul susținut de istoricii români a demonstrat că, la începutul secolului al XX-lea, în mișcarea social-democrată se resimt o serie de slăbiciuni, care au influențat activitatea întregii mișcări; atît în programul ei, cît și în politica ei zilnică, s-a făcut simțită influența oportunismului caracteristic partidelor social-democrate din Internaționala a II-a. Astfel majoritatea conducătorilor social-democrați nici nu au ridicat problema necesității obiective a revoluției socialiste și a dictaturii proletarietului. În problemele de bază ale transformărilor burghezo-democratice, atitudinea majorității conducătorilor era greșită; respingînd ideea împărțirii marii proprietăți agrare, ei n-au putut antrena țărănimea în lupta dusă de proletariat. În problema națională, acești conducători urmau linia austro-marxiștilor, negînd dreptul națiunilor la autodeterminare, ajungîndu-se la fărîmîțarea forțelor proletarietului. Cu toate aceste limite, mișcarea social-democrată din Transilvania a fost cea mai puternică forță organizată care a luptat pentru drepturile poporului, a demascat exploatarea socială și asuprirea națională, militînd pentru eliberarea din exploatare a maselor populare.

Problema social-democrației în Austro-Ungaria a fost viu discutată de numeroși participanți la conferință, unii dintre aceștia exagerînd rolul conducerilor partidelor social-democrate și al liderilor reformiști ai acestora: Victor Adler, Karl Renner, Otto Bauer, Garami Ernő,

Weltner I. etc. în organizarea și conducerea luptei proletariatului, acoperind oportunismul acestora prin ocolirea problemelor fundamentale : dictatura proletariatului, lupta împotriva războiului imperialist, rezolvarea problemei naționale etc.

★

Conferința de la Budapesta a constituit un bun prilej pentru lămurirea celor mai de seamă probleme în legătura cu ultimele decenii ale monarhiei austro-ungare. Referatele și coreferatele prezentate, confruntarea opiniilor în cursul dezbaterilor au scos în evidență justetea tezelor cu privire la existența în monarhia austro-ungară a unor contradicții adânci, economice-sociale și naționale, ce au determinat direcția procesului istoric care a dus la destrămarea inevitabilă a statului multinațional dualist, pe drept cuvânt caracterizat de Lenin ca o „închi-soare a popoarelor”, un imperiu retrograd, clerical și semifeudal. Destrămarea monarhiei dualiste a dat posibilitatea națiunilor oprimăte să-și creeze state naționale independente sau să-și desăvârșească unificarea națională spre care au năzuit neîncetat.

Referatele prezentate de istoricii români cu privire la cele două probleme principale, agrară și națională, cât și coreferatele, s-au bucurat de aprecierea majorității participanților, care au recunoscut justetea tezelor și a concluziilor acestora.

La sfârșitul dezbaterilor, comisia de coordonare a lucrărilor conferinței a discutat publicarea referatelor, coreferatelor și a discuțiilor în volume separate pentru fiecare problemă în parte. Cu acest prilej, delegația română, reprezentată de acad. C. Daicoviciu în acea comisie, a obținut consimțământul pentru publicarea la București, de către Comitetul național al istoricilor din România, a 3 din cele 6 volume, și anume cele privitoare la problema agrară, dezvoltarea capitalului financiar și bibliografia monarhiei austro-ungare. Celelalte volume urmează să fie publicate în următoarele țări : R. D. Germană, situația internațională a monarhiei austro-ungare ; R.P. Ungară, problema națională și R.S. Cehoslovacă, social-democrația și mișcarea muncitorească.

În sfârșit, pentru ca cititorii din țara noastră și din alte țări să poată cunoaște în mod științific aceste importante probleme, referatele și coreferatele elaborate de istoricii români vor fi publicate într-un volum în limba română și într-un alt volum în limba franceză.

ȘTEFAN PASCU

Membbru corespondent al Academiei R.P.R.

NOI MANIFESTĂRI ALE COLABORĂRII ȘTIINȚIFICE SUD-EST EUROPENE

Asociația internațională de studii sud-est europene a reușit încă din primul an de la înființarea sa (23 aprilie 1963) să desfășoare o serie de acțiuni eficiente în sensul largirii colaborării științifice privind studiile civilizațiilor din această parte a lumii.

Primul bilanț al acestei activități l-a prilejuit reuniunea Biroului Asociației, care a avut loc la Atena în zilele de 27 și 28 ianuarie 1964. Reuniunea nu a însemnat numai obișnuita ședință de lucru a forului conducător al unei organizații științifice internaționale. Ea a oferit posibilitatea unor fertile schimburi de păreri în diferite probleme comune de studiu ale savanților prezenți. Din relațiile stabilite sau reînnoite în cadrul reuniunii a reieșit dorința de colaborare a oamenilor de știință din țările Europei de sud-est și satisfacția lor că asociația oferă cadrul fa-

vorabil acestei colaborări. Convocată în centrul însuși al unei străvechi civilizații europene, reuniunea a însemnat pentru toți participanții prilejul de a desfășura o activitate științifică utilă, vizitând institute de cercetări, biblioteci, arhive, muzee și monumente.

La reuniune au participat, pe lângă membrii Biroului Asociației (format din reprezentanți ai Albaniei, Bulgariei, Franței, Greciei, Iugoslaviei, României și Turciei), o serie de observatori din țările amintite, cercetători în domeniul studiilor sud-est europene. Delegația țării noastre a fost formată din acad. Em. Condurachi, director al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., secretar general al Asociației, prof. univ. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.P.R., director al Institutului de studii sud-est europene al Academiei R.P.R., care a participat ca observator, și Virgil Cândea, director al Secretariatului Asociației și secretar al reuniunii.

Raportul de activitate a Asociației pe anul 1963 prezentat Biroului de acad. Em. Condurachi a scos în evidență faptul că Asociația a reușit în primele luni de la crearea sa să se impună atenției cercurilor științifice internaționale ca un centru important de polarizare și întărire a colaborării între savanții preocupați de studiile sud-est europene. Răspunzând invitației Asociației, șapte țări au creat pînă în prezent comitete naționale de studii sud-est europene și au cerut afilierea lor la asociație : Albania, Austria, Bulgaria, Danemarca, Iugoslavia, România, U.R.S.S. În alte cîteva țări — ca Anglia, Franța, Grecia și Turcia —, crearea acestor comitete este în curs. De pretutindeni sosesc pe adresa Asociației scrisori prin care institute științifice sau cercetători ai diferitelor aspecte ale civilizațiilor balcanice cer informații despre programul Asociației sau își manifestă dorința de a participa la acest program.

O dată depășită — cu sprijinul financiar al U.N.E.S.C.O., al Consiliului internațional pentru științe filozofice și umane și al Academiei R.P.R. — faza organizării Secretariatului Asociației (care funcționează în București, str. I.C.Frimu nr. 9), acesta a și început să desfășoare o serie de activități în sprijinul colaborării științifice, facilitînd procurarea de documentație, publicînd Buletinul AIESEE (nr. 1—2/1963), pregătind organizarea comitetelor de studii, în cadrul cărora se vor asocia eforturile cercetătorilor din diferite țări pentru cunoașterea mai bună a diferitelor probleme legate de trecutul comun al popoarelor din sud-estul european.

Formarea acestor comisii a constituit obiectul principal al discuțiilor pe marginea proiectului de program al Asociației prezentat de secretarul general. S-a prevăzut ca în 1964 să-și înceapă lucrările mai multe comisii, și anume : arheologia Europei de sud-est ; unitate și diversitate în etnografia și folclorul sud-estului european ; aportul bizantin și elementele originale ale artei popoarelor sud-est europene ; pătrunderea ideilor progresiste ale iluminismului în culturile sud-est europene ; documentarea studiilor sud-est europene.

Contactele stabilite pînă acum de Secretariatul Asociației cu diferiți savanți în domeniile menționate mai sus au arătat cu cît interes este așteptată crearea acestor comisii, nu numai în țările balcanice, dar și în alte țări cu o îndelungată tradiție științifică în studiile sud-est europene.

În cadrul discuțiilor, au fost bine primite inițiativele și propunerile prezentate de Comitetul pentru studii sud-est europene din R.P.R. prin prof. univ. Mihai Berza, vicepreședinte al acestui comitet. Comisia privind pătrunderea ideilor progresiste ale iluminismului în culturile sud-est europene, ideea întocmirii și publicării unui *Ghid de documentare în studiile sud-est europene*, inițiativa lansării unui apel către instituțiile științifice din întreaga lume de a participa la reconstrucția și dotarea bibliotecii Universității din Skopje (R. S. F. Iugoslavia), lovită de recentul cutremur — toate aceste propuneri au fost acceptate în unanimitate de către Birou. În cursul lucrărilor acestei reuniuni s-a subliniat în repetate rînduri rolul activ pe care țara noastră l-a avut și îl are în domeniul colaborării științifice sud-est europene.

Tradiția — veche în știința românească — a studiului civilizațiilor balcanice, ilustrată prin opera lui Nicolaie Iorga, Vasile Pârvan, și continuarea acestei tradiții prin Colocviul de

civilizații balcanice (Sinaia, 1962) și crearea Asociației internaționale de studii sud-est europene (București, 1963), ca și climatul favorabil pe care țara noastră l-a oferit și îl oferă reuniunilor științifice în acest domeniu sînt recunoscute și afirmate ca un aport valoros la opera de înțelegere și apreciere reciprocă a popoarelor din Balcani prin cunoașterea științifică.

Reuniunea s-a încheiat cu rezoluția ca proiectul de program, aprobat de Birou, să fie supus Comitetului internațional (care se va întruni la Sofia între 26 aprilie și 3 mai 1964). O serie de alte rezoluții privind organizarea comisiilor de studii, încurajarea formării de noi comitete naționale, publicarea de lucrări științifice în colaborare etc. au fost de asemenea adoptate.

Președintele asociației, prof. univ. D. Zakythinos, director al Centrului de studii bizantine din Atena, și Comitetul grec de organizare a reuniunii au creat delegaților toate facilitățile pentru folosirea cu maximum de profit a vizitei lor în Grecia. Au fost organizate excursii științifice în cadrul cărora au fost vizitate ruinele de la Micene, teatrul din Epidaur, biserica mănăstirii Daphni, templul lui Poseidon de la Cap Sunion. Monumentele celebre ale Atenei (Acropole, Thesaeion, vechea Agora, stoa lui Attalas, teatrul lui Irod Atticus), muzeele orașului (Arheologic, Bizantin, Benaki), bibliotecile (a Academiei, Națională, Gennadeion) sau instituțiile științifice (Academia, Universitatea, Centrul de studii bizantine, Institutul francez etc.) au intrat de asemenea în programul extrem de bogat, dar cu atît mai profitabil, al participanților la reuniune.

După încheierea lucrărilor, membrii delegației romîne au prezentat la Salonic o serie de conferințe și comunicări științifice : la 2 februarie 1964, la Institutul de studii balcanice, prof. univ. Mihai Berza a vorbit despre *Realizări ale științei romînești în domeniul studiilor sud-est europene în ultimele două decenii* ; la 3 februarie 1964, la Universitatea din Salonic, acad. Em. Condurachi a ținut o prelegere despre *Coloniile grecești din Dobrogea în perioada arhaică și clasică (secolele VII - V î.e.n.)*, cu proiecții ; la 4 februarie 1964, la Universitatea din Salonic, acad. Em. Condurachi a prezentat *Cercetările arheologice din Dobrogea greco-romană în ultimii 20 de ani*, cu proiecții ; la 5 februarie 1964, la Institutul de studii balcanice, acad. Em. Condurachi a vorbit despre *Raportul dintre greci și iliro-traci în antichitate*.

Aceste conferințe și comunicări au fost ascultate de un mare număr de persoane (profesori universitari, cercetători, studenți, persoane interesate de studiile clasice). În alocuțiunile de prezentare și de răspuns, rectorul Universității din Salonic și directorul Institutului de studii balcanice au subliniat interesul explicabil pe care știința greacă îl are pentru realizările științei romînești, de care este legată prin numeroase probleme de studii comune. De asemenea, s-a subliniat că expunerile despre arheologia Dobrogei pot interesa cercuri largi de cercetători din Grecia, a căror informație este încă lacunară în acest domeniu.

Vizitele făcute la Universitatea și la Institutul de studii balcanice din Salonic — unul dintre cele mai vechi centre de cercetare în acest domeniu — și discuțiile purtate cu diferiți cercetători și profesori universitari au scos în evidență dorința acestora de a participa la activitatea desfășurată de Asociația internațională de studii sud-est europene și de a lărgi relațiile de colaborare și schimburile științifice cu Institutul de studii sud-est europene al Academiei R.P.R., Universitatea din București și celelalte institute de învățămînt și cercetări din țara noastră.

Reuniunea de la Atena a permis tuturor participanților să aprecieze rezultatele binefăcătoare ale operei de colaborare științifică inițiată și promovată de Asociația internațională de studii sud-est europene. Pentru știința romînească, această reuniune, ca și vizita la Salonic, au fost un nou prilej de afirmare a dorinței de a contribui la întărirea prieteniei între popoarele balcanice, de care ne leagă un trecut comun în atîtea domenii ale vieții sociale.

Acad. Em. Condurachi și V. Căndea

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIA ARTEI AL ACADEMIEI R.P.R.

Între 24 și 27 februarie a.c. s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări a sectorului de artă veche românească din Institutul de istoria artei, prilej pentru comunicarea celor mai importante rezultate obținute în ultima vreme de către cercetătorii artei noastre vechi. Ședințele au avut loc în sala Institutului de istorie al Academiei R.P.R., sub conducerea generală a acad. prof. G. Oprescu, prezidate fiind în fiecare dintre cele patru zile de prof. Ion Nestor, membru corespondent al Academiei R.P.R. și, respectiv de prof. arh. Grigore Ionescu, directorul Direcției monumentelor istorice, prof. arh. Horia Teodoru, prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.P.R., directorul Institutului de studii sud-est europene.

Toți membrii sectorului de artă veche românească au prezentat comunicări; de asemenea și unii colaboratori de la Institutul de studii sud-est europene.

La discuții au participat atît cercetători ai unor discipline apropiate, legate de cultura noastră veche, cît și numeroși specialiști în problemele de restaurare a monumentelor din cadrul Direcției monumentelor istorice.

Comunicările prezentate în prima zi: Maria Ana Musicescu, *Importanța cercetărilor arheologice medievale pentru arta veche românească*; Irina Andreescu, *Probleme în legătură cu cercetarea artei medievale timpurii pe teritoriul patriei noastre*; Radu Florescu, *Problema originilor basilicii creștine și preloriul faunei țirzii a castrului Drobeta*, au arătat, între altele, necesitatea întemeierii cercetării artei vechi, prefeudale și feudale timpurii pe rezultatele arheologice, singurele în măsură să dea la iveală monumentele ce servesc ca obiect de studiu.

În concluziile lucrărilor, prof. I. Nestor a subliniat ca importantă folosirea în cercetările de istorie de artă în primul rînd a criteriului istoric, și nu a celui formal-estetic, precum și punctul de vedere după care arta noastră veche este studiată în strînsă legătură cu arta bizantină.

În cadrul comunicărilor tratînd arta începuturilor feudalismului dezvoltat se înscrisu atît comunicarea lui P. Ș. Năsturel, *Date noi asupra legendei lui Ioan cel Nou de la Suceava*, cît și comunicările prezentate în a doua zi a sesiunii, prezidată de prof. arh. Grigore Ionescu. Din acest domeniu au fost lucrările: Teodora Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*; Sorin Ulea, *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*; Dumitru Năstase, *Aco-perișul în vechea arhitectură moldovenească*; Vasile Drăguț, *Contribuții la cunoașterea picturii românești din Transilvania în secolul al XV-lea*. În comunicări s-au reluat în discuție, pe baza unor date și a unor studii amănunțite, probleme de cea mai mare importanță pentru fenomenul cultural românesc, ajungîndu-se la anumite concluzii noi cu privire la dezvoltarea sa, subliniindu-se rolul social și politic al artei în feudalismul românesc.

În a treia zi a sesiunii, prezidată de prof. arh. Horia Teodoru, s-au prezentat comunicări legate de arhitectura muntenească: Răzvan Theodorescu, *Date noi privind fazele evolutive ale curții domnești din Tîrgoviște*; Pavel Chihaia, *Monumente gotice țirzii în Țara Românească*; Emil Lăzărescu, *Probleme ale evoluției arhitecturii muntene în secolul al XVI-lea: Biserica mănăstirii Călușul*. Ele au adus noi contribuții în problemele dificile legate de evoluția arhitecturii medievale, precum și date în sprijinul unor viitoare restaurări.

Ultima zi a sesiunii a cuprins comunicările: Ion Radu Mircea, *Din activitatea constructivă a lui Alexandru Lăpușneanu. Date noi în legătură cu Putna*; Florentina Dumitrescu, *Probleme ale ornamenticii în pictura murală brîncovenească*; Rada Teodoru, *Curși întîrile țirzii*, toate aducînd contribuții prețioase în probleme legate de feudalismul dezvoltat și de epoca sa de destrămare. Concluziile întregii sesiuni au fost trase de prof. Mihai Berza, președintele ședinței.

În încheiere a vorbit acad. prof. G. Oprescu, directorul Institutului de istoria artei al Academiei R.P.R.

Comunicările și discuțiile din cursul celor 4 zile ale sesiunii au demonstrat o dată mai mult însemnătatea acestor forme de colaborare științifică, devenite tradiționale, care sînt sesiunile de comunicări.

Posibilitatea beneficierii de rezultatele cercetărilor într-un timp mai scurt, schimbul direct de opinii asupra unor probleme comune de studiu, supunerea la aprecierea publică a valabilității muncii depuse în cadrul unui colectiv de lucru au fost din plin folosite.

Vorbind în concluzie, prof. Mihai Berza a făcut cîteva aprecieri asupra desfășurării sesiunii. Considerînd în primul rînd tematica drept bine aleasă și dovedind o justă orientare, cu o vastă întindere în timp și o mare diversitate, vorbitorul a arătat că nivelul abordării problemelor a fost corespunzător, autorii ferindu-se atît de sintetizări prea largi, cit și de obiective minore, puțin interesante.

Faptul că ponderea cea mai mare au avut-o subiectele legate de arhitectură dovedește seriozitatea planului general de cercetare, care se axează astfel pe probleme al căror specific sobru și rigid obligă la o maximă rigoare științifică, constituind — prin studiul respectiv — un aport în formarea unei metodologii proprii istoriei noastre de artă. Considerarea fenomenelor cercetate s-a făcut în cadrul ansamblului cultural al epocii, încadrarea lor în cuprinsul societății respective evidențiind interdependența și acțiunea reciprocă între bază și suprastructură.

Pe linia dezideratelor celor mai actuale, pe care le sperăm realizate într-o apropiată perspectivă, rămîne problema colaborării concrete în cadrul unor teme de lucru comune a istoricilor artei vechi românești cu cercetătorii Institutului de arheologie și cu restauratorii monumentelor noastre medievale din cadrul Direcției monumentelor istorice.

Irina Andreescu

CRONICĂ

În ziua de 3 martie a.c., la Atena a avut loc, în sala Clubului oamenilor de artă și litere, vernisajul expoziției de planșe cu fotografii „Monumente arheologice din România”, organizată de Comitetul național grec pentru U.N.E.S.C.O., în colaborare cu Comitetul național român pentru U.N.E.S.C.O. Expoziția a fost deschisă de G. Kurnutos, secretar general al Comitetului grec pentru U.N.E.S.C.O. și director general în Ministerul Educației, care a subliniat că această expoziție contribuie la dezvoltarea relațiilor culturale între cele două țări, în interesul păcii și al prieteniei dintre cele două popoare.

La deschiderea oficială a expoziției au luat parte personalități politice, membri ai Consiliului Ligii de prietenie greco-romîne, numeroși oameni de artă și cultură din Atena. Au luat parte și șefi ai unor misiuni diplomatice la Atena și membri ai corpului diplomatic. Au asistat, de asemenea, Mircea Bălănescu, ambasadorul R.P. Romîne la Atena și membri ai ambasadei.

La 5 martie a.c., prof. D. M. Pippidi, membru corespondent al Academiei R.P.R., a ținut la Universitatea din Lyon o conferință intitulată *Coloniile grecești din Dobrogea în epoca*

elenistică. Aceasta este prima conferință dintr-un ciclu ce va fi ținut de prof. D. M. Pippidi la Universitatea din Lyon, la Institutul de epigrafie, unde a fost invitat pe timp de o lună.

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Ștefan Gheorghiu — militant de seamă al mișcării muncitorești din România, — la 19 martie a.e. a avut loc în capitală, la Școala superioară de partid care-i poartă numele, o adunare comemorativă. Au luat parte studenți și cadre didactice ale școlii. Tovarășul Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de istorie a partidului, a evocat figura lui Ștefan Gheorghiu.

În dimineața aceleiași zile, din partea Consiliului local al sindicatelor și a oamenilor muncii din întreprinderile bucureștene, au fost depuse coroane de flori la mormântul lui Ștefan Gheorghiu de la Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism, din Parcul Libertății. Cei prezenți au păstrat un moment de reculegere în amintirea eroului clasei noastre muncitoare.

AUGUSTIN DEAC, *Mișcarea muncitorească din Transilvania. 1890—1895*,

București, Edit. științifică, 1962, 391 p.

În Editura științifică a apărut o interesantă lucrare a lui Augustin Deac, care contribuie la cunoașterea mișcării muncitorești din Transilvania în prima jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut. Din problematica lucrării rezultă atât aria destul de largă a cercetărilor sale, cât și ineditul unor fapte și date care vin să întregască imaginea perioadei respective.

Orientarea este judicioasă și dă răspuns clar problemelor pe care autorul și le-a propus spre tratare. Stilul lucrării îi conferă acesteia un nivel științific corespunzător și accesibilitatea necesară pentru a sta la îndemâna unui cerc larg de cititori.

Cadrul economic și social-politic pe care autorul îl face lucrării reușește să oglindească situația din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea, explicând argumentat specificul acestei provincii în condițiile dezvoltării capitalismului, când ea se transforma tot mai mult în furnizor de materie primă pentru regiunile vestice ale monarhiei austro-ungare, mai evolute din punct de vedere industrial.

Pentru introducerea cititorului în problemele legate de mișcarea muncitorească în anii 1890—1895, în lucrare se face o privire retrospectivă asupra mișcării muncitorești din

Transilvania până în decembrie 1890¹. De-a lungul celor 40 de pagini sint tratate probleme privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste în Transilvania, legăturile ei cu mișcarea muncitorească și socialistă din România, influența Internaționalei a II-a asupra mișcării muncitorești din Transilvania, sărbătorirea primului 1 Mai în Transilvania, precum și mișcările greviste din Transilvania premergătoare constituirii Partidului Social-Democrat.

Folosind un bogat material faptic și interpretându-l în lumina învățăturii marxist-leniniste, autorul reușește să prezinte modul cum lucrătorii își dădeau tot mai mult seama că numai uniți și organizați ei vor putea impune îmbunătățirea condițiilor lor de muncă și de viață. După ce menționează primele începuturi ale organizării proletariatului transilvănean, autorul se oprește asupra constituirii asociațiilor profesionale și organizațiilor muncitorești cu caracter politic sub denumirea de asociații generale ale muncitorilor, la Timișoara, Anina, Arad, Reșița, Cluj, Oravița și în alte localități din Transilvania. Toate acestea reprezentau momente ale procesului de transformare a proletariatului transilvănean din „clasă în sine” în „clasă

¹ A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*, București, Edit. științifică, 1962, p. 64. În continuare, trimiterele la această lucrare vor fi date în text.

pentru sine". Cu exemple concrete sînt demascate acțiunile autorităților burghezo-moșierești, care urmăreau împiedicarea înființării și activității organizațiilor muncitorești.

În continuare, autorul se oprește cu deosebire asupra congresului din 1880 desfășurat la Budapesta, care a pus bazele Partidului General Muncitoresc. Destul de amănunțit este prezentată activitatea unor ziare în popularizarea unor lucrări ale lui Marx și Engels care informau asupra activității Internaționalei I și a întemeietorului ei, Karl Marx. De asemenea se arată faptul că o serie de publicații care apăreau în vechea Romînie („Contemporanul”, „Democrația socială” etc.) erau larg răspîndite în Transilvania.

Referindu-se la influența constituirii Internaționalei a II-a sub conducerea lui F. Engels, lucrarea subliniază că această influență a avut un rol deosebit de însemnat în consolidarea pozițiilor elementelor socialiste înaintate și în slăbirea pozițiilor elementelor burghezo-liberale, oportuniste, care se opuneau oricărei radicalizări a mișcării socialiste. Ca un rezultat concret al acestei influențe este prezentată și sărbătorirea primului 1 Mai (1890) în Transilvania (p. 79—97). Manifestațiile și demonstrațiile la care au participat muncitorii din toate ramurile industriale s-au desfășurat în luptă cu autoritățile burghezo-moșierești, iar succesul lor s-a datorat solidarității muncitorilor de toate naționalitățile. Ele au marcat creșterea conștiinței de clasă a muncitorimii, un mare pas înainte al mișcării muncitorești din Transilvania pe drumul indicat de Marx și Engels (p. 97).

Capitolul al III-lea este consacrat analizei contribuției aduse de socialiștii transilvăneni la înființarea Partidului Social-Democrat din Ungaria. Socialiștii înaintați din Transilvania, și mai ales cei din Brașov, s-au numărat printre inițiatorii acțiunii pentru convocarea congresului de constituire a P.S.D., acțiune sprijinită și de socialiștii din Arad, Timișoara, Caransebeș și din alte localități. Congresul de constituire a P.S.D. și-a deschis lucrările la 7 decembrie 1890 la Budapesta. La el au participat și delegați ai muncitorilor

din Arad, Cluj, Brașov, Reșița, Timișoara, Orăștie, Bocșa, Dej, Caransebeș. Pe lângă prezentarea ordinii de zi, a salutarilor aduse congresului, autorul se oprește asupra problemelor esențiale din cuvîntările delegaților muncitorilor din Transilvania, precum și asupra rezoluțiilor adoptate. În încheierea capitolului se subliniază că congresul de constituire a P.S.D. a fost un eveniment ce reflecta adîncirea procesului de unire a mișcării muncitorești cu socialismul științific, o victorie a elementelor înaintate, o creștere a maturității concepțiilor lor, o rupere cu oportunismul și o alăturare deschisă și liberă la social-democrație (p. 127).

Problema dezvoltării și consolidării mișcării muncitorești din Transilvania după crearea P.S.D. ocupă un loc însemnat în economia lucrării. În explicarea acestei probleme sînt urmărite cîteva idei fundamentale care vin să confirme succesele obținute în întărirea spiritului de organizare și luptă, în începerea organizării sindicatelor, în împletirea muncii organizatorice cu activitatea de propagandă și agitație pentru răspîndirea ideilor marxiste în masele de oameni ai muncii din Transilvania.

Mai departe, autorul înfățișează pregătirea și desfășurarea sărbătorii de 1 Mai în 1891 și 1892, ca momente importante ale luptei clasei muncitoare. Relevîndu-se poziția elementelor socialiste înaintate care mergeau pe linia asigurării unui înalt spirit combativ, se demască cu argumente fundamentate atitudinea elementelor oportuniste din fruntea P.S.D., care era străină de adevăratele țeluri ale luptei muncitorimii.

Insistînd cu analiza asupra acțiunilor și grevelor muncitorești din anii 1891—1892, în lucrare sînt arătate cauzele lor economice și sociale, desfășurarea unora dintre ele, succesele și eșecurile. Și aici, ca de altfel pe tot parcursul cărții — ceea ce constituie unul din principalele ei merite —, autorul arată cele două poziții bine distincte, și anume a elementelor socialiste înaintate și a elementelor oportuniste, potrivnice intereselor maselor muncitoare, poziții în care reveneau mereu

ca un laitmotiv așa-numita „insuficientă pregătire a muncitorilor pentru desfășurarea grevelor și acțiunilor” îndreptate spre cucerirea unor condiții mai bune de viață și muncă (p. 165).

Capitolul al V-lea al lucrării este consacrat prezentării și analizării în liniile sale esențiale a procesului de clarificare ideologică ce avea loc în sinul mișcării muncitorești din Transilvania. Firul călăuzitor al acestui capitol îl constituie lupta dintre elementele socialiste înaintate care militau pentru interesele muncitorimii și elementele burghezo-liberale oportuniste, străine de interesele maselor muncitoare. Analizându-se momentele importante ale luptei ideologice din perioada de început a mișcării muncitorești din Transilvania, se relevă tendința și orientarea tot mai hotărâtă a muncitorilor spre o ideologie conformă cu interesele lor de clasă, bazată pe principiile socialismului științific. Cu ajutorul unor materiale documentare inedite este demascată cîrdășia dintre elementele burghezo-liberale, strecurate îndeosebi în sinul organelor conducătoare ale P.S.D., și autoritățile burghezo-moșierești, care acționau convergent în direcția dezorganizării mișcării și, în ultimă instanță, a înăbușirii luptei revoluționare a proletariatului. Folosind mijloace nedemne (calomnia, provocarea, denunțul etc.), oportuniștii reușesc la sfîrșitul anului 1892 să acapareze conducerea partidului. Grupuri de elemente carieriste, străine de lupta revoluționară a proletariatului, s-au strecurat și în fruntea organizațiilor locale de partid din Arad și Timișoara. Împotriva lor s-au ridicat elementele socialiste înaintate, care, printr-o activitate tenace, au căutat să promoveze ideile socialismului științific, să lupte cu adevărat pentru cauza proletariatului. Acești luptători revoluționari, care în repetate rînduri au primit indicații prețioase de la F. Engels, conducătorul Internaționalei a II-a, demascau cu curaj acțiunile oportuniștilor și esența lor reformistă, propagînd în rîndurile muncitorimii linia acțiunilor hotărîte și deschise.

În lupta desfășurată împotriva elementelor oportuniste, reformiste, socialiștii consecvenți au folosit și o serie de ziare, în coloanele cărora, pe lîngă demascarea faptelor comise de oportuniștii aflați în conducerea partidului, se popularizau teze ale marxismului, se arăta situația mizeră a proletariatului și a celorlalte pături muncitoare oprite, erau reflectate acțiunile muncitorești, insistîndu-se asupra necesității organizării muncitorilor ca o problemă de care depindea soluționarea cerințelor de muncă și de viață ale proletariatului. Deși aceste ziare, care apăreau datorită sprijinului material al muncitorilor, au avut o orientare în general justă, de clasă, ele nu au fost totuși lipsite de unele limite și confuzii, asupra cărora autorul se oprește în lucrarea sa, minusuri ce se referă în special la problema aprecierii situației claselor sociale și a luptei de clasă.

După ce în capitolul al VI-lea analizează un șir de acțiuni ale muncitorilor din Transilvania din anul 1893 (adunări, sărbătorirea lui 1 Mai, acțiuni revendicative), lupta socialiștilor înaintați din Transilvania (conferința socialistă de la Timișoara din iunie 1893, participarea la congresul Internaționalei a II-a de la Zürich din august 1893), precum și legăturile acestora, în același an, cu socialiștii din vechea Romînie, lucrarea trece la studierea luptei socialiștilor înaintați din Transilvania pentru refacerea unității mișcării muncitorești (capitolul al VII-lea).

Problema principală a capitolului al VII-lea o constituie pregătirea, desfășurarea și rezultatele congresului socialist de la Arad din ianuarie 1894. Sînt subliniate eforturile stăruitoare ale socialiștilor înaintați pentru elucidarea divergențelor cu oportuniștii, care se situau pe poziția de a zădărnici acțiunile îndreptate spre refacerea unității. Supunînd unei analize amănunțite poziția celor două curente existente în mișcarea muncitorească din Transilvania, autorul reușește să contureze cu exactitate nu numai atitudinea lor față de convocarea congresului, dar și ce interese de clasă slujeau reprezentanții curentelor respective.

Depășind împotrivirea autorităților burghezo-moșierești și opoziția oportuniștilor, la 6 ianuarie 1894 s-au deschis la Arad lucrările congresului, ceea ce reprezenta o victorie a socialiștilor înaintați. Dezbaterile congresului și documentele adoptate aveau ca fir calauzitor ideea fauririi unității mișcării muncitorești, a luptei revoluționare hotărâte, a consolidării politice și organizatorice a noului partid creat, Partidul Muncitoresc Social-Democrat.

Datorita neparticipării conducerii oportuniste a P.S.D., scopul principal al congresului lichidarea sciziunii n-a fost atins, însă prin toate celelalte rezultate pe care el le-a avut și, mai ales, prin soluțiile preconizate (probleme de organizare, ideologice, probleme ale presei de partid, ale luptei proletariatului pentru drepturi economice și politice etc.) a constituit un eveniment important. După explicarea principalelor momente ale luptei pentru lichidarea sciziunii, autorul se oprește la congresul de unificare a celor două partide, care s-a deschis la 13 mai 1894 la Budapesta. Prin rezultatele sale, congresul a marcat victoria aripii înaintate, revoluționare, în reunificarea celor două partide pe baza principiilor susținute de socialiștii înaintați. El a pus capăt divergențelor existente în rindurile partidului, proclamând necesitatea orientării tuturor forțelor în scopul răspîndirii ideilor socialiste, organizării și conducerii luptelor muncitorilor (p. 278).

Lucrarea se ocupă în continuare de activitatea organizatorică, de propaganda și agitația socialistă în perioada mai 1894 - decembrie 1895, precum și de legăturile din acești ani dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Romînie. Se ilustrează cu ajutorul a numeroase fapte că întreaga activitate socialistă se făcea în condițiile cînd clasele reacționare și aparatul de stat burghezo-moșieresc căutau pe toate căile să împiedice organizarea muncitorilor și răspîndirea materialelor cu conținut revoluționar.

Ca și în părțile precedente referitoare la legăturile dintre mișcarea socialistă din Tran-

silvania și cea din vechea Romînie, se arată că deși autoritățile burghezo-moșierești stabiliseră măsuri severe de interdicție, totuși în Transilvania pătrundeau ziare și manifeste tipărite de socialiștii din vechea Romînie (p. 294). De asemenea se menționează faptul că adeseori conducători ai mișcării socialiste și muncitori din vechea Romînie vizitau centrele muncitorești din Transilvania, stabilind legături directe cu fruntașii organizațiilor muncitorești locale. Credem însă că în această direcție lucrarea putea să adincească mai mult informarea și analiza, pentru a reflecta legăturile din ce în ce mai multilaterale, dintre socialiștii din Transilvania și cei din vechea Romînie.

Capitolul al VIII-lea se încheie cu citeva concluzii care au menirea să lămurească pe cititor asupra situației mișcării muncitorești din Transilvania din anul 1895, dîndu-i în același timp perspectiva dezvoltării ei în anii următori. Apreciind anul 1895 ca începutul unei perioade grele pentru mișcarea muncitorească din Transilvania, autorul arată că, la puțin timp după conferința socialistă din 26 decembrie 1895, elementele burghezo-liberale, cu ajutorul autorităților burghezo-moșierești, reușesc să pună mîna din nou pe conducerea P.S.D., dînd partidului o orientare oportunistă și reformistă.

Ultimele două capitole al IX-lea și X-lea — ale lucrării tratează probleme de sine stătătoare. Capitolul al IX-lea se ocupă de răspîndirea ideilor socialiste la sate în anii 1890 - 1895, iar capitolul al X-lea de mișcarea muncitorească și problema națională din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pornind de la caracterizarea situației generale a oamenilor muncii de la sate (capitolul al IX-lea), pe care de altfel o analizează destul de amănunțit în capitolul I al lucrării sale, autorul se oprește pe rînd, respectînd logica tratării temei, asupra problemelor esențiale și anume: poziția organizațiilor social-democrate față de problema țărănească, crearea cercurilor socialiste la sate și, în sfîrșit, mișcările și frămîntările țărănești care au avut loc în Transilvania între anii 1890 și 1895.

Deși preocupați de problema țărănească, de situația din ce în ce mai mizeră a oamenilor muncii de la sate, totuși socialiștii nu se situau încă în acei ani pe poziția unei rezolvări marxiste a problemei agrare. Cu toate aceste limite, determinate de cauze obiective și subiective, îndeosebi socialiștii înaintați chemau sărăcimea satelor din Transilvania la desfășurarea unei lupte conștiente și organizate pentru apărarea intereselor ei. Ca urmare a pătrunderii tot mai susținute a ideilor socialiste la sate și a condițiilor grele de viață, în anii 1890-1895 s-au desfășurat în Transilvania numeroase mișcări viguroase în scopul îmbunătățirii condițiilor de trai ale oamenilor muncii de la sate.

Analizînd în lumina învățăturii marxist-leniniste poziția mișcării muncitorești față de problema națională din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea, lucrarea reușește să înfățișeze în ansamblu poziția față de această problemă a diferitelor clase sociale și a partidelor lor politice, interesele urmărite, precum și poziția socialiștilor din vechea Romînie față de problema națională din Transilvania. De-a lungul celor 70 de pagini ale capitolului al X-lea, autorul, operînd cu exemple semnificative și insistînd asupra aspectelor cauzale ale fenomenelor sociale și economice cu implicații naționale, înfrînă acestei părți a lucrării probitate științifică.

În Transilvania, ca urmare a dezvoltării capitalismului, a apărut și burghezia romînească alături de burghezia maghiară și germană. Burghezia romînească, aflată în stare de inferioritate economică și politică față de clasele dominante maghiară și austriacă, urmarea să lichideze această inferioritate, să acapareze poziții favorabile în ce privește participarea cu drepturi egale la viața economică și politică. Urmărind să-și rezolve interesele sale de clasă, ea ignora în mod deliberat, faptul că oamenii muncii romîni, de la orașe și sate, luptau împotriva exploatării, pentru obținerea unor condiții mai bune de viață și de muncă. De aceea ea nu numai că refuza orice colaborare cu organizațiile muncitorești

și socialiste, dar căuta să sprijine autoritățile imediat ce se iveau răzvrătiri și demonstrații ale maselor muncitoare romînești, să le domolească, îndemnînd la ordine și liniște. În lucrare sînt date numeroase exemple din care rezultă că, în pofida metodelor de opresiune ale claselor dominante ungare, oamenii muncii romîni și maghiari duceau lupta comună împotriva exploataților și asupritorilor.

Socialiștii din vechea Romînie s-au situat pe poziția sprijinirii mișcării naționale a populației romînești din Transilvania, explicînd că samavolniciile pe care le îndura populația romînă din Transilvania veneau din partea claselor dominante din monarhia austro-ungară, și nu din partea maselor populare maghiare, militînd în același timp pentru înfaptuirea unei astfel de uniri a Transilvaniei cu Romînia, care să aducă maselor populare, pe lingă eliberarea națională, și pe cea socială. Spre deosebire de poziția socialiștilor, clasele exploataatoare din vechea Romînie, interesate în ațîțarea urii între masele populare romînești și cele din Austro-Ungaria, propagau stărnuitor ideea că „ungurii” asupresc și împilează populația romînească din Transilvania. În încheierea capitolului, pe baza materialului bogat studiat, autorul arată că „socialiștii din Transilvania și Romînia veche, stînd pe pozițiile marxismului, au atras atenția că problema națională nu va putea fi pe deplin soluționată decît o dată cu înlăturarea de către proletariat a orînduirii capitaliste, bazate pe exploatare. În condițiile societății noi, socialiste, orice oprimare națională și, prin urmare, orice mișcare națională își pierde rațiunea de a fi” (p. 353).

Lucrarea, în afară de cele zecede capitole, cuprinde o introducere, o încheiere, tabele cu principalele evenimente la care se referă, cu indici de nume, numiri geografice, instituții, întreprinderi și organizații, precum și o listă bibliografică destul de completă.

Privită în ansamblu, ea reprezintă o contribuție la întregirea cercetării științifice privind mișcarea muncitorească din Tran-

silvania în ultimul deceniu al secolului trecut, o încununare a unei munci îndelungate și perseverente desfășurate de autor. Desigur că ea mai are anumite insuficiențe², care vor putea fi eliminate într-o eventuală nouă ediție a lucrării. Pornind de la una din principalele cerințe ale muncii de cercetare științifică, de a-și baza aprecierile și concluziile pe temelia trainică a faptelor, autorul operează cu multe exemple concrete, date sau chiar tabele statistice. Credem însă că pe alocuri ele nu sînt suficient de analizate. De pildă, tabelele statistice de la paginile 38—39, referitoare la numărul întreprinderilor cu și fără muncitori angajați existente în Transilvania în 1891, cele de la paginile 40—41, cuprinzînd durata zilei de muncă în industrie în diferite județe și orașe din Transilvania în 1900, și altele îngreuiază lectura și nu ajută suficient pe cititor în reținerea concluziilor ce se degajează din cifrele redade. Desigur că este meritoriu faptul că sînt puse în circulație în literatura de specialitate date care sînt interesante prin ineditul lor, însă abuzul în această direcție duce în mod inevitabil la substituirea cu tăbele statistice a unor aprecieri și concluzii care se cer fixate în lucrare. Din punctul de vedere al fundamentării unor aprecieri, era necesară în unele locuri mai multă precizie. Astfel, la p. 96, referindu-se la sărbătorirea primului 1 Mai (1890) și afirmînd că, „începînd cu minerie și cu muncitorii din marea industrie și terminînd cu croitorii și tinichigiii, toți erau apăsați de aceeași exploatare, toți pășiseră pe calea luptei revoluționare” (subl. ns. E.M.), autorul absolutizează o apreciere care contrazice în oarecare măsură realitatea. Realitatea — după cum rezultă și din lucrare — este că nu toți

în mod absolut pășiseră pe calea luptei revoluționare, care presupune un anumit nivel de conștiință, organizare și înțelegere a rolului istoric al proletariatului, de grupar al societății capitaliste și de făuritor al unei societăți în care să dispară pentru totdeauna exploatarea omului de către om.

În unele locuri probleme importante sînt lăsate în suspensie, deși era în posibilitățile autorului să le dea consistență cu ajutorul materialului faptic. La p. 321, aprecierea că „masele populare românești din Transilvania au sprijinit intens acest război just” (este vorba de războiul din 1877—1878 — E.M.) nu-i exemplificată cu nici un fapt concret, iar la p. 189, referindu-se la lupta fracționistă în sinul organizațiilor P.S.D. din Transilvania, autorul menționează că cele mai puternice divergențe s-au manifestat la Arad și Timișoara, ca apoi, în text, să se refere numai la Arad, ne mai amintind ce s-a întîmplat la Timișoara.

Însumînd calitățile lucrării și minusurile ei, este în afară de orice îndoială că părțile pozitive sînt predominante și că ea este o lucrare utilă, valoroasă, care vine în sprijinul celor ce se ocupă fie de predarea în școli a istoriei din perioada ultimului deceniu al secolului trecut, fie celor care au preocupări de cercetare asupra perioadei menționate. Prin conținutul ei militant, ea reprezintă o contribuție la cunoașterea tradițiilor înaintate ale mișcării muncitorești din Transilvania anilor 1890—1895. Desigur că lucrarea ar fi cîștigat și mai mult dacă autorul extindea părțile privind legăturile dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Romînie. Tratînd mai pe larg decît în forma actuală această problemă, cartea ar fi prezentat o viziune mai completă asupra cunoașterii istoriei mișcării muncitorești din patria noastră în perioada cuprinsă între anii 1890 și 1895.

E. Mănguș

² Lucrarea lui A. Deac a fost recenzată și în revista „Lupta de clasă”, 1963, nr. 5, p. 94—102, unde au fost deja înfățișate unele lipsuri asupra cărora nu mai revenim.

V. P. ȘUȘARIN, *Крестьянское восстание в Трансильвании (1437—1438 гг.)*,

Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 226 p.

Cartea lui V. P. Șușarin *Răscoala țărănească din Transilvania din anii 1437—1438* reprezintă, fără îndoială, un interes științific deosebit. De fapt, ea constituie prima monografie publicată pe această temă în U.R.S.S., deși în manualele universitare sau în alte lucrări de sinteză sovietice găsim unele informații succinte despre răscoala țăranilor transilvăneni din 1437—1438. V. P. Șușarin a reușit să dea cititorului sovietic o monografie amplă și documentată, de fapt cea mai amplă în literatura străină de specialitate. Merită să fie subliniată stăruința autorului de a nu omite documente editate în colecții și publicații foarte dispersate. Cu unele mici excepții, autorul a folosit toată literatura de specialitate relativ destul de bogată pe această temă, atît cea românească sau maghiară, cît și cea cehă și germană.

Lucrarea constă din două părți. În prima parte autorul se ocupă de istoria țăranimii din Transilvania din secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, analizînd situația țăranimii transilvănene în comparație cu cea a iobăgimii din Ungaria, Slovacia și Ucraina subcarpatică. În partea a doua sînt expuse evenimentele premergătoare răscoalei de la Bobilna și însăși răscoala.

Înainte de a trece la expunerea detaliată a situației țăranimii transilvănene și a relațiilor agrare din această țară în perioada amintită, V. P. Șușarin face o prezentare rezumativă a istoriei politice a Transilvaniei începînd chiar din secolul al X-lea. El arată: „Cea mai veche populație a Transilvaniei o constituie vlahii — strămoșii rominilor de azi” (p. 5). Bazîndu-se pe cercetările mai noi

ale istoricilor romîni (B. T. Cămpina, Șt. Pascu și alții), autorul schițează procesul de cristalizare a relațiilor feudale din această parte a teritoriului romînesc în secolele X—XI, arătînd și consecințele pătrunderii aici a triburilor maghiare și ale ocupării Transilvaniei de către regatul feudal maghiar.

În două capitole separate sînt analizate aspecte referitoare la istoriografia și izvoarele privind situația țăranimii transilvănene. Capitolele respective se remarcă printr-o documentație bogată, o expunere clară și în același timp interesantă. Aprecierile făcute asupra operei unor istorici sînt în genere convingătoare, iar încercarea de a încadra în școli și curente activitatea lor, încercare deși timidă, prezintă un anumit interes științific. Mai puțin documentate sînt acele părți ale capitolului de istoriografie care se referă la dezvoltarea gîndirii istorice și a studiului și publicării izvoarelor medievale în epoca de ascensiune a burgheziei. Faptul se reflectă mai cu seamă în privința istoriografiei romînești din Transilvania. Cercetările întreprinse de reprezentanții Școlii ardelenene (în special Gh. Șincai), de conducătorii revoluției din Transilvania din 1848—1849 (în mod deosebit G. Barițiu, A. Papiu-Ilarian, Al. Treboniu-Laurian și alții) reprezintă un interes științific deosebit. Expunerea măcar și succintă a lucrărilor, concepțiilor și cercetărilor acestor istorici ar fi îmbogățit capitolele respective din carte și, după părerea noastră, ar fi modificat într-o anumită măsură unele concluzii ale autorului.

Capitolele cele mai interesante din prima parte a cărții lui V. P. Șușarin sînt, fără discuție, cele referitoare la dezvoltarea forțelor

de producție în agricultură, evoluția rentei feudale, situația juridică a țărănimii și diferențierea ei.

Punînd accentul pe studiul dezvoltării forțelor de producție în agricultură și a economiei agrare în genere, V. P. Șuşarin se ocupa mai puțin în cartea sa de dezvoltarea orașelor transilvanene în perioada analizată. Or, tocmai formarea orașelor ca puternice centre meșteșugărești și comerciale reprezintă factorul cel mai însemnat al întregii dezvoltări economice a Transilvaniei în secolele XIV—XV¹.

Dezvoltarea orașelor și a producției de mărfuri nu putea sa nu aiba o influență hotărîtoare asupra evoluției economiei agrare și asupra relațiilor agrare în general și a evoluției rentei feudale. Studiînd premisele social-economice ale răscoalei de la Bobilna, trebuie sa ținem seama de faptul ca a crescut rolul orașenimii în cadrul general al întezirii contradicțiilor sociale: orașele erau principalii susținători ai luptei antif feudale a țărănimii. Contradicțiile dintre orașe, pe de o parte, și clasa feudală, pe de altă parte, erau însă limitate de faptul că în interiorul însuși al orașelor au apărut contradicții interne, iar conducerea orașelor se afla în cea mai mare parte a lor în mîinile păturii subțiri a patri-

ciatului, care în 1437 se va situa de partea clasei feudale. În același timp, sărăcimea orașelor și a tîrgurilor aflate în aria de răspîndire a răscoalei va lua parte activă la luptele țărănimii răscolate. Apare deci și în Transilvania participarea orașelor și a tîrgurilor la răscoală, aspect caracteristic războaielor țărănești din evul mediu european. Această realitate ne îndeamnă să considerăm deosebit de important studiul dezvoltării orașelor, al producției de mărfuri și al contradicțiilor și luptei sociale din orașele Transilvaniei în perioada respectivă. Studiul insuficient de adîncit al acestor aspecte sărăcește imaginea schițată de V. P. Șuşarin despre fenomenul complex al contradicțiilor sociale care au dus la marile ciocniri de clasă din 1437—1438.

În ce privește formele rentei feudale, autorul ajunge la concluzia că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea locul predominant în obligațiile țărănimii transilvănene îl ocupă renta în natură și în bani. Robota în această perioadă constă din cîrăușie și lucrări de folos obșteșc. Este justă observația autorului că izvoarele acestei perioade nu pomenesc despre robota în muncile agricole. Aceste concluzii se bazează mai cu seamă pe analiza statutelor capitlului de la Oradea din 1374.

În argumentarea tezelor sale, autorul recurge adesea la metoda studiului comparativ al fenomenelor. Astfel, în evoluția obligațiilor feudale ale țărănimii el cercetează documente referitoare la Ungaria, Slovacia și Ucraina subcarpatică. În ansamblu, autorul reușește să înfățișeze un tablou mai cuprinzător al obligațiilor țărănești, să scoată în evidență și specificul evoluției rentei feudale în Transilvania. În unele cazuri însă, metoda studiului comparativ se pare că se transformă în scop în sine. Uneori se analizează izvoare referitoare la perioade foarte îndepărtate (de exemplu secolul al XIII-lea) de fenomenul studiat și la regiuni cu o serie de trăsături specifice, așezate la o distanță mare de Transilvania (de exemplu teritorii austriece), ceea ce nu putea să ducă la explicarea mai adîncă a fenomenului istoric transilvănean. Cartea apare, în unele cazuri, încărcată cu amănunte

¹ Este inexactă informația autorului (p. 30) ca statutele de breasla cuprinse în actul din 9 noiembrie 1376, publicat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, p. 449—452 (și nu 449—459, cum se scrie în lucrarea lui V. P. Șuşarin), s-ar referi la șapte orașe din Transilvania. În realitate, în acel act sînt pomenite doar următoarele orașe: Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Oraștie, deci patru orașe. Cităm partea respectivă din document, „... Pro singulis fraternitatibus mechanicorum in Cibino, Castroschez, Mühlbach et Warasio existentium” (p. 449). Cf. pentru aceasta și *Istoria Romîniei*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 232; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1954, p. 85—87; L. Demény, *Az 1437—1438 évi babilnai népi felkelés* (Răscoala populară de la Bobilna din 1437—1438), București, Tudományos Könyvkiadó, 1960, p. 25—26.

care nu pot explica premisele social-economice ale răscoalei din Transilvania. Analiza mai detaliată a izvoarelor referitoare la Transilvania din perioada premergătoare răscoalei ar fi putut să ducă la constatarea unor detalii interesante cu privire la obligațiile diferitelor categorii de țărani dependenți.

Un interes deosebit reprezintă analiza pe care o face autorul evoluției rentei în muncă, punând în discuție unele aspecte noi. Este interesantă expunerea lui V. P. Șuşarin referitoare la apariția și evoluția rezervei senioriale în Transilvania.

După analiza obligațiilor țăranilor dependenți față de stăpînii feudali, autorul face o expunere detaliată a obligațiilor țărănești față de stat și de biserica catolică. Se schițează evoluția dreptului de strămutare al țăranilor, condițiile în care un iobag putea să plece de la stăpînul său feudal și să se stabilească în altă parte. Mai puțin sînt analizate metodele folosite de feudali pentru a împiedica strămutarea iobagului, deși ele au fost foarte variate și sînt reflectate în documentele vremii². În legătură cu strămutarea liberă în Transilvania, V. P. Șuşarin ridică o problemă interesantă, și anume aceea că trebuie făcută o distincție clară între dreptul de strămutare liberă a iobagului și lupta țăranimii de a-și păstra acest drept, pe de o parte, și strămutarea forțată a unui țăran sau a unui grup de iobagi săvîrșită de un feudal, pe de altă parte. Ni se pare justă concluzia autorului că în prima jumătate a secolului al XV-lea asistăm în Transilvania la lichidarea dreptului iobagilor la strămutare liberă și putem vorbi doar de cazuri de strămutare forțată, care, evident, nu putea crea condiții de trai mai ușoare iobagului. Dimpotrivă, în urma acestor schimbări, situația țăranilor se înrăutățește pe toate planurile.

² Cf. Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I, doc. nr. 3 401, 6 060; vol. II, partea a II-a, doc. nr. 6 934; G. Fejér, *Codex diplomaticus...*, vol. X 3, p. 194-195; *Corpus Iuris Hungarici*, vol. I, p. 214, 238-241 și 258-259.

Ultimele două capitole din partea I a lucrării sînt mai succinte. Capitolul al VI-lea, referitor la relațiile marfă-bani, se limitează, în fond, la schițarea dezvoltării comerțului intern și extern. Unele probleme importante ca influența relațiilor marfă-bani asupra relațiilor agrare și asupra evoluției rentei feudale, politica vamală a orașelor, contradicțiile dintre orașe și feudali în ce privește vămile și drumurile comerciale, abuzurile feudalilor săvîrșite asupra negustorilor din orașe, relațiile dintre puterea centrală și orașe — ar fi meritat, după părerea noastră, o atenție sporită în cadrul acestui paragraf. În ce privește relațiile comerciale ale orașelor Transilvaniei, documentația folosită de autor este în unele cazuri restrînsă. Aceasta se remarcă mai ales în privința legăturilor economice dintre orașele din Transilvania, pe de o parte, și Moldova și Țara Românească, pe de altă parte, legături deosebit de intense.

Ultimul capitol (al VII-lea) este consacrat expunerii succinte a diferențierii țăranimii. Se vorbește aici de farînițarea sesiilor iobăgești și de apariția jelerilor etc. Un aspect esențial al diferențierii țăranimii, reamintat de V. P. Șuşarin, îl constituie apariția țăranilor înstăriți, fenomen puțin cercetat în istoriografia noastră. Vorbind despre diferitele categorii ale țăranilor transilvăneni, autorul acorda, după părerea noastră, o atenție prea mică situației țăranimii libere. În genere, este necesar ca în studierea situației țăranimii din Transilvania să se țină seama de deosebirile care existau între diferitele regiuni ale țării. Una era situația în comitate, alta în districte și scaune, iar alta pe pămîntul zis crăiesc. Din acest punct de vedere, aria de răspîndire a răscoalei din 1437-1438 este și ea plină de învățăminte.

După prezentarea unor aspecte ale situației social-economice a Transilvaniei în secolele XIV—XV, autorul trece, în partea a II-a (p. 140-209), la expunerea evenimentelor legate nemijlocit de răscoala de la Bobilna. Și această parte se deschide cu un capitol de istoriografie, în care V. P. Șuşarin schi-

țează evoluția cercetărilor referitoare la răscoală. Autorul trece în revistă lucrările, studiile și articolele mai importante ale istoricilor români, maghiari și sași. Cadrul foarte restrâns al acestui capitol nu i-a permis însă autorului să facă diferențierile necesare în ceea ce privește aprecierea valorii cercetărilor diferiților istorici³. V. P. Șușarin s-a străduit să dea în acest capitol o bibliografie cât mai completă a studiilor și lucrărilor despre temă, totuși putem constata unele omisiuni regretabile⁴. Ar fi fost interesant pentru cititor să afle unele date despre felul în care a fost privită răscoala de la Bobilna în istoriografia rusă și sovietică.

³ Astfel I. Chr. Engel, I. Kemény, L. Szalay și L. Kővári sint pomeniți împreună, afirmându-se că toți acești „reprezentanți ai istoriografiei nobiliare” socoteau că în 1437 s-au răscolat numai românii împotriva ungarilor. Afirmatia este inexactă. Szalay și cu atât mai puțin Kővári nu negau, ci, dimpotrivă, afirmau participarea țăranilor maghiari la răscoală. Kővári numea această răscoală „măreată mișcare populară”, „revoltă populară”. El pomeneste chiar de participarea la răscoală a micii nobilimi maghiare (Kővári László, *Erdély történelme (Istoria Transilvaniei)*, vol. II, Pesta, 1859, p. 50—56). Despre ceea ce se spune în cartea lui Kővári la p. 49, la care ne trimite V. P. Șușarin, pentru afirmația sa, că Kővári ar exclude participarea țăranilor maghiari la răscoală, amintim că la aceea pagină Kővári vorbește despre răscoala țăranimii române din Făgăraș din 1433 și 1434, deci de o mișcare premergătoare, și nu despre răscoala de la Bobilna din 1437—1438. Izvoarele atestă că mișcările din 1433—1434 din Făgăraș erau răscoale ale țăranilor români din aceste părți și deci Kővári avea perfectă dreptate. Faptul a fost argumentat de prof. Șt. Pascu (vezi Șt. Pascu, *Bobilna*, București, Edit. tineretului, 1957, p. 82. Cf. și ed. a II-a, București, Edit. științifică, 1963, p. 97). De asemenea, este inexactă afirmația lui V. P. Șușarin că A. Papiu-Ilarian, Ioan Russu, Al. Treboniu-Laurian, Nicolaie Densușianu, Ioan Russu Șirianu și N. Iorga ar fi considerat toți răscoala de la Bobilna drept o mișcare numai a rominilor împotriva ungarilor, iar uniunea de la Căpilna drept o alianță a ungarilor împotriva rominilor. Pentru a susține cele spuse mai sus, cu titlu de exemplu, ne vom referi la N. Iorga, care de fapt arată

În capitolul al II-lea, V. P. Șușarin face o expunere mai amplă despre lupta anti-feudală a țăranimii în secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea. El analizează formele variate pe care le-a îmbrăcat această luptă. Din expunere se degajează fenomenul ascuțirii generale a contradicțiilor sociale, care în deceniul al IV-lea al secolului al XV-lea, datorită nemulțumirilor crescînde, puteau izbucni și au și izbucnit într-o mișcare generală transilvăneană. Este interesantă prezentarea mai amplă a expedițiilor husite în nordul regatului feudal maghiar; ea nu se încadrează însă nemijlocit în temă și întrerupe expunerea evenimentelor.

tocmai contrariul celor afirmate de V. P. Șușarin. N. Iorga în *Istoria rominilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, vorbește de „retragerea rominilor iobagi, împreună cu alte elemente populare din Ardeal, tot așa de nedreptățite, elemente de origine ungurească, pe muntele Bobilna, lângă Olpret” (p. 103). Referitor la *Unio*, Iorga respinge părerea că ea ar fi avut un caracter național. El afirmă: „Din cele spuse se vede bine că nu trebuie să-și închipuie cineva o adevărată organizare a trei națiuni conștiente de naționalitatea lor împotriva națiunii noastre, persecutată pentru caracterul ei național. «Natio» pe vremea aceea nici nu însemna altceva decât o categorie socială, un element constituțional recunoscut formal prin legislație sau datine” (p. 104). N. Iorga a arătat că „de fapt între nobili intrau nu numai unguri, ci și toți acei cari fuseseră români și cari, trecînd la catolicism, prin această schimbare intraseră de-a dreptul în clasa dominantă” (p. 105).

⁴ Amintim aici publicațiile de izvoare și studiile apărute în „Magazinul istoric pentru Dacia”, vol. III, p. 147—159; „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens”, II, p. 356 și urm.; G. Barițiu, *Despre belul civil transilvanu din anii 1437 et 1438*, în revista „Transilvania” din 1873; Szabó Ervin, *A középkori parasztfordulmak s az 1437 évi felkelés (Revoluțiile țărești din evul mediu și răscoala din 1437)*, scrisă în 1905 și publicată în 1937 de revista progresistă „Korunk” (Contemporanul). De altfel, această revistă, în 1937, la cinci sute de ani de la aniversarea acestui eveniment memorabil, a consacrat un număr special, numărul pe iulie—august 1937, răscoalei de la Bobilna.

Răspîndirea husitismului în prima jumătate a secolului al XV-lea este tema capitolului al III-lea. Șuşarin analizează activitatea husiților din Moldova și mai cu seamă din Transilvania în ajunul răscoalei de la Bobilna. Se referă pe larg la lupta bisericii catolice condusă de inchișitorul Iacob de Marchia împotriva ereziei husite în Transilvania. Pe baza studierii izvoarelor (scrisorile episcopilor de la Alba-Iulia și Oradea și ale arhidiaconului din Timișoara), autorul ajunge la următoarea concluzie în legătură cu rolul mișcării husite în Transilvania: „În aceste izvoare se subliniază că husiții, înainte de venirea inchișitorului în Transilvania, se pregăteau pentru răscoala armată și au organizat o conspirație împotriva rînduieilor existente” (p. 168). Mai mult, autorul susține că această „conspirație... reprezenta, desigur, o organizație țărănească de masă”, în sensul celor care au existat în Germania în anii premergători războiului țărănesc din 1524—1525 (p. 169). Aceste concluzii ni se par, în mare parte, justificate. Într-adevăr, scrisorile prelaților catolici transilvăneni din 1436 vorbesc despre pregătirile aderenților husitismului în Transilvania de a porni la mișcare și de a extermina pe prelați. Existența însă a unei organizații țărănești este o presupunere care trebuia argumentată.

În sfîrșit, după expunerea așa de amplă a situației social-economice din Transilvania și expunerea luptei antif feudale a țărănimii în perioada premergătoare răscoalei de la Bobilna, în capitolul al IV-lea sînt expuse înseși evenimentele răscoalei. După prezentarea succintă a cauzelor imediate ale izbucnirii ei, V. P. Șuşarin expune evenimentele din primăvara anului 1437.

Autorul propune o nouă periodizare a întregii răscoală de la Bobilna, afirmînd că mișcarea a avut patru etape. Prima etapă, care cuprinde mișcările locale și adunarea țărănilor la Bobilna — după părerea autorului —, este dominată de aripa moderată din mișcare. Ni se pare însă că încercarea țărănilor răsculați de a duce tratative cu voievodul Csáki înainte de ciocnirea de la Bobilna

este un argument insuficient pentru a susține dominarea aripii moderate în întreaga mișcare. Este însă justă, după părerea noastră, afirmația autorului că ciocnirea de la Bobilna și, în genere, perioada sfîrșitului lunii iunie și începutului lunii iulie 1437 — considerată de V. P. Șuşarin ca etapa a doua a mișcării — constituie apogeul întregii mișcări. Presupunerea autorului despre ocuparea orașului Cluj în această etapă este însă insuficient argumentată.

După o analiză succintă a conținutului primei înțelegeri, V. P. Șuşarin expune evenimentele celor două etape succesive ale răscoalei pînă la înăbușirea ei în februarie 1438. Observația autorului referitoare la treptata schimbare a corelației de forțe dintre răsculați și clasa feudală în favoarea celei din urmă este o observație pe care studiul atent al izvoarelor o confirmă.

V. P. Șuşarin, bazîndu-se pe analiza celor mai importante izvoare referitoare la răscoală, subliniază lupta comună a țărănimii romîne și maghiare din Transilvania. El scoate în evidență cauzele social-economice profunde care au legat într-un singur suvoi lupta antifeudală a iobăgimii romîne și maghiare.

Paralel cu lupta țărănimii din centrul și nord-estul Transilvaniei, s-a desfășurat în primăvara și vara anului răscoală din comitatele nord-vestice ale Transilvaniei și nord-estul Ungariei. Această răscoală cu caracter local a fost — așa cum arată și V. P. Șuşarin — repede înăbușită de forțele unite ale nobilimii din Transilvania și Ungaria.

Ultimul capitol al lucrării tratează despre revendicările și ideologia țărănilor răsculați. V. P. Șuşarin exprimă o serie de păreri foarte interesante cu privire la răspîndirea husitismului în Transilvania și Moldova. Sînt convingătoare mai cu seamă argumentele pe care le aduce în favoarea susținerii tezei sale despre răspîndirea influenței husite la romîni ortodocși. Critica istoriografiei burghize pe această temă este de asemenea convingătoare (p. 206—207). În acest capitol sînt expuse mai pe larg tezele husite răspîndite în Transilvania în preajma răscoalei de la Bobilna,

teze cuprinse în raportul inchișitorului Iacob de Marchia. Din analiza acestor teze, V. P. Șuşarin ajunge la concluzia că „taboriții transilvăneni, în calitate de reprezentanți ai ereziei țărănești și plebeiene”, au ajuns la fundamentarea „necesității stabilirii egalității între diferitele clase ale societății. Aceasta reprezenta, în fond, revendicarea lichidării exploatării feudale-iobăgiste și a întregii orindurii feudale” (p. 203). Autorul se străduiește să argumenteze această afirmație, susținând printre altele că în tezele husiților transilvăneni ar fi fost exprimată ideea lichidării obligațiilor feudale. Într-adevăr, în tezele aderenților husiților din Transilvania găsim foarte multe afirmații referitoare la demascarea bisericii catolice, a clerului înalt și a papalității, la necesitatea reînțoarcerii la „egalitarismul” creștinismului primitiv. Pe această linie, o serie de teze se referă la metodele și abuzurile clerului catolic prin care acesta stoarce bani de la credincioși. Pe un ton foarte violent sînt demascați prelații venali și lacomi. În una din tezele (nr. 41) husiților sînt caracterizate drept erezice acele fețe bisericesti care se ocupă cu dijmeele. Este de asemenea exprimată ideea necesității confiscării bunurilor bisericii catolice. Toate acestea dau un caracter revoluționar tezelor amintite. A trage din aceste teze însă concluzia că husiții transilvăneni ar fi exprimat ideea necesității lichidării exploatării și a orinduirii feudale în genere ni se pare exagerat. Trebuie să menționăm faptul că tezele nu conțin nici un fel de afirmații în ce privește necesitatea lichidării obligațiilor țărănești față de stăpînii feudali și a proprietății feudale laice. De altfel, în Transilvania secolului al XV-lea dezvoltarea economică și socială nici nu era încă coaptă pentru asemenea transformări. A vedea în tezele husiților transilvăneni (care deseori sînt exprimate ambiguu și într-o formă generală) o identitate deplină cu revendicarile taboriților (aripa cea mai radicală a mișcării husite) înseamnă a nu ține seama de nivelul dezvoltării economice și sociale a Transilvaniei în comparație cu Cehia din

prima jumătate a secolului al XV-lea. Fără a nega influența incontestabilă, unanim recunoscută de istoriografia marxistă din România, a mișcării și a ideologiei husite asupra țărănimii răscolate, trebuie să subliniem că răscoala de la Bobilna a izbucnit din cauze social-economice interne, care au determinat de altfel și caracterul său, astfel că a o caracteriza drept „război husit” ni se pare impropriu.

Cu tot caracterul revoluționar al tezelor husite din Transilvania, ni se pare inexactă afirmația lui V. P. Șuşarin conform căreia revendicările țărănești și ideologia răscoalei și-ar fi găsit cea mai completă expresie în aceste teze husite (p. 206). Autorul socotește că aceste teze ar exprima ideologia părții celei mai înaintate a răsculaților, iar cele cuprinse în înțelegerile de la Bobilna și Apatin în 1437 n-ar fi decît expresia ideologiei aripii inconsecvente și nehotărâte a răsculaților (p. 183—187). Cu toate că însuși V. P. Șuşarin subliniază în repetate rînduri că nu trebuie confundate revendicările și programul răsculaților cu aceste înțelegeri, totuși așa cum prezintă autorul evenimentele se degajează ideea că înțelegerile ar fi exprimat ideologia și programul aripii moderate a răsculaților. Astfel, V. P. Șuşarin aduce ca argument al nehotărîrii țăranilor faptul că în prima înțelegere reprezentanții lor „au recunoscut în principiu «legitimitatea» exploatării feudale” (p. 186) și au căzut de acord să elaboreze împreună cu reprezentanții feudalilor condițiile în care sînt dispuși să rămînă pe pămînturile stăpînitorilor feudali (p. 186). Ne întrebăm: ar fi semnat oare reprezentanții nobilimii o înțelegere în care se prevedea lichidarea proprietății și a exploatării feudale, eliberarea țăranimii? Desigur că nu, și tocmai din această cauză nu pot fi considerate înțelegerile drept program nici măcar pentru „partea mai moderată” a răsculaților.

O remarcă critică avem de făcut în legătură cu structura cărții. Cu toate că lucrarea are în titlu răscoala din 1437—1438, acest eveniment ocupă un loc prea restrîns în lucrare, mîrginindu-se de fapt la 28 de pagini din totalul de 226. După părerea noastră, sînt

analizate prea succint și expeditiv principalele documente ale rășcoalei, înțelegerile. Analiza mai profundă a lor prilejuiește constatări și concluzii foarte interesante. Ele ne dau o oglindă fidelă a situației țărănimii, a corelațiilor de forță în diferitele etape ale mișcării.

Aceste observații și sugestii critice, de care autorul s-ar putea folosi într-o eventuală nouă ediție, nu pot umbri efortul autorului

în abordarea acestei probleme complexe, efort care a fost încununat, evident, cu un bilanț pozitiv. Cartea lui V. P. Șușarin face ca rășcoala de la Bobilna, acest eveniment remarcabil din istoria României, să fie cunoscut tuturor celor care cunosc limba rusă.

L. Demény

. * . *Испанский народ против фашизма (1936—1939),*

„Сборник статей”, Moscova, Издательство Академии Наук СССР, 1963, 493 p.

Au trecut 25 de ani de la terminarea războiului civil din Spania. În cursul acestor ani s-au petrecut evenimente de o mare importanță mondială, schimbări radicale, dar lupta poporului spaniol nu a fost uitată. Acum, ca și în trecut, eroicele lupte ale poporului spaniol atrag atenția opiniei publice, ca și a istoricilor și scriitorilor din diferite țări. Experiența luptei poporului spaniol din anii 1936—1939 împotriva fascismului, pentru democrație, a jucat un rol însemnat în marea bătălie pe care popoarele au desfășurat-o ulterior împotriva fascismului. De aici necesitatea cercetării aprofundate a acestei probleme. În ultimii ani, istoriografia din țările socialiste s-a îmbogățit cu un număr însemnat de lucrări¹ care contribuie la

cunoașterea amănunțită, multilaterală, a evenimentelor din timpul războiului civil din Spania.

Volumul *Испанский народ против фашизма* reprezintă o culegere de articole cu caracter monografic și memorialistic în care autorii și-au propus să înfățișeze unele aspecte mai importante ale luptei poporului spaniol împotriva rebeliunii fasciste. După cum se știe, în februarie 1936 Frontul popular a obținut o victorie strălucită în alegerile parlamentare, ceea ce a creat posibilitatea înfăptuirii pe cale pașnică, parlamentară a revoluției democratice. Moșierimea și oligarhia financiară, apărându-și interesele lor de clasă, s-au ridicat împotriva transformării democratice a țării, organizând cu concursul generalilor reacționari rebeliunea fascistă. Rebelii au fost sprijiniți activ de Germania și Italia, care în acești ani pregăteau febril dezlănțuirea celui de-al doilea război mondial. Sprijinul substanțial acordat rebelilor de Germania și Italia a dat războiului din Spania un caracter deosebit; el s-a transformat într-un război național-revoluționar împotriva fascismului intern și extern. Rebeliunea a început la 18 iulie 1936, dezorganizând aparatul de stat, lipsind republica de mijloace de apărare. Masele populare, conduse de partidele și organizațiile Frontului popular, s-au ridicat însă în apărarea republicii.

¹ *История Коммунистической партии Испании*, Moscova, 1961; D. Ibarruri, *Singura cale*, București, 1963; K. Maidanik, *Испанский пролетариат в национально-революционной войне, 1936—1937*, Moscova, 1960; I. Maiski, *Испанские тетради*, Moscova, 1962; D. Prițker, *Подвиг Испанской республики*, Moscova, 1963; S. Ajzner, *Madryt-Saragossa*, Varșovia, 1961; A. Cesarec, *Spanjolski sustreti*, Zagreb, 1961; J. Csatari, *A Spanyol barikadák*, Budapest, 1961; E. Fabian, *Sprisananie proti Španielskej republike 1936—1939*, Bratislava, 1961; I. Hidalgo de Cisneros, *Cambio de rumbo*, București, 1961; A. Norden, *Das Spanische Drama*, Berlin, 1961; *Pri Madridě bojovali sme o Prahu*, Bratislava, 1961 etc.

Din primele zile a fost lichidată rebeliunea în Madrid, Barcelona, Valencia și în alte orașe. Dar Marocul, insulele Canare, Galicia, Granada etc. au rămas în mîna rebelilor. Pentru a putea învinge un dușman care dispunea de o armată disciplinată, bine înzestrată, cu un comandament experimentat, republica trebuia să-și organizeze propriile sale forțe armate, să mobilizeze toate resursele țării. Unele aspecte ale acestei probleme atît de importante sînt analizate în articolul lui N. Nesterenko. *Comisariatul — stegarul Frontului popular*. După cum arată în mod just autorul, greutăți de ordin intern și extern împiedicau rezolvarea acestor sarcini. Puterile imperialiste au adoptat așa-zisa politică de „neintervenție”, blocînd astfel Spania republicană și lipsind-o de posibilitatea de a cumpăra armament și materiale de război de peste graniță. Principala piedică internă consta în lipsa unității de vederi a diferitelor partide și organizații ale Frontului popular în special în problemele militare. În aceste condiții, Partidul Comunist Spaniol a fost singurul partid care a dus o politică militară justă, elaborînd un program concret de organizare a armatei de tip nou, care prevedea, în esență, introducerea serviciului militar obligatoriu, crearea unei armate regulate sub un comandament unic, întărirea spatelui frontului și formarea unei puternice industrii de război. Autorul opune acest program just poziției grupării socialiștilor de stînga, condusă de Largo Caballero, care nega necesitatea făuririi unei armate regulate și se pronunța pentru lupta de guerilă. Deși înzestrate cu înalte calități revoluționare, milițiile populare, detașamente de voluntari create din inițiativa partidelor și organizațiilor Frontului popular, fiind formate din oameni cu o slabă pregătire de luptă, lipsite de un comandament unic, nu puteau susține un război îndelungat împotriva unui inamic superior din punct de vedere militar. Înrîngerile republicanilor de pe rîurile Tajo și Alberche, de lîngă Talavera și Toledo au dat o lovitură hotărîtoare teoriei și practicii războiului de guerilă. Autorul consideră ca început al con-

stituirii armatei regulate decretul din septembrie-octombrie 1936 în legătură cu transformarea milițiilor populare în unități ale armatei active. A urmat apoi un șir întreg de măsuri: organizarea marelui stat-major de pe lîngă comandamentul suprem, formarea brigăzilor internaționale de voluntari, procurarea de armament din Uniunea Sovietică și, în sfîrșit, crearea Comisariatului militar general. Acestei din urmă măsuri N. Nesterenko îi acordă locul principal în articolul său. Comisariatul, înființat din inițiativa P.C.S., trebuia să conducă și să coordoneze munca politică în cadrul armatei. El a jucat un rol uriaș în organizarea armatei republicane, în întărirea capacității ei de luptă și în apărarea republicii. Largo Caballero, ministrul de război al guvernului Frontului popular, a încercat să împiedice desfășurarea muncii Comisariatului, privind, pe de o parte, cu neîncredere orice ieșea din cadrul vechii forme burheze de organizare a armatei, iar pe de altă parte — și autorul pune accent tocmai pe acest aspect — temîndu-se de creșterea autorității și influenței P.C.S. în armată. Deși Largo Caballero n-a putut împiedica crearea Comisariatului, el a încercat totuși să-l folosească ca organ vremelnic menit să subordoneze armata interesele sale. Din momentul creării sale, Comisariatul a devenit organ reprezentativ al Frontului popular, partizan hotărît al unității tuturor forțelor politice republicane. Această poziție, după cum arată autorul, se opunea în mod obiectiv intențiilor lui Largo Caballero. În primăvara anului 1937 el a pus la cale un complot politic împotriva P.C.S. și a Frontului popular, care prevedea și lichidarea Comisariatului. Complotul eșuînd, Largo Caballero a fost înlăturat din guvern în mai 1937. Este regretabil că Nesterenko nu a încercat să dea o privire de ansamblu asupra activității Comisariatului militar general, oprindu-se numai la analiza primei sale etape.

Problemele constituirii forțelor armate din nordul Spaniei sînt analizate în articolul *Răz-*

*boiul pe frontul de nord*², semnat de către F. Siutat, fostul șef al statului-major al armatei din nord. Articolul prezintă o pagină importantă și plină de învățăminte a războiului național-revoluționar de apărare dus în regiunea cea mai dezvoltată din punct de vedere industrial a Spaniei. Analizând luptele de pe frontul de nord, autorul scoate în evidență trei etape principale. Prima etapă a fost organizarea forțelor armate republicane și stabilizarea liniei frontului (iulie — septembrie 1936). A doua etapă s-a caracterizat prin menținerea inițiativei de partea forțelor armate republicane (sfârșitul lui septembrie 1936 — martie 1937). A treia etapă — înaintarea rebelilor, ocuparea provinciilor din nord de către inamic și evacuarea armatei republicane (sfârșitul lui martie — octombrie 1937). Această periodizare se bazează pe o delimitare justă a sarcinilor și problemelor nodale ale fiecărei etape. În același timp, autorul urmărește și desfășurarea tuturor evenimentelor în ansamblul lor. Analizând prima etapă, autorul își concentrează atenția asupra a două probleme principale: înfrângerea rebelilor de către masele revoluționare înarmate în primele zile ale rebeliunii fasciste și crearea forțelor armate republicane în nordul Spaniei (milițiile populare). În a doua etapă, autorul urmărește formarea armatei regulate, crearea comandamentului militar unic al armatei din nord și alcătuirea planului unic de acțiuni militare. Aceste măsuri, cit și înaltele calități moral-politice ale armatei republicane, au permis în lunile septembrie—noiembrie 1936 desfășurarea unor acțiuni ofensive în raioanele Oviedo, Vitoria și altele.

În primăvara anului 1937, războiul național-revoluționar a intrat într-o nouă fază. Apărarea eroică a Madridului și înfrângerea intervenționiștilor italieni lângă Guadalajara au risipit iluziile rebelilor într-o victorie rapidă asupra republicii și i-au silit să schimbe direcția loviturii principale. Franco și sfă-

tutorii săi italo-germani au stabilit ca prin obiectiv al noului plan strategic nordul Spaniei. Un șir întreg de greutăți cu caracter militar și politic au influențat în mod negativ capacitatea de apărare a acestui front. Meritul incontestabil al autorului constă în analiza adâncă și multilaterală a acestor greutăți. Frontul din nord a fost de la început izolat, găsindu-se la circa 200 km de celelalte fronturi. La aceasta se adăuga superioritatea militară absolută pe mare, pe uscat și în aer a inamicului. Principala greutate de ordin politic era lipsa unui centru unic de exercitare a puterii, fiecare provincie fiind condusă de către organele locale de apărare. Dacă în Asturia și Santander organele locale erau sub influența socialiștilor și comuniștilor, în Biscaia ele erau conduse de către partidul naționalist basc, format din elemente ale marii burghezii, partid ce nu sprijinea înfăptuirea programului Frontului popular. În Biscaia n-a fost creată armata regulată, n-au fost înfăptuite reforma agrară și naționalizarea industriei, adică n-au fost mobilizate toate forțele pentru apărare, ca în celelalte provincii ale republicii. Autorul critică politica guvernului lui L. Caballero, care nu a dat nici un ajutor provinciilor din nord, contribuind astfel la întărirea tendințelor separatiste ale burgheziei naționaliste basce, aceasta urmărind încetarea războiului și instituirea protectoratului străin asupra Biscaiei. Cu toate aceste greutăți, Nordul a rezistat eroic. Autorul descrie operațiile militare din Biscaia, unde fasciștii germani au folosit pentru prima dată tactica atacului combinat al aviației cu al infanteriei în spargerea frontului, experimentându-și armele și tactica militară pentru viitorul război. În Santander și Asturia, întreg poporul s-a ridicat la luptă, rezistând eroic două luni. F. Siutat se ocupă în articolul său, în principal, de descrierea operațiilor militare. Analiza situației politice este sumară, ea servind doar ca fond pentru explicarea situației militare. De aceea se amintesc prea pe scurt acțiunile diferitelor forțe politice, eforturile susținute ale P.C.S.

² Frontul de nord cuprinde provinciile: Asturia, Santander și Biscaia.

pentru întărirea milițiilor populare, pentru crearea armatei regulate cu un comandament unic, pentru organizarea spatelui frontului și a industriei de război.

În această culegere sînt incluse amintirile voluntarilor sovietici N. Nikolaev, A. Rodimțev și S. Crivoșein, care au participat la războiul național-revoluționar al poporului spaniol. Ele conțin un material faptic bogat asupra operațiilor militare ale forțelor armate republicane din împrejurimile Madridului, Jaramei, Guadalajarei, Teruelului etc., zugrăvesc portretele unora dintre cei mai însemnați comandanți și comisari ai armatei republicane și ai brigăzilor internaționale, relevă ajutorul moral și material pe care forțele progresiste din lume l-au dat Spaniei luptătoare.

Expresia cea mai vie a acestui ajutor a fost crearea brigăzilor internaționale. Imediat după 18 iulie 1936, antifasciștii străini din Spania și-au exprimat dorința de a lupta împotriva lui Franco. Exemplul lor a fost urmat de antifasciștii francezi, germani, italieni și poloni. De la sfîrșitul lui august 1936, sub influența forțelor democratice și la chemarea Internaționalei a III-a, organizarea brigăzilor internaționale a căpătat un caracter european și chiar mondial. Voluntari din 54 de țări, printre care și România, au participat la războiul civil din Spania, acoperindu-se de glorie. Lupte eroice a brigăzilor internaționale îi este închinat articolul *În rîndurile voluntarilor libertății*, de P. Batov. Voluntarii, în majoritatea lor muncitori și intelectuali comuniști, socialiști și fără de partid, au trebuit să înfrunte mari greutăți în drumul lor spre Spania. Autorul amintește și de voluntarii romîni care au luptat eroic în Spania, printre care frații Burecă. Cu emoție sînt citite paginile închinete descrierii operațiilor militare ale brigăzilor internaționale, care într-un timp record s-au transformat în unități militare disciplinate și bine organizate, pline de barbație și curaj. Ele au jucat un rol important în tot cursul războiului, participînd la toate luptele importante — pe Jarama, lângă Guadalajara, Poso-

Blanco, Brunete, Teruel și pe Ebru. Autorul subliniază rolul deosebit de important pe care l-au avut brigăzile internaționale, în special în prima perioadă a războiului, cînd armata republicană era abia la începutul organizării sale. „Deși numărau oameni puțini, brigăzile internaționale au avut o importanță imensă prin eroismul lor și prin semnificația istorică a prezenței lor în Spania. Ele au adus tradițiile de luptă pentru libertate ale popoarelor și țărilor de unde veneau, care s-au contopit într-o eroică frăție de luptă cu tradițiile similare ale poporului spaniol”³.

Problema unității forțelor politice ale Frontului popular, ale luptei pentru menținerea și întărirea acestei unități ocupă locul central în culegere. Diferitele aspecte ale acestei probleme sînt analizate în articolele semnate de S. Pojarskaia, K. Maidanik și L. Ponomariova. Articolul lui S. Pojarskaia urmărește evoluția fracțiunii lui Largo Caballero începînd din 1936 pînă la criza politică din primăvara anului 1937. Fracțiunea lui Largo Caballero reprezenta „aripa de stînga” a Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol, partid care în deceniul al treilea al secolului al XX-lea trecea printr-o adîncă criză politică, provocată de poziția oportunistă a liderilor lui și de puternica orientare spre stînga a maselor de membri ai partidului. Autoarea arată că trecerea lui Largo Caballero în acești ani pe poziții de stînga, trecere determinată de avîntul revoluționar al maselor populare, care cereau lupta hotărîtă împotriva rămășițelor feudale din economie și înfăptuirea unor largi prefaceri democratice, a însemnat un pas important înainte în înfăptuirea unității clasei muncitoare spaniole. Dar Largo Caballero nu a rămas consecvent pe poziția unității clasei muncitoare, această inconsecvență ieșind la iveală mai ales în perioada cînd a fost prim-ministru și ministru al apărării. S. Pojarskaia relevă poziția greșită a lui L. Caballero în politica militară, agrară, în problemele conducerii

³ Dolores Ibarruri, *Singura cale*, București, Edit. politică, 1963, p. 339.

industriei și a atitudinii față de burghezia mică și mijlocie, în problema unității Frontului popular și a unității clasei muncitoare, poziție care a dus la criza politică din 1937 și la ieșirea lui Largo Caballero din guvern. Aceasta a însemnat o înfrângere serioasă a curentelor scizioniste stângiste ale Frontului popular, reprezentate de anarho-sindicaliști și adepții lui Largo Caballero. Alcătuirea noului guvern a constituit o victorie a politicii Frontului popular.

În toamna anului 1937 a început să se formeze un bloc de dreapta cu tendințe capitulante, care a cuprins grupul lui I. Prieto, pe liderii partidelor mici burghezie și ai burgheziei naționaliste din mai multe provincii, ofițeri din vechea armată. K. Maidanik în studiul său analizează lupta forțelor revoluționare ale Frontului popular împotriva capitulanților. Autorul consideră că o manifestare evidentă a schimbării raportului de forțe politice în cadrul Frontului popular aparăia a două curente în cadrul fracțiunii de centru a P.S.M.S. — prietiștii și negriști. În jurul lui Prieto și al partizanilor săi s-au adunat toate elementele capitulante din Frontul popular. Prieto nu credea în victoria forțelor republicane, propovăduia realizarea unui compromis cu rebelii prin mijlocirea Angliei și Franței. Demascând politica fațarnică a „neintervenției” dusă de Anglia și Franța, K. Maidanik arată că tocmai aceste state au fost inițiatoarele politicii de compromis, sprijinind poziția antirevoluționară a lui Prieto care devenit ministrul apărării în guvernul Frontului popular — ducea republica la picire. Conflictul dintre Prieto și masele populare, hotărâte să apere republica pînă la capăt, devenea inevitabil. Folosindu-se de înrăutățirea situației militare, capitulanții au organizat un complot împotriva republicii. Masele populare conduse de P.C.S. au împiedicat însă realizarea planurilor lui Prieto și ale adepților lui. Autorul conchide că singurele forțe care au rămas în tot cursul războiului fidele principiului unității Frontului popular au fost masele populare, conduse de P.C.S. În același timp, aceste forțe au fost singurele

care au luptat consecvent împotriva fascismului. Studiul lui K. Maidanik prezintă un însemnat interes științific, problemele pe care le studiază fiind puțin cunoscute.

Luptei proletariatului din Catalonia, unul dintre primele detașamente ale clasei muncitoare din Spania care a pornit pe calea organizării, îi este consacrat articolul semnat de L. Ponomariova. Articolul are drept scop prezentarea luptei muncitorilor catalonezi pentru unitatea rindurilor lor în timpul războiului civil. Încercarea autoarei de a caracteriza partidele politice și organizațiile profesionale ale proletariatului din Catalonia poate fi considerată în general reușită. Înfățișînd etapele luptei pentru crearea Partidului Socialist Unit din Catalonia, unde pentru prima dată în istoria mișcării muncitorești din Europa s-au unit într-un partid marxist unic comuniștii și socialiștii, L. Ponomariova consideră că crearea P.S.U.C. a constituit un pas înainte în istoria mișcării muncitorești mondiale.

E. Kovaliov studiază problema agrară în Spania în anii 1930-1937. Autorul arată că pentru Spania acestor ani era caracteristică, pe de o parte, o masivă concentrare a pămînturilor în mîinile unui pușun de latifundieri, iar pe de altă parte existența unui mare număr de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin care duceau o viață grea. Existența marilor latifundii a determinat păstrarea unor puternice ramășițe feudale în agricultură. Dezvoltarea economică și politică a țării cerea ca necesitate rezolvarea pe cale democratică a problemei agrare. Această sarcină a fost îndeplinită cu succes de către republică. Autorul analizează politica agrară a Frontului popular și, mai ales, reforma agrară îndeplinită sub conducerea ministrului comunist V. Uribe. Decretul pentru îndepluirea reformei agrare a fost dat la 7 octombrie 1936, iar la începutul anului 1937 s-a trecut la aplicarea lui. Prin decret erau confiscate pămînturile moșierilor și ale persoanelor care au participat direct sau indirect la rebeliunea împotriva republicii. E. Kovaliov subliniază că, de fapt, aproape toate pămînturile moșierești intrau în prevederile

de confiscare ale decretului. Astfel cea mai mare parte a pământurilor au trecut în proprietatea țăranilor, iar în unele locuri au fost create gospodării colective. Autorul ajunge la concluzia că principiile revoluționare care au stat la baza reformei agrare din 1936—

1937 din Spania sînt în mare parte analoge celor ale reformelor înfăptuite ulterior în țările de democrație populară.

Articolul lui D. Pretel, ultimul din culegere, analizează activitatea reacționară a organizației civile bisericești „Opus Dei”, care astăzi sprijină regimul franchist. O contribuție prețioasă aduce articolul prin critica concepțiilor sociologice ale apologetilor acestei organizații, caracterizate de către autor ca

sociologie a catolicismului războinic. D. Pretel demască activitatea economică și politica reacționară a organizației „Opus Dei” începînd cu anul 1957, cînd o serie de membri ai săi au ocupat posturi importante în guvernul franchist.

Studierea experienței de luptă a poporului spaniol împotriva fascismului, pentru unitatea de acțiune a tuturor forțelor are o deosebită însemnătate în zilele noastre, în condițiile în care principalele sarcini politice și economice pentru care masele populare au luptat în anii 1936—1939 au rămas încă ne-rezolvate. Culegerea prezentată aduce în acest sens o contribuție prețioasă.

Ester Uribes

MARCEL R. REINHARD și ANDRÉ ARMENGAUD, *Histoire générale de la population mondiale*,

Paris, Editions Montschrestien, 1961, 590 p.

M. Reinhard, profesor la Facultatea de litere din Paris, și A. Armengaud, profesor la Facultatea de litere din Dijon, sînt amîndoi profesioniști ai „istoriei” în sensul clasic al cuvîntului și simultan deschizători de drum în noua disciplină ajutătoare care poartă numele de „demografie istorică”.

M. Reinhard publicase încă din 1949 o *Histoire de la population mondiale* care cuprindea informații cu privire la perioada dintre 1700 și 1948. Reluînd tema în colaborare cu Armengaud, își extinde zona de cercetare atît temporal, cît și geografic, îmbrățișînd într-o privire de sinteză întreaga istorie a umanității, de la preistorie pînă azi. Este evident că, în cuprinsul doar a 590 de pagini cît are cartea, expunerea informațiilor nu poate fi exhaustivă. Renunțînd la unele capitole narrative din ediția întii (care merită totuși a fi consultate), această a doua ediție se mărginește să semnaleze despre fiecare epocă și țară în parte, doar datele socotite

absolut esențiale, trimițînd spre mai amplă informare la o foarte bogată bibliografie de specialitate. Lucrarea capătă în felul acesta un caracter oarecum mixt: de expunere teoretică și totodată de expunere în stil de dicționar enciclopedic, menit mai mult să fie consultat decît citit.

Întreg materialul este dispus pe „părți”, a căror întindere variază nu atît după importanța problemelor atacate, cît după cantitatea informațiilor disponibile. Astfel o primă parte, *De la preistorie pînă în secolul al XIX-lea*, schițează în 222 de pagini ceea ce se știe despre preistorie (21 de pagini), despre Egipt, Mesopotamia, Israel (7 pagini), Grecia (7 pagini), Imperiul roman (12 pagini), pentru ca apoi informațiile să devină mai abundente, cu privire la „crizele demografice din secolul al XIV-lea în Occident”, la „sporul european în secolul al XVI-lea”, la „criza europeană dintre 1600 și 1740” și la „fenomenele demografice extraeuropene” etc., înain-

fiind astfel, treptat, pînă la începutul secolului al XIX-lea.

O a doua parte a lucrării cuprinde ceea ce autorii numesc *Expansiunea populației europene în secolul liberalismului* (de fapt în capitalismul premonopolist), analizînd, în 82 de pagini, demografia lumii în perioada dintre revoluția franceză și primul război mondial.

În partea a treia a lucrării este înfățișat un aspect particular al problemelor demografice mondiale, anume *Emigrația europeană și consecințele sale demografice*, avîndu-se în vedere nu numai nașterea unor „lumi noi”, după modelul european, ci și trezirea la viață proprie a regiunilor așa-numite „subdezvoltate” (96 de pagini).

În sfîrșit, cea din urmă parte a lucrării, *Dezechilibrul demografic în secolul maselor și al tehnicilor* (de fapt, în faza de după 1900), pune problema consecințelor demografice ale celui de-al doilea război mondial și analizează ponderea demografică a marilor „lumi” de azi: cea a țărilor capitaliste, cea a țărilor socialiste și cea a „lumii a treia”, cum o numesc autorii, în care se cuprind toate statele foste colonii (179 de pagini).

Bogat ilustrată cu 72 de grafice selecționate, cartea, în partea sa narativă, este foarte atrăgătoare și convingătoare în sensul ideii de bază urmărită de autori, care este de a face dovada că o istorie științifică nu se poate elabora fără o aprofundare a problemelor demografice. Nu putem, într-o recenzie, să rezumăm argumentele multiple aduse în acest sens de autorii lucrării. Semnalăm totuși, de pildă, următoarele: cum s-ar putea, în cercetarea istoriei europene, aminti de faptul că vechea hegemonie maritimă a Spaniei cedează locul unei hegemonii engleze, fără a semna și efectele demografice tîrzii ale acestui proces istoric? De unde în 1800 Spania avea o populație de 10 000 000, iar Anglia de 15 250 000, în 1910 Spania nu mai avea decît 19 000 000, față de Anglia care urcase la 42 560 000 de locuitori. Sau cum nu s-ar ține seama de faptul că, în 1814, Franța avea 28 000 000 de locuitori, iar Germania doar 22 000 000, pentru ca, în 1914, Franța să nu mai aibă decît

39 000 000 față de Germania care totaliza 66 000 000? Sau cum s-ar putea semna mai bine dezastrul social al Irlandei decît arătînd că în 1800 locuiau acolo 5 000 000 de oameni, pentru ca în 1930 să nu mai rămînă decît 2 900 000?

Desigur, nimeni nu neagă, în principiu, repercusiunile pe care le au evenimentele istorice asupra volumelor de populație. Faptul că războiul de 30 de ani a redus populația Germaniei la o treime și în anume regiuni a suprimat-o pur și simplu este îndeobște cunoscut. Dar rămîne insuficient studiat și acceptat teoretic celălalt aspect al problemei, anume cel invers, al demografiei care la rîndul ei influențează mersul evenimentelor istorice.

Pentru a lămuri și acest aspect al problemei, autorii fac apel la „demografia cantitativă” (volume de populație) și la „demografia calitativă” (structură biologică, sex, vîrstă, sănătate, și structură socială, clase și categorii sociale), căutînd pentru fiecare perioadă și țară să precizeze ce se știe, ce se bănuie și ce nu se știe încă cu privire la relațiile de reciprocă condiționare dintre social și demografic.

Este de la sine înțeles că tehnicile pentru pregătirea materialului necesar unor asemenea analize variază de la epocă la epocă. O înregistrare a datelor primare propriu-zise nu a apărut decît o dată cu „aritmetica socială” specifică lumii capitaliste. Înainte de capitalism nu vom avea la îndemînă decît informații incerte și lacunare.

Preistoria nu va putea astfel să ne dea informații decît prin obiectele pe care le dezgroapă arheologii. Grație lor, ne putem totuși lămuri, de pildă, asupra faptului că, încă din paleolitic, întreg globul pămîntesc fusese ocupat de speța umană: ocupație laxă, cu populații rare, în centre insulare răzlețe, totuși „ocupație”, constituind dovada unei lungi perioade anterioare, în care oamenii, ieșind din animalitate, au străbătut, pe lungi fire migratoare, întreg pămîntul. Desimea și mărirea stațiunilor pe anumite zone permit evaluarea maselor de populație respective; de

asemenea analiza antropologică a scheletelor din cimitirele preistorice poate da unele informații cu privire la sexul înhumaților, vârsta și pricina deceselor (autorii citează, printre altele, ca model, lucrarea arheologilor maghiari G. Ácsadi, J. Nemeskeri și L. Harsanyi, făcută asupra 315 indivizi dintr-un cimetir din secolul al XI-lea, la Kerpusta).

O dată cu apariția documentelor scrise, demografia istorică folosește în plus și o altă tehnică de informare, și anume interpretarea textelor epigrafice și literare. Autorii citează, ca exemplu, lucrarea lui J. Labarbe, *La loi navale de Thémistocle* (1957), cea a lui John D. Durand, *Mortality Estimates from Roman Tombstone Inscriptions*, publicată în „The American Journal of Sociology” (1960), sau cea a lui R. P. Mols *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle* (Louvain, 1955) cuprinzând și o analiză critică a valorii statistice a „căminelor” (les feux) în care se număra pe atunci populația, precum și o serie foarte bogată de alte asemenea lucrări de specialitate, dintre care e însă surprinzător că lipsește lucrarea lui Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst* (1920-1936, 7 volume) cu atât de interesante observații critice demografice.

În sfârșit, de îndată ce ia naștere statistica propriu-zisă, când în loc de numărători pur fiscale sau militare se introduc recensămintele generale și actele de stare civilă, precum și înregistrările statistice economice, sursele de informare se îmbunătățesc considerabil, permițând statisticianului nu numai o simplă „evaluare”, ci și o „numărare” propriu-zisă, putând fi supusă unui tratament matematic.

Mai mult încă: cunoașterea mai corectă a legilor sociale și demografice pe baza înregistrărilor moderne permite și luminarea retrospectivă a unor epoci mai îndepărtate și mai sărace în informații; sau, așa cum zic autorii, „analiza lumii prezente lămurește trecutul” nu numai „conjectural”, ci și „conjunctural”, după tehnicile moderne ale statisticii.

Autorii combat însă tendința de a se acorda cifrelor și calculelor matematice o valoare absolută, pe care ele sînt departe de a le avea. „Cifra este un dat, cel mai prețios; dar nu singurul. Ea se mlađiază pentru a semnifica o ordine de mărime, nicidecum un număr. Se dă la o parte, pentru a nu lăsa loc decît exprimării fie a unei tendințe de creștere, descreștere sau staționare, care scapă numărării, fie a unei distribuții spațiale, fie a unei mișcări migratorii, toate fiind indicații prețioase pentru istorici”.

Demografia istorică folosește toate resursele statisticii matematice, dar nu se mărgește doar la ele. Ea „nu se propune drept panaceu”. dar pretinde să se recunoască totuși „că ea face să fie mai inteligibilă istoria generală în desfășurarea ei, ca și în crizele sale”. Fenomenul demografic, fiind „deopotrivă biologic și social”, este în esența lui „un fapt de civilizație, variind în consecință de-a lungul istoriei civilizațiilor”. Nu poate fi deci vorba de o aplicare mecanică a demografiei matematice în istorie, ci doar de urmărirea unei „corelații social-demografice” în cadrul unei „demografii socialmente diferențiale”.

Autorii afirmă că, în stadiul actual al dezvoltării științelor, demografia istorică nu este încă o ramură distinctă a științelor, ci este mai mult „o răsruce” în care se întîlnesc o serie de discipline contigue. Autorii nu le enumeră sistematic, ci le citează ici și colo, potrivit nevoilor expunerii. În linii mari, ei ar dori ca, acordîndu-se „sociologiei un loc eminent”, să facă „să conveargă documentația statistică cu cea de istorie economică, socială, instituțională și politică”, deopotrivă cu geografia fizică și „umană”, arheologia, toponimia, analiza economică, studiul financiar al impozitelor, biologia, medicina, psihologia socială, etica, studiul credințelor religioase, făcînd să intervină la locul potrivit și crizele războaielor externe și civile, crizele epidemiilor, ale foametelor și fiscalităților excesive.

Ceea ce nu înseamnă totuși că autorii neglijează „statistica matematică”. Statisticieni demografi fiind, ei știu prea bine că

există legi statistice cu valoare stochastică certă și că asupra acestor legi acționează condițiile vieții sociale, uneori accidental, alteori organic, prin schimbarea însăși a datelor de bază ale acestor „legi statistice”, potrivit tipurilor sociale avute în vedere.

Autorii sînt însă departe de a preciza cu claritate teoria relațiilor dintre legile „generale” ale statisticii și cele „particulare” ale evenimentelor istorice și nici nu încearcă o clarificare teoretică a problemei „informațiilor” statistice, a valorii algoritmilor statistice în cadrul unor anume „modele” demografice, așa cum încearcă să facă azi ceea ce se poate numi „cibernetica socială”.

Poate că, fiind totuși mai mult istorici decît statisticieni și sociologi, autorii nici nu văd necesitatea de a teoretiza dincolo de anume limite, restrîns meșteșugărește de la caz la caz. Dar lipsa unei teoretizări suficient de bine puse la punct duce, în istorie mai ales, la înlocuirea ipotezelor clare prin prejudecăți confuze și a adevărilor științifice stabilite prin adevăruri de bun simț necritic.

Lipsa de bază a lucrării constă de aceea tocmai în această insuficiență teoretică. Un material documentar devine deplin semnificativ doar în măsura în care este sprijinit pe o teorie științifică diriguitoare. Autorii analizează și lasă însă antrenaji prea adeseori de tendință specifică istoricilor de școală veche burgheză, pentru care narațiunea unor serii de evenimente, mai mult sau mai puțin arbitrar alese, constituie însăși „știința istoriei”. Este drept că autorii includ printre aceste „evenimente”, narate cronologic, și „evenimente demografice”, ceea ce reprezintă un cert spor al cercetării istorice, fără a însemna totuși o depășire a nivelului istoriei „evenimentiale”.

Dorința autorilor ar fi să lase să vorbească faptele, cît mai „obiectiv”, fără ca ei să se angajeze teoretic într-un sens sau altul. Totuși, „teorii” există și, ca atare, ei sînt obligați a ține seama de ele. Dar, „obiectivi” fiind, preferă să le expună fără a căuta să curme controversile dintre ele, depășindu-le. Ei nu se declară nici malthusieni, nici anti-

malthusieni, nici idealști istorici, nici anti-materialiști istorici.

Totuși Malthus este cel care li se pare a fi pus problema teoretică de bază. Recunosc, desigur, că atît legea progresiei geometrice a populației, cît și legea progresiei aritmetice a mijloacelor de hrană sînt cu desăvîrșire false; rețin totuși, ca fiind esențială, ideea unui raport matematic necesar între fenomenul biologic (concepție, naștere, dezvoltare, moarte) și fenomenul social al „capacității de hrănire a globului”. Opu deci malthusienilor seria gînditorilor „populaționiști”, printre care numesc nu numai pe Godwin și Condorcet, ci și pe Marx, dînd cînd unora, cînd altora dreptate: „Situațiile istorice justifică cînd pe Malthus, cînd pe Condorcet. Ele pot chiar să-i justifice simultan pe amîndoi, după cum cercetezi o civilizație sau alta, amîndouă contemporane; sau o clasă socială și alta, în care caz intervin Godwin și Marx”.

Aceeași ezitare și incapacitate de a racorda faptele într-o viziune de sinteză teoretică se vedește neconținut de-a lungul nenumăratelor lor analize istorice.

În scurt, sociologia pe care o profesează acești autori este empirică, nesistematică, neteoretizată, ezitantă și, din această pricină, confuză, contrazicătoare și deci nesatisfăcătoare. Este vizibil faptul, pe de altă parte, că literatura marxistă nu le este cunoscută decît din a doua și a treia mînă. Citeaza, desigur, cu condescendență cîteva lucrări marxiste, ca, de pildă, *Originea familiei*, *Manifestul Partidului Comunist*, *Situația clasei muncitoare din Anglia*; folosesc formula „armatei industriale de rezervă” sau pe cea de „suprapopulație relativă”, însă doar ca formule verbale, goale de conținutul lor teoretic real, studiat în textele originale.

Există, așadar, la ei preocuparea de a încadra fenomenul demografic în contextul lui social, de a arăta că fiecare tip de viață socială își are propriile lui legi sociale și demografice; este făcută și analiza efectelor catastrofale pentru clasa proletară ale „revoluției industriale”, precum și analiza „populaționismului autoritar” de tip fascist, ba

chiar și critica vehementă a politicii genocide naziste e convingător făcută, ceea ce constituie dovada că o parte din ideile doctrinei marxiste au ajuns, măcar pe căi lăturalnice, pînă la cunoștința lor. Dar esența gîndirii marxiste le rămîne străină. Autorii constată, de pildă, că mișcarea demografică europeană cunoaște, în ansamblu, o dezvoltare urcînd pînă la apogeu prin anii 1870, cînd începe o a doua fază, de stagnare și descreștere. Dar acest fenomen nu este explicat prin referire la trecerea de la faza capitalismului premonopolist la cel imperialist. Explicația către care tind de preferință autorii este cea a descrierii tipologice a unei „demografii primitive” (natalitate și mortalitate mare, medie de viață redusă, totuși spor de populație) și a unei „demografii evolute” (natalitate și mortalitate scăzută, medie de viață urcată, dar volum de populație stagnant). Dar a face apel doar la noțiuni ca cele de „populație tînă”, „populație îmbătrinită”, „demografie primitivă” și „demografie evoluată” este cel mult a constata ce se întîmplă așa și nu altfel. A afirma drept singură explicație existența unui raport invers între natalitate și bunăstare este, pe de altă parte, a simplifica problema la exces.

Totuși, rămîne meritorie străduința autorilor de a scoate în relief faptul că, dincolo de evenimentele politice de suprafață, viața maselor populare are o importanță covârșitoare și că acestea cunosc tragedia catastrofelor demografice, a epidemiilor, a războaielor, a foametei și mai ales a oprîmării sociale, care le fac să scadă, pe tăcute, ca volum, putere, sănătate, șanse de viață, silindu-le la emigrare, subnatalitate și decădere fiziologică, antrenînd ansamblul social în mari crize, cu efecte îndepărtate pînă și în drama politică a statelor, singura răzbătînd în plina lumină a documentelor.

E de remarcă că autorii, în ciuda marii lor erudiții, nu au despre țara noastră decît o informație cu totul insuficientă. Trebuie să semnalăm totodată că „demografia istorică” de la noi nu se află la nivelul dezvoltării

celorlalte științe. Lucrările privind acest aspect sînt puține și nesatisfăcătoare încă. Există o veche lucrare a lui Em. Panaitescu, *Numărul geților și al dacilor; comentariu după Strabo* (București, 1934), ale cărei evaluări, deși au meritul de a fi încercat, poate temerar, o elucidare a acestei probleme, sînt totuși departe de a fi concludente. Avem de asemenea cîteva lucrări cu privire la populațiile din veacurile XVII—XIX, printre care se pot cita: excelenta lucrare a lui D. Prodan, *Les migrations des Roumains au-delà des Carpates au XVIIe siècle* (Sibiu, 1944), lucrarea lui St. Metes, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut* (București, 1941—1942, 2 vol.), cea a lui Ion Ionașcu, *Despre județele Olț și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova* (București, 1958), cîteva alte prelucrări de catagrafii și ale descripției virmontiene din Oltenia, precum și un indice al localităților din Țara Romînească, prelucrat statistic, de către I. Donat, de la primele noastre documente pînă la începutul secolului al XVII-lea. Merită a fi semnalată — și, desigur, continuată — lucrarea neterminată a recent dispărutului G. Banu, despre foametele, epidemiile și războaiele din Țara Romînească și Moldova. Încolo, doar evaluări sumare, în diverse tratate și monografii istorice, care desigur nu satisfac exigențele științifice actuale. N-a existat preocuparea pentru tratarea acestor probleme de la preistorie pînă la zi. Catagrafiile existente, hărțile, registrele și „vidomostiile”, evaluările călătorilor, studiul vestigiilor arheologice etc. ar putea da loc unei lucrări de cel mai mare folos. De asemenea, studiul recensămintelor mai noi ar putea, exploatate sistematic, să aducă lumini noi asupra unuia din fenomenele sociale cele mai importante din istoria noastră socială, de la faza etnogenezei poporului român pînă în vremuri contemporane, anume: asupra migrațiilor continue care au avut loc de pe un mal pe altul al Dunării și de pe un versant pe altul al Carpaților, problemă care a fost mai mult bănuită și doar răzleț amintită, totdeauna în altă ordine de idei decît

cea strict demografic-istorică, ceea ce face ca ea să rămână pînă azi o adevărată „terra incognita”, în care nu s-a aventurat încă nimeni.

Nu ne îndoim însă că această situație e menită să înceteze cît de curînd : perspectivele unor asemenea cercetări sînt atît de mari, tehnicile științei demografice istorice

atît de înaintate, încît putem nădăjdui că cineva se va simți ispitit să deschidă drumul demografiei istorice românești, astfel încît aportul nostru științific să nu mai lipsească din lucrările de sinteză ce se fac de către cercetătorii istoriei universale.

H. H. Stahl

„Kwartalnik Historyczny”

(revistă trimestrială de istorie), LXX, nr. 1 4, Edit. științifică de stat, Varșovia, 1963, 1 055 p.

Cele patru numere ale revistei Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe apărute în cursul anului 1963 cuprind în coloanele lor un variat material, prezentat sub formă de articole, discuții și polemici, articole critice și recenzii, urmate de o interesantă cronică a vieții științifice poloneze și străine.

În ceea ce privește articolele, acestea cuprind în sfera lor de preocupare diferite probleme, începând cu cele de istorie veche slavă, continuând cu probleme de istorie medie, modernă și contemporană poloneză și terminând cu chestiuni de istorie generală.

Dintre materialele privind istoria veche slavă prilejuite de cel de-al V-lea Congres internațional al slaviștilor de la Sofia din vara anului 1963, semnalăm articolul lui J. Bardach, *Istoria drepturilor slave* (nr. 2). Autorul, pornind de la principiul că toate drepturile cunoscute ale popoarelor slave își trag originea din dreptul slav comun, arată că pînă în prezent nu s-a reușit încă să se stabilească elementele specifice slave ale acestui drept și sugerează ca istoria comparată a drepturilor menționate să fie tratată în cadrul istoriei generale a dreptului, afinitatea lingvistică și cultura popoarelor slave constituind baza istoriei comparate a acestor drepturi.

În alt articol, semnat de T. Lalik și intitulat *În legătură cu cercetările comparate*

asupra istoriei vechi a țărănimii de pe teritoriile slave (nr. 2), se analizează structura populației de pe teritoriile poloneze din secolele X—XIII în raport cu dezvoltarea proprietății în Boemia și Marea Moravie. T. Wasilewski, în articolul *Administrația bizantină pe teritoriile slave și politica ei față de slavi în secolele XI—XII* (nr. 2), pornind de la constatarea că gradul stăpînirii bizantine asupra teritoriilor slave din Peninsula Balcanică era foarte diferit, analizează caracterul acestei stăpîniri pe teritoriile primului țarat bulgar. În sfîrșit, Z. Sulowski, în *Geneza și decadența statului triburilor velenetice* (nr. 2), prezintă un istoric al uniunii celor 4 triburi de pe Elba în secolele IX—XI.

În ceea ce privește istoria medievală poloneză, contribuții interesante aduce Al. Gieysztor în articolul *Bazele culturii artistice autohtone din Polonia feudalismului timpuriu* (nr. 3), în care problema acestei culturi se prezintă nu numai sub aspectul receptării artei preromane și romane, ci și sub cel al esteticii culturii materiale indigene.

Insurecției polone din 1863, careia revista i-a consacrat un spațiu mai larg în coloanele sale în anul 1962, i se dedică acum două articole, unul semnat de J. Kulezycka-Saloni, *Beletristica și insurecția din ianuarie* (nr. 4), în care se scoate în evidență rolul decisiv al poeziei romantice poloneze în pregătirea

ideologică a răscoalei, iar altul, *Încercare de analiză a compoziției social-profesionale a unui detașament din insurecția de la 1863*, semnat de H. Dunin-Źasowicz (nr. 4), în care se stabilește efectivul, structura socială, profesională și națională, precum și pierderile suferite de acest detașament.

Pentru perioada capitalistă, semnalăm articolul lui M. Wierzchowski, *Chestiunile polone în a treia Dumă de stat (1907-1912)* (nr. 2), în care se studiază politica internă țaristă de după înăbușirea revoluției din 1905—1907 față de poloni, precum și atitudinea burgheziei și a marilor proprietari poloni față de regimul țarist. Se arată că fracțiunea social-democrată rusă dezaproba opresiunea țaristă și lupta pentru drepturile naționalității poloneze și pentru o democratizare totală a relațiilor interne, văzînd succesul acestei lupte într-o acțiune comună a proletariatului rus și a celui polonez.

Dintre articolele de istorie polonă contemporană înregistrăm pe cele semnate de H. Zielinski, *Importanța tratatului de la Versailles pentru dezvoltarea relațiilor polono-germane de după primul război mondial*, și G. Rosenfeld, *Relațiile politice polono-germane de după Rapallo și Locarno* (nr. 1).

Cu problema predării istoriei în școlile poloneze se ocupă J. Bardach în articolul *Unele chestiuni privind învățămîntul istoriei în școli* (nr. 3). Analizînd reforma învățămîntului clasic actual din R. P. Polonă, care prelungește durată învățămîntului elementar și mediu la 12 ani, și schișînd un tablou succint al trecutului învățămîntului istoriei în Polonia și în Europa, autorul formulează dezideratul că baza învățămîntului istoriei să o constituie adevărul obiectiv, iar nu considerații de ordin utilitar, în felul acesta putîndu-se educa tineretul în spiritul învățăturii marxiste. Predarea istoriei trebuie să demonstreze, pe de o parte, interdependența tuturor elementelor procesului istoric, iar pe de alta, rolul fundamental în acest proces al forțelor materiale și al condițiilor sociale ale producției.

Dintre materialele privind istoria generală, semnalăm articolul lui W. Kula, *Revoluția industrială. Trecut și perspective* (nr. 1), în care se prezintă caracteristica proceselor industriale încununăte de succes în lumina diferitelor concepții din diverse state capitaliste, pe de o parte, și din U.R.S.S., pe de alta, aiungîndu-se la concluzia că în cele dintîi dezvoltarea industrială n-a dus la transformarea fundamentală a structurii lor economice și sociale.

W. Felczak, în articolul *Influența problemei naționale asupra aspectului social al revoluției maghiare de la 1848* (nr. 2, p. 387—403), arată că, datorită inflexibilității guvernului maghiar, naționalitățile nemaghiare au trecut în lagărul contrarevoluției.

În sfîrșit, tot în seria articolelor semnalăm și contribuțiile privind metoda de cercetare istorică în general. Este vorba de articolul lui M. H. Serejski, *Istoria istoriografiei și științele istorice* (nr. 3, p. 535—549), în care se examinează obiectul, metodele și rolul istoriografiei, precum și raportul ei cu știința istorică generală, ajungîndu-se la concluzia că gîndirea istorică, drept produs al istoriei, nu poate fi înțeleasă altfel decît în raport cu procesul istoric în ansamblul său. C. Bobińska se ocupă în *Critica internă a izvoarelor și analiza lor de clasă* (nr. 3, p. 551—560) de problemele analizei sociale a surselor istorice.

„Kwartalnik Historyczny”, cea mai veche revistă istorică poloneză, a împlinit în anul 1963 șapte decenii de existență. Acestei aniversări, revista îi consacră în coloanele sale din anul menționat un succint istoric al activității ei de la înființare și pînă în prezent (nr. 3, p. 599—643). Cu această ocazie se arată că activitatea de informare asupra progresului științei istorice mondiale și al celei poloneze, precum și critica, au fost considerate de la început și pînă astăzi drept cea mai importantă sarcină a revistei. Această sarcină a fost și este realizată în special în rubrica intitulată „dări de seamă și critică” uneori și sub formă de scurte note. În general însă, informația și critica îmbrățișează toate sectoarele revistei: studiile, rubrica discu-

țiilor și polemicilor, materialele, lucrările curente din Polonia și din străinătate, precum și rapoartele și notele privitoare la viața științifică internă și externă. Revista are deci și funcția de a organiza și anima viața științifică, de a reprezenta diferitele centre din țară și de a lega contacte internaționale în domeniul științelor istorice.

Războiul și ocupația hitleristă au lipsit știința istorică poloneză de orice formă de existență publică, deci și de apariția revistei citate. Aceasta a reapărut după eliberare la Cracovia, fiind transferată apoi în 1950 la Varșovia. În 1953, revista a devenit organul Institutului de istorie al noii Academii Polone de Științe. În această calitate, revista n-a încetat de a reprezenta în același timp în coloanele sale știința istorică poloneză din toate centrele științifice ale țării. Ca rezultat, în numerele apărute pînă acum din noua serie au fost inserate contribuții din partea a 587 de autori provenind din diferite centre științifice poloneze. Sarcinile revistei, atât în domeniul informației și criticii științifice, cît și în cel al dezvoltării discuțiilor, al cooperării cu diverse științe sociale, al aprecierii trecutului polonez în mod integral, al participării revistei la dezvoltarea istoriei naționale și a celei universale, al progresului metodei marxiste de cercetare, au devenit în ultimul timp și mai importante. În fiecare din domeniile citate, revista a înregistrat anumite succese. Între altele, ea a publicat în coloanele ei în cei zece ani de activitate un număr de 60 de lucrări științifice semnate de cercetători străini (cei mai mulți din U.R.S.S. și Franța). Se recunosc însă și lipsuri în activitatea ei: slaba informare științifică și critică asupra activității științifice istorice din străinătate.

Un alt eveniment reflectat în coloanele revistei este aniversarea primului deceniu de activitate a Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe (nr. 3, p. 645—655). Creat în 1953 ca unul din institutele umaniste, subordonat Secției de științe sociale a noii Academii Polone de Științe, institutul a devenit într-un timp relativ scurt centrul

de cercetare pentru istoricii poloni din întreaga țară. Cercetările au fost concentrate, înainte de toate, în jurul elaborării tratatului de istorie a Poloniei (*Historia Polski*). Din această sinteză au apărut pînă acum volumele I (în două părți) și al II-lea (în patru părți), precum și macheta primei părți a volumului al III-lea, cuprinzînd istoria Poloniei de la începuturi și pînă în anul 1900. Volumele următoare ale acestei istorii, precum și cele ale istoriei Pomeranei și Sileziei, se află în curs de pregătire. În perioada cercetărilor desfășurate asupra pregătirii tratatului de istorie a Poloniei au avut loc discuții, la care au participat specialiștii cei mai de seamă din întreaga țară, precum și istorici din țările limitrofe ale R. P. Polone. Aceste cercetări au constituit, între altele, și un imbold pentru elaborarea unui mare număr de monografii, care au lămurit principalele probleme ale istoriei Poloniei și, înainte de toate, ale istoriei sociale și economice. Grație eforturilor istoricilor grupați în institut și în jurul său, au apărut pînă acum peste 50 de volume de asemenea monografii.

Ca rezultat al lucrărilor colective desfășurate în institut, s-a obținut o serie întreagă de opere prețioase, care au îmbogățit atelierul de cercetare asupra istoriografiei poloneze. Ca exemplu, se menționează lucrările din domeniul științelor auxiliare ale istoriei (cronologie, sigilografie, heraldică), studiile asupra Atlasului istoric al vechii Polonii și Dicționarul biografic polon. Un merit al institutului îl constituie și publicațiile de izvoare istorice poloneze. Ele cuprind peste 70 de volume, redactate de cercetătorii institutului și de specialiștii de la celelalte centre științifice din țară.

Din publicațiile periodice ale Institutului fac parte, pe lîngă organul său central, „Kwartalnik Historyczny”, publicațiile în serie privind în cea mai mare parte istoria Poloniei contemporane. Ele sînt: „Acta Poloniae Historica”, „Studia Zródłoznawcze” (Studii de cunoaștere a izvoarelor), „Odrodzenie i Reformacja” (Renașterea și Reforma), „Najnowsze Dzieje Polski 1914—1939” (Istoria

contemporană a Poloniei 1914 — 1939), „Najnowsze Dzieje Polski 1939 — 1945” (Istoria contemporană a Poloniei 1939 — 1945), „Polska Ludowa” (Polonia populară) și „Czasopismo Prawno-Historyczne” (Revistă de istorie a dreptului).

În ceea ce privește structura organizatorică a institutului, direcția lui a fost încredințată Biroului și Consiliului științific, cu participarea tuturor reprezentanților diferitelor centre istorice universitare. Institutul este împărțit în trei categorii de secții științifice. Prima o constituie secțiile corespunzând perioadelor speciale ale istoriei Poloniei (până la 1945 inclusiv) sau unor regiuni ale Poloniei, ca secțiile de istorie a Pomeraniei sau a Sileziei. A doua categorie o formează secțiile care studiază problemele istoriei dreptului, istoriografiei și organizării arhivelor. A treia categorie o constituie secția Atlasului istoric și secția de informare și documentare.

Cadrele științifice ale institutului se ridică în prezent la 156 de colaboratori. Institutul are filiale la Cracovia, Wrocław, Poznań, Łódź, Gdańsk, Toruń și Szczecin. Forma dominantă a studiilor sale este munca în colectiv, concentrată în jurul problemelor fundamentale ale istoriei Poloniei.

Colaboratorii institutului au menținut un viu contact cu știința istorică străină. În total, în ultimii 10 ani, cercetătorii institutului au întreprins 352 de călătorii științifice în străinătate, dintre care 49 în U.R.S.S., 118 în țările de democrație populară și 185 în Europa apuseană. Ei au mai făcut 159 de călătorii peste hotare

în calitate de conferențieri la diferite sesiuni și congrese științifice. Pentru cercetări în arhivele și bibliotecile străine s-au făcut pînă acum 204 călătorii.

Revista cuprinde și cronici consacrate aniversării unui deceniu de activitate a revistei „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (nr. 3, p. 789—790), aniversării unui secol de la insurecția din 1863, sărbătorită în cadrul manifestărilor Mileniului statului polon prin expoziții organizate la Varșovia, Poznań și Lublin și prin sesiuni științifice la Varșovia și la Cracovia (nr. 2, p. 513 — 517), precum și aniversării a 80 de ani de la înființarea Partidului Proletariatului, organizată și ea în cadrul Mileniului de Institutul de istorie a Partidului de pe lingă C.C. al P.M.U.P., în colaborare cu alte institute științifice, cu care ocazie au fost prezentate 5 referate privind istoria proletariatului polonez (nr. 2, p. 517—518).

Revista conține, în sfîrșit, rubrici de recenzii, critică și informare. Din totalul de 1 055 de pagini, cite însumează cele 4 numere ale revistei pe anul 1963, 576 de pagini sînt consacrate articolelor critice, recenziilor și informațiilor. Aceasta face ca revista să continue a fi cea mai largă tribună de informare științifică asupra rezultatelor științei istorice marxiste poloneze. Marele număr de recenzii dedicate lucrărilor apărute în străinătate face ca revista să fie în același timp un instrument util de informare și critică a cercetărilor și curentelor din istoriografia actuală universală.

I. Corfus

ISTORIA ROMÂNIEI

* . . *Industria sîrmei — Cîmpia Turzii. Dezvoltarea întreprinderii în anii regimului democrat-popular*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 247 p. (Institutul de cercetări economice).

Cercetarea monografică a istoriei şi activităţii actuale a unor uzine din ţara noastră constituie o preocupare cu rezultate fructuoase. Alături de apariţia, mai veche, a monografiei uzinelor „I. C. Frimu”—Sinaia şi de lucrarea de mari proporţii privind *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste*, apărută în 1962, Institutul de cercetări economice al Academiei R.P.R. a publicat de curînd lucrarea cu titlul sus-menţionat, elaborată de un colectiv de cercetători¹.

Lucrarea cuprinde trei părţi. În prima parte (cap. I) este înfăţişat istoricul întreprinderii în perioada dezvoltării ei capitaliste, pînă la naţionalizarea din 11 iunie 1948. Expunerea se bazează pe materialul documentar provenit din arhiva întreprinderii, din presa vremii şi din unele publicaţii statistice, selectat şi expus cu destulă cursivitate. Această parte se subîmparte în cinci paragrafe. În primele trei paragrafe este examinată problema con-

stituirii întreprinderii şi dezvoltarea ei pînă la 23 August 1944. Autorul arată că întreprinderea a fost fondată la 4 aprilie 1920, cu un capital de 10 000 000 de lei, ceea ce a situat de la început printre întreprinderile mari, cu veleităţi monopoliste. În anul 1942, capitalul ei ajunge la 300 000 000 de lei.

Este interesantă expunerea considerentelor care au dus la amplasarea întreprinderii tocmai la Cîmpia Turzii. Între altele, înfiinţînd întreprinderea în mediul sătesc, patronii au mizat pe faptul că nu vor avea de luptat cu problemele pe care le ridică un mediu proletar cu vechime. Dar ei s-au înşelat. Exploatarea capitalistă a împins la luptă şi pe muncitorii de aici. Se examinează de asemenea şi problema luptei „Industriei sîrmei” pentru cucerirea pieţii interne şi combinaţiile monopoliste în care a intrat. Această întreprindere era, de fapt, o verigă între întreprinderile mai mici pe care şi le subordonase şi marile întreprinderi de care depindea ea însăşi.

Un spaţiu relativ mai mare se acordă, în mod justificat, exploatării capitaliste şi luptei muncitorilor, conduşi de comunişti, pentru eliberarea lor de exploatare. În ce priveşte exploatarea muncitorilor, este grăitor faptul că numai profitul recunoscut (beneficiul net) s-a ridicat de la 794 946 de lei în 1921 la 137 491 195 de lei în 1943. Lucrarea examinează apoi şi alte forme pe care le-a îmbrăcat exploatarea lor de către capitalişti.

¹ Colectivul de redacţie: C. Grigorescu, redactor responsabil, Gh. Belu, A. Iancu. Autori: Gh. Belu, T. Buda, C. Grigorescu, K. Hillel, A. Iancu, P. Jica, I. Puia, A. Puia, G. Retegan, Şt. Ungureanu.

Împotriva acestei exploatare muncitorii s-au ridicat la luptă. Formele acestei lupte, în-deosebi greva din februarie 1929, sînt prezentate în lucrare în mod viu. Credem însă că în aceasta privesc cercetarea mai putea fi încă adîncită și extinsă.

În fine, ultimul paragraf trece în revistă dezvoltarea întreprinderii în perioada 1944—1948, pînă la naționalizarea ei. Considerăm ca lupta dusă de colectivul întreprinderii, însuflețit și condus de comuniști, pentru refacerea ei și apoi pentru realizarea celorlalte obiective puse în fața lui de către partid și guvern merita o tratare mai concretă și mai amplă, ca și acțiunea de pregătire și înfăptuire a naționalizării. În genere, se pare că preocuparea, altfel meritorie, pentru concizie la această primă parte a făcut ca unele probleme să fie doar schițate. S-ar fi putut afecta un spațiu ceva mai larg istoricului întreprinderii. Aceasta ar fi fost și în avantajul ansamblului lucrării.

Părțile a doua (cap. II—VI) și a treia (cap. VII—X) din lucrarea prezentată se ocupă cu analiza condițiilor principale care asigură dezvoltarea economică a întreprinderii și, respectiv, cu analiza rezultatelor economice și sociale obținute de întreprindere în anii construcției socialiste. Compararea acestei dezvoltări cu situația din perioada 1920—1944 demonstrează clar, la scara acestei întreprinderi, superioritatea incontestabilă a socialismului, capacitatea creatoare a oamenilor muncii eliberați de exploatare.

În ansamblu, monografia uzinelor „Industria sîrmei” din Cîmpia Turzii este o lucrare interesantă și utilă.

V. B.

E. D. TAPPE, *A Letter of Vasile Alecsandri* în „The Slavonic and East-European Review”, vol. XLII (1963), nr. 98 (decembrie), p. 191—195.

Autorul publică textul unei scrisori inedite în limba franceză a lui Vasile Alecsandri, descoperită în arhiva lui sir Henry Bulwer

Litton, ambasadorul Angliei la Constantinopol, și adresată acestui diplomat la 18/30 noiembrie 1858 din Iași. Ocupînd pe atunci funcția de secretar de stat al guvernului moldovean, Alecsandri a căutat să prezinte — în mod confidențial — influentului om politic britanic un tablou cît mai fidel al realităților politice din țara sa în toamna anului 1858, sperînd să obțină sprijinul lui împotriva manevrelor obstrucționiste ale adversarilor Unirii, susținuți de Austria și Turcia. Astfel el aduce la cunoștința lui Bulwer conflictul care a izbucnit între caimacamii Moldovei desemnați prin firmanul din 19 octombrie 1858, Ștefan Catargi, boier reacționar cu pretenții la domnie, opunîndu-se măsurilor legale adoptate de ceilalți doi colegi ai săi, Vasile Sturza și Anastase Panu, în special cu privire la destituirea unor administratori de județ, incapabili și corupți, unelte ale fostului caimacam Văgăreanu. Sabotînd lucrările căimăcămiei și refuzînd să mai participe la actele de guvernămînt, Catargi, susținut în ascuns de consulul Austriei la Iași, Gödel Lannoy, a făcut apel la intervenția arbitrară a Porții pentru anularea măsurilor adoptate de ceilalți doi caimacami. Călcînd principiile art. II al Convenției de la Paris privind autonomia țării, Poarta s-a dedat la unele măsuri de intimidare a guvernului moldovean, prin intervențiile lipsite de tact ale lui Afif bei, purtătorul decretului de instaurare a căimăcămiei, ce rămăsese în continuare la Iași. Necedînd presiunilor, Sturza și Panu au adoptat o atitudine ferină, apărînd demnitatea țării.

Pe de altă parte, Alecsandri atrăgea atenția lui Bulwer asupra atitudinii insolente a consulului austriac, care refuza în mod ostentativ să vizeze pașapoartele eliberate de guvernul local, sub pretextul că purtau însemnele Principatelor Unite, titlatură ce fusese totuși acordată țărilor romîne prin art. I al Convenției de la Paris.

Publicarea scrisorii inedite din noiembrie 1858 nu este însoțită însă de un comentariu istoric din partea autorului notei, ci doar de o scurtă prezentare, insuficientă

totuși pentru lămurirea situației politice complexe din Moldova înaintea Unirii.

Pentru înțelegerea acestui document, el trebuie pus în corelație nu numai cu izvoarele contemporane cunoscute¹, dar și cu alte scrisori contemporane ale lui V. Alecsandri adresate fratelui său Iancu, tratând aceleași probleme². Relatarea pe larg — de pe poziții oficiale a evenimentelor descrise în scrisoarea adresată lui Bulwer, este cuprinsă în memoriul adresat de Alecsandri la 29 nov./11 dec. 1858, în calitate de secretar de stat, marelui vizir Ali pașa și reprezentanților puterilor garante de la Constantinopol³.

În sfârșit, o altă problemă neatinsă în suficientă măsură în cadrul notei lui E. D. Tappe, o constituie atitudinea manifestată de Bulwer față de situația comunicată de Alecsandri. Sint cunoscute în general sentimentele antiunioniste care-l animau pe Bulwer încă de pe vremea cînd funcționase în Comisia europeană de anchetă trimisă în Principate înainte de adoptarea Convenției

de la Paris. Și în problema de față Bulwer nu și-a dezmințit poziția favorabilă Porții otomane; în ciorna de răspuns, adresată lui Alecsandri și publicată de Tappe el opinează: „Poarta a alcătuit o convenție privind Principatele. Ea este răspunzătoare pentru executarea ei și autoritățile din țară oricare ar fi ele nu pot fi lăsate să o încalce”. Adăugăm de altfel că aceeași atitudine a adoptat-o și în telegrama oficială pe care a expedit-o lui Sturza și lui Panu la 30 nov./12 dec. 1858, cerindu-le împacarea cu Catargi și supunerea față de un memorandum comun expedit de Poartă și de puterile garante⁴.

Cu toate deficiențele de comentariu semnalate, publicarea scrisorii inedite a lui Alecsandri către Bulwer se dovedește utilă pentru completarea corespondenței politice purtate de cunoscutul patriot moldovean în perioada premergătoare Unirii.

P. C.

ISTORIA UNIVERSALĂ

I. B. GREKOV, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв.*, Москва, Издательство Восточной Литературы, 1963, 376 p.

Lucrarea lui I. B. Grekov se ocupă de una din perioadele frământate ale Europei răsăritene. Deși cartea prin titlu indică o

sferă mai largă, în realitate autorul și-a pus în centrul studiilor sale evoluția raporturilor internaționale ale enezatelor ruse, apoi ale statului centralizat rus. Numai în această privință atinge el unele probleme de istorie a relațiilor internaționale pe o sferă mai largă, analizînd locul și rolul Hoardei de Aur, al formațiunilor tătare din Crimeea și din nordul Mării Negre, după descompunerea acestora, precum și cel al Imperiului otoman.

Lucrarea, pe lângă o introducere, care cuprinde analiza istoriografiei și o scurtă expunere a izvoarelor referitoare la temă, are cinci capitole.

În primul capitol, intitulat *Hoarda de Aur și țările Europei răsăritene*, sint prezen-

¹ Asupra conflictului ce a dezbinat căimăcămia Moldovei în toamna anului 1858 și aniestecul Porții, vezi pe larg D. A. Sturdza ș.a., *Acle și documente relative la istoria renas-terii României*, vol. VII, București, 1892, p. 677—678, 680—681, 732—733 etc.; pentru atitudinea consulului Austriei privind pașapoartele, *ibidem*, p. 679, 730—731 și 753—754.

² *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Correspondență politică (1855—1859)*, București, 1963, p. 440—445 și 456—459.

³ *Acle și documente...*, VII, p. 1084
1093.

⁴ *Ibidem*, p. 1160.

tate problemele legate de marca invazie tătară și rolul acesteia în istoria popoarelor din răsăritul Europei. Autorul arată că spre mijlocul secolului al XIII-lea relațiile internaționale în aceste regiuni sînt caracterizate de întărirea expansiunii feudalismului apusean, manifestată prin înaintarea ordinului teutonic, prin încercările papalității de a-și lărgi sfera de influență. La mijlocul secolului al XIII-lea, în urma invaziei tătare în Europa răsăriteană, se instaurează jugul tătar-mongol. În aprecierea rolului jucat de invazia tătară și de Hoarda de Aur în destinele popoarelor din Europa răsăriteană, autorul se bazează, pe lingă izvoare, și pe aprecierile făcute de K. Marx în însemnările sale publicate în volumul *Secret diplomatic. History of Eighteenth Century*, în 1899, la Londra.

În cadrul capitolului este pe larg expusă politica Hoardei de Aur în Europa răsăriteană pînă la mijlocul secolului al XIV-lea și lupta popoarelor împotriva jugului tătar-mongol, insistîndu-se cu deosebire asupra luptei antimongole a cnezatelor ruse. În ultima parte a capitolului, autorul face o expunere referitoare la principalele centre de unire a teritoriilor ruse și la politica Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Capitolul al II-lea este consacrat decăderii și dezmembrării Hoardei de Aur în prima jumătate a secolului al XV-lea. În acest capitol se analizează relațiile dintre Hoarda de Aur, Livonia și cnezatul moscovit în primul sfert al secolului al XV-lea, precum și situația internațională nou creată în răsăritul Europei după dezmembrarea Hoardei de Aur în al doilea sfert al secolului al XV-lea. Procesul de derădere și dezmembrare a Hoardei de Aur a coincis cu creșterea impetuoasă a statului feudal otoman.

I. B. Grekov, în capitolul al III-lea al lucrării sale, intitulat *Turcia, Hanatul din Crimeea și țărilor Europei în a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea*, bazîndu-se în special pe lucrarea lui N. Iorga (*Geschichte des Osmanischen*

Reiches), expune acest proces vertiginos de creștere a Imperiului otoman și înaintarea lui în Balcani și în Europa centrală. Autorul constată și rolul deosebit de mare pe care l-a jucat în această perioadă în politica europeană Imperiul otoman, dar mai pe larg el se oprește numai asupra politicii Porții față de hanatele din Crimeea, Astrahan și Kazan, precum și față de Hoarda cea Mare, care s-a format în deceniul al patrulea al secolului al XV-lea. Cu toate că autorul studiază mai ales politica orientală a Imperiului otoman, totuși în carte se aduc unele date și constatări interesante referitoare la cadrul internațional al luptei antibotmane desfășurate de poporul român, mai cu seamă în perioada domniei lui Ștefan cel Mare.

Ultimele trei paragrafe din acest capitol sînt consacrate relațiilor statului centralizat rus cu Livonia, luptei dintre papalitate și patriarhia din Constantinopol pentru supremație în Europa răsăriteană, desfășurată în deceniile opt și nouă ale secolului al XV-lea, situației internaționale în Europa răsăriteană la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea cu privire specială la relațiile dintre statul moscovit și Livonia. Capitolul se încheie cu prezentarea mișcărilor reformatoare din Moscova și Novgorod și influența lor asupra relațiilor internaționale din Europa răsăriteană.

În capitolul al IV-lea al cărții lui I. B. Grekov, intitulat *Crimeea, Turcia și Europa răsăriteană în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea*, sînt expuse unele trăsături ale tacticii turco-tătare în politica răsăriteană, așa-zisa răscoală a lui Glinski (1507-1508), consolidarea influenței Porții asupra statelor feudale tătare și altele. În partea de încheiere a acestui capitol interesant, se analizează politica turco-tătară în Europa răsăriteană și poziția Constantinopolului față de biserica ortodoxă din statul moscovit și cel polonezo-lituanian. Pe larg este expusă misiunea lui Maxim Grecul, care urmărea — după aprecierile autorului — supunerea mitropoliei din Moscova față de patriarhia din Constantinopol.

Capitolul al V-lea se intitulează *Crimeca, Turcia și Europa răsăriteană în anii 40-80 ai secolului al XVI-lea*. În acest capitol, autorul analizează în primul rînd politica turco-tătără la sfîrșitul deceniului al patrulea și începutul deceniului al cincilea și poziția față de această politică a statului moscovit și a celui polono-lituanian. Diplomația turco-tătără la sfîrșitul deceniului al cincilea și politica externă activă a lui Ivan cel Groaznic, exprimată prin ocuparea orașului Kazan și prin lupta diplomatică desfășurată în Europa, ocupă un loc important în acest capitol. Ultima parte a acestui amplu capitol este consacrată relațiilor internaționale în jurul războiului din Livonia și schimbărilor survenite în urma acestui război în relațiile de forțe în Europa răsăriteană.

Cartea lui I. B. Grecov constituie o sinteză interesantă a relațiilor internaționale din Europa răsăriteană în secolele XIV—XVI.

I. D.

M. I. HEIFETȘ, *Вторая революционная ситуация в России*, Moscova, Издательство Московского Университета, 1963, 238 p.

Una dintre cele mai importante probleme ale istoriei Rusiei de după reforma agrară din 1861 o constituie a doua situație revoluționară (sfîrșitul deceniului 8 începutul deceniului 9 al secolului al XIX-lea). Cu toată însemnătatea ei, această problemă a fost puțin studiată în literatura istorică, ceea ce face ca lucrarea lui M. I. Heifetș să trezească interes.

Autorul își începe expunerea cu analiza premiselor economico-sociale ale situației revoluționare, care i-au determinat caracterul și particularitățile, făcînd o scurtă caracterizare a dezvoltării economice, sociale și politice a celor două decenii de după reformă. În continuare, el arată că dacă prima situație revoluționară (1859—1861) a apărut în urma crizei sistemului feudal-iobăgîst, cea de-a

doua s-a datorat unor contradicții sociale și politice generate de dezvoltarea capitalista a Rusiei. În această perioadă, lupta politică se ducea în jurul căii pe care urma să se dezvolte capitalismul în Rusia : a transformărilor revoluționare sau a reformelor. Conținutul acestei lupte precizează autorul — îl constituie modul în care urmau să se rezolve cele două probleme fundamentale puse de mersul obiectiv al dezvoltării istorice a Rusiei : problema agrară și problema puterii de stat.

Pornind de la învățătura leninistă despre situația revoluționară, M. Heifetș studiază apariția, dezvoltarea și manifestările fiecăreia dintre cele trei condiții obligatorii ale acesteia, analizînd și influența lor reciprocă. A doua situație revoluționară s-a creat în urma unei situații economice grele, care a dus la înrăutățirea simțitoare a traiului maselor populare, deci la apariția uneia dintre condițiile principale ale situației revoluționare. La rîndul ei, situația grea a maselor muncitoare a dus la ascuțirea luptei de clasă. Analizînd mișcarea maselor populare din aceasta perioadă, autorul își propune să determine, în linii mari, amploarea, caracterul și formele mișcărilor spontane ale țărănimii și ale luptei proletarietului, să aprecieze importanța lor în dezvoltarea situației revoluționare. Rolul preponderant în această mișcare a maselor l-a avut țărănimea, a cărei luptă a luat în aceste decenii un mare avînt.

O altă caracteristică a celei de-a doua situații revoluționare constă în apariția pe scena vieții politice a luptei dintre proletariat și burghezie. Mișcarea muncitorească devine un factor important în viața social-politică a acestor ani. Aprecierea concret-istorică a tuturor factorilor privind amploarea, conținutul și importanța luptei claselor exploatate duce la concluzia că acțiunile maselor populare se intensifică în această perioadă. Ele au determinat, în ultimă instanță, raportul de forțe, mersul și evoluția luptei politice și a crizei clasei dominante.

M. Heifetș se ocupă pe larg în lucrarea sa de criza clasei dominante, așa-zisa „criză

a virfurilor”, subliniind rolul războiului rusomino-ture din 1877—1878 în grăbirea apariției țariste. Țarismul își puna mari speranțe în acest război, dorind să-și consolideze cu ajutorul lui poziția internă și externă. Deși Rusia a ieșit învingătoare din acest război, evoluția evenimentelor a dezvăluit slăbiciunea economică, politică, militară și diplomatică a regimului țarist. Sfârșitul războiului a găsit Rusia într-o stare de nemulțumire generală, provocată pe de o parte de înrăutățirea situației maselor populare, iar pe de alta parte de nesatisfacerea deplină a aspirațiilor expansioniste ale moșierimii și, mai ales, ale burgheziei: opinia publică rusă ajunsese la convingerea că se impunea o schimbare.

În continuare, în lucrare se analizează lupta social-politică ce s-a desfășurat în anii postbelici, când s-au conturat trei curenți principale: curentul democrat-revoluționar, curentul liberal și curentul reacționar-moșieresc. M. Heifeț dezvăluie conținutul de clasă, particularitățile, programul și lupta fiecăruia dintre aceste curenți, determinând rolul și însemnătatea lor în ascuțirea „crizei virfurilor”.

În încheiere, autorul caracterizează absolutismul rus, care în deceniile 7—8 ale secolului al XIX-lea făcuse un pas spre transformarea sa într-o monarhie burgheză. Independent de rămășițele feudale, dezvoltarea economică a Rusiei în sens capitalist întrecea transformarea burgheză a absolutismului țarist. De aceea, unul din izvoarele crizei constă, după M. Heifeț, în adâncirea contradicției dintre baza capitalistă și suprastructura iobagistă. Obligat de noile condiții materiale, țarismul face tentative nereușite de a rezolva într-un mod nou problemele sociale. În aceasta constă și esența „crizei virfurilor”: neputința de a guverna cu metode vechi într-o nouă situație social-politică a țării. Principala măsură lăuată de țarism în acest scop a fost instaurarea regimului lui Loris-Melikov, caracterizat de autor ca regim al terorii politicești și al demagogiei.

Concluzia la care ajunge M. I. Heifeț este că, deși în Rusia în anii 1879—1881 au existat condiții obiective care au determinat apariția unei situații revoluționare, aceasta nu s-a transformat într-o revoluție deoarece lipsea factorul obiectiv: capacitatea clasei revoluționare de a întreprinde acțiuni îndejuns de puternice pentru a înfringe țarismul.

E. U.

M. ANDREEV, *Die bulgarische Gewohnheitsrecht in den letzten Jahrzehnten des Türkenjochs*, Sonderdruck aus „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, Band 6, Berlin, 1962, p. 411—422.

În perioada dominației otomane, poporul bulgar și-a păstrat multe din instituțiile sale bazate pe dreptul consuetudinar. A fost și aceasta o cale a conservării ființei etnice, precum și un mod de rezistență împotriva asupririi turcești. Profesorul Mihail Andreev examinează obiceiurile juridice bulgare care n-au putut fi înlăturate de dreptul feudal otoman. El arată că pînă în ultimele decenii ale dominației turcești au funcționat în Bulgaria instanțe juridice ale comunităților bulgare, cu competența de a cerceta și judeca litigiile privitoare la dreptul de familie și la dreptul succesoral. Biserica bulgară a continuat de asemenea să folosească regulile ei de drept bazate pe nomocanoane. Principalele culegeri nomocanonice bulgare sînt cele bazate pe textele bizantine, între care figurează *Exabiblu* lui Armenopol și *Sintagma* lui Matei Vlastares. Biserica a avut instanțe judiciare proprii.

Au rămas în vigoare sub stăpînirea turcească și multe din regulile privitoare la organizarea și activitatea profesională a meșteșugarilor, confirmate prin firmele. Breslele bulgare s-au condus după statute proprii, fiind obligate să respecte însă regulile dreptului public otoman. S-au conservat și unele

instituții bulgare de drept agrar, mai ales în ceea ce privește relațiile de vecinătate dintre țărani și obligațiile de muncă ale țăranilor aserviți.

Andreev arată că dreptul consuetudinar bulgar n-a împiedicat intensificarea feudalizării societății bulgare sub presiunea feudalismului otoman. Relațiile feudale statorniceite în Bulgaria sub dominația turcă au împiedicat însă apariția și dezvoltarea normală a relațiilor capitaliste în perioada modernă. Articolul este documentat și consistent, punând în lumină sensul istoric al conservării dreptului consuetudinar bulgar în perioada stăpînirii turcești.

Gh. C.

JOZEF BUSZKO, *Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890—1914 na tle ruchu robotniczego w zachodniej Galicji* (Mișcarea socialistă în Cracovia între 1890 și 1914, pe fondul mișcării muncitorești din Galiciia apuseană), Wydawnictwo literackie Kraków, 1961, 337 p.

Mișcarea socialistă din Galiciia a preocupat mai puțin istoriografia poloneză marxistă. Aceasta s-a datorat și faptului că atenția istoricilor polonezi a fost îndreptată în primul rînd spre acea parte a teritoriului polonez cunoscut în secolul al XIX-lea sub numele de „Regatul congresului”¹, unde mișcarea muncitorească a luat o amploare cu mult mai mare decît în Galiciia, Silezia sau Pomerania.

Autorul lucrării de față își propune să prezinte rolul mișcării socialiste din Cracovia în viața social-politică a Galiciiei, activitatea acelor organizații socialiste sau legate de mișcarea socialistă din orașul și din împrejurimile Cracoviei, teritoriu ocupat în această perioadă de Austria. Ca limite cronologice,

J. Buszko analizează în primele pagini ale lucrării situația din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, perioadă în care mișcarea muncitorească din Galiciia a început să se transforme într-o mișcare de masă, iar în ultimele pagini se referă la izbucnirea primului război mondial, eveniment care încheie o anumită epocă istorică.

Materialul folosit de autor este bogat și valoros. El însumează atît manuscrise din diferite arhive, în special din Cracovia, cit și materiale tipărite, ca jurnale de amintiri, gazete, materiale statistice etc.

Mișcarea socialistă din Cracovia a înbrăcat, datorită structurii social-economice destul de înapoiate a acestui teritoriu, un caracter specific. Mișcarea proletariatului — în mare măsură meșteșugăresc — a fost îndreptată în primul rînd împotriva puternicilor rămășițe feudale, a clericalismului și instituțiilor de guvernămînt conduse de elemente șlealtice clericale-conservatoare. Datorită condițiilor specifice în care s-a dezvoltat, mișcarea socialistă din Cracovia nu a fost ferită de influența concepțiilor mic-burheze legaliste și reformiste.

Mișcarea socialistă din Cracovia a avut în fruntea sa multe elemente provenite din sfere intelectuale, înclinate să dea crezare iluziilor reformiste și să înlocuiască lupta revoluționară prin reforme. Din această cauză, ea nu a putut să indice soluțiile cele mai corespunzătoare de rezolvare atît a problemelor sociale, cit și a problemei naționale, în cazul acestora din urmă mișcarea socialistă fiind influențată de concepția elementelor grupate în jurul lui Pilsudski. În special în ultima etapă a activității lor, social-democrații galițieni n-au mers pe linia răsturnării bazelor orînduirii social-politice din Austro-Ungaria de atunci, ci spre lichidarea unora dintre manifestările antidemocratice ale acestei orînduiri. „Aceste tendințe — scrie autorul — au fost o mărturie a faptului că social-democrații cracovieni și, în general, galițieni, care pînă în momentul marilor conflicte internaționale din anul 1914 au avut o contribuție însemnată în lupta pentru

¹ Krolestwo Kongresowe (1815—1915), regat creat de către congresul de la Viena din ducatul ciuntit al Varșoviei, unit printr-o uniune personală cu Rusia.

democrație, n-au reușit să realizeze o altă sarcina de bază a partidului muncitoresc, și anume formarea conștiinței revoluționare a maselor proletare, pregătirea clasei muncitoare pentru îndeplinirea rolului său istoric, adică lupta eficientă pentru socialism”.

În lucrare o mare importanță prezintă capitolele al VIII-lea și al X-lea. În capitolul al VIII-lea autorul face o analiză minuțioasă a evenimentelor revoluționare din perioada anilor 1905—1907, care au culminat cu marea grevă generală, victorioasă, de la 28 noiembrie 1905 din Cracovia, iar în capitolul al X-lea scoate în evidență activitatea laborioasă depusă de Lenin și ajutorul acordat de el mișcării socialiste din Cracovia, în timpul șederii în acest oraș în anii 1912—1913.

Bogată în ilustrații și tabele statistice, având un index de nume și localități, monografia lui J. Buszko înlesnește istoricilor cunoașterea evoluției mișcării socialiste din Galicia.

M. M.

VLADIMIR ŠMILAUER, *Úvod do toponomastiky* (Introducere în toponomastică), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 219 p.

Autorul e cunoscut prin lucrările sale din domeniul lingvisticii și, mai cu seamă, ca boemist. În ultimul timp însă, prof. Šmilauer s-a consacrat cercetărilor toponomastice. În legătură cu aceasta, el a publicat în 1960 o lucrare mai mare, intitulată *Popularea Cehiei în lumina toponimiei*, despre care referim pe larg în „Romanoslavica”, X. *Introducerea în toponomastică* se situează pe aceeași linie de preocupări.

Lucrarea are, prin excelență, un caracter metodologic și e scrisă, în primul rînd, pentru specialiștii în onomastică, lingvistică, istorie, geografie. Šmilauer își împarte lucrarea în șase capitole, dintre care numai unele interesează

pe istorici. De pildă, în capitolul al III-lea se face prezentarea materialelor istorice pe care urmează să le utilizeze toponomastul în cercetările sale. În primul rînd, e vorba de material istoric (documente de cancelarie, alcătuirea dicționarelor topografice istorice, importanța onomasticii, conținutul și utilizarea documentelor, autenticitatea actelor vechi), apoi material geografic (hărți, atlase, lexicoane, descrieri geografice), precum și material dialectal. Pentru a sublinia și justifica importanța metodei de lucru prezentate de el, autorul face de fiecare dată apel nu numai la publicațiile cehice anterioare, ci și la cele mai de seamă lucrări de metodologie (franceze, germane, suedeze, engleze etc.).

Capitolul al IV-lea se referă la factorii care au participat sau au influențat formarea diferitelor nume topice. Aici autorul arată rolul pe care l-au jucat, în această privință, științele naturii, elementele sociale și economice etc. O formă social-economică foarte caracteristică în ceea ce privește denumirile topice o constituie și păstoritul valașilor, de care Šmilauer se ocupă în mod special (p. 148). El afirmă că în Valașsko (din Moravia) se întâlnesc cîteva denumiri de origine românească cu o mare frecvență topică. De pildă: *Kyčera* (39 X), *Grun* (39 X), *Grapa* (14 X), apoi *Kikula* și *Gigula* (10 X), a căror etimologie e necunoscută. Pentru cercetătorul toponomastic sînt interesante și sugestive problemele de care autorul se ocupă în capitolul al V-lea. E vorba de *viața numelor*, deci de mijloacele folosite la formarea numelor topice. Cine dă numele unui sat? E o problemă pentru a cărei rezolvare trebuie aprofundate elemente de natură geografică, psihologică, culturală etc. Și de astă dată, Šmilauer aduce exemple convingătoare din toponimia antică și medievală a Europei. O deosebită atenție dă autorul transformărilor care au loc de-a lungul timpului în sfera toponimiei. Procesul social-economic, cunoscut la noi sub denumirea de *roire a satelor*, creează situații și condiții noi pentru sporirea numelor topice.

Folosind un bogat material informativ și preconizând metode noi în cercetările toponomastice, Šmilauer a izbutit să ne arate ca toponomastica este o importantă disciplină auxiliară a istoriei, lingvisticii și geografiei.

Tr. I.-N.

HEINRICH SCHEEL, *Süddeutsche Jakobiner. Klassenkämpfe und republikanische Bestrebungen im deutschen Süden Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin, Akademie Verlag, 1962, XVII + 772 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Instituts für Geschichte. Reihe I: Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 13).

Ampla lucrare a istoricului german Heinrich Scheel expune, pe baza unui vast material documentar — atît edit, cît și inedit —, evoluția mișcării revoluționare în sudul Germaniei la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. Primul capitol, consacrat situației social-economice și intensificării luptei de clasă după declanșarea războiului împotriva Franței, unde triumfase revoluția burgheză, analizează relațiile economice și sociale din Bavaria, Württemberg, Baden, din orașele imperiale și din nesfîrșitele formațiuni teritoriale — înzestrate cu atribute suverane și aflate doar nominal sub autoritatea supremă a imperiului și a dietei imperiale —, una dintre caracteristicile principale ale istoriei Germaniei în această perioadă. La rîndul ei, această fărîmițare teritorială era expresia înapoierii economice a Germaniei și a foarte lentei refaceri a burgheziei („Wiederemporkriechen des Bürgertums”, după expresia lui F. Engels), după regresul evident înregistrat în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

Autorul analizează pe larg situația Bavariei, cea mai însemnată dintre formațiunile teritoriale din aria geografică cuprinsă în studiul său. În ciuda progreselor înregistrate de puterea centrală — reprezentată de prin-

cipele elector și a diminuării simțitoare a autorității stărilor și a adunărilor de stări, poziția principelui elector rămînea încă foarte slabă. Din principalul izvor de putere — stăpînirea pămîntului, principele nu deținea decît 14%, în vreme ce clerului îi revenea 56%, iar nobilimii 24% (restul fiind în stăpînirea orașelor sau a țărănimii libere). În fața puternicei poziții ocupate de cler și nobilime, burghezia, slab dezvoltată, nu putea reprezenta o contrapondere și o bază pe care să se sprijine puterea absolută a monarhiei. Timidele încercări de reformă încercate de aceasta n-au putut da decît rezultate cu totul secundare. Stagnarea atît a producției meșteșugărești — dominată de corporații —, cît și a agriculturii — practică în cea mai mare parte de o țărănire dependentă, supusă dublei exploatarei a statului și a stăpînului de domenii — caracterizează viața economică a provinciei.

Similară era situația și în celelalte formațiuni teritoriale cărora autorul le consacră paragrafele următoare.

Al doilea capitol al lucrării tratează despre rezistența maselor împotriva războiului intervenționist. Autorul analizează, pe baza materialului documentar, formele variate ale acestei rezistențe, de la răscoalele locale împotriva exigențelor sporite pentru subvenționarea războiului pînă la sprijinirea directă a luptei de apărare purtate de poporul francez împotriva coaliției contrarevoluționare. Rezistența împotriva încercărilor de a recruta soldați pentru războiul din Franța a fost un fenomen de mari proporții atît în Bavaria și Franconia, cît și în celelalte provincii.

Problema colaborării forțelor antif feudale din sudul Germaniei cu Franța revoluționară constituie obiectul celui de-al treilea capitol. Scopul acestei colaborări era nu numai apărarea cuceririlor revoluției franceze dar și răsturnarea regimurilor feudale din Germania. Contactul dintre cercurile antif feudale germane și reprezentanții autorităților franceze a fost foarte strîns atît înainte, cît și după 9 Termidor. Un loc deosebit în curentul revoluționar german îl ocupă grupul lui Damm și

Popp, a cărui activitate a fost înăbușită în 1795, în urma descoperirii legăturilor sale cu Franța. În continuare, autorul analizează activitatea tuturor cercurilor revoluționare, conținutul programelor lor și împrejurările care le-au împiedicat să triumfe.

Slaba dezvoltare a burgheziei, limitarea acțiunii doar la o restrânsă elită intelectuală — în primul rînd studențimea — explică lipsa unei baze de masă, care ar fi oferit mișcării mijloace de a se impune. Eșecul eforturilor republicanilor germani de a răsturna regimurile monarhice în timpul campaniei militare din 1796 formează obiectul capitolului al IV-lea. Ofensiva franceză sub conducerea generalului Moreau a creat condițiile intensificării luptei republicanilor în acest an, dar raportul intern de forțe, cît și evoluția evenimentelor militare au împiedicat realizarea obiectivelor urmărite de ei.

Ultimele patru capitole analizează evoluția mișcării liberale burgheze în Württemberg în anii 1796—1797, noua ofensivă a revoluționarilor democrați la începutul Congresului de la Rastadt (1797—1798), creșterea mișcării revoluționare în sudul Germaniei în legătură cu revoluția burgheză din Confederația Helvetică (1798—1799) și mișcarea revoluționară în Germania de sud în perioada celei de-a doua coaliții (1799—1801).

Prin analiza influențelor exercitate de revoluția burgheză din Franța asupra situației din Germania și a evoluției politicii externe a Franței revoluționare în diversele etape ale revoluției, lucrarea aduce o importantă contribuție nu numai la istoria Germaniei, dar și la istoria întregii Europe în această perioadă.

Volumul se încheie cu o amplă bibliografie, cu indicarea fondurilor de arhivă cercetate și cu un indice de nume, locuri și persoane, care înlesnește mult folosirea lui.

S. P.

TAKIS A. KONSTANTOPOULOS, Νέα δνόματα Πελοποννησίων φιλικών ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς τζαρικῆς ἀστονομίας (Nume noi de eteriști din Peloponez în arhivele poliției țariste), Extras din „Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά 1964”, Atena, 1964, 8 p.

Cercetînd în recenta sa călătorie de studii bibliotecile din Odesa, Moscova și Leningrad, precum și arhivele poliției țariste, autorul a cules prețioase informații privind participarea eteriștilor la mișcarea revoluționară a decembristilor, identificînd numeroase nume de greci din Peloponez în listele poliției țariste din anii 1817—1825.

Decembristii au sprijinit lupta grecilor pentru eliberarea lor de sub jugul turcesc. Unele căpetenii decembriste au procurat arme pentru eteriști. În Eterie au activat și mulți ruși, după cum au activat și mulți romîni, bulgari și sirbi.

Cei peste 350 de greci din Peloponez identificați de autor în arhivele sovietice ca simpatizanți sau participanți atît la mișcarea decembristă, cît și la mișcarea eteristă sînt încă o dovadă despre strînsa legătură dintre aceste două mișcări revoluționare. Sînt nume noi ce nu figurează în listele cunoscute pînă în prezent. Expunerea autorului este însoțită de cinci imagini expresive, dintre care una reprezintă pecetea Eteriei păstrată în țara noastră.

Gh. C.

AKDES NIMET KURAT, *Der Prutfeldzug und der Prutfrieden von 1711*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, X (1962), fasc. 1, p. 13—66.

Problemele istoriei războiului ruso-turc din anul 1711 constituie o veche preocupare a istoricului turc Akdes Nimet Kurat, profesor de istorie modernă la Universitatea din Ankara. Pe lîngă o amplă monografie în două volume consacrată campaniei de la Prut, publicată în anii 1951—1953, el a editat și iz-

voare de interes deosebit, între care se cuvin semnalate rapoartele ambasadorului britanic la Constantinopol, Sir Robert Sutton¹. Lucrarea, care constituie obiectul prezentării de față, cuprinde o succintă expunere a cauzelor conflictului ruso-turc, a desfășurărilor militare și a negocierilor încheiate prin tratatul semnat la 12 iulie 1711, în lumina încheierilor desprinse de autor din îndelungata studiere a acestei probleme.

Dintre izvoarele otomane inedite folosite de A. N. Kurat, menționăm însemnările lui Ahmed bin Mahmud și amintirile lui Hasan Kurdi, amândoi participanți la campanie; de altminteri, abundența surselor turcești utilizate reprezintă incontestabil o valoroasă contribuție la cunoașterea chipului în care observatorii otomani au văzut și interpretat evenimentele. Carențele de informație ale autorului în ce privește izvoarele rusești și chiar literatura problemei i-au îngustat însă simțitor perspectiva istorică și nu i-au îngăduit, după părerea noastră, elucidarea definitivă a ansamblului de probleme politice și militare ridicat de studierea acestui însemnat episod al raporturilor ruso-turce.

Cititorul va profita, desigur, din expunerea scopurilor a căror realizare era urmărită de factorii politici otomani prin declanșarea ostilităților: recucerirea Azovului, distrugerea fortificațiilor rusești de pe Nipru și eliminarea imixtiunii țarului în afacerile polone. Sint de asemenea utile discuțiile autorului privitoare la efectivele otomane. Citind evaluările diverselor izvoare, A. N. Kurat stăruie asupra celor oferite de Robert Sutton, după care oastea marelui vizir se ridică la 118 400 de oameni, cărora li s-au alăturat 20 000 30 000 de tătari; referitor la numărul tunurilor, datele izvoarelor variază între 255 și 407.

Rămân totuși neclarificate, în studiul lui A. N. Kurat, un șir de probleme însemnate. În deosebi luptele din ziua de 9 iulie și, mai ales,

împrejurările în care au fost angajate negocierile de pace și motivele care l-au determinat pe marele vizir Baltagi Mehmed pașa să accepte încetarea ostilităților. În legătură cu aceste aspecte esențiale ale campaniei de la Prut, afirmațiile lui A. N. Kurat trebuie apreciate în lumina observațiilor critice ale istoricului sovietic I. E. Vodarski², întemeiate pe izvoare ignorate de cercetătorul turc și care lămuresc condițiile semnării tratatului de pace. Printre materialele documentare menționate de I. E. Vodarski, atrag atenția condițiile prezentate de marele vizir la începutul tratativelor și consemnate probabil din ordinul lui P. P. Șafirov pentru a fi transmise țarului, printre care figurează și următoarea: *Трибут, что Волоская земля платит на один год, и дондеже та Волоская земля в прежнее состояние придет, чтоб те денги так же на три года даны были*“ (document rămas inedit pînă în 1963). După relatarea lui S. Poniatovski, Șafirov a respins categoric această condiție³.

Lămuritoare pentru înțelegerea hotărîrii sfatului (medjlis) convocat de marele vizir de a încheia pacea sînt informațiile conicrarului turc Mehmed-Rașid, care au constituit obiectul unei atente analize în istoriografia noastră⁴. După relatarea acestuia, unele căpetenii militare otomane au amintit în cursul discuțiilor insuccesul atacurilor din ziua precedentă împotriva taberei rusești încercuite și și-au exprimat incertitudinea în legătură cu desfășurarea viitoare a operațiilor. Tratatul de pace a fost, prin urmare, expresia raportului de forțe existent și el reflectă absența unei victorii decisive otomane.

Participarea oastei moldovenești la campania din 1711 este semnalată de autor, dar

² I. E. Vodarski, *По поводу работы турецкого историка о Прутском походе 1711 г.*, în „История СССР”, VII (1963), nr. 6, p. 207–212.

³ *Ibidem*, p. 210.

⁴ Mustafa A. Melmet, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii”, an. XIV (1961), nr. 4, p. 919–933.

¹ *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710–1714)*, editate de A. N. Kurat, Londra, 1953 (Camden, III series, vol. 78).

este regretabil că A. N. Kurat nu a considerat necesar să stăruie asupra politicii externe a lui Dimitrie Cantemir, care reprezintă un însemnat capitol în istoria diplomatică și militară a războiului din 1711.

F. C.

• • • *Atti del XL Congresso di Storia del Risorgimento Italiano* (Torino, 26-30 ottobre 1961), Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1963, 409 p.

Problemele legate de unitatea Italiei au suscitat în ultimii ani, și mai ales cu prilejul aniversării centenarului, numeroase discuții ce au dus la apariția multor lucrări și studii tratând anumite aspecte ale acestui eveniment istoric de importanță europeană¹. În succesiunea publicării actelor congresului, care a avut loc în 1961 la Torino, menționăm și pe cele inserate în prezentul volum. Materialele se referă pe de o parte la probleme interne, iar pe de altă la modul în care s-a reflectat unirea Italiei în politica diferitelor state europene.

Referitor la prima categorie de probleme, amintim comunicarea lui Ettore Ancieri, *Il riconoscimento del regno d'Italia*, în care se delimitează momentul cînd problema unificării Italiei cu aspectul ei de istorie diplomatică a intrat în conjunctura europeană. Urmează materialele *L'unificazione finanziaria* (Emanuele Morselli), *L'unificazione amministrativa* (Guido Astuti), care, completate de o notă bibliografică, dau indicații asupra aspectelor istorice-juridice ale formării statului modern italian, asupra istoriografiei Risor-

gimentului în general, asupra unificării administrative, problemelor referitoare la guvernele provizorii, plebiscite etc.

În ceea ce ne privește, menționăm la discuții intervenția acad. prof. A. Oțetea, care a subliniat paralelismul dintre procesul unității Italiei și cel care s-a desfășurat în Țările Române, insistînd asupra faptului că acest proces a fost determinat de o anumită etapă a dezvoltării social-economice, de ascensiune a capitalismului. Seria primului ciclu de comunicări este integrată de *L'unificazione delle forze armate* (Luigi Mondini) și *Vecchie e nuove forze politiche di fronte allo Stato unitario* (Ruggero Moscati).

Un alt grup de comunicări înfățișează ecoul și consecințele pe care lupta pentru unitate și independență a poporului italian le-au avut în diferite state din Europa. Astfel Derek Beales, în *L'opinione publica inglese di fronte all'unità italiana*, prezintă punctele de vedere ale guvernului englez, opiniile oamenilor politici — printre care și ale lui Gladstone, acesta socotind unificarea Italiei ca o soluție salvatoare pentru întreaga Europă —, ale diferitelor organe de presă, și în special a ziarului „Times” etc. Jean Leflon, în *Le royaume d'Italie et l'opinion catholique française*, caută să elucideze poziția catolicilor din Franța, așa cum reiese din publicații, presă, broșuri etc., prin care aceștia își manifestau hotărîrea de a apăra integritatea statului papal și se pronunțau pentru statu-quo. În ceea ce privește Grecia, lupta pentru unitate și independență a italienilor a găsit aici o aprobare unanimă (Apostolos Daskalakis, *Les répercussions que la guerre pour l'indépendance italienne eut en Grèce*). Ștefan Kieniewicz, în *La nation polonaise et le Risorgimento*, se declară de acord cu încercarea făcută de Kalist Moravski în materialul din volumul *Atti del XXXIX Congresso del Risorgimento italiano*, Roma, 1961, de a stabili liniile similare ale problemelor de bază ale proceselor istorice din Italia și Polonia, subliniind totodată efectul pozitiv al luptei poporului italian asupra poporului polonez. Comunicarea lui Th. Schieder, *L'im-*

¹ *L'Unità d'Italia 1859-1861*, a cura di Paolo Alatri, vol. I-II, Roma, 1959; • • • *Atti del XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*, Roma, 1961; *Storia d'Italia*, vol. I-V, Torino, 1959-1960; Umberto Corsini, *Il Trentino nel secolo decimono*, vol. I (1796 - 1848), Trento, 1963; Sergio Benvenuti, *Le lettere di Tommaso Gar*, Trento, 1963.

magine del Italia nel movimento unitario tedesco, din care reiese că, în afara unor opinii divergente, în general evenimentele din Italia au fost privite favorabil de către forțele care acționau pentru unificarea Germaniei. întregeste imaginea reflectării luptei pentru unitatea Italiei în diferite state.

Acest volum al Congresului de istorie a Risorgimentului, ca și cel apărut în 1961, cuprinde un material util pentru cunoașterea mai aprofundată a istoriei epocii risorgimentale.

A. I.

MARGARET COLE, *The History of Fabian Socialism*, Londra, Heinemann, 1961, XV + 365 p. + 14 pl.

Volumul Margaretei Cole, apărut în colecția „The Kingswood Social History Series”, este a doua lucrare de seamă venită să înfățișeze activitatea Societății fabiene. Prima, publicată în 1916, se datora lui Edward Pease, *Istoria Societății fabiene*.

Margaret Cole, pe baza unui material documentar bogat, provenit mai ales din arhiva soților Webb, conducători de frunte ai fabienilor, ca și pe temeiul unei bune cunoașteri personale, ca membră activă alături de soțul ei, G.D.H. Cole, în dirijarea mișcării fabiene, oferă o carte bine informată, scrisă într-un ritm alert, dar pătrunsă de spiritul reformist care a stat, de altfel, la baza întregii mișcări fabiene. Volumul cuprinde cinci părți, urmărind activitatea fabienilor din 1883, data constituirii societății, pînă în 1960, anul premergător apariției cărții.

Începuturile mișcării socialiste în Anglia se situează în deceniile 8 și 9 ale secolului al XIX-lea. Atunci au apărut o serie de organizații, ca „Federația democratică”, condusă de Hyndemann, „Liga socialistă” dirijată de W. Morris, „Biserica muncii”, din Manchester etc. Alături de ele se inserie „Societatea fabiană” care și-a luat numele după Fabius Cunctator, temporizatorul, cel

ce recomanda răbdare și prudență în conflictele Romei cu Cartagina — care ia naștere în 1883 prin transformarea unei organizații mai vechi „Camaraderia vieții noi”. Printre membrii fondatori au fost W. Morris, Hanelock Ellis, Frank Podmore. Noua organizație își propunea să reconstruiască societatea „în concordanță cu cele mai înalte posibilități morale”, prin propagarea socialismului de către intelectualitatea burgheză. Punerea în aplicare a acestor intenții urma să se facă prin convorbiri cu membrii societății, prin trimiterea de delegați la conferințele altor societăți și printr-o susținută activitate publicistică.

Prima parte a lucrării este consacrată anilor 1883—1894, considerați de autoare ca „plini de entuziasm”. În 1887 s-au elaborat principiile care vor sta la baza societății; activitatea publicistică și-a găsit concretizarea în apariția periodicului „Fabian News”, ca și prin editarea broșurilor *Programul municipal fabian*, *Capital și pămînt* etc., cuprinse în culegerea *Fabian Essays in Socialism*. Ca organism aferent societății și care urma să propage ideile fabiene în mediile politice, se constituie în aceeași perioadă Liga parlamentară fabiană.

Partea a doua tratează epoca 1894—1906, marcînd începutul colaborării cu trade-unioniștii și laburiștii în vederea constituirii unui partid politic muncitoresc. Încercarea a eșuat, iar fabienii, puțini la număr și neomogeni, au rămas în umbra laburiștilor. În aceeași perioadă, publicațiile fabiene încep denigrarea marxismului. În cadrul primelor două părți ale lucrării, autoarea acordă un spațiu larg activității desfășurate de unii fruntași fabieni, ca : Beatrice și Sidney Webb, Annie Besant, W. Clarke, B. G. B. Shaw.

În perioada premergătoare primului război mondial, 1908—1914, descrisă în partea a treia, fabienii gravitau în jurul Partidului Laburist condus de Ramsay MacDonald, care își începuse activitatea politică la fabieni. În acest răstimp au început să se țină conferințele anuale ale societății și au luat ființă : Grupul de artă fabian, Grupul de biologie,

Grupul de educație, Grupul feminin, cu ajutorul carora fabienii voiau să producă în lumea burgheză și în cea muncitorească „o stare de spiiit socialista”.

Partea a patra a lucrării se ocupa de anii 1914-1938. În timpul primului război mondial caracterul reformist al mișcării fabiene a devenit evident. Activitatea sa se consuma mai ales în publicistica, prin colaborarea sistematică la „New Statesman”, organul Partidului Laburist. În același timp, s-a inaugurat seria broșurilor cu caracter biografic, din care au apărut: *Robert Owen*, *John Stuart Mill*, *John Ruskin*. În anii primului război mondial, integrarea fabienilor în rindurile laburiștilor și-a găsit expresia în *Labour's War Aims*, document scris imediat după Revoluția din Octombrie, care preciza țelurile laburiștilor și fabienilor: democrație universală, renunțare la imperialism, abolirea profiturilor, autoritate supranațională. După război, fabienii au intrat în parlament alături de laburiștii conduși de R. MacDonald. Activitatea publicistică a continuat, de data aceasta sub egida „Departamentului fabian de cercetări”, recent înființat.

În deceniile trei și patru, în rindurile fabienilor care de altfel niciodată nu formaseră un tot omogen au apărut unele disensiuni, provocate mai ales de atitudinea față de realitățile din U.R.S.S., pe care o parte din fabieni încep să le cunoască prin vizitele făcute în Uniunea Sovietică. Sint neînțelegeri minore, care nu afectează concepția general acceptată de membrii societății, a trecerii la socialism pe calea reformelor, prin „persuasiune și răspundere de informații”.

În preajma celui de-al doilea război mondial, fabienii și-au regrupat forțele, dând o nouă redactare principiilor expuse în 1887. Acum societatea a fost afiliată oficial la Partidul Laburist, iar țelul său de căpetenie devine „constituirea unei societăți în care să fie asigurată egalitatea, iar puterea de clasă și privilegiile să fie abolite”.

Ultima parte a lucrării este consacrată anilor 1938-1960. În timpul războiului, fabienii au luptat pentru o alianță antinazistă,

alături de U.R.S.S. După război, ei devin dușmani declarați ai comunismului, activitatea lor căpătând un caracter net reacționar. Prin Biroul colonial, menit să coordoneze activitatea filialelor din Commonwealth, ca și prin publicațiile acestuia în seriile *Imperiul* și *Conthovorse coloniale*, fabienii sprijină în fapt politica imperialistă, colonialistă, a Marii Britanii.

În anexa, volumul cuprinde Legile și principiile de bază ale societății, lista conducătorilor societății, împărțirea societăților fabiene pe localități, fabienii de peste mări, un prospect privitor la școala fabiană de vară. În încheiere, un indice de persoane și un indice general.

Lucrarea Margaretei Cole reprezintă o contribuție la istoria mișcării fabiene, scrisă de pe pozițiile intelectualității engleze reformiste și anticomuniste contemporane.

G. P.

ROGER CHAUVIRÉ, *Le temps d'Elisabeth*, Paris, Marcel Didier, 1960, 336 (339) p.

Cartea lui R. Chauviré încearcă să reconstituie viața plină de contraste a societății engleze în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, perioadă când procesul de descompunere a feudalismului se accentua și, concomitent cu acesta, se desfășura un alt proces, acela al apariției relațiilor capitaliste.

În primul capitol al cărții autorul ne înfățișează peisajul agricol al Angliei elisabetane, cu terenuri încă nedefrișate și mlăștinoase acoperind întinderi mult mai mari decât terenurile de cultură și pășunile. Arată apoi înapoierea tehnicii agricole, raritatea populației și viața grea a țăranimii. În continuare, R. Chauviré subliniază prioritatea pe care o avea creșterea oilor în cadrul economiei engleze și extinderea sistemului „enclosures”, menit să asigure crescătorilor de oi terenuri de pășune. Pe plan economic, creșterea oilor a avut consecințe deosebit de im-

portante : marile cantități de lână realizate au furnizat materia primă necesară apariției și dezvoltării unei industrii de postav proprii, ale cărei produse încep să le concureze pe cele continentale.

Autorul se oprește apoi și asupra categoriilor sociale din lumea rurală engleză : seniorii, *free-holder-ii*, *copy-holder-ii*, *yeoman-ii* și *gentry-ii*. Sint subliniate puternicele contradicții apărute în lumea rurală ca urmare a depozitării țărănimii de pământurile ei, transformate în locuri de pășunat pentru turmele de oi ale stăpînitorilor. Vagabondajul ia proporții de masă, iar liniștea internă este tulburată de numeroase răscoale ale țăranilor, rătăcitori, fără căpătii în toate părțile regatului. Puternicele contradicții sociale ale vremii răzbat și în piesele celor doi giganți ai tragediei engleze : William Shakespeare și Cristopher Marlowe.

Un capitol este consacrat și orașului englez. Ca populație, orașenimea reprezenta în acea epocă o slabă minoritate, doar o zecime din totalul populației. Un oraș mijlociu ca Leicester avea doar 4 5 000 de locuitori. În ce privește statutul juridic al așezărilor urbane, autorul arată că orașele luptau cu consecvență pentru o situație privilegiată, urmărind obținerea unor carte regale care să le declare municipalități cu drept la o administrație autonomă. Tot la capitolul consacrat orașului, R. Chauviré se oprește și asupra procesului diferențierii sociale din interiorul așezărilor urbane, proces care se adâncește în această vreme. De o parte sint negustorii și marii patroni de ateliere, iar de altă parte simplii meșteșugari, muncitorii cu plată, servitorii. Ar fi fost interesant ca autorul să facă o analiză mai largă a procesului diferențierii sociale din orașul englez al epocii, cercetînd și formele de manifestare ale luptei și rezistenței maselor populare orașenești împotriva oligarhiei urbane. O mențiune specială este făcută asupra Londrei, devenită cel mai mare centru comercial al regatului, care în 100 de ani a ajuns de la 75 000 la 300 000 de locuitori.

Trecînd apoi la cercetarea activității parlamentului în perioada elisabetană, autorul

subliniază că această instituție prezenta deosebiri fundamentale față de Statele generale ale Franței și Cortes-urile spaniole. În Anglia regele nu putea legifera singur, ci în colaborare cu cele două camere ale parlamentului, și nici nu putea stabili impozite fără consultarea și aprobarea lor. Autorul mai arată apoi, în legătură cu parlamentul, mecanismul alegerilor și modul de funcționare al acestei instituții, care reprezenta interesele aristocrației funciare și ale vîrfurilor orașenești.

Un alt capitol este consacrat problemelor financiare din timpul Elisabetei. Autorul cercetează sistemul de percepere al impozitelor, controlul parlamentului asupra politicii fiscale, dă numeroase cifre privind sumele cheltuite în interior pentru reprimarea răscoalelor și în exterior pentru susținerea aliaților protestanți de pe continent. R. Chauviré subliniază și cointeressarea coroanei la acțiunile pirateresti ale lui F. Drake și Hawkins, acțiuni de pe urma cărora Elisabeta avea partea ei de venituri, care o făceau să nu mai depindă de parlament în materie de bani.

Numeroase pagini din carte prezintă politica externă a Elisabetei : conflictul cu Maria Stuart, incorporarea Scoției, lupta cu Spania pentru supremația pe mare, sprijinirea lui Henric al IV-lea. În sfîrșit, autorul analizează și evoluția spirituală a Angliei elisabetane, pătrunderea ideilor Renașterii în această țară, marile avînturi ale culturii.

În general, cartea lui Roger Chauviré înfățișează într-un stil plăcut și accesibil aspecte pline de interes din istoria Angliei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și conține adesea caracterizări juste ale acestora. Cartea ar fi avut de cîștigat dacă autorul cerceta mai pe larg complexele probleme sociale din această perioadă frămîntată și mișcărilor populare determinate de mizeria și sărăcirea maselor ca urmare a patrunderii relațiilor capitaliste, fenomen subliniat de altfel de autor.

S. C.

BIZANTINOLOGIE

DOMITĂR ANGHELOV, *История на Византия, Втора част, 867—1204*, „Наука и изкуство”, Sofia, 1963, 322 p.

Bizantinologia din R.P. Bulgaria a cunoscut, mai ales în ultimii ani, un avânt deosebit, ilustrat prin apariția unor lucrări valoroase precum și prin primul număr al unei noi reviste de specialitate. Conducătorul recunoscut al școlii bizantinistilor bulgari, D. Angheľov, publică în prezent o sinteză în trei volume a dezvoltării social-economice, politice și culturale a Imperiului bizantin. Volumele sînt prevăzute cu un aparat critic corespunzător, cuprinzînd atît izvoare, cît și cele mai noi lucrări de specialitate. Autorul, foarte bun cunoscător al istoriei sociale a Bizanțului, are o poziție critică față de studiile anterioare și, de cele mai multe ori, originală în ceea ce privește o serie de probleme discutate încă de bizantinologia marxistă.

Primul volum, apărut în aceeași editură în 1959, cuprinde în cele aproape 350 de pagini, o scurtă schiță a bizantinologiei începînd cu secolul al XVI-lea și pînă astăzi, apoi istoria Bizanțului între anii 395 și 867, împărțită în două subperioade, intitulate: *Imperiul roman de răsărit (Bizanțul timpuriu) în perioada destrămării relațiilor sclavagiste (secolele IV—VI)*, p. 19—204, și *Dominația obștii agricole libere și formarea relațiilor feudale în Bizanț (secolele VII—IX)*, p. 205—323.

Volumul al doilea, pe care îl prezentăm, cuprinde perioada de maximă înflorire și dezvoltare, precum și pe aceea a începutului decăderii Imperiului bizantin, mergînd pînă la fărîmîțarea feudală, al cărei moment principal este cucerirea Constantinopolului de către cruciați la 1204. Meritul principal al volumului e că pentru prima dată se prezintă în mod unitar de către un bizantinist marxist, într-o lucrare riguros științifică, un tablou complet al istoriei Bizanțului în

această perioadă, ceea ce lipsește în lucrările apărute anterior, dintre care amintim doar pe cele mai valoroase și mai recente, cum sînt: G. Ostrogorski, *История Византии*, Belgrad, 1959; A. P. Kajdan, *Древняя и город в Византии IX—X вв.*, Moscova, 1960; G. G. Litavrin, *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, Moscova, 1960; B. T. Goreanov, *Поздневизантийский феодализм*, Moscova, 1962.

Perioada 867—1204 este împărțită de autor în trei mari subperioade care sînt studiate separat. Primei subperioade, aceea dintre anii 867 și 1025, îi sînt consacrate primele două capitole, de fapt cele mai sistematic redactate și mai originale din cadrul lucrării. Capitolul I cuprinde un tablou al dezvoltării social-economice și politice-administrative a Bizanțului în a doua jumătate a secolului al IX-lea și în secolul al X-lea, arătîndu-li-se trăsăturile specifice. Deși lipsește o privire — chiar și sumară — asupra dezvoltării agriculturii bizantine, autorul zugrăvește foarte concis și convingător procesul destrămării obștilor în favoarea marilor proprietăți laice și ecleziastice, după cum acest proces apare din documentele interne, în special legislația dinastiei macedonene în veacul al X-lea. D. Angheľov subliniază că, în veacurile IX—X, marii proprietari nu numai că aveau întinse averi, dar se și bucurau de o serie de privilegii date de autoritatea centrală, pe care autorul le și analizează. Tabloul populației agricole în secolele IX—X e foarte complex și, alături de țărani dependenți feudali, supuși rentei feudale, de mistioți și de robi, întîlnim o însemnată pătură de țărani ai statului. Paginile despre aceștia sînt deosebit de interesante și aduc puncte de vedere noi, în special discuția despre *allylengyon*, *arithmos*, *cufismos*. Orașele bizantine au cunoscut o puternică înflorire datorită avîntului meșteșugurilor, al comerțului intern și extern. Viața economică a Constanti-

nopolului este studiată separat, accentuându-se asupra specificului breslelor bizantine și al etatizării lor. Ceea ce caracterizează în această perioadă organizarea politică-administrativă a Bizanțului este întărirea centralizării, cu toate consecințele ce decurg din aceasta (autoritatea imperială, senatul, demnitățile și funcțiile la curtea bizantină), și dezvoltarea organizării temelor.

Capitolul al II-lea intitulat *Consolidarea politică internă și căzinderea teritorială a Imperiului bizantin* (p. 50—99), tratează istoria internă și externă a statului bizantin în perioada respectivă, și anume pe domnii. Principalele probleme urmărite sînt: legislația împăraților macedoneni și importanța ei pentru transformările sociale din Bizanț, diferitele mișcări politice interne, luptele cu arabii, accentuându-se în mod deosebit asupra evoluției raporturilor bizantino-bulgar.

Criza Imperiului bizantin în secolul al XI-lea, între anii 1025 și 1081, are două etape. Prima etapă, între 1025 și 1056, e caracterizată prin lupte feudale civile, pierderi teritoriale, pătrunderea pecenegilor și a turcilor selgiucizi înăuntrul granițelor bizantine, „schisma” bisericilor. Nu se înregistrează în acest timp schimbări sociale și economice sensibile. Alături de înverșunata luptă dintre cele două paturi ale aristocrației, are loc la jumătatea secolului al XI-lea o ascuțire a luptei de clasă datorită procesului de întărire a relațiilor feudale: înrăutățirea situației țăranilor, în special a celor supuși statului, creșterea impetuoasă a marilor proprietari. Pentru a doua perioadă sînt analizate formele proprietății feudale, imunitatea bizantină, situația țăranilor dependenți și renta feudală, arătîndu-se în pasul în care ajunsese Bizanțul la sfîrșitul secolului al XI-lea.

Capitolul al IV-lea, *Întărirea vremelnică a Imperiului bizantin și destrămarea lui sub loviturile cruciaților (1081—1204)*, p. 151—231, zugrăvește situația Bizanțului în cadrul fiecărei domnii, mai ales din punct de vedere politic, pe plan intern și extern, sintetizîndu-se în general o serie de aspecte deja cunoscute. Sînt de amintit paginile despre situația

orașului bizantin în veacul al XII-lea. În cadrul capitolului se vorbește însă prea puțin despre situația socială a Bizanțului în această perioadă și aproape de loc despre structura rurală bizantină în secolul al XII-lea. Paginile despre Andronic I Comnenul și încercările sale nereușite de reformă sînt deosebit de interesante prin discuția făcută asupra situației Bizanțului la acea dată și asupra personalității atît de contradictorii a împăratului Andronic. În cadrul fărîmării feudale și, în general, al perioadei de decădere ce precedă cucerirea de către cruciați a Constantinopolului la 1204, are loc și răscoala condusă de Asan și Petru, care a dus la formarea celui de-al doilea stat bulgar. Autorul o considera ca pe o răscoală numai a bulgarilor și nu și a vlahilor balcanici, teză care este însă controversată.

Ultimul capitol tratează despre cultura secolelor X—XII, fiind împărțit în următoarele trei subcapitole: știința (p. 240—274), literatura (p. 275—287), arta (p. 288—292), din care menționăm paginile despre istoriografie ca deosebit de interesante, succinte — dar pline de conținut. Lucrarea mai cuprinde o listă bibliografică și un indice.

Deși are unele scăpări și se acorda uneori o tratare inegală a diferitelor probleme, capitolele avînd o întindere neunitară, unele teze ale autorului fiind discutabile, volumul reprezintă în ansamblu o contribuție valoroasă a bizantinologiei marxiste la cunoașterea mai completă și profundă a istoriei Bizanțului.

Gh. Z.

H. AHRWEILER GLYKATZI, *Nouvelle hypothèse sur le tétrarçon d'or et la politique monétaire de Nicephore Phocas*, „Зборник радова Византолошког института” кн. VIII, 1, Belgrad, 1963, p. 1—9.

Nicephor Phocas a cautat în scurta lui domnie să înlocuiască vechea monedă bizantină cu una de același titlu, însă de o greutate

mai mică. Aceasta a însemnat prima lovitură data stabilității monedei bizantine, care își pastrase aceeași greutate, și deci valoare, timp de peste șase sute de ani. Moneda pusă în circulație de Nicephor Phocas, numită tetarteron, a produs mari perturbări economice în Imperiul bizantin: prețurile produselor s-au urcat, tranzacțiile comerciale au stagnat și multa lume a sărăcit. Nemulțumirile au degenerat în mișcări fățișe ale populației Constantinopolului, în frunte cu mateloții din port. Arestia au constituit în tot decursul istoriei Bizanțului elementul cel mai combativ din orașele bizantine. Conținutul operației monetare efectuate de Nicephor Phocas, ca și reacția populației ne sînt relatate de istoricii bizantini Cedrenos și Zonaras.

Nicephor a pus în circulație o monedă nouă, mai ușoară, careia i-a impus același curs ca și celei vechi. A obligat populația ca sa plătească statului tot în monedă veche, în timp ce acesta își platea datoriile către particulari în moneda nouă. După asasinarea lui Nicephor Phocas, urmașii săi au abandonat politica sa monetară, moneda și-a recăpatat vechea greutate, iar atunci cînd a fost bătută o monedă de o greutate inferioară a circulat la cursul ei real.

Problemele pe care își propune autoarea sa le examineze sînt stabilirea diferenței de greutate între moneda bună și tetarteronul lui Nicephor și, în sfîrșit, scopurile urmarite de împaratul bizantin prin măsura luată.

Dintr-o scrisoare a lui Tzetzes ar rezulta că tetarteronul era o patrime din vechea monedă. Autoarea considera această afirmație drept o interpretare greșită a textului pe care s-a bazat Tzetzes. Izvorul utilizat de el a stat, după parerea sa, la baza scholiei acestei scrisori. Din examinarea textului scholiei, rezultă că, în realitate, diferența de greutate dintre cele două monezi era numai de o douăsprezecime. Diferența era destul de mică și variații minime în greutatea monedelor au existat adeseori și mai înainte de Nicephor Phocas; ceea ce

constituie un element nou este încercarea de a oficializa o nouă greutate, abandonînd sistemul monetar constantinian. În orice caz, măsura lui Nicephor nu poate explica marile perturbări produse în operațiile comerciale din Bizanț în acea vreme. Autoarea combate și punctul de vedere al lui Grierson („Revue Belge de Numismatique”, vol. C, 1954, p. 75—82), care credea că tetarteronul a fost destinat numai provinciilor recucerite de la arabi, unde dinarul circula mai ușor decît nomisma bizantină.

Prin reducerea greutății, nomisma a ajuns la aceea a dinarului fatimid în circulație pe piața bizantină. Se crea un avantaj Bizanțului în schimburile internaționale, unde moneda bizantină era concurată de dinarul arab, mai puțin greu.

După H. Ahrweiler, Nicephor a căutat să obțină și unele avantaje interne pentru stat. Din vechea moneda retrasă se putea bate o cantitate mai mare de moneda și se asigura astfel plata soldei unui numar sporit de soldați, cu alte cuvinte se puteau angaja mai mulți mercenari. Scăderea valorii monedei reducea și tendința de fugă în străinătate, prin intermediul negustorilor și al mercenarilor, a aurului bizantin.

În ce ne privește, credem ca la marile nemulțumiri ale maselor împotriva lui Nicephor au contribuit într-o mai mare măsura alți factori, în primul rînd politica sa în favoarea mării aristocrației funciare provinciale. Nicephor Phocas a fost unul din marii exponenți ai feudalității bizantine. Speculațiile făcute de el și fratele său Leon Phocas cu grîu și alte produse alimentare au contribuit la creșterea mizeriei populației și la intensificarea mișcărilor de masă.

Apoi este greu de admis că mercenarii ar fi consimțit să primească aceeași cantitate dintr-o monedă de o greutate mai mică. Încercarea asemănătoare a lui Andronic al II-lea Paleolog, mai tîrziu, cu mercenarii catalani, a dat greș.

E. Fr.

GIORGIO DI PISIDIA, *Poemi*, I. Panegirici epici a cura di Agostino Pertusi, Ettal, 1960, Buch-Kunstverlag Ettal, 332 p. + 2 hărți.

La primul congres de bizantinologie ținut la București în anul 1924 s-a învederat necesitatea reeditării unor ediții critice ale istoricilor bizantini. Vechiul corp din Bonn nu mai corespundea exigențelor științifice. Totuși această cerință nu a putut fi realizată în cei patruzeci de ani care s-au scurs de atunci decât în mică măsură. Colecția G. Budé, căreia îi revenea această sarcină, a tipărit prea puțin, unele lucrări chiar discutabile sub aspectul rigurozității științifice. De curind editura berlineză W. de Gruyter a preluat această sarcină și a anunțat pregătirea publicării operelor lui Nicetas Choniates și Agathias din Myrene.

Cu toate acestea, în decursul anilor au apărut câteva ediții critice valoroase, izolat, în diferite țări. Noi ne putem număra printre acestea cu ediția lui Dukas, sub îngrijirea lui V. Grecu. Printre editorii de texte bizantine s-a remarcat și bizantinologul italian A. Pertusi, cu o ediție critică bogat comentată a operei lui Constantin Porphyrogenetul, *De thematibus*.

Publicarea de către Pertusi a unei ediții critice pentru opera lui George Pisides, scriitor bizantin din veacul al VII-lea, este pe deplin justificată. Ediția din Bonn reproducea în realitate vechea ediție a lui Quercius din anul 1777, care a folosit Cod. Vat. gr. 1126, cu destule erori de lectură. Între timp au mai apărut și numeroase studii despre viața și opera lui George Pisides, scrise de L. Sternbach, Baynes, Hilberg, Kurtz, Kyriazopoulos etc., care ajută mult la interpretarea operei. Pentru lucrarea sa *Expositio Persica* se impune folosirea Cod. Paris suppl. gr. 690, dat fiind că este cel mai vechi dintre manuscrisele cunoscute ale operei lui George Pisides (secolul al XI-lea). În sfârșit, istoria perioadei lui Heraclios formează astăzi obiectul unor studii menite să revizuiască părerile anterioare și o

reeditare în bune condiții a izvoarelor acestei epoci este cu atât mai necesară.

Opera lui George Pisides va apărea în două volume — cel de față cuprinde poemele istorice, iar al doilea volum va reuni poezia religioasă, morală, epigramele și unele fragmente disparate. Ediția este precedată de unele studii introductive. În primul este prezentată personalitatea scriitorului bizantin și opera sa, încadrată în „renașterea” literară a secolului al VII-lea. A. Pertusi consideră că activitatea literară a lui George Pisides cuprinde două perioade distincte: în prima, între anii 620 și 630, scrie poezii cu caracter epic-encomiastic; într-a doua, după 630, se dedică poeziei teologice-morale. Parte din opera sa este astăzi pierdută și, într-un alt capitol, A. Pertusi încearcă să identifice acest material. Astfel, George Pisides a scris în anul 619-620 un poem închinat lui Heraclios, pentru a elogia refacerea armatei bizantine în vederea invadării teritoriului persan. De asemenea a existat și o a treia parte a poemului *Heraklios*, în care sînt povestite ultimele două campanii împotriva perșilor material folosit de Theophanes în cronică sa.

Într-un al treilea capitol este analizat caracterul eposului encomiastic. Autorul arată că George Pisides continuă o veche tradiție a literaturii grecești, ale cărei începuturi trebuie văzute în *Expediția lui Xerxes* de Empedocles și în *Persiada* de Choerilos din Samos (începutul secolului al V-lea), iar poemele epice sînt din multe puncte de vedere înrudite cu ale poetului Claudius Claudian (secolele IV—V).

Limba poetului este un amestec de cuvinte clasice, postclasice, protobizantine etc., pe un fond de koiné literar. Ceea ce constituie însă o noutate în poezia epică a lui George Pisides este folosirea trimetrului iambic numai în poezia dramatică. Într-un ultim capitol introductiv, autorul cercetează cele cinci manuscrise cunoscute ale poemelor istorice, precum și ceea ce apare prin tradiție indirectă (Lexiconul Suidas și Cronograful lui Theophanes) pentru a putea restabili textul cel mai apropiat de original.

Urmează textul grecesc și traducerea în limba italiană a operelor: *In Heraclium ex Africa redeuntem, Expeditio Persica, In Bonum patricium* (Bonus a fost locțiitorul împăratului în capitală în vremea asediului avar din anul 626), *Bellum Avaricum, In restitutionem S. Crucis, Heraclias* toate precedate de comentarii istorice și însoțite de note

abundente, pentru o bună înțelegere a textului. O hartă sugestivă a Imperiului bizantin la începutul secolului al VII-lea, în care sînt însemnate drumurile urmate de trupele invadatoare persane și de cele bizantine în succesele campanii împotriva perșilor, întregeste această ediție valoroasă.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

* * * *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum ruralium* (1920—1935), tomus VI. Composuerunt bibliographi Musei Oeconomiae Ruralis Hungariae, Budapesta, 1963, 612 p.

Volumul al VI-lea din publicația *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum*, care a început să apară în R. P. Ungară după eliberare, cuprinde literatura de specialitate din domeniul economiei agrare apărută în perioada de după primul război mondial (anii 1920—1935). În volum sînt cuprinse atît lucrările (cărți, fascicule și articole din reviste, apărute și ca extrase) publicate în Ungaria, cît și cele editate în alte țări, referitoare la economia agrară a Ungariei.

Bibliografia a fost întocmită — așa cum se arată în prefața volumului — prin excelență pe baza cataloagelor din bibliotecile mai mari și a bibliografiilor publicate în revistele de specialitate sau a altor bibliografii. Acest sistem de lucru prezintă avantajul că, într-un timp foarte scurt, se poate pune la dispoziția cercetătorilor o bibliografie destul de completă, ușurînd astfel foarte mult munca de depistare a literaturii de specialitate, care, în condițiile numărului extrem de mare al publicațiilor, răpește cercetătorului mult timp. Acest sistem are însă și o serie de dezavantaje. Printre acestea amintim faptul că indicațiile bibliografice din diferite cataloage și mai ales bibliografiile nu sînt întocmite după același sistem și nu conțin aceleași date și indicații bibliografice. Spre deosebire de metoda clasică de a întocmi o bibliografie după foaia de

titlu a cărții, sistemul folosit de cei care au alcătuit această bibliografie mai are și dezavantajul transpunerii erorilor care s-au putut strecura în cataloagele sau bibliografiile folosite. Pe de altă parte, atunci cînd bibliografia este întocmită mai cu seamă pe baza folosirii cataloagelor și a bibliografiilor, clasificarea lucrării se poate face numai în funcție de titlul ei și nu pe baza cercetării conținutului însuși al publicației citate. Eventualele nepotriviri dintre titlul și conținutul lucrării rămîn, în felul acesta, neobservate de cel care întocmește bibliografia și face clasificarea fișelor. Desigur că autorii acestei bibliografii au fost conștienți de aceste dezavantaje, însă dat fiind că metoda clasică de întocmire a fișei bibliografice ar fi necesitat un timp îndelungat și în unele cazuri era imposibil de realizat, au ajuns la concluzia adoptării soluției înfățișate mai sus. Experiența îndelungată a colectivului bibliografic e, de altfel, o garanție că s-au luat toate precauțiile pentru a evita erorile.

Astfel, publicațiile cărora le lipsesc indicația anului de apariție, în cazul în care ea nu a putut fi stabilită prin alte mijloace, au fost lăsate la o parte. Ele vor apărea în volumul-anexă, care va cuprinde și titlurile descoperite ulterior, după predarea manuscrisului la tipar. Împărțirea materiei pe grupe s-a făcut, ca și la volumele anterioare, după sistemul de clasificare decimală universală (C.D.U.), făcîndu-se, tot în cadrul acestui sistem, unele regroupări în funcție de specificul materialului bibliografic existent. Astfel, față

de volumul al V-lea, au apărut ca grupuri independente *Biologia*, *Cunoașterea solului și Geografia economiei agrare*, dat fiind faptul că, în perioada pe care o cuprinde volumul de față, literatura de specialitate în aceste domenii s-a îmbogățit. În același timp, având în vedere importanța mai redusă în anii de după primul război mondial a literaturii de specialitate în domeniul dreptului agrar, grupurile *Legislația agrară*, *Regulamente juridice* și *Administrația agrară* au fost comasate într-un singur grup sub numele de *Legislație și administrație agrară*. Astfel, dacă în volumul al V-lea au fost 83 de grupe, volumul al VI-lea cuprinde 84 de grupe. La fiecare grup se indică clasificarea zecimală.

Fiecare titlu apare în bibliografie o singură dată. Acolo unde clasificarea prezintă anumite greutăți prin conținutul variat al lucrării, se fac trimiter de la un grup la altul prin „cf. și”. Grupele sînt așezate în ordinea clasificării zecimale, iar în interiorul lor titlurile apar în ordinea alfabetică, făcîndu-se derogări numai în cazuri excepționale, cînd conținutul apropiat și specificul unor publicații cere o altă orînduire a materiei.

Prefața și instrucțiunile pentru cercetători apar, pe lingă limba maghiară, și în limbile engleză, franceză, germană și rusă. Tot în partea introductivă a lucrării (p. 30-31) se dă lista surselor de întocmire a bibliografiei, precum și lista prescurtărilor. Denumirea grupurilor este dată de asemenea în toate limbile indicate mai sus. Volumul, care cuprinde în total 7 004 titluri, este însoțit de un index general amplu.

L. D.

* * * *Документы за българската История на Германски Архиви, 1829—1877*, ed. de Hr. Hristov și V. Paskaleva, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1963, 430 p.

Volumul de față este rezultatul cercetărilor întreprinse de istoricii bulgari în arhivele germane. El cuprinde știri noi privitoare la

epoca renașterii naționale a Bulgariei, culese după o laborioasă cercetare în trei mari fonduri arhivistice din R.D.G. : Merseburg, Dresda și Potsdam.

Deși materialul cuprins în volum conține în chip precumpănitor știri privitoare la istoria Bulgariei, totuși, dat fiind că se refera la cîteva momente deosebit de însemnate ale istoriei Europei răsăritene în veacul al XIX-lea de pildă războaiele din 1828-1829 și din 1853-1856 —, el aduce o valoroasă contribuție și la istoria altor țări (Rusia, Turcia, Principatele Dunărene etc.).

Un prim grup de documente cuprinde corespondența mareșalului Diebici-Zabalkanski cu ambasadorul Prusiei la Constantinopol, von Royer, după încheierea războiului prin pacea de la Adrianopol. Documentele aduc un șir de amănunte noi din perioada de lichidare a consecințelor războiului și pun în lumină accentuata dependență a Imperiului otoman față de puterile apusene.

Cercetarea istoriei economice a Bulgariei în special și a celei a Peninsulei Balcanice în general va cîștiga mult datorită publicării rapoartelor agentului consular al Saxoniei la Constantinopol, G. D. Schneider. Incapacitatea în care se afla Imperiul otoman de a realiza cele mai elementare reforme și de a elimina astfel din calea dezvoltării economice a provinciilor situate sub controlul său cele mai grave neajunsuri, rezultă cu evidență din lectura acestor rapoarte, atît de bogate în informații de natură economică. Deosebit de interesante sînt aceste informații în privința permanentei crize monetare, care constituia una din manifestările cele mai evidente ale descompunerii economiei imperiului. (Foarte instructiv în această privință este un raport din 9 august 1843, în care se expune sistemul monetar otoman și încercarea de a-l reforma cu concursul capitalului apusean, care își asigura o poziție preponderentă în economia imperiului, p. 77—86.) Cercetătorii economiei Imperiului otoman din această perioadă vor găsi știri noi cu privire la penetrația produselor industriei germane pe piața imperiului

și la începutul concurenței pe care marfa germana o face celei engleze.

O mențiune deosebită merită amplul tablou privitor la comerțul și navigația în portul Salonic, întocmit la 30 martie 1846 de consulul englez în acest oraș (p. 92—152).

Un alt grup de documente se referă la perioada războiului Crimeii și cuprinde știri prețioase cu privire atât la evenimentele militare, cât și la negocierile politice din timpul războiului. Ele sînt alcătuite în cea mai mare parte din rapoartele întocmite de consulul Prusiei la Russe și înaintate ambasadorului Prusiei la Constantinopol. Printre informațiile cu caracter militar s-au strecurat și multe știri referitoare la viața economică a Bulgariei și la regimul apăsător instaurat de turci pentru a preveni rezistența populației bulgare. Un interes deosebit îl prezintă informațiile referitoare la încercările de răscoală ale populației bulgare în această perioadă.

Un ultim grup de documente se referă la împrejurările legate de criza anilor 1876—1877, cu multe date noi privitoare la atitudinea Germaniei față de evenimentele din Balcani.

Istoricii noștri vor găsi în volumul de documente analizat un șir de mențiuni privitoare la istoria țărilor române, dintre care amintim doar câteva: date privitoare la is-

torie monetară a țării — agiotajul în Principate în epoca regulamentară (p. 74) —, date privitoare la participarea românilor la activitatea comercială a orașului Salonic (p. 128, 129 și 132—133), precum și numeroase știri referitoare la evenimentele militare desfășurate pe teritoriul țării noastre în timpul războiului Crimeii (p. 166, 195, 197—198, 199—200, 202, 209, 221 etc.); unele date privitoare la deputăția boierilor munteni la Omer pașa pentru reinstalarea în domnie a lui Știrbei (p. 218); știri interesante privitoare la creșterea prețurilor la grîne și finețe în Țara Românească în anul 1855 (p. 273). Reacțiile negative ale autorităților locale otomane față de hotărîrea Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești de a emite pașapoarte cu această titulatură și refuzul lor de a accepta trecerea negustorilor romîni înzestrați cu asemenea pașapoarte, precum și alte împrejurări legate de Unirea Principatelor, își găsesc ecou în rapoartele consulului Prusiei, M. Kalish (p. 341).

Documentele sînt editate în limba originală, cu traducere în limba bulgară. Trei indici — de persoane, de locuri și de materii — însoțesc volumul și-i ușurează mult folosirea.

Ș. P.

Rubrica „Insemnări” a fost întocmită de: V. Bozga, P. Cernovodeanu, L. Demény, E. Uribes, Gh. Cronț, M. Moldoveanu, Tr. Ionescu-Nișcov, Ș. Papacostea, F. Constantin, A. Ioachim, G. Penelea, S. Columbeanu, Gh. Zbucheș, E. Frances.

„Studii” — revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privilegiate la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R. P. R.

- * * * Istoria României, vol. I, 831 p. cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1159 p. + 20 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ediția a III-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ediția a II-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.
- EM. CONDURACHI, *L'archéologie roumaine au XXe siècle*, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei.
- C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie contemporană, vol. II, 508 p., 21,90 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie modernă, vol. III, 543 p., 23,50 lei.
- * * * Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții, 508 p., 28 lei.
- CRITOBU DIN IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467*, ediție de Vasile Grecu, 379 p., 19,60 lei.
- PROCOPIUS DIN CAESAREEA, *Războiul cu goșii*, traducere și introducere de H. Mihăescu, 307 p. + 2 pl., 20,40 lei.
- * * * Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul, introducere și ediție critică întocmite de Constantin Grecescu, 340 p., 31 lei.
- * * * Documente privind Unirea Principatelor, vol. I, Documente interne (1854—1857), 783 p., 8 pl., 38,30 lei; vol. II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iași* (1836—1853) 552 p., 32,30 lei; vol. III, *Corespondența politică* (1855—1859), XLVIII + 703 p., 34 lei.
- * * * Documente privind istoria României, Răscoala din 1821 — Izvoare narative, vol. V, 628 p., 23,40 lei.
- * * * Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse* (1770—1796). Din „Arhiva politică externă a Rusiei” Moscova, 815 p., 43,30 lei.
- CARL GÖLLNER, *Turcia. Die europäische Türkendrucke des XVI Jahrhunderts. I Band*, 464 p., 26,50 lei.
- * * * Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României, întocmite de I. Crăciun și A. Ilieș, 504 p., 27 lei.

ARHEOLOGIE

- VLADIMIR DUMITRESCU, *Neecropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.
- D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina ultimelor cercetări*, 594 p. + 15 pl., 80 lei.
- IORGU STOIAN, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, 284 p., 84,60 lei.
- MIRCEA D. MATEI, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, 184 p. + 1 pl., 17,30 lei.
- * * * *Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, 808 p. + 16 pl., 111 lei.
- * * * *Arheologia Moldovei*, vol. II — III, 530 p. + 3 pl., 65 lei.